IGOR CAŞU

"POLITICA NAŢIONALĂ" ÎN MOLDOVA SOVIETICĂ 1944-1989

Chişinău, 2000

CZU

Părinţilor mei

Motto:

Să fim noi înşine sub stelele noastre şi să îngăduim celorlalţi să fie şi ei – tot ei înşişi – sub stelele lor.

Lucian Blaga

CUVÂNT ÎNAINTE

Lucrarea de faţă constituie o variantă revăzută a tezei de doctorat, elaborată în cadrul Facultăţii de Istorie a Universităţii “Al. I. Cuza” din Iaşi, între anii 1995 şi 1998. Explicaţii privitoare la subiectul ales oferim în *Introducere*, aici am vrea să menţionăm numele celor care au contribuit, într-un fel sau altul, la apariţia acestei cărţi.

Rămân îndatorat profesorilor de la şcoala generală nr. 1 din satul Borogani, fostul raion Comrat, actualmente judeţul Lăpuşna, în special profesorilor Vasilisa V. Bucşa şi Ştefan C. Ciavdar pentru contribuţia domniilor lor la alegerea domeniului meu de specializare. Mulţumesc profesorilor de la Facultatea de Istorie a Universităţii “Al. I. Cuza” din Iaşi, absolventul căreia sunt şi în cadrul căreia mi-am efectuat stagiunea de doctorat. În acest sens, trebuie să menţionez numele unora dintre ei: prof. univ. dr. Dumitru Rusu, la care am scris teza de licenţă şi care m-a recomandat pentru doctorat; prof. univ. dr. Ion Agrigoroaiei, originar din Chişinău, pentru observaţiile critice la cele două referate susţinute în 1996 şi 1997; prof. univ. dr. Ioan Ciupercă, actualmente decan al Facultăţii, ai cărui idei şi concepţii despre istoria contemporană le împărtăşesc şi m-au îndrumat; prof. univ. dr. Alexandru Zub, membru-corespondent al Academiei Române, pentru sugestiile bibliografice de la cursul de istoriografie şi pentru unele idei pe care le-am preluat din scrierile sau discuţiile ocazionale cu domnia sa; mulţumesc prof. univ. dr. Ioan Caproşu, fost decan al Facultăţii, de a cărui spijin moral m-am bucurat în toţi cei cinci ani petrecuţi la Iaşi. Cătălin Turliuc de la Institutul de Istorie “A. D. Xenopol” din Iaşi m-a iniţiat în principalele teorii despre originile naţionalismului, precum şi în problema identităţii în general. Datorită domniei sale am beneficiat de cărţi apărute recent în străinătate, precum şi de discuţii îndelungate şi alteori chiar destul de aprinse, dar de fiecare dată utile din perspectiva demersului propus în lucrare.

Mulţumiri speciale se îndreaptă şi spre profesorii şi colegii de la Universitatea de Stat din Moldova: conf. univ. dr. Igor Şarov, conf. univ. dr. Emil Dragnev, prof. univ. dr. hab. Valeriu Cozma, precum şi prof. univ. dr. hab. Ion Niculiţă, decanul Facultăţii de Istorie – pentru sprijinul acordat în perioada finalizării tezei de doctorat. Mulţumesc, de asemenea, colegilor Virgil Pâslariuc şi Ion Gumenâi de la Catedra *UNESCO Studii Sud Est Europene* a le căror sugestii şi ajutor au contribuit substanţial la apariţia lucrării. Valentin Mandache de la *London School of Economics and Political Sciences* mi-a adus o serie de materiale inaccesibile la noi. Prof. univ. dr. hab. Ion Şişcanu, rector al Universităţii de Stat din Cahul m-a ajutat să obţin bursa de doctorat, în perioada când (după 1994) puterea de la Chişinău încerca să reducă drastic numărul bursierilor în România.

Un cuvânt aparte de mulţumire adresez conducătorului meu ştiinţific, prof. univ. dr. Emilian Bold de la Universitatea din Iaşi pentru sugestiile de îmbunătăţire a lucrării şi pentru faptul că mi-a permis să-mi dezvălui nestingherit ideile, chiar dacă domnia sa nu a fost de acord cu toate dintre ele. Tuturor acestor persoane, precum şi altora pe care nu pot să-i menţionez pe toţi aici, le revine în egală măsură tot ce este mai reuşit în lucrare. Aprecierile care pot să pară provocatoare sau

părţile mai puţin argumentate mi le asum în exclusivitate, cu gândul că şi alţi istorici să preia sau să critice, în limite acceptabile, argumentarea propusă. *Last but not least*, mulţumesc Guvernului României pentru acordarea bursei de doctorat. Mulţumiri Fundaţiei Soros-Moldova pentru grantul de cercetare oferit, precum şi Editurii Cartdidact pentru că au contribuit material la apariţia acestei cărţi.

Notă: pentru transliterarea numelor şi titlurilor ruseşti am adoptat standardele internaţionale stabilite de *International Organization of Standartization (ISO*). Astfel, lui "i" (й) scurt din rusă îi corespunde "j", lui "j" (ж) – "ž", "k"- "k", «ţ" (ц) – "c", lui "c" (ч) – "č", lui "ş" (ш) – "š", lui "şci" (щ) – "šč", semnului tare "ъ" din rusă îi corespunde ", semnului moale din rusă "ь" – ', lui "î" (ы) – "y", lui "ă" (э) – "ĕ", lui "iu" (ю) – "ju" şi lui "ia, ea" (я) – "ja". Nota se referă numai la trimiterile bibliografice, la bibliografia selectivă de la sfârşitul lucrării şi la indicele de nume.

Chişinău,
Februarie 2000

INTRODUCERE

Despre “politica naţională” a Uniunii Sovietice în Basarabia sau, mai exact, în Republica Moldova[1] s-a scris foarte mult, mai ales în ultimii ani. Evident, apare întrebarea: de ce mai este nevoie de o lucrare consacrată acestei probleme? Explicaţii ar putea fi mai multe. În primul rând, pentru că există numeroase studii şi articole disparate, colecţii de documente referitoare la temă, dar nu există încă o lucrare de sinteză asupra subiectului. În al doilea rând, pentru că aproape toţi cercetătorii problemei, cu excepţia notabilă a lui Nicholas Dima, au studiat doar anumite aspecte ale “politicii naţionale” sovietice în Basarabia: fie că este vorba de aspecte culturale, etno-demografice, lingvistice sau, mai rar, economice. Astfel încât, demersul nostru este îndreptăţit din cel puţin două puncte de vedere: să adune la un loc cele mai importante contribuţii şi să le dea o anumită coerenţă ; să propună o abordare inter-disciplinară şi adusă la zi. Prin lucrarea de faţă dorim, de asemenea, să propunem o interpretare personală a “politicii naţionale” sovietice în RSSM. În acest sens, Nicolae Iorga a fost printre primii istorici de la noi care a remarcat “influenţa individualităţii asupra chipului de înţelegere a trecutului”[2], fapt care presupune existenţa din start a mai multor interpretări în cadrul discursului istoric. Cu toate acestea, sperăm că afirmaţia lui Paul Valéry să fie valabilă şi pentru această carte: “Există totuşi puncte asupra cărora toată lumea este de acord. Există în fiecare carte de istorie anumite propoziţii asupra cărora actorii, martorii, istoricii şi partidele sunt de acord”[3].

Am optat pentru denumirea “politica naţională” în Moldova Sovietică” deoarece sintagma “politica naţională” a fost lansată de Lenin, preluată de Stalin şi a devenit consacrată în epocă[4]. Evident, expresia “politică naţională” este înşelătoare având în vedere conţinutul ambiguu care i-a fost acordat de la o

---

[1] Utilizăm, alternativ, denumirea de RSSM, Moldova şi cea de Basarabia. Prima este cea mai adecvată, din punct de vedere politic, geografic şi istoric (1944-1991). Cea de-a doua reprezintă denumirea istorico-geografică, utilizarea ei fiind justificată şi de faptul că, în interiorul Uniunii Sovietice, teritoriul respectiv a fost cunoscut sub această denumire (în comparaţie cu perioada ţaristă, când era numită Basarabia). În sfârşit, denumirea de Basarabia desemnează ideea apartenenţei etnice, culturale şi istorice a teritoriului dat spaţiului românesc. Prin urmare, utilizarea celor trei denumiri are menirea de a “împăca” o realitatea istorică recentă cu o realitate mai veche, de aproximativ două secole. De asemenea, trebuie să precizăm de la bun început, că termenul de “moldovean, moldoveni” utilizat în text nu are o conotaţie etnică, ci regională.

[2] Nicolae Iorga, *Generalităţi cu privire la studiile istorice*, Bucureşti, 1944, p. 31.

[3] Paul Valéry, *Discurs despre istorie*, în Idem, *Eseuri aproape politice*, Craiova, Editura “Scrisul românesc”, 1999, p. 258.

[4] În ultimul timp, istoricii ruşi au început să sprijine din ce în ce mai mult ideia studierii separate a aspectelor naţionale din cadrul statelor multinaţionale. Vezi, de exemplu, Š. M. Munčaev, *Istorija Otčizny*, Moscova, “Juniti”, 1998, care a inclus un capitol aparte consacrat “aspectelor naţionale în istoria Rusiei”, p. 315-340.

perioadă la alta de către conducerea sovietică[5]. În ansamblu, ea exprima mai degrabă un compromis între obiectivele finale ale regimului faţă de naţionalităţi – asimilarea, şi nevoia de a garanta formal respectarea drepturilor lor la autodeterminare. Prin urmare, era o formulare diplomatică menită să ţină cont atât de scopurile ultime ale comunismului cât şi de susceptibilităţile naţionale existente. Însuşi Lenin a înţeles necesitatea includerii "problemei naţionale" în programul partidului, subliniind faptul că nu era posibilă eludarea acestei probleme decât dacă "ar fi existat oameni fără caracteristici naţionale, dar astfel de oameni nu există"[6]. Mai mult, Lenin apreciase că deosebirile naţionale "se vor păstra încă mult timp, chiar după instaurarea dictaturii proletariatului în toată lumea"[7]. Altă afirmaţie "canonizată" a lui Lenin era că "există două naţiuni în cadrul fiecărei naţiuni moderne (…) Există două culturi naţionale în cadrul fiecărei culturi naţionale"[8]. Era vorba de o cultură a celor asupriţi, în primul rând a proletarilor, şi o cultură a asupritorilor, a elementelor burgheze prin excelenţă. Din acest unghi de vedere, în viziunea ideologiei sovietice, cultura şi limba rusă aveau dreptul la un statut privilegiat în Uniunea Sovietică pornind de la faptul că dintre toate popoarele Imperiului, numai poporul rus avea la 1917 o cotă însemnată de proletari, deci o cultură a asupriţilor. În acest sens, împrumuturile de vocabular rusesc, de elemente de cultură rusească, impuse mai mult sau mai puţin voalat celorlalte popoare sovietice se înfăţişau ca un fenomen normal – amintim din nou, era vorba de grija pentru coerenţă a ideologilor doctrinei comuniste.

Lenin a fost un ideolog remarcabil, teoria sa despre preluarea puterii dar şi altele sunt incluse în programul de studii a numeroase Universităţi din Occident[9]. În Uniunea Sovietică, totul putea fi justificat prin invocarea unei citate din Lenin. Aşa cum în Evul Mediu Inchiziţia, şi-a găsit justificarea pentru acţiunile ei în Sfânta Biblie, aşa şi conducerea sovietică, păstrând proporţiile, şi-a justificat politica faţă de naţionalităţi, invocând lucrările lui Lenin.

Stalin, alt teoretician al "politicii naţionale" sovietice a apreciat că "minoritatea nu este nemulţumită de lipsa unei uniuni naţionale, ci de lipsa dreptului de a utiliza limba maternă. Daţi-i posibilitatea să folosească limba maternă şi nemulţumirea va dispare de la sine"[10]. Astfel, una din principalele

---

[5] Aici avem o dificultate de traducere exactă în limba română, care nu redă în totalitate varianta rusească a sintagmei "nacional'naya politica", precum şi a celei englezeşti "nationality policy". Atât expresia rusească, cât şi cea englezească implică o relaţie -- faţă de naţionalităţi -- fie că este îndreptată în scopul păstrării identităţii lor, fie în direcţia asimilării lor, în timp ce traducerea românească "politica naţională" nu păstrează decât un sens foarte limitat.

[6] V. I. Lenin, *Polnoe Sobranie Sočinenij*, Ediţia a II-a, Moscova, Gospolitizdat, 1961, vol. 38, p. 184. (în continuare – *PSS*)

[7] *Ibidem*, vol. 41, p. 77.

[8] *Ibidem*, vol. 24, p. 129.

[9] Charles King, de exemplu, profesor la Universitatea Georgetown din Washington, D.C., are un seminar consacrat special analizei lucrării lui Lenin *Statul şi revoluţia*.

[10] I. V. Stalin, *Marxizm i nacional'nyi vopros,* Moscova, Gospolitizdat, 1946, p. 75-76.

ipoteze de lucru ale lucrării de faţă este că "politica naţională" sovietică a fost dinamică, în limbaj ideologic – "dialectică". Uneori se promova "înflorirea" şi "apropierea" naţiunilor, alteori se punea accent pe "convergenţa"[11] naţiunilor sovietice într-o singură comunitate istorică, numită "popor sovietic". Cu alte cuvinte, scopul final sau strategia "politicii naţionale" era "convergenţa", iar "înflorirea" şi "apropierea" reprezentau tactica, mijloacele de realizare a scopului.

Prin urmare, **importanţa şi actualitatea** lucrării este proporţională cu măsura în care vom reuşi să evidenţiem cum s-a manifestat această dinamică sau "dialectică" faţă de românii basarabeni.

Astăzi, după aproape zece ani de la colapsul Uniunii Sovietice, interesul faţă de "politica naţională" în Moldova este destul de sporit, poate tocmai din considerentul că problema existenţei sau inexistenţei naţiunii "moldoveneşti", deosebite de cea românească nu mai este o problemă teoretică, academică şi nu este atât de simplă precum părea, probabil, până la prăbuşirea comunismului în Europa de Est. De aceea, am încercat prin această lucrare să contribuim la elucidarea unor aspecte mai puţin cunoscute sau deloc cunoscute privitoare la subiect, apreciind totodată că abordarea pe care o propunem aici nu pretinde a fi un demers restitutiv integral, exhaustiv al istoriei Basarabiei postbelice. Prin urmare, trebuie să accentuăm că nu pretindem nicidecum a oferi o istorie generală a RSSM, ci numai istoria unui aspect din această perioadă. Este vorba de tentativele de a crea prin diferite mijloace o naţiune "moldovenească" şi a felului în care a fost percepută această politică de către populaţia locală, precum şi unele consecinţe care persistă şi astăzi. Re-actualizarea temei este cu atât mai necesară, cu cât discuţiile asupra acestui subiect au fost compromise în ultima vreme din prea mult exces de zel manifestat de "unionişti" şi "separatişti" deopotrivă. De aceea, se impune nevoia de a re-scrie în permanenţă istoria[12], mai ales în cazul unor subiecte în care politizarea a devenit excesivă.

Limitele cronologice ale lucrării sunt 1944 şi 1989. Evident, perioada de aproape 50 de ani poate să pară un segment temporal prea mare pentru o lucrare în istoria contemporană. Am considerat de cuviinţă însă că limitarea cercetării la un interval de timp mai mic decât cel ales nu ne putea permite înţelegerea în ansamblu a scopurilor şi mijloacelor prin care a fost promovată "politica naţională" în Moldova Sovietică. Prin urmare, limitele cronologice ale lucrării sunt justificate de faptul că în anul 1944 Basarabia era anexată de Uniunea Sovietică, când începe o experienţă dramatică din punct de vedere naţional, dar şi uman, şi 1989, când, o dată cu Marea Adunare Naţională din 27 august se pune capăt, în mare parte, acestui experiment din mai multe puncte de vedere inedit din istoria universală contemporană.

Metoda principală folosită în lucrare este **metoda comparativă**. Argumentul de bază este că prin invocarea unor măsuri din cadrul "politicii naţionale" sovietice faţă de alte naţionalităţi, precum şi reacţiile lor aferente am putea mai bine înţelege

---

[11] V. I. Lenin, *PSS*, vol. 19, p. 245.
[12] Alexandru Zub, *Ce rămâne din scrisul istoric?* în "Dilema", nr. 107, 1995, p. 7.

cazul românilor basarabeni. Am putea, de asemenea, să menţionăm -- şi acest lucru se referă parţial şi la aspectele cronologice ale lucrării – că metoda comparativă aplicată are două paliere. Primul cuprinde evenimentele desfăşurate în aceeaşi perioadă postbelică, dar se referă şi la alte zone geografice, adică este *dimensiunea sincronică* a metodei comparative. Al doilea palier este mai redus cantitativ faţă de primul şi se referă, în linii mari, la politica Rusiei ţariste faţă de românii basarabeni – ceea ce constituie în cazul de faţă *dimensiunea diacronică* a metodei comparative. Alt argument în favoarea metodei alese este şi faptul că ea ne permite să utilizăm şi să comparăm, alteori chiar să asimilăm unele concluzii sau concepte provenite din alte discipline conexe istoriei, precum ar fi sociologia, psihologia, filosofia, ştiinţele politice etc[13]. Am încercat, de asemenea, să oferim o carte de istorie contemporană axată pe probleme, nu neapărat în ordine cronologică. Principiul cronologic este, cu alte cuvinte, secundar celui tematic. În egală măsură, poate nu este inutil să precizăm că suntem de acord cu definiţia lui Sir Lewis Namier, conform căreia "istoria ar trebui să fie pentru societate ceea ce psihanaliza trebuie să fie pentru individ; *societăţile, ca şi indivizii, pot deveni obsedate şi autodistructive prin fixare asupra experienţelor trecutului*" (*subl. n.*)[14].

Istoriografia problemei este vastă. Menţionăm în primul rând lucrările clasicilor marxism-leninismului care definesc conceptele-cheie ale "politicii naţionale". Este vorba de lucrările lui K. Marx[15] , V. I. Lenin[16], I. V. Stalin[17] şi A. Jdanov[18]. O critică sovietică a teoriilor "burgheze" despre cultură este prezentată în volumul editat de A. I Arnoldov şi N. V. Novikov[19]. Lucrări sovietice, special consacrate "politicii naţionale" în RSSM, cu deosebiri minore de la autor la autor

---

[13] Dintre studiile sau cărţile care ne-au fost utile sau au contribuit la o anumită clarificare în ceea ce priveşte abordările inter-disciplinare, avantajele şi dificultăţile acestora, metodologia istoriei, precum şi relaţia acesteia cu alte discipline socio-umane menţionăm: Fernand Braudel, *Histoire et Science Sociales. La longue durée*, în "Annales", octobre-decembre, 1958, p. 725-753; Wolfgang Mommsen, *Istoria*, în *Interdisciplinaritatea*, Bucureşti, Meridiane, 1986, p. 124-161; H. Stuart Hughes, *The Historian and the Social Scientist*, în "American Historical Review", vol. LXVI, no. 1, 1960, p. 20-46. Din istoricii noştri menţionăm în primul pe Nicolae Iorga, *op. cit., passim*.

[14] Citat după Ioan Ciupercă, *Origini controversate ale celui de-al doilea război mondial*, postfaţă la A. J. P. Taylor, *Originile celui de-al doilea război mondial*, Iaşi, Polirom, 1999, p. 233.

[15] K. Marx, *Ideologia germană*, Bucureşti, Editura de Stat pentru Literatura Politică, 1956.

[16] V. I. Lenin, *O prave nacij na samoopredelenie*, în *PPS*, vol. 25, p. 255-320; *Kritičeskie zametki po nacional'nomu voprosu, Ibidem*, vol. 24, p. 113-150; *Nužen li obiazatel'nyj gosudarstvennyj jazyk ?, Ibidem*, p. 293-295.

[17] V. I. Stalin, *op. cit.*, în special p. 75-76.

[18] Vezi de exemplu A. Ždanov, *Sovetskaja literatura-samaja ideinaja, samaja peredovaja literatura v mire*, Moscova, Gospolitizdat, 1953.

[19] A. I. Arnoldov, N. V. Novikov (eds.), *Kul'tura i ideologičeskaja bor'ba* Moscova, Mysl', 1979.

din punctul de vedere al abordării problemei, au fost alcătuite de S. I. Afteniuk[20], F. A. Angheli[21], S. K. Brîseakin, M. K. Sîtnik[22], G. I. Bîrca[23], N. Guboglo[24], K. F. Iliaşenko[25], V. S. Klobuţki[26], A. M. Lazarev[27], M. N. Mohov[28], D. Ursul[29] etc. În special merită evidenţiată cartea lui A. M. Lazarev care, pe lângă o interpretare ortodoxă a "politicii naţionale" sovietice în Basarabia conţine numeroase falsuri de ordin factologic. Într-un fel ea poate fi apreciată ca un "catehism" al naţionalismului moldovenesc, dar trebuie de reţinut faptul că această carte are un caracter politic pronunţat şi nici o revistă de specialitate din Moscova sau Leningrad nu a recomandat-o cititorilor. Altă carte importantă este cea editată de D. E. Şemiakov şi V. P. Isac,[30] o prezentare succintă a "panteonului" eroilor poporului moldovenesc – printre care figurează Grigori Kotovski, Mihail Frunze, Iona Iakir, Pavel Radcenko, Serghei Lazo, Haia Livşiţ, Alexandr Nikolski, Grigori Starîi, precum şi alţii – în total 92 de eroi, dintre care numai 26 sunt moldoveni sau au nume moldoveneşti, restul au nume ruseşti, ucraineşti sau evreieşti.

Rezumate istoriografice despre politica culturală, etnoculturală, relaţia dintre intelectuali şi putere, legitimitate etc. sunt oferite de K. Verdery[31] şi W. P. van

---

[20] S.I. Aftenjuk, *Leninskaja nacional'naja politika Kommunističeskoj Partii i obrazovanie sovetskoj gosudarstvennosti moldavskogo naroda*, Chişinău, Cartea Moldovenească, 1971.
[21] F.A. Angeli, *Nacional'naja politika KPSS: pravda žizni i vymysly fal'sifikatorov*, Chişinău, Cartea Moldovenească, 1983.
[22] S.K. Brysjakin, M.K. Sytnik, *Toržestvo istoričeskoj spravedlivosti. 1918 i 1940 gody v sud'bah moldavskogo naroda*, Chişinău, Cartea Moldovenească, 1969.
[23] G. I. Byrka, *Intelectualitatea Moldovei Sovietice*, Chişinău, Cartea Moldovenească, 1971.
[24]N. Guboglo, *Razvitie dvujazyčija v Moldavskoj SSR*, Chişinău, Ştiinţa, 1979.
[25] K.F. Il'jašenko, *În familia popoarelor frăţeşti*, Chişinău, Cartea Moldovenească, 1972.
[26]V.S. Klobucki, *Rol' pečati v formirovanii moldavskoj socialističeskoj nacii*, Chişinău, Ştiinţa, 1976.
[27] A.M. Lazarev, *Moldavskaja Sovetskaja gosudarstvennost' i bessarabskij vopros,* Chişinău, Cartea Moldovenească, 1974. Lucrării date i s-a acordat însă prea multă atenţie în istoriografia românească comunistă, dar şi în cea numită post-decembristă. Astfel, din exces de zel, s-a făcut o publicitate nemeritată unei lucrări care a fost apreciată drept un produs intelectual mediocru chiar în mediul academic zis "totalitar sovietic". În acest sens, nu este inutil de amintit lucrarea lui J.-N. Kapferer, *Zvonurile. Cel mai vechi mijloc de informare din lume*, Bucureşti, Humanitas, 1993, în care se arată clar că uneori fenomenul combaterii unui zvon, când acest lucru se face neinteligent, poate contribui la răspândirea lui în medii unde nici nu era cunoscut anterior.
[28] N. A. Mohov, *Očerki istorii formirovanija moldavskogo naroda*, Chişinău, Cartea Moldovenească, 1978.
[29] D. Ursul, *Înflorirea şi apropierea naţiilor sovietice*, Chişinău, Cartea Moldovenească, 1972.
[30] D.E. Šemjakov, V.P. Isac (eds.) *Luptători pentru fericirea poporului*, Chişinău, Cartea Moldovenească, 1985.
[31] Katherine Verdery, *Compromis şi rezistenţă. Cultura română sub Ceauşescu*, Bucureşti, Humanitas, 1994, p. 19-41.

Meurs[32]. Volumele consacrate naţionalismului şi etnicităţii publicate de John Hutchinson şi Anthony D. Smith[33] constituie lucrări de referinţă din punct de vedere teoretic. Printre autorii occidentali care au conceptualizat problema apariţiei naţionalismului sau procesele de asimilare etnică pornind de la experienţa ţărilor occidentale, dar ale căror teorii se aplică parţial şi Uniunii Sovietice, îi amintim pe Ernest Gellner[34], Benedict Anderson[35], Karl Deutsch[36] şi Eugen Weber[37]. Dintre lucrările generale consacrate "politicii naţionale" sovietice în ansamblu, scrise în Occident, le evidenţiem pe cele ale lui Walker Connor[38], F. C. Barghoorn[39], R. Conquest[40], H. Seton-Watson[41], B. Nahaylo şi V. Swoboda[42], J. Armstrong[43], H. Carrère d'Éncausse [44] ş.a. În străinătate, lucrări speciale dedicate Basarabiei sovietice, "politicii naţionale", în special dimensiunii culturale ale acestei politici, au fost alcătuite sau redactate de M. Bruchis[45], N. Dima[46], G. Ciorănescu[47], M.

---

[32]W. P. van Meurs, *Chestiunea Basarabiei în istoriografia comunistă*, Chişinău, Arc, 1996, p. 130-139, 161-168.

[33] John Hutchinson, Anthony D. Smith (eds.), *Nationalism*, Oxford, Oxford University Press, 1994; Idem (eds.), *Ethnicity* , Oxford & New York, Oxford University Press, 1996.

[34] Ernest Gellner, *Nations and Nationalism*, Oxford, Blackwell, 1983.

[35] Benedict Anderson, *Imagined Communities. Reflections on the Origins and Spread of Nationalism*, London, Verso, 1991.

[36]Karl W. Deutsch, *Nationalism and Social Communication. An Inquiry into the Foundation of Nationality,* Cambridge Mass., The M.I.T. Press, 1966.

[37]Eugen Weber, *Peasants into Frenchmen. The modernization of rural France, 1870-1914,* Stanford, Stanford University Press, 1976.

[38] Walker Connor, *The National Question in Marxist-Leninist theory and strategy*, New Jersey, Princeton University Press, 1984.

[39] F. C. Barghoorn, *Soviet Russian Nationalism*, New York, Oxford University Press, 1956.

[40]Robert Conquest, *Soviet Nationalities Policy in Practice*, New York & Washington, Praeger Publishers, 1967.

[41] Hugh Seton-Watson, *The New Imperialism. A background book*, Pennsylvania, Dùfor Editions, 1964.

[42] Bohdan Nahaylo & Victor Swoboda, *Soviet Disunion. A history of nationalities problem in the USSR*, New York, Free Press, 1990.

[43] John Armstrong, *Ukrainian Nationalism*, London & New York, Routledge, 1990.

[44] Hélène Carrère d'Éncausse, *Imperiul spulberat. Revolta naţiunilor în URSS*, Bucureşti, Remember, 1993; Idem, *Triumful naţiunilor sau sfârşitul imperiului sovietic*, Bucureşti, Remember, 1993.

[45] Michael Bruchis, *Nations, nationalities, peoples : a study of the nationalities policy of Communist Party in Soviet Moldavia*, Boulder Co., 1984; Idem, *One step back, two steps forward: on the language policy of the Communist Party of the Soviet Union in the national republics (Moldavian: a look back, a survey and perspective, 1924-1980)*, Boulder Co., 1982.

[46] Nicolas Dima, *From Moldavia to Moldova. The Soviet Romanian territorial dispute*, Boulder Co., 1991.

[47]George Ciorănescu (ed.), *Aspects des relations russo-roumaines. Rétrospectives et orientations*, Paris, Minard, 1967; Idem, *Bessarabia and Bukovina: disputed land between West and East*, Bucureşti, Editura Fundaţiei Culturale Române, 1993.

Manoliu-Manea[48], Klaus Heitmann[49], Ch. King[50], Dennis Deletant[51], Irina Livezeanu[52], Jeff Chinn[53] etc. Primii patru autori, cu diferenţe de nuanţe nu de esenţă, argumentează că "politica naţională" sovietică faţă de basarabeni urmărea cu perseverenţă asimilarea definitivă în cadrul naţiunii ruse. În linii mari, analiza subiectului dat de către autorii evidenţiaţi poartă un caracter exagerat de patriotic, tot ceea ce provine de la ruşi având conotaţii macabre, iar tot ce este românesc fiind pozitiv. M. Bruchis s-a preocupat în deosebi de aspecte ce priveau schimbările intervenite în limba localnicilor, în felul în care era interpretat un scriitor sau altul, în dependenţă de conjunctura politică. N. Dima a oferit o abordare interdisciplinară a istoriei Basarabiei postbelice în contextul relaţiilor româno-sovietice, lucrare care, alături de cele semnate de M. Bruchis, rămâne de referinţă în istoriografia problemei, în special din punct de vedere conceptual şi metodologic. George Ciorănescu, Maria Manea-Manoliu şi autorii cărţilor pe care le-au editat merită să fie menţionaţi aici mai ales pentru pasiunea cu care au apărat cauza românilor basarabeni în Occident într-o perioadă în care informaţiile despre ce se întâmpla în RSSM lipseau aproape cu desăvârşire în Lumea Liberă. Klaus Heitmann s-a referit mai mult la evoluţia literaturii moldoveneşti şi rămâne, de asemenea, un autor indispensabil pentru orice cercetător în tema dată. Charles King merită, de asemenea, o menţiune specială, datorită unei argumentări originale, conform căreia politica lingvistică faţă de moldoveni nu a fost un fenomen unic în Uniunea Sovietică. Mai mult, King susţine că experienţa Moldovei are mult mai multe similitudini decât se crede de obicei cu alte practici ale intervenţiei statului în construcţia şi planificarea lingvistică[54]. Altă idee interesantă a lui Ch. King, inspirată din literatura sociolingvistică occidentală, este că practicile lingvistice pot crea şi menţine relaţii de dominaţie, supunere şi subversiune[55]. La ceilalţi autori – D. Deletant, I. Livezeanu şi Jeff Chinn am observat o atitudine echilibrată faţă de subiectul abordat, ei privind cu un optimism moderat soarta românilor basarabeni în cadrul statului sovietic.

Autori sovietici, istorici sau propagandişti, care au exprimat politica partidului într-un moment sau altul, sunt citaţi pe parcursul textului. Merită o menţiune

---

[48] Maria Manoliu-Manea (ed.), *The tragic plight of a border area: Bessarabia and Bukovina*, Los Angeles, Humboldt University Press, 1983.

[49] Klaus Heitmann, *Limbă şi politică în Republica Moldova*, Chişinău, Arc, 1998.

[50] Charles King, *The politics of language in Moldova, 1924-1994*, DPhil. Thesis, St. Anthony College, Oxford, 1995.

[51] Dennis Deletant, *What Self-Determination Mean for the Moldavians*?, în *The Soviet Union and the challenge of the future,* vol.3, *Ideology, Culture and Nationality*, New York, Paragon House, 1987.

[52] Irina Livezeanu, *Urbanization in a low key and linguistic change in Soviet Moldavia*, în "Soviet Studies", vol. 33, nr. 3,4 (iulie-octombrie), 1981.

[53] Jeff Chinn, Steven D. Roger, *Ethnic mobilization and reactive nationalism: the case of Moldova*, în "Nationalities Papers", vol. 23, nr. 2 1995, p. 291-325.

[54] Charles King, *The politics of language…*, pagina întitulată *Abstract,* f.n..

[55] *Ibidem*, p. 2.

specială contribuţiile unor etnografi sovietici grupaţi în jurul revistei “Sovetskaia etnografia”, care au abordat relaţiile interetnice, procesele de asimilare culturală şi lingvistică dintr-o prismă mai puţin dogmatică : Iu. V. Bromlei[56], V. I. Kozlov[57], N. Guboglo[58] Iu. V. Arutiunian[59] ş. a. Privitor la aprecieri *post-factum* ale “politicii naţionale” sovietice, prezintă un interes deosebit câteva reviste moscovite, publicistice sau de specialitate[60], precum şi cartea lui V. A. Tişkov[61]. Din istoriografia postsovietică din Republica Moldova, una din contribuţiile cele mai importante privitoare la aspectul lingvistic al “politicii naţionale” sovietice în Basarabia aparţine lui Gheorghe Negru[62]. Totodată, menţionăm că cea mai importantă lucrare privitoare la aspectele culturale ale “politicii naţionale” sovietice în Basarabia, scrisă de un cercetător din dreapta Prutului aparţine lui Ion Constantin[63], dar în care lipsesc cu desăvârşire documentele de arhivă şi este neglijată istoriografia sovietică, cu excepţia lui A. M. Lazarev şi a altor câţiva autori.

Există şi o bogată literatură referitoare la dimensiunea economică a “politicii naţionale” în Moldova Sovietică. În primul rând, menţionăm câteva lucrări de referinţă, aparţinând economistului chişinăuian Sergiu Chircă[64], actualmente membru al Academiei de Ştiinţe a Republicii Moldova şi membru de onoare al Academiei Române. Lucrările lui V. I. Ţaranov[65], S. Katruk[66] şi S. Ivanov[67], sunt,

---

[56] Ju. V. Bromley, *Etnos i etnografija*, Moscova, Nauka, 1973.
[57] V.I. Kozlov, *Dinamika cislennosti narodov*, Moscova, Nauka, 1982 (varianta engleză a apărut la New York în 1988).
[58] N. Guboglo, *Razvitie dvujazyčija v Moldavskoj SSR*, Chişinău, Ştiinţa, 1979; idem, *Nacional'noe i internacional'noe v sovetskom obraze žizni*, Chişinău, Ştiinţa, 1979.
[59] Ju. V. Arutjunjan, (ed.). *Opyt ètnosociologičeskogo isledovanija obraza žizni: po materialam Moldavskoj SSR*, Moscova, Nauka, 1980.
[60] “Družba narodov”, “Stolica”, “Slovo”, “Svobodnaja mysl’”, “Literaturnaija gazeta”, “Obščestvennye nauki i sovremennost’ “ ş. a. (în special din anii 1989-1996).
[61] Valerij Tishkov, *Ethnicity, Nationalism and Conflict in and after the Soviet Union. The Mind Aflame*, Moscow, Institute of Ethnology and Antropology, 1992.
[62] Gheorghe Negru, *Politica etnolingvistică în RSS Moldovenească,* (teză de doctorat), Chişinău, 1998 (în curs de apariţie la Editura “Prut Internaţional” din Chişinău); vezi şi Idem, *Crearea conceptului ”naţiunii burgheze” şi “socialiste” moldoveneşti în istoriografia sovietică*, în “Revista de Istorie a Moldovei”, nr. 1-2, 1998.
[63] Ion Constantin, *Basarabia sub ocupaţie sovietică, de la Stalin la Gorbaciov*, Bucureşti, Editura Fiat Lux, 1994.
[64] Sergiu Chircă, *Regional'nye problemy processa sozdanija material'no - tehničeskoj bazy komunizma v SSSR*, Chişinău, Cartea Moldovenească, 1979; Idem, *Issledovanie urovnja razvitija i struktury promyšlennosti sojuznoj respubliki (na primere MSSR*), Chişinău, Academia de Ştiinţe a RSSM, 1970; Idem, *Tempy i proporcii ekonomičeskogo razvitija sojuznoj respubliki*, Chişinău, Cartea Moldovenească, 1973.
[65] V. I. Caranov, *Po puti industrializacii*, Chişinău, Ştiinţa, 1975; Idem, *K istorii promyšlennogo razvitija Moldovy (40-e - 50-e gody)*, în “Revista de Istorie a Moldovei”, nr. 3, 1992.

de asemenea, indispensabile pentru orice cercetător care se ocupă de modernizarea economică a Moldovei Sovietice. Sergiu Chircă a reprezentat curentul economiştilor basarabeni care, beneficiind de o autoritate ştiinţifică în faţa regimului a abordat cu minuţiozitate dezavantajele dezvoltării economice a RSSM în comparaţie cu alte republici unionale din perspectiva "creării bazei materiale a comunismului". V. I. Ţaranov, la rândul său, a promovat, mai mult sau mai puţin voalat, mai mult sau mai puţin conştient, interesele Centrului, a departamentelor centrale care erau cointeresate în dezvoltarea preferenţială a anumitor sectoare economice în RSSM. Privitor la consecinţele etnodemografice, urbanizare, migraţii, menţionăm, mai întâi de toate, studiile semnate de V. S. Zelenciuc[68], N. Dima[69], E. M. Zagorodnaia[70], I. Livezeanu[71] şi H. Carrère d'Éncausse [72]. Din colecţiile de documente sau date statistice referitoare la nivelul dezvoltării economice, componenţa şi cota revenită fiecărui sector economic în constituirea produsului intern brut etc., evidenţiem anuarele "Economia Naţională a URSS"[73], "Economia Naţională a RSSM"[74] şi "Anuarul Statistic al Republicii Moldova"[75].

Sursele primare, documentele, se împart în două categorii: documente inedite şi documente publicate. Din cele publicate, cele mai importante sunt cele editate de A. M. Lazarev, V. I. Pasat, A. M. Ţăranu, Gh. E. Rusnac, I. I. Şişcanu, V. Stăvilă şi Elena Postică[76]. Rezultatele recensămintelor populaţiei din 1926, 1959, 1970, 1979 şi 1989[77] constituie, de asemenea, un izvor important de analiză şi sinteză. Dacă acceptăm ideea că însuşi regimul era cointeresat în acurateţea datelor pentru a

---

[66] S. Katruk, *Moldova în complexul economic unic al Uniunii RSS*, Chişinău, Cartea Moldovenească, 1976.
[67] V. I. Ivanov, *RSS Moldovenească -- stat suveran în componenţa Uniunii RSS*, Chişinău, Cartea Moldovenească, 1983.
[68] V. S. Zelenciuc, *Naselenie Moldavii*, Chişinău, Ştiinţa, 1973.
[69]Nicholas Dima, *op. cit.*
[70] E. M. Zagorodnaja, *Urbanizacija Moldavskoj SSR,* Chişinău, Ştiinţa, 1980.
[71] Irina Livezeanu, *op. cit.*
[72] H. Carrère d'Éncausse,*Triumful naţiunilor…*
[73] *Narodnoe Hozjajstvo SSSR* (anuar), Moscova, Finansy i Statistika, 1945-1990.
[74] *Narodnoe Hozjajstvo Moldavskoj SSR* (anuar), Chişinău, Cartea Moldovenească, 1950-1990.
[75]*Anuarul Statistic al Republicii în Moldova*, Chişinău, Departamentul Analize Statistice şi Sociologice al Republicii Moldova, anii 1991-1998.
[76] *Kul'tura Moldavii za gody Sovetskoj Vlasti. Sbornik dokumentov,* 4 vol., sub red. lui A.M.Lazarev, Chişinău, Ştiinţa, 1975-1980; V. I. Pasat (ed.), *Trudnye stranicy istorii Moldovy, 1940-1950*, Moscova, Terra, 1994; A. M. Ţăranu, Gh. E. Rusnac, I. I. Şişcanu ş. a., *Golod v Moldove, 1946-1947. Sbornik dokumentov*, Chişinău, Ştiinţa, 1993; V. Stăvilă, *Evoluţia componenţei naţionale a elitei politico-economice a RSSM*, în "Revista de Istorie a Moldovei", nr. 4, 1996; Elena Postică (ed.) *Cartea Memoriei. Catalog al victimelor totalitarismului comunist*, vol. I, Chişinău, Ştiinţa, 1999.
[77] *Itogj vsesojuznoj perepis' naselenija SSSR : 1959, 1970, 1979, 1989*, Moscova, Gosstatizdat Finansy i Statistika, 1962, 1972, 1981, 1990. A se vedea, de asemenea, *USSR: Sixty Years of the Union, 1922-1982*, Moscova, Progress, 1982.

încuraja sau contracara o anumită tendinţă pe viitor, după recensăminte putem stabili nivelul urbanizării, schimbările etnodemografice declanşate de migraţia din exteriorul republicii ş.a.[78] Altă categorie de documente poate fi numită şi memoriile sau corespondenţa din epocă[79]. Din arhiva Partidului Comunist din Moldova, actualmente Arhiva Organizaţiilor Social-Politice din Republica Moldova[80], am extras setul principal de documente inedite care, în mare, se referă la dimensiunea etnoculturală a "politicii naţionale", precum şi la mentalitatea basarabenilor din perioada imediat postbelică. Alte documente, privitoare la anumite aspecte ale politicii economice în RSSM provin din Arhiva Naţională a Republicii Moldova[81]. Un document important după care am stabilit nivelul de urbanizare al românilor basarabeni la 1989 a fost descoperit în Arhiva curentă a Comitetului de Stat pentru Statistică al Republicii Moldova[82]. Alte aspecte istoriografice, dat fiind faptul că au făcut parte chiar din istoria "politicii naţionale" sovietice în Basarabia, la felul în care trebuia promovată şi justificată această politică de la o perioadă la alta, precum şi la problema documentării, le discutăm pe parcursul lucrării. În linii generale, trebuie de remarcat şi faptul, evident dealtfel, că fără consultarea autorilor menţionaţi sau fără a fi familiarizaţi cu interpretările lor, scrierea lucrării de faţă era imposibilă, mai ales că nu există încă acces larg la documentele de arhivă, în special referitor la perioada de după 1970.

Prin urmare, perspectiva principală a lucrării în ansamblu constă în abordarea multidimensională a "politicii naţionale" sovietice în Basarabia, în comparaţie cu studiile elaborate până în prezent, preponderent unidimensionale, poate doar cu excepţia cărţii lui Nicholas Dima, amintită deja, dar care nu utilizează decât surse

---

[78] Afirmaţie cu care sunt de acord o parte bună a specialiştilor din străinătate. Excepţie face recensământul din 1938 care este recunoscut în mod unanim că a fost influenţat într-un grad înalt de factorul politic. Stalin, fiind surprins de rezultatele reale ale recensământului din 1938 a ordonat executarea celor care l-au efectuat.

[79] Viorel Patrichi, *Mircea Druc sau lupta cu ultimul imperiu*, Bucureşti, Editura Zalmolxe, 1998; A. M. Lazarev, *Narodnaja tropa k velikim predkam*, în "Revista de Istorie a Moldovei", nr. 3, 1991; Alexei Marinat, *Eu şi lumea*, în "Literatura şi arta", 1 ianuarie-1 decembrie, 1994. Jurnalul lui Marinat a fost publicat recent într-o carte aparte, cu acelaşi titlu *Eu şi lumea*, Chişinău, Editura Uniunii Scriitorilor, 1999; V. Graur, *Drumul până la "Europa Liberă" a fost lung şi întartocheat (o evocare a proceselor Usatiuc, Ghimpu, Graur şi Şoltoianu din 1972)*, în "Literatura şi arta", 16 iulie, 1992; Serafim Saka (ed.), *Basarabia în GULAG*, Chişinău, Editura Uniunii Scriitorilor, 1995.

[80] Arhiva Organizaţiilor Social-Politice din Republica Moldova, Fondul 51, aparţinând fostului Comitet Central al Partidului Comunist din Moldova (în continuare – AOSPRM).

[81] Arhiva Naţională a Republicii Moldova (în continuare – ANRM), fonduri ale Comitetului de Stat pentru Statistică din RSS Moldovenească: Fondul F3273, inv. 1a, d. 22; F. R3273, inv. 1, d. 134, 675; F. 2848, inv. 22, d. 306; F. 3273, inv. 1, d, 546, 696; 928; F. F3021, inv. 4, d. 1074; F. R3016, inv. 2, d. 190.

[82] Arhiva curentă a Comitetului de Stat pentru Statistică al Republicii Moldova (în continuare – ACCSSRM), document 07.13.26 din 30 martie 1990.

deja publicate. Scopul secundar al lucrării este de a contribui la evaluarea consecinţelor acestei politici din mai multe puncte de vedere: cultural, economic, etnodemografic, mental ş.a., lucru de care ne propunem să ne preocupăm mai pe larg într-un studiu special.

CAPITOLUL I

INSTAURAREA REGIMULUI COMUNIST ÎN BASARABIA, 1940-1941

Înainte de a trece la discutarea măsurilor principale ale regimului sovietic în RSSM în domeniul politicii "naţionale" între anii 1944-1989, se impune nevoia de a explica, în baza datelor deja publicate, cum a fost instaurată puterea sovietică în 1940-1941. Vom urmări în mod special schimbările intervenite din punct de vedere instituţional, economic, social şi cultural în RSSM. Pentru crearea unei imagini mai clare a acestor schimbări vom invoca, în limita datelor disponibile pe moment, evenimente desfăşurate în alte teritorii achiziţionate de URSS în ajunul celui de-al doilea război mondial.

"Problema Basarabiei"[83] a existat în perioada interbelică doar din punctul de vedere al oficialităţilor sovietice, deoarece prin Protocolul din 28 octombrie 1920 de la Paris Marile Puteri recunoscuseră suveranitatea românească asupra provinciei[84]. Implicit, actul Sfatului Ţării de la 27 martie 1918 obţinuse legitimitate internaţională la sfârşitul primului război mondial. Aşa încât, abia mai târziu, când situaţia internaţională s-a schimbat ca urmare a semnării Pactului Ribbentrop-Molotov[85] şi a ultimatumului Moscovei adresat României în iunie 1940[86], Uniunea Sovietică avea să ocupe prin forţa armelor teritoriul românesc dintre Prut şi Nistru[87]. Pentru URSS însă evenimentele din iunie 1940 constituiau o re-stabilire a puterii sovietice în regiune[88]. Principalul cap de acuzare al noilor autorităţi privitor

---

[83] Despre subiectul dat s-a scris mult, chiar exagerat de mult, mai ales cu caracter polemic la adresa istoriografiei sovietice. Numărul cărţilor apărute în spaţiul nostru, dedicate aspectelor diplomatice ale disputei asupra Basarabiei este direct proporţional cu intensitatea sentimentului că nu se poate schimba nimic în mod real. Una dintre cărţile mai recente din această categorie este Ion Constantin, *România, Marile Puteri şi problema Basarabiei*, Bucureşti, Editura Enciclopedică, 1995.

[84] Protocolul a fost publicat pentru prima dată în "Monitorul oficial", nr. 100, 8 august, 1922; M. Cernenco, A. Petrencu, I. Şişcanu (ed.) *Crestomaţie la istoria românilor, 1917-1992*, Chişinău, Universitas, 1993, p. 67-70. Despre lupta pentru recunoaşterea internaţională a unirii Basarabiei cu România, vezi Paul Cenavodeanu, *Basarabia. Drama unei provincii istorice româneşti în contextul politic internaţional, 1806-1920,* Bucureşti, Albatros, 1993, p. 169-189.

[85]Vezi Emilian Bold, Ilie Seftiuc, *Pactul Ribbentrop-Molotov*, Iaşi, Institutul European, 1998.

[86] V. Fl. Dobrinescu, *Bătălia pentru Basarabia*, Iaşi, Junimea, 1991.

[87] Vitalie Văratec, *Dezintegrarea Basarabiei la 1940 putea fi evitată*, în "Revista de istorie", vol. 3, nr. 1-2, 1992, p. 53-71; Ion Şişcanu, *Raptul Basarabiei. 1940*, Chişinău, Editura Ago-Dacia, 1994. Idem. *Uniunea Sovietică-România 1940. Tratative în cadrul comisiilor mixte*, Chişinău, Arc, 1995.

[88] Referitor la discuţiile *pro* şi *contra* aserţiunii că puterea sovietică a fost instaurată în Basarabia în 1918, vezi Mihail Bruchis, *A fost oare instaurată puterea sovietică în*

la regimul românesc interbelic era politica faţă de clasele sărace[89] şi politica faţă de minorităţile etnice[90].

Anexarea din 1940 nu putea fi posibilă fără acordul prealabil al Germaniei, din 23 august 1939, când Hitler şi Stalin şi-au împărţit sferele de influenţă în Europa de Est[91]. Astfel, Basarabia, Nordul Bucovinei şi ţinutul Herţei au devenit primele regiuni româneşti în care a fost instaurat regimul comunist, anticipând, de rând cu ocuparea Ţărilor Baltice şi a unor teritorii aparţinând anterior Poloniei, expansiunea dominaţiei sovietice asupra întregii Europe Centrale şi de Est după cel de-al doilea război mondial. România pierdea 3 776 309 cetăţeni, dintre care 53,49% români, 10,34% ruşi, 15,50% ruteni şi ucraineni, 7,27% evrei, 4,91% bulgari, 3,31% germani etc[92]. Evacuarea populaţiei româneşti din teritoriile respective[93] nu a fost posibilă şi din cauze tehnice, dar mai ales pentru că majoritatea oamenilor care locuiau aici nu-şi imaginau să-şi trăiască viaţa altundeva decât acolo unde s-au născut, orice s-ar fi întâmplat. În mare, această atitudine este specifică regiunilor unde ţăranii constituie clasa cea mai numeroasă a societăţii, unde persistă o legătură intimă între locuitori şi sursa lor principală de existenţă – pământul[94]. Mai mult, conform surselor sovietice numai în perioada 28 iunie – decembrie 1940 s-au repatriat în Basarabia în jur de 300 000 basarabeni aflaţi în străinătate[95]. Dintre aceştia aproximativ 220 000 proveneau din România, în rândul cărora, după date româneşti, "erau foarte mulţi evrei"[96]. Pe de altă parte, evacuarea masivă nu coincidea cu interesele naţionale de termen lung, aşa cum a fost şi cazul Transilvaniei de Nord după dictatul de la Viena din 30 august acelaşi an. Din cauza grabei cu care au înaintat sovieticii, n-a fost posibilă nici chiar evacuarea personalului din instituţiile de stat civile şi bisericeşti. S-au evacuat

---

Basarabia la sfârşitul anului 1917-începutul lui 1918? în "Patrimoniu", nr. 4, 1991, p. 119-141.

[89] N. V. Bereznjakov ş. a., *Lupta oamenilor muncii din Basarabia pentru reunirea cu patria sovietică*, Chişinău, Cartea Moldovenească, 1973.

[90] Anatol Petrencu, *Istoriografia sovietică despre politica naţională a statului român în Basarabia în 1918-1940*, în "Revista de Istorie a Moldovei", nr. 3, 1993.

[91] Istoria s-a repetat într-un fel. Aşa cum a observat Nicolae Titulescu, în 1878 la Congresul de la Berlin, Bismarck în calitate de cancelar al Germaniei a favorizat cedarea din nou a Sudului Basarabiei către Rusia deoarece a dorit ca între Bucureşti şi Moscova să existe o problemă teritorială, astfel încât România să facă parte întotdeauna din frontul german împotriva Rusiei, dacă s-ar ivi necesitatea. Vezi Emilian Bold, Ilie Seftiuc, *România sub lupa diplomaţiei sovietice*, Iaşi, Junimea, 1998, p. 11.

[92] Ioan Scurtu (ed.), *Istoria Basarabiei de la începuturi până în 1998*, Bucureşti, Editura Semne, 1998, p. 214.

[93] Gheorghe Tătărăscu, *Evacuarea Basarabiei şi a Bucovinei de Nord*, în "Patrimoniu", nr.1, 1991, p. 100-120.

[94] Despre mentalitatea ţărănească, a se vedea Eric R. Wolf, *Ţăranii*, Chişinău, Editura Tehnică, 1998.

[95] Mihai Gribincea, *Basarabia în primii ani de ocupaţie sovietică, 1944-1950*, Cluj-Napoca, Dacia, 1995, p. 19.

[96] *Ibidem*, p. 20.

totuşi, pe cont propriu, 487 din totalul de 1013 preoţi existenţi la acea dată în Basarabia[97]. Până în luna octombrie 1940 au obţinut repatrierea sau dreptul formal de a se repatria în România în total 21 000 persoane[98], dar nu se ştie încă numărul total al celor care au dorit să se refugieze în ţară. În primele zile după 28 iunie au fost arestaţi 14 foşti membri ai Sfatului Ţării care se aflau pe teritoriul Basarabiei şi care n-au reuşit să se evacueze la timp[99]. Spre exemplu, Nicolae Secară a fost arestat la 29 iunie 1940 şi a murit de tifos exantematic în închisoare, în 1969[100]!

La operaţia de “eliberare” a participat aproape întreg efectivul districtelor militare Kiev şi Odessa, adică 32 divizii de infanterie, 2 divizii de infanterie motorizată, 6 divizii de cavalerie, 11 brigăzi de tancuri, 3 brigăzi de avioane, 16 regimente de artilerie grea şi alte unităţi auxiliare[101]. Justificarea conceptuală a actului a fost “reunirea poporului moldovenesc într-un stat sovietic unic”[102]. Chiar în noaptea spre 28 iunie a fost creat un comitet revoluţionar provizoriu din Basarabia, a cărui preşedinte a fost ales ucraineanul S. D. Burlacenko, etnicii români fiind în minoritate[103]. În ziua de 28 a urmat o adunare solemnă de “bun venit” cu pâine şi sare, un fel de *te deum* laic de sfinţire a actului înfăptuit. Primul care a luat cuvântul a fost mareşalul Uniunii Sovietice D.K. Timoşenko, originar din Basarabia, ceea ce avea o importanţă simbolică deosebită – biografia sa fiind tradusă în română şi difuzată gratis într-un tiraj de 270 000 exemplare[104]. Şeful paradei militare a fost Gh.K. Jukov[105], comandantul grupului “Sud” al Armatei Roşii[106]. Altă paradă militară, de data aceasta de proporţii, cu tancuri etc. a avut loc pe 4 iulie 1940[107]. Soldaţii sovietici au fost întâmpinaţi cu urale şi flori, în principal de elementele pauperizate, dar mai ales de cei care nu reuşiseră să-şi asigure/păstreze un loc privilegiat sau respectabil în societatea românească interbelică. Altă categorie a celor care s-au adunat pe străzile Chişinăului, aşa cum

---

[97] Boris Buzilă, *Din Istoria vieţii bisericeşti din Basarabia*, Bucureşti, Fundaţia Culturală Română & Chişinău, Ştiinţa, 1996, p. 345.

[98] Ion Şişcanu, *Uniunea Sovietică-România 1940…*, p. 58-59.

[99] Elena Postică, *Deputaţii Sfatului Ţării represaţi în anul 1940*, în “Cugetul”, martie, 1998, p. 92-98.

[100] Vezi “Literatura şi arta”, 29 februarie, 1996.

[101] Ion Şişcanu, Vitalie Văratec (eds.) *Pactul Ribbentrop-Molotov şi consecinţele sale pentru Basarabia*, Chişinău, Universitas, 1991, p. 80.

[102] “Pravda”, 10 iulie, 1940.

[103] A.M. Lazarev, *Moldavskaja sovetskaja gosudarstvenost’…*, p. 453.

[104] *Pactul Ribbentrop-Molotov şi consecinţele sale pentru Basarabia*, p. 64. Vezi şi V. I. Ivanov, *Mareşalul Timoşenko*, Chişinău, Cartea Moldovenească, 1988.

[105] Vezi Ludmila Tihonov, *Politica statului sovietic faţă de confesiunile religioase din RSS Moldovenească, 1940-1941; 1944-1961 (teză de doctorat),* Chişinău, Universitatea de Stat din Moldova, 2000, p. 73. Printre altele, Jukov ar fi declarat în 1940 că este în primul rând comunist, dar în acelaşi timp şi pravoslavnic.

[106] C. K. Brysjakin, M. K. Sytnik, *Triumful adevărului istoric*, Chişinău, Cartea Moldovenească, 1970, p. 168.

[107] Dumitru Grama, *Anexiunea Basarabiei la URSS în 1940 – consecinţă a sfârtecării Statului Moldovenesc în 1812,* în “Cugetul”, nr. 5-6, 1992, p. 31-38.

atestă fotografiile din epocă, o constituiau, probabil, oamenii simpli curioşi să vadă pentru prima dată tancuri sau altă tehnică militară sovietică[108]. Pentru buna desfăşurare a manifestaţiilor s-au organizat o serie de concerte susţinute de teatrul dramatic din Kiev, ansamblul moldovenesc de dansuri, ansamblul moldovenesc de cântece, ansamblul de stat din Odessa. Au fost pregătite pancarte cu lozinci “Trăiască Guvernul Sovietic !”, “Trăiască tovarăşul Stalin !” etc[109]. În scurt timp au fost difuzate gratis o serie de filme propagandistice: “La hotar”, “Tractoriştii”, “Lenin în anul 1918”, “Copilăria lui Gorki” ş. a[110]. Au fost răspândite populaţiei 700 000 de apeluri lămuritoare în formă de foi volante, precum şi aproximativ 3 milioane de postere, slogane, literatură şi ziare comuniste[111]. Modul de viaţă sovietic s-a răspândit cu rapiditate: sărbători pompoase, dar şi coloane de oameni stând în rând de la orele 4 dimineaţa pentru a-şi procura strictul necesar[112]. În primele zile ale noii puteri s-a resimţit şi o criză acută de vin[113]. În timp ce steagul românesc cu cele trei culori tradiţionale reprezenta echilibru şi unitatea celor trei provincii istorice, drapelul roşu simboliza revolta şi, cum s-a dovedit mai târziu, tendinţa spre uniformizarea în masă a valorilor şi chiar a habitudinilor.

Numai în perioada dintre 28 iunie şi 10 iunie 1940 s-au înregistrat circa 1 100 soviete la sate, 25 – în localităţile urbane, 54 – la nivel de plase şi judeţe. În componenţa lor au intrat aproximativ 8 000 de muncitori, ţărani şi intelectuali[114]. Aceste cifre ilustrează faptul că formalităţile trebuiau respectate: noua republică sovietică nu putea fi creată fără acordul unor reprezentanţi ai categoriilor sociale nevoiaşe, în numele cărora s-a instaurat puterea sovietică în cea mai mare parte a Imperiului Rus începând cu octombrie 1917. Crearea formală a sovietelor la nivel local era menită să suplinească, cel puţin în mod simbolic, lipsa de legitimitate a noilor autorităţi. În aceeaşi manieră, dar la un nivel mai înalt, înfiinţarea oficială a RSSM a fost decisă la Moscova de către Sovietul Suprem al URSS la 2 august 1940, însă şi de această dată s-a pretins că iniţiativa a aparţinut majorităţii oamenilor muncii din regiune[115]. Printre cei care au luat cuvântul la sesiunea unională de “admitere” a RSSM în familia “republicilor frăţeşti” au fost sora lui Grigori Ivanovici Kotovski, Sofia Ivanovna Gorskaia şi Iustin Nikolaevici Batişcev, participant la rebeliunea de la Tatarbunar din 1924, devenit între timp preşedinte al sovietului sătesc din localitate. Din totalul delegaţilor la sesiunea a

---

108 A se vedea fotografiile inserate în articolul citat a lui D. Grama.

109 Anton Moraru, *Istoria românilor Basarabia şi Transnistria, 1812-1993*, Chişinău, Editura Universul, 1995, p. 318.

110 *Ibidem*.

111 *Pactul Ribbentrop-Molotov şi consecinţele sale pentru Basarabia*, p. 64.

112 *Scurte informaţii despre Basarabia şi Bucovina în a doua jumătate a anului 1940. Documente*, în “Patrimoniu”, nr. 1, 1991, p. 180-181.

113 *Ibidem*, p. 183.

114 *Istorija Respubliki Moldova* (colectiv), Chişinău, Tipografia Academiei de Ştiinţe, 1997, p. 209.

115 A. V. Repida, *Formarea RSS Moldoveneşti*, Chişinău, Cartea Moldovenească, 1977, 246-247.

VII-a a Sovietului Suprem al URSS din partea judeţelor care aveau să intre în componenţa RSSM erau 6 moldoveni, 7 ruşi şi un evreu[116].

Numai aproximativ trei sferturi din teritoriul anexat de la România a fost inclus în RSSM, împreună cu doar 6 din cele 13 raioane ale fostei republici autonome moldoveneşti[117]. Principiile etnice, istorice şi culturale nu au fost respectate nici de această dată, pentru că deşi în cele trei judeţe cedate Ucrainei – Cetatea Albă, Ismail şi parţial Hotin – românii nu constituiau majoritatea absolută, ei alcătuiau totuşi cea mai numeroasă etnie, peste 28 la sută din totalul populaţiei[118]. A doua etnie după număr – ucrainenii – constituiau doar 25,4 la sută în cele trei judeţe şi limba de comunicare inter-etnică încă din perioada ţaristă era limba "moldovenească"[119]. Mai mult, după cum a menţionat pentru prima dată A.M. Lazarev, în judeţele Ismail şi Cetatea Albă au fost colonizate imediat peste 6 mii de familii din regiunile Cernigov, Sumi, Vinniţa, Lvov, Volân şi Kameneţ-Podolsk, ceea ce a redus cota parte a moldovenilor în sudul Basarabiei[120]. Pornind de la menţiunea din ultimatumul din 26 iunie 1940 potrivit căreia Uniunea Sovietică a revendicat teritoriul basarabean invocând faptul că populaţia ar fi alcătuită în majoritate din ucraineni[121], evoluţia evenimentelor ulterioare devenea previzibilă. Cu atât mai mult, cu cât Basarabia a fost subordonată imediat după ocupare organelor de conducere ale RASSM, implicit celor ucrainene de la Kiev şi, Hruşciov, în calitate de prim secretar al PC(b) al RSS Ucrainene avea să aibă un cuvânt greu de spus în chestiunea delimitării hotarelor noii republici unionale[122]. Deşi noua republică avea doar 33,7 mii km^2 şi o populaţie de aproximativ 2,7 milioane, adică aproape jumătate din Basarabia plus RASSM[123], ea însuma cele trei criterii "obiective" pe care trebuia să le întrunească o republică unională a URSS stabilite de Stalin la insistenţa lui Lenin[124]. Primul: republica unională nu trebuia să fie înconjurată din toate părţile de teritoriile altor republici unionale. Al doilea: naţionalitatea titulară a republicii trebuia să constituie majoritatea şi trebuia să fie relativ compactă din punct de vedere geografic. Al treilea: republica unională trebuia să aibă cel puţin un milion de locuitori[125].

Ce a însemnat de fapt instaurarea regimului comunist în Basarabia din unghiul de vedere al schimbărilor instituţionale majore? Mai întâi de toate, puterea era

---

[116] Vezi Anton Moraru, *Contribuţii la formarea RSS Moldoveneşti*, în Leonid Bulat (ed.), *Basarabia 1940*, Chişinău, Cartea Moldovenească, 1991, p. 174.

[117] *Sed'maja sesija Verhovnogo Soveta SSSR. 1-7 avgusta 1940 g. Stenografičeskij otčet*, Moscova, 1940, p. 183.

[118]"Vocea poporului", 27 februarie, 1990. Am consultat şi dosarul de arhivă :AOSPRM, F. 51, inv. 4, d. 64, f. 1

[119] Ibidem, f. 2.

[120] Anton Moraru, *Contribuţii…,* p. 178.

[121] *Pactul Ribbentrop-Molotov şi consecinţele sale pentru Basarabia*, p. 18.

[122] Anton Moraru, *Contribuţii…*, p. 160 *şi urm.*

[123] "Pravda", 7 iulie, 1940.

[124] B. Nahaylo & V. Swoboda, *op. cit.*, p. 48-53.

[125] A. V. Repida, *op. cit.*, p. 250.

transferată în mod oficial de la clasele avute la cele nevoiaşe, instaurându-se aşa numita dictatură a proletariatului, ca o fază incipientă de trecere la societatea comunistă. Procesul se numeşte generic "sovietizare"[126], care înseamnă nu numai comunizare, dar şi integrarea teritoriului basarabean în structurile politice, sociale, culturale etc. ale Uniunii Sovietice. Paradoxul consta însă în faptul că proletariatul basarabean era insignifiant din punct de vedere numeric şi, prin urmare, s-a instituit o dictatură a unei minorităţi care pretindea a reprezenta prin excelenţă poporul muncitor, aşa cum s-a întâmplat în Rusia în octombrie 1917[127]. Mai mult, organizaţia comunistă ilegală din Basarabia avea în 1939 doar 375 membri, majoritatea cărora erau evrei, ruşi, ucraineni şi bulgari[128]. Dintre aceştia însă numai aproximativ 100 şi-au îndeplinit obligaţiile statutare şi aveau acte în regulă, aşa cum a constatat Comitetul Central al Partidului Comunist din România.

Activitatea oricărui partid era interzisă, instaurându-se monopolul partidului comunist asupra puterii în stat[129]. Trebuie de menţionat însă că instaurarea monopolului unui partid avusese deja loc în România începând cu februarie 1938 – dictatura regală a lui Carol al II-lea, în care unicul partid legal era Frontul Renaşterii Naţionale, primul partid de masă din istoria României. Cu toate că "lovitura de stat regală însemna negarea întregului curs urmat de istoria românească de la revoluţia lui Tudor Vladimirescu încoace", întrucât "introducea pedeapsa cu moartea şi pe timp de pace" pentru cei care "propovăduiau prin viu grai sau scris schimbarea formei de guvernământ a statului"[130], măsura era provizorie. Astfel procedaseră anterior României toate statele din Estul Europei, cu excepţia Cehoslovaciei. Dictaturile interbelice est-europene erau mai degrabă regimuri autoritare[131] decât regimuri totalitare[132], în sens că nu au abrogat economia de piaţă şi nu tindeau să controleze viaţa privată a cetăţenilor.

---

[126] Definiţia menţionată a termenului "sovietizare" coincide, în mare, cu cea a lui Vernon Aspaturian din *The non-Russian Nationalities*, în Allan Kassof (ed.), *Prospects for Soviet Society*, New York, Praeger, 1968, p. 159-160. Citat de N. Dima, *op. cit.*, p. 92.

[127] Idee fundamentată de Lenin în lucrarea *Statul şi revoluţia*, publicată pentru prima dată în 1918. Vezi Richard Pipes, *Scurtă istorie a revoluţiei ruse*, Bucureşti, Humanitas, 1998, p. 133.

[128] Mihai Gribincea, *op. cit.*, p. 25.

[129] Potrivit lui Max Weber statul este titularul "monopolului folosirii legitime a forţei fizice". Citat după Giovanni Sartori, *Teoria democraţiei revizuită*, Iaşi, Polirom, 1999, p. 452.

[130] Vlad Georgescu, *Istoria românilor de la origini până în zilele noastre*, Bucureşti, Humanitas, 1995, p. 227-228.

[131] Regimurile autoritare pot fi justificate din raţiuni nu numai ideologice, dar şi juridice, aşa cum a demonstrat Carl Schmitt în *Teologia politică*, Bucureşti, Editura Universal Dalsi, 1996.

[132] A se vedea mai pe larg Stephen Lee, *Dictatorships in Europe, 1918-1945*, London, Routledge, 1994.

Regimul instaurat în Basarabia începând cu 28 iunie 1940 era unul cu tendinţe totalitare[133] pentru că intenţiona să anuleze o instituţie socială fundamentală a democraţiei – proprietatea privată, garantul şi condiţia *sine qua non* a libertăţii individuale[134] – şi contravenea principiilor democratice occidentale. Un sistem totalitar, după C. J. Friedrich şi Z. Brzezinski, are următoarele caracteristici: a) o ideologie oficială; b) un singur partid de masă controlat de o oligarhie; c) monopolul guvernamental asupra mass-media; d) monopolul guvernamental al armamentului; e) un sistem de poliţie terorist şi f) o economie dirijată de la nivel central[135]. Toate aceste elemente au fost introduse *treptat* în teritoriul anexat pe cale armată de la România.

Măsurile urgente pentru anihilarea tuturor elementelor potenţial antisovietice la scară largă au fost întreprinse în domeniul economic. Astfel, deja la 15 august 1940 Prezidiul Sovietului Suprem al URSS a emis ukazurile “Cu privire la naţionalizarea băncilor, întreprinderilor industriale şi comerciale, a transportului feroviar, naval şi a telecomunicaţiilor din Basarabia”[136] şi “Cu privire la restabilirea pe teritoriul Basarabiei a legilor asupra naţionalizării pământului”[137]. Conform primului ukaz, numai în perioada iulie-octombrie 1940 au fost naţionalizate 487 de întreprinderi industriale, ce aveau mai mult de 20 de muncitori şi un motor de 10 cai putere[138]. Potrivit datelor oficiale, producţia industrială a acestor întreprinderi s-a dublat până la mijlocul anului 1941[139]. În mai puţin de două luni Chişinăul beneficia de legătură aeriană cu oraşele Moscova, Kiev şi Odessa, precum şi cu Tiraspol, Bălţi, Cahul [140]. Începând cu luna septembrie au fost introduse curse de autobuse menite să faciliteze legătura rapidă a celor mai importante localităţi din

---

[133] “Aceasta înseamnă că nici un sistem concret nu poate fi “pur” totalitar, tot aşa cum nici o democraţie concretă nu poate fi o democraţie pură”. Giovanni Sartori, *op. cit.*, p. 191. Vezi şi Ioan Ciupercă, *Totalitarismul – fenomen al secolului XX*, Iaşi, Editura Universităţii “Al. I. Cuza”, 1995, în special p. 11-42.

[134] Frédéric Bastiat*, Proprietate şi lege*, în Adrian-Paul Iliescu, Emanuel-Mihail Socaciu, *Fundamentele gândirii politice moderne. Antologie comentată*, Iaşi, Polirom, 1999, p. 222-225, 291. Vezi şi John Stuart Mill, *Despre libertate*, Bucureşti, Humanitas, 1994.

[135] C.J. Friedrich, Z. Brzezinski, *Totalitarian Dictatorship and Autocracy,* Cambridge, Mass., Harvard University Press, 1956, p. 52-53. Citat după Giovanni Sartori, *op. cit*., p. 187. Comuniştii obişnuiau să-l citeze pe Proudhon care a spus că “proprietatea este un furt”, dar ei uitau că acelaşi Proudhon şi-a schimbat părerea în a doua jumătate a vieţii sale apreciind: “cu cât este mai interzisă proprietatea privată cu atât individul devine mai dependent (servil) faţă de stat”.

[136] *Sbornik zakonov SSSR i ukazov Prezidiuma Verhovnogo Soveta SSSR,* Moscova, Gosjurizdat, 1956, p. 25.

[137] *Sbornik zakonov SSSR i ukazov Prezidiuma Verhovnogo Soveta SSSR (1938-1961),* Moscova, “Izvestija Sovetov deputatov trudjaščihsja SSSR”, 1961, p. 34.

[138] A.V. Repida, *op. cit.*, p. 267-268. Vezi şi Elena Şişcanu, *op. cit.*, p. 70.

[139] *Istorija Respubliki Moldova…*, p. 213. A se vedea şi L. Turkenič*, Promyšlennost' Moldavskoj SSR*, în *Moldavija v velikoj sem'e respublik Sovetskogo Sojuza*, Chişinău, Editura de Stat a Moldovei, 1941, p. 79-98.

[140] E. Şişcanu, *op. cit.*, p. 71.

republică cu Chişinăul[141]. Din considerente strategice, în scurt timp calea ferată a fost trecută de la ecartament îngust la ecartament larg (1 677 km)[142] şi au fost selectate cadre loiale în sistemul de transport feroviar şi naval[143]. În jur de 2 000 de lucrători din sistemul feroviar au fost arestaţi şi deportaţi în Siberia[144].

Al doilea ukaz a fost aplicat de asemenea imediat, invocându-se în acest caz re-punerea în legalitate a *Decretului asupra pământului* din octombrie 1917 în teritoriul basarabean. S-a implementat exact acelaşi scenariu, potrivit căruia trebuiau respectate anumite formalităţi, la 1940 putem vorbi chiar de un tipar, model de instaurare a regimului comunist. Pământul era etatizat şi distribuit ţăranilor în mod individual în prima etapă. Până în iunie 1941, 184 715 gospodării fără pământ sau cu puţin pământ au primit 229 752 hectare, dintre care 104 975 hectare proveneau din categoria numită *kulaci*[145]. În judeţele Bălţi, Soroca şi Chişinău limita maximă a unei gospodării ţărăneşti a fost fixată la 10 ha, iar în judeţele Cahul şi Bender, unde calitatea solului şi nivelul precipitaţiilor erau mai scăzute – la 20 ha[146]. Aşa cum a evidenţiat Ion Şişcanu "pământul era dat ţăranilor pentru a strânge recolta în folosul statului, a ara şi semăna, ca apoi să fie socializat şi sustras în colhoz"[147], dar cum vom vedea, această strategie n-a fost aplicată până la urmă în primul an de ocupaţie, ci abia după 1944. Aceasta în condiţiile în care anul 1940 a fost unul din cei mai roditori ani din prima jumătate a secolului al XX-lea şi impozitele impuse ţăranilor basarabeni de către statul sovietic alcătuiau aproximativ 80 % din totalul recoltei obţinute[148]. În acelaşi timp, pentru aşi asigura o bază socială la sate, regimul sovietic a scutit de impozite aproximativ 130 000 de ţărani care nu aveau animale de tracţiune sau utilaj agricol necesar, ceea ce constituia în jur de 30 la sută din totalul gospodăriilor ţărăneşti din republică[149].

Abia după ce au fost încheiate lucrările agricole de toamnă, autorităţile locale preconizau să înceapă campania de colectivizare treptată a gospodăriilor ţărăneşti, respectiv să impună modelul sovietic în agricultura provinciei. Primele colhozuri şi sovhozuri urmau să fie create în localităţile ce aparţineau anterior coloniştilor germani din centrul şi sudul republicii, conform deciziei CC al PC(b) din Moldova din 14 noiembrie 1940[150]. La acea dată majoritatea coloniştilor germani din

---

[141] Anton Moraru, *Istoria românilor...*, p. 337.
[142] *Ibidem*.
[143] A. V. Repida, *op. cit.*, p. 268.
[144] Anton Moraru, *Istoria românilor…*, p. 337.
[145] *Ibidem*, p. 270-271.
[146] E. Şişcanu, *op. cit.*, p. 80.
[147] Ion Şişcanu, *Deşţărănirea bolşevică în Basarabia*, Chişinău, Editura "Adrian", 1994, p. 33.
[148] *Ibidem*, p. 36.
[149] Anton Moraru, *op.cit.*, p. 341.
[150] Ion Şişcanu, *Deşţărănirea…*, p. 37.

teritoriile anexate[151] se repatriaseră în ţara lor de origine potrivit unor acorduri bilaterale germano-sovietice[152]. Au fost cazuri când şi-au exprimat dorinţa şi uneori chiar au obţinut dreptul de a emigra în Germania persoane care nu erau etnici germani[153]. Strămutarea organizată a etnicilor germani era convenabilă ambelor părţi. Pe de-o parte, Germania îşi proteja conaţionalii săi de o eventuală expropriere totală a averilor lor şi de o potenţială decimare, dat fiind proverbiala hărnicie şi spiritul individualist al coloniştilor germani. Pe de altă parte, Uniunea Sovietică obţinea proprietăţile imobile şi utilajul agricol ce aparţinea etnicilor germani fără nici un fel de despăgubire. Din punctul de vedere al autorităţilor sovietice, faptul de a permite evacuarea constituia deja o mare favoare făcută Germaniei. După plecarea coloniştilor germani s-au creat condiţii favorabile de a implementa modul sovietic de gospodărire în agricultură, mai ales în localităţile care dispuneau de o infrastructură şi bază tehnică suficientă. Cu această ocazie a început şi colonizarea teritoriului RSSM cu ţărani de peste Nistru. La sfârşitul lunii noiembrie erau strămutate deja 198 de familii din raioanele Grigoriopol şi Camenca în "scopul păstrării bunurilor lăsate de nemţii plecaţi, a animalelor din viitoarele gospodării colective"[154]. Prin urmare, oficialităţile sovietice vroiau să arate avantajele colectivizării agriculturii iniţial în câteva gospodării, în care altă condiţie care să asigure succesul experimentului era ca majoritatea acestora să fie alcătuite din ţărani cu experienţă în domeniul "muncii în colectiv". Nu dispunem însă de date privitoare la eficienţa economică a primelor colhozuri din RSSM. Cu toate acestea, deoarece nu s-a făcut publicitate la acest capitol se poate presupune că rezultatele au dezamăgit aşteptările regimului.

Campania masivă de agitaţie privitor la colectivizarea agriculturii a fost declanşată începând cu luna ianuarie 1941, ca urmare a unei decizii adoptate în acest sens. Dar problema esenţială era cea a asigurării bazei tehnice a gospodăriilor agricole, a creării aşa numitor staţii de maşini şi tractoare – SMT-uri – condiţie indispensabilă implementării metodei intensive în agricultură[155]. Deoarece Moscova nu a reuşit să pună la dispoziţie utilaj şi inventar agricol suficient, în iunie 1941 în RSSM existau doar 91 de SMT-uri şi, respectiv, doar 120 de colhozuri întrunind 16 244 de gospodării[156]. Acestea dispuneau de 1836 tractoare cu remorci, peste 200 combine, precum şi câteva sute de autocamioane[157]. Astfel, până la

---

[151] În timp ce numărul etnicilor germani era de aproximativ 100 000 în iunie 1940, în iunie 1941 existau doar 2 058 etnici germani în Basarbia. Luminiţa Fassel, *O istorie de 126 de ani: germanii din Basarabia*, în "Patrimoniu", nr. 3, 1991, p. 20.

[152] Valeriu Pasat (ed.), *op. cit.*, p. 65-138.

[153] *Ibidem*, p. 127.

[154] Ion Şişcanu, *Deşţărănirea…,* p. 37.

[155] *Ibidem*, p. 38-39.

[156] *Kollektivizacija krestjanskih hozjajstv Moldavskoj SSR. Sbornik dokumentov*, Chişinău, Cartea Moldovenească, 1969, p. 64.

[157] *Istorija Respubliki Moldova…*, p. 214. A se vedea şi S. Brysjakin, Sytnik, M. *Iz istorii pervyh revoljucionyh preobrazovanijah v sel'skom hozjajstve pravoberežnoj Moldavii (1940-1941),* în "Učënnye zapiski Kišinëvskogo universiteta", vol. 16, 1955, p. 107-121.

începutul războiului germano-sovietic, numai 3,7 % din totalul gospodăriilor ţărăneşti, ceea ce constituia 4,2 % din totalul terenului arabil al republicii, erau organizate în colhozuri şi sovhozuri[158]. Mai mult, activitatea acestora a fost reluată abia în 1946, după doi ani de la re-ocuparea teritoriului dintre Nistru şi Prut de către Armata Roşie[159]. Pe lângă cauzele invocate mai sus putem adăuga următoarele. Puterii sovietice îi convenea să nu procedeze imediat la colectivizarea totală în condiţiile în care declanşarea războiului cu Germania era iminentă şi organizarea gospodăriilor colective necesita un efort financiar şi managerial deosebit. Păstrarea gospodăriilor ţărăneşti individuale, pe de altă parte, era avantajoasă pentru că impozitele de stat impuse acestora erau mai ridicate decât cele revendicate de la colhozuri şi sovhozuri. În acest sens, explicaţiile istoriografiei sovietice, potrivit cărora colectivizarea trebuia precedată de "lucrul de lămurire" în aşa fel încât "ţăranii să înţeleagă această necesitate şi să fie pregătiţi să realizeze activ şi masiv planul leninist de cooperare"[160] au tins mai mult să muşamalizeze dificultăţile întâmpinate de regim decât să le "lumineze".

Conform doctrinei comuniste, economicul este strâns legat de politic şi viceversa. După cum am văzut, procesul de introducere a sistemului de conducere şi administrare comunist a economiei RSSM a cunoscut mai multe faze. Din considerente de eficienţă şi sub impactul situaţiei internaţionale tensionate, trecerea imediată şi totală la economia de tip socialist nu era posibilă. Numai industria, comerţul şi transportul au fost naţionalizate aproape în întregime în primul an de ocupaţie 1940-1941 şi re-naţionalizate imediat după 1944[161]. Naţionalizarea totală a sectorului agricol întâmpina însă dificultăţi. În domeniul politic, pe de altă parte, transformările au fost rapide şi radicale. Iniţial, până la crearea propriilor structuri de conducere locală, RSSM a fost administrată după legislaţia Uniunii Republicilor Sovietice Socialiste, a Republicii Sovietice Socialiste Ucrainene, în componenţa căreia s-a aflat *de jure* în momentul ocupaţiei şi, alteori, după cea a Republicii Sovietice Socialiste Federative Ruse[162]. Abia o dată cu alegerile în Sovietul Suprem al republicii noul "stat naţional sovietic" avea să obţină organe de conducere legitimitate de participarea formală în alegeri a populaţiei locale. Campania electorală s-a început în mod oficial la 10 noiembrie 1940, dar alegerile propriu zise au avut loc abia pe 12 ianuarie 1941[163]. Rezultatele au fost previzibile. Cei care au numărat voturile – "blocul popular al comuniştilor şi al celor fără de partid" – au câştigat alegerile. Aceasta a fost, ca atare, prima sărbătoare sovietică a

---

[158] *Ibidem*, p. 215. "Sovetskaja Moldavija", 28 iunie, 1941.
[159] Ion Şişcanu, *Deşţărănirea...*, p. 44.
[160] M.K. Sytnik, *Kollektivizacija sel'kogo hozjajstva i formirovanie klassa colhoznogo stroitel'stva v Moldavii*, Chişinău, Ştiinţa, 1976, p. 197.
[161] V. I. Caranov, *K istorii promyšlennogo razvitija Moldovy…*, p. 19 şi urm.
[162] Conform Codului Penal al RSFS Ruse, de exemplu, au fost deportate persoanele din provincie indezirabile regimului sovietic. E. Şişcanu, *op. cit.*, p.17; Valeriu Pasat, *op. cit.*, p. 141 şi urm.
[163] *Istoria Republicii Sovietice Socialiste Moldoveneşti* (colectiv), vol. II, Chişinău, Cartea Moldovenească, 1970, p. 410.

basarabenilor, primul ritual laic care le dădea dreptul, unora chiar mândria, să se considere cetăţeni sovietici[164]. Aşa cum evidenţia un tratat de istorie din epoca sovietică, "ziua alegerilor – 12 ianuarie 1941 – s-a transformat într-o măreaţă sărbătoare a întregului popor. Oamenii muncii din raioanele eliberate ale republicii au beneficiat, în mod practic, de marele drept acordat lor de Constituţia Sovietică. Alegerile au fost făcute prin vot universal, direct, egal şi secret. Toţi cetăţenii Republicii Sovietice Socialiste Moldoveneşti, care au atins vârsta de 18 ani, fără deosebire de rasă şi naţionalitate, de studii, de durata domicilierii şi starea materială, originea socială şi activitatea în trecut, au primit dreptul de vot. Dându-şi sama de caracterul absolut liber şi democratic al sistemului electoral sovietic, oamenii muncii din Moldova de pe malul drept al Nistrului îl comparau involuntar, cu "democraţia" burgheză română, căreia îi erau proprii restricţiile, corupţia, violenţa faţă de alegători. Cetăţenii Moldovei şi-au dat cu bucurie voturile pentru cei mai buni feciori şi fiice ale poporului. La alegeri au luat parte 99,6 la sută din numărul total al alegătorilor înregistraţi (1562 mii)"[165]. Au fost "aleşi" 266 deputaţi, dintre care 81 erau muncitori, 94 ţărani şi 91 funcţionari. Din punct de vedere etnic, moldovenii constituiau 56 %, ucrainenii – 22 %, ruşii – 17 %, în timp ce 5 % reveneau altor etnii[166]. La o analiză mai atentă s-a observat însă că 56,4 % din totalul deputaţilor în Sovietul Suprem al RSSM erau persoane ce cumulau obligaţiile de "aleşi ai poporului" cu funcţii de partid şi de stat: lucrători în aparatul CC al PC (b) din Moldova, comisari ai poporului (miniştri), comisari-adjuncţi, secretari ai comitetelor judeţene şi raionale de partid, preşedinţi ai comitetelor executive, judeţene şi raionale, conducători de departamente şi asociaţii de stat etc[167]. În ansamblu, membrii de partid alcătuiau 65 la sută[168]. Prin urmare, primul "parlament al poporului moldovenesc" nu era altceva decât o instituţie-marionetă, în sens literal, a organizaţiei locale de partid. Alegerile libere ar fi distrus pur şi simplu "unitatea clasei muncitoare"[169]. Peste o lună de zile, la 10 februarie 1941, prima sesiune a Sovietului Suprem al RSSM a adoptat prima Constituţie ("Legea temeinică") a "poporului moldovenesc reunit", articolul 99 introducând monopolul partidului comunist asupra puterii în stat. Conform Constituţiei, fiecare cetăţean se bucura "de dreptul la muncă, odihnă, învăţătură, asigurarea materială la bătrâneţe, precum şi în caz de invaliditate sau boală". Cetăţenii RSS Moldoveneşti aveau însă şi "datorii de cinste: a respecta legile sovietice, a munci conştiincios, a avea o atitudine serioasă faţă de datoria obştească, a păzi şi întări proprietatea socialistă a

---

[164] În deosebi era vorba de evreii care au întâlnit cu bucurie Armata Roşie în iunie 1940. Vezi Ion Constantin, *România, Marile Puteri…*, p. 102.

[165] *Istoria RSSM…*, p. 411.

[166] *Istorija Respubliki…*, p. 211.

[167] *Sesia I-a a Sovietului Suprem al RSS Moldoveneşti. Stenogramă*, Chişinău, p. 83. E. Şişcanu, *op. cit.*, p. 60-61.

[168] *Istoria RSSM…*, p. 412.

[169] Aşa cum a recunoscut mai târziu ziarul "Pravda", 1 iunie, 1969.

muncitorilor şi ţăranilor"[170]. Demn de remarcat este faptul că deşi Constituţia RSSM era o copie fidelă a Constituţiei Uniunii Sovietice, ea conţinea anumite articole care ţineau cont de realităţile locale. Astfel, articolul 9 stipula că "alături de sistemul socialist al economiei, în RSS Moldovenească se admite existenţa gospodăriilor private ale ţăranilor individuali, meseriaşilor, a micilor întreprinderi industriale şi comerciale private în limitele stabilite de lege"[171]. Abia în 1952, când s-a adoptat a doua constituţie a RSSM, unica formă de proprietate avea să fie stipulată cea socialistă sau colectivă. Aceiaşi sesiune, din februarie 1941, a decis trecerea de la alfabetul latin la cel chirilic[172], dar introducerea în practică a acestei hotărâri va avea loc abia după august 1944[173]. Preşedinte al Sovietului Suprem a fost ales ucraineanul F. Gh. Brovko, iar preşedinte al Sovietului Comisarilor Norodnici a fost confirmat rusul T. A. Konstantinov[174], ambii având doar studii medii[175]. Sesiunea a adoptat şi decizia de constituire a Judecătoriei Supreme a republicii[176]. Din acest moment, RSSM avea instituţiile sale alese după formalităţile şi principiile legislaţiei sovietice. "Autodeterminarea" poporului moldovenesc era încheiată[177].

Toate acestea însă nu erau decât aparenţe. În realitate, era clar că Partidul Comunist (bolşevic) al Moldovei, o structură ce depindea direct de Comitetul Central al Uniunii Sovietice, a monopolizat toată puterea. Cea mai importantă "sarcină" revenea sectorului propagandă şi ideologie şi celui de depistare a "duşmanilor poporului". În acest scop, chiar în primele luni de putere sovietică au fost trimişi în RSSM peste 5 000 de împuterniciţi comunişti, lucrători sovietici, subordonaţi NKVD-ului şi altor organe de spionaj ale URSS[178]. Exista un reprezentant pentru RSS Moldovenească de la CC al PC (b) unional şi Sovietul Comisarilor Norodnici al URSS, un anume S. A. Goglidze[179], responsabil de arestarea sau strămutarea elementelor ce constituiau un pericol iminent pentru puterea sovietică. Primul raport semnat de Goglidze şi adresat Moscovei este datat

---

[170] *Constituţia (Legea temeinică) Republicii Sovietice Socialiste Moldoveneşti*, Chişinău, 1944, p. 15.
[171] *Ibidem*, p. 16.
[172] *Istoria RSSM…*, p. 413.
[173] Michael Bruchis, *Nations, nationalities, peoples…*, p. 61-66.
[174] *Ibidem*, p. 414.
[175] E. Şişcanu, *op. cit.*, p. 47.
[176] M. K. Sytnik, V. I. Caranov, *Sovetskaja Moldavija: v sem'e edinoj, k edinoj celi*, Chişinău, Ştiinţa, 1984, p. 21.
[177] Vezi N. Smochină, *Autodeterminarea în concepţia sovietică*, în "Viaţa Basarabiei", 1940, nr. 7-8, p. 82-85.
[178] Anton Moraru, *Istoria românilor...*, p. 323-324; E. Şişcanu, *op. cit.*, p. 45.
[179] Practica numirii reprezentanţilor CC al PC (b) unional şi al Sovietului Comisarilor Norodnici din Uniunea Sovietică pentru RSS Moldovenească a fost stabilită printr-o decizie comună a celor două instituţii din 25 aprilie 1941. Peste 2 săptămâni, la 7 mai 1941, primul trimis special pentru Moldova a fost numit S. A. Goglidze, executat de altfel în martie 1953 împreună cu aşa numitul grup antipartiinic condus de Beria. Vezi, Valeriu Pasat, *op. cit.*, p. 148 şi urm.

31 mai 1941. În ordine ierarhică, cele mai periculoase elemente din republică proveneau din rândurile membrilor Gărzii de Fier[180] – “cea mai clandestină organizaţie, cu experienţă de ani de zile în activităţile ilegale” şi care “avea cadre teroriste, organizate în grupe speciale”[181]. A doua categorie o constituiau cuziştii, membri ai Partidului Naţional Creştin, care se ocupau mai ales cu propaganda antisovietică şi încercau să facă rost de arme pentru activităţi teroriste. Erau menţionaţi şi membrii Partidului Naţional Ţărănesc şi ai Partidului Naţional Liberal. Numărul acestora constituia circa 1000 persoane, dar ei abia “încercau să organizeze activităţi ilegale”[182]. Alte elemente antisovietice, neorganizate, însă pasibile de a fi arestate proveneau din rândurile moşierilor, comercianţilor, jandarmilor, albgardiştilor aciuaţi în provincie după războiul civil din Rusia, foşti primari în timpul României Mari ş.a.[183]

Pentru spionarea sau eliminarea acestor potenţiali duşmani ai puterii sovietice era nevoie de cadre bine pregătite în acest sens. La începutul anului 1941, din totalul de 447 de posturi în structurile represive ale statului numai 68 rămăseseră vacante. În acelaşi timp, din 268 de posturi în agricultură numai 143 au fost suplinite, 125 rămânând vacante[184]. După numărul de comunişti încadraţi în diferite sectoare ale republicii, situaţia se prezenta în felul următor în anul 1941: în industrie erau încadraţi 619 comunişti, în transport – 850, în agricultură – 988, în timp ce în comerţ, alimentare publică, administraţie, instituţii culturale – aproape de 3 ori mai mult, adică 6 540 de membri de partid[185]. Prin urmare, tendinţa de a evita posturile de răspundere din agricultură, precum şi din alte sectoare productive ale economiei, se explică, probabil, şi din cauza dificultăţilor de a îndeplini “sarcinile” de partid în aceste domenii. Pe de altă parte, ocuparea unei funcţii în structurile de forţă garanta mai multă securitate personală şi câştig, mai ales că în acest sector planul putea fi îndeplinit cu vârf şi îndesat – practic fiecare cetăţean putea fi învinuit că prezintă un pericol pentru puterea sovietică. În realitate, se admitea şi ne-îndeplinirea planului de arestări. Astfel, la sfârşitul lunii mai 1941, trimisul special al Moscovei recomandă arestarea a 5 000 de persoane din rândurile elementelor care periclitau, direct sau indirect, siguranţa statului sovietic[186]. Conform deciziei organelor centrale, executarea operaţiei de arestare şi deportare în masă a cetăţenilor RSSM şi din alte teritorii anexate în 1940 a fost fixată pentru ziua de 12 iunie spre noaptea de 13 iunie 1941. Potrivit deciziei, urmau să fie arestate sau deportate -- în limbaj oficial pur şi simplu strămutate *(“podležalo*

---

[180] Cele două cărţi de referinţă despre Garda de Fier sunt: Francisco Veiga, *Istoria Gărzii de Fier, 1927-1941*, Bucureşti, Humanitas, 1994 şi Eugen Weber, *Dreapta românească*, ediţia a II-a, Cluj-Napoca, Dacia, 1999.
[181] Valeriu Pasat, *op. cit.*, p. 147.
[182] *Ibidem*.
[183] *Ibidem*.
[184] E. Şişcanu, *op. cit.*, p. 54.
[185] Anton Moraru, *op. cit.*, p. 330; *Rost i organizacionnoe ukreplenie Kommunističeskoj Partii Moldavii*, Chişinău, 1976, p. 117.
[186] Valeriu Pasat, *op. cit.*, p. 147-148.

pereseleniju , în rusă, *n.n.*) – 32 423 de persoane din Basarabia, Nordul Bucovinei şi ţinutul Herţei, dintre care 6 250 trebuiau arestate, iar 26 173 – deportate.[187] La 14 iunie 1941, adjunctul Comisarului pentru Securitatea statului din URSS, Kobulov, informa pe Stalin, Beria şi Molotov despre rezultatele operaţiei din noaptea precedentă. Conform acestui document, numărul celor care au fost arestaţi sau deportaţi din RSSM şi din alte teritorii româneşti a fost micşorat, cifra iniţială de 32 423 fiind redusă la 31 419 persoane. Referitor la RSSM avem date detaliate despre 516 persoane care urmau să fie arestate în noaptea de 13 spre 14 iunie 1941, dar au scăpat în ultimă instanţă. Trei persoane s-au ascuns, 30 n-au fost arestate din motive de boală, 220 persoane şi-au schimbat între timp domiciliul şi n-au putut fi găsiţi, iar 263 persoane n-au putut fi arestate din cauza "insuficienţei materialelor compromiţătoare"[188]. N-au fost deportate, de asemenea, alte 667 persoane, fiind invocate următoarele cauze: 103 erau bolnave, 98 – şi-au schimbat domiciliul, precum şi 466 persoane pentru că între timp capilor lor de familie li s-au retras învinuirile anterioare[189]. Astfel, în rezultatul operaţiei din noaptea de 13 spre 14 iunie 1941 în RSSM au fost arestate 4 507 persoane, altele 13 885 -- deportate, în total fiind 18 392 persoane arestate şi deportate[190]. Din celelalte teritorii româneşti anexate de Uniunea Sovietică şi intrate în componenţa RSS Ucrainene au fost deportate sau arestate în aceiaşi noapte 11 844 persoane[191]. Nu dispunem încă de date privitoare la componenţa etnică a arestaţilor şi deportaţilor din aceste teritorii. Autorităţile româneşti au apreciat în 1942, în plin război propagandistic, precum că 97 la sută din cei deportaţi au fost etnici români, dar nu ştim cum s-au efectuat calculele[192].

În acelaşi timp, au fost organizate operaţii de "extracţie a elementelor antisovietice şi contrarevoluţionare" (*iz'jatie antisovetskogo i kontrarevoljucionnogo elementa*)[193] în celelalte regiuni anexate de Uniunea Sovietică în vara anului 1940 ca urmare a Pactului Ribbentrop-Molotov. Astfel, din Estonia au fost deportaţi în Siberia aproximativ 10 000 de persoane, 15 000 – din Letonia, 25 000 – din Lituania. În total, din Ţările Baltice au fost deportate peste 50 000 de persoane numai în noaptea de 13 spre 14 iunie 1941[194]. În ansamblu, în cele aproape 12 luni de putere sovietică în zona baltică au dispărut fără veste sau au fost

---

[187] *Ibidem*, p. 164.
[188] *Ibidem*, p. 165-166.
[189] *Ibidem*, p. 166. În cadrul celei de-a doua deportări în masă a populaţiei locale, din iunie 1949, din totalul de 12 860 de familii n-au fost ridicate 1 567 familii din cauze diferite: 274 familii intraseră între timp în colhoz; 240 – au prezentat, chiar în timpul operaţiei de strămutare, dovezi documentare care atestau că unii membri ai familiei făceau armata; 35 familii aveau ordine şi medalii sovietice; 508 – îşi schimbaseră domiciliul şi 105 familii se ascunseseră. Vezi Mihai Gribincea, *Basarabia în primii ani…*, p. 131-132.
[190] Valeriu Pasat, *op. cit.*, p. 166.
[191] *Ibidem*, p. 164.
[192] *Basarabia desrobită*, Bucureşti, Preşedenţia Consiliului de Miniştri, 1942, p. 93.
[193] Valeriu Pasat, *op. cit.*, p. 166, 167 etc.
[194] B. Nahaylo & V. Swoboda, *op. cit.*, p. 88.

executaţi nu mai puţin de 123 000 de persoane[195]. În perioada septembrie 1939 – sfârşitul lunii iunie 1941, au fost arestate, deportate sau executaţi aproximativ 1 000 000 oameni care aveau anterior cetăţenia Poloniei, adică proveneau din teritoriile vestice ale Ucrainei şi Bielorusiei. Componenţa etnică a acestora era următoarea: 52 la sută – polonezi, 30 la sută – evrei, 18 la sută – ucraineni şi bieloruşi[196]. În acest sens, putem conchide că motivul principal al operaţiunilor sus-numite ţinea de eliminarea unor potenţiali sau prezumtivi duşmani ai puterii sovietice în condiţiile în care posibilitatea izbucnirii unui război de lungă durată cu Germania era iminentă. În perioada postbelică, după cum vom vedea, arestările, deportările şi execuţiile sumare vor fi motivate, din punctul de vedere al autorităţilor sovietice, de necesitatea consolidării regimului comunist în regiunile nou achiziţionate. Mai exact, era vorba de pedepsirea celor care au colaborat cu "ocupanţii" şi, mai ales, de eliminarea totală a elementelor sociale indezirabile ce constituiau o piedică în construcţia socialistă – în special a ţăranilor înstăriţi, numiţi peiorativ *kulaci*.

Revenind la RSSM, trebuie să remarcăm faptul că nu dispunem încă de date după care să poată fi calculată cifra exactă a celor care au suferit într-un fel sau altul din partea regimului sovietic în primul an de ocupaţie. George Ciorănescu a propus cifra estimativă de 25 000 persoane dispărute. Calculele au fost făcute pornind de la numărul exact al populaţiei Basarabiei în 1938 şi numărul aşteptat al creşterii populaţiei din 1941, calculat după rata de natalitate[197]. Mihai Gribincea, pe de altă parte, estimează că numărul total al populaţiei strămutate din teritoriul Basarabiei şi Nordul Bucovinei în perioada cuprinsă între 28 iunie 1940 şi 22 iunie 1941 se cifrează la 300 000 persoane[198]. Probabil numărul se apropie de realitate, dar se pare că aici trebuie să-i includem şi pe cei care au plecat mai mult sau mai puţin benevol împreună cu Armata Roşie în retragere. Aceasta din considerentul că 300 000 de "duşmani ai poporului" la o populaţie de aproximativ 3 000 000, adică 10 la sută din total era o cifră prea mare chiar după standardele staliniste. Mai ales că, după cum am văzut, regimul sovietic a avut grijă să-şi obţină simpatia a cel puţin 30 la sută[199] din ţăranii locali, scutindu-i total sau parţial de impozite. Aşa încât, numărul probabil al celor consideraţi "duşmani ai puterii sovietice", respectiv au avut de suferit într-un fel sau altul, în Basarabia şi Nordul Bucovinei este de *86 604* persoane. Aici au intrat 18 392 persoane arestate sau deportate din RSSM în noaptea de 13 spre 14 iunie 1941[200]; 11 844 – persoane arestate sau deportate în acelaşi interval de timp, provenite din celelalte teritorii româneşti[201]; la care se adaugă 1 122 de persoane arestate în perioada 28 iunie – 4 iulie 1940, constituind

---

[195] *Ibidem*.
[196] *Ibidem*, p. 89.
[197] Citat după Ion Constantin, *România, Marile Puteri...*, p. 109.
[198] Mihai Gribincea, *Deportările staliniste din Basarabia*, în Adrian Pop (ed.), *op. cit.*, Bucureşti, Recif, 1993, p. 45.
[199] Anton Moraru, *Istoria românilor...*, p. 341.
[200] Valeriu Pasat, *op. cit.*, p. 166.
[201] *Ibidem*, p. 164.

funcţionari ai statului român sau cei suspectaţi de colaborare cu aceştia[202]; restul – în jur de 2 000 persoane au fost arestate în primele luni ale instaurării puterii sovietice în Basarabia, majoritatea acestora fiind lucrători ai căilor ferate, suspectaţi de lipsă de loialitate faţă de regimul sovietic[203]. La acest număr de 33 258 de persoane arestate, executate sau deportate se adaugă 53 356 de persoane, în special tineri, care au fost mobilizaţi mai mult forţat decât benevol să lucreze la diferite întreprinderi din alte regiuni ale Uniunii Sovietice[204].

Paralel cu procesele de "extracţie a elementelor antisovietice şi contrarevoluţionare", a căror trăsătură principală era aplicarea violenţei, au existat şi o serie de măsuri îndreptate în scopul "educării" populaţiei RSSM în spiritul ideologiei comuniste. O atenţie sporită s-a acordat în deosebi tineretului, considerat a fi mai puţin "infectat" de valorile şi conformismul societăţii burgheze. În noiembrie a fost creată organizaţia republicană a pionierilor[205], al cărei sediu a devenit Paraclisul Palatului Mitropolitan din Chişinău[206]. La 26 august 1940 s-a constituit Uniunea Tineretului Comunist Leninist din RSSM, în Comitetul Central al căreia au fost numiţi I. Fesenko, M. Scurtul şi D. Acikasov. În primăvara anului următor erau înregistraţi deja aproximativ 20 000 de komsomolişti, care au trimis 230 de delegaţi la primul congres al organizaţiei, desfăşurat la 15-16 martie 1941[207]. Aceşti 20 000 de tineri constituiau sau cel puţin aşa vroiau oficialităţile să creadă, viitoarele cadre comuniste devotate cauzei partidului şi statului sovietic. Necesitatea pregătirii noilor cadre era cu atât mai stringentă cu cât organizaţia locală de partid alcătuia în primăvara anului 1941 doar aproximativ 9 000 membri. Dintre aceştia, numai 4 223 erau înregistraţi la evidenţă permanentă în RSSM, ceea ce însemna că restul – 4 771, adică mai mult de jumătate, erau comunişti din organizaţiile de partid ale altor republici unionale, aflaţi în misiuni speciale de scurtă durată[208]. Sindicatele, altă organizaţie destinată să joace rolul de "şcoală a comunismului" era alcătuită din aproximativ 62 000 membri[209]. După cum se observă, organizaţiile de masă controlate direct de partid nu erau atât de numeroase precum şi-ar fi dorit regimul, luând în vedere faptul că populaţia totală a republicii depăşea cifra de 2,7 milioane în primul an de putere sovietică.

Aşa încât, devine mai clar de ce a doua sesiune a Sovietului Suprem al RSS Moldovenească din aprilie 1941 a aprobat bugetul republicii pentru anul respectiv în felul următor: din totalul de 473,6 milioane ruble cât constituia bugetul, numai

---

202 Cifrele aparţin lui Alexandru Moşanu, citat în Ioan Scurtu (ed.), *op. cit.*, p. 224. Vezi şi "Făclia", 28 iunie, 1991.
203 Anton Moraru, *Istoria românilor...*, p. 337.
204 *Ibidem*, p. 354; "Făclia", 28 iunie, 1991.
205 V. P. Šerstobitov (ed.), *Istorija nacional'no-gosudarstvennogo stroitel'stva strotel'stva v SSSR, 1917-1978*, vol. II, Moscova, Mysl', 1979, p. 42.
206 Mircea Păcurariu, *Biserica din Basarabia după 1940*, în "Cugetul", nr. 1-2, 1995, p. 78 şi urm.
207 Anton Moraru, *Istoria românilor...*, p. 331.
208 *Ibidem*, p. 330.
209 *Ibidem*, p. 332.

180 milioane au fost alocate dezvoltării economiei, în timp ce restul sumei – 293,6 milioane ruble – erau destinate aproape în totalitate măsurilor social-culturale[210]. Istoriografia sovietică moldovenească a apreciat că “în aceste cifre şi-a găsit reflectarea esenţa politicii naţionale a Partidului Comunist, politică ce urmărea scopul de a lichida, într-un timp cât mai scurt, starea de înapoiere economică, politică şi culturală a popoarelor ţării noastre, rămasă moştenire de la regimul vechi, exploatator”[211]. Mai degrabă însă prin aceste măsuri regimul încerca să se legitimeze, să obţină o anumită simpatie din partea categoriilor sociale nevoiaşe sau parazitare. Se poate presupune şi faptul că în condiţiile în care Uniunea Sovietică era în pragul unui război de proporţii cu o putere europeană care nu şi-a ascuns intenţiile privitoare la primul stat socialist din lume[212], investiţiile masive în economia unei regiuni de hotar nu erau justificate. Mai important era, din acest punct de vedere, direcţionarea unor sume mari de bani în sfera socială şi culturală, adică în sectoare non-profit din punct de vedere material, dar profitabile din punct de vedere ideologic. Cel mai mult au beneficiat muncitorii şi funcţionarii, a căror venituri s-au majorat de 2-3 ori comparativ cu perioada anterioară[213]. În primul an de putere sovietică în RSSM, aproximativ 100 000 elevi, din totalul celor 465 000, au beneficiat de ajutoare materiale constând în îmbrăcăminte şi încălţăminte[214]. Peste 90 milioane, adică circa 20% din totalul bugetului pentru anul 1941 a fost destinat ocrotirii sănătăţii şi activităţilor de prevenire a unor boli infecţioase[215]. Din aceiaşi sumă s-a deschis un sanatoriu cu 300 de locuri în localitatea Sergheevka, situată pe litoralul Mării Negre[216]. Pentru învăţământ au fost alocate 192,4 milioane ruble, adică aproximativ 24 la sută din buget[217]. Astfel, au fost organizate numeroase cercuri de lichidare a analfabetismului, prin aceasta înţelegând în primul rând familiarizarea cu alfabetul chirilic. În iunie 1941 funcţionau 1896 de şcoli, în 70 la sută dintre care limba de predare era limba “moldovenească”, restul 30 la sută fiind şcoli cu predare în limba rusă[218]. Au fost deschise 6 instituţii de

---

[210] *Istoria RSSM…*, p. 414.
[211] *Ibidem*.
[212] Adolf Hitler, *Mein Kampf*, Bucureşti, Editura Beladi, ediţia completă, vol. II, în special p. 229-252.
[213] *Istorija Respubliki Moldova …*, p. 215.
[214] *Ibidem*, p. 216; *Narodnoe hozjajstvo Moldavskoj SSR, 1924-1974*, Chişinău, Cartea Moldovenească, 1974, p. 173.
[215] Mai pe larg a se vedea I. E. Borisjuk, *Uspehi zdravohranenija v MSSR*, în *Moldavija v velikoj…*, p. 135-138.
[216] *Istoria RSSM…*, p. 436. Sergheevka este o localitate din fostul judeţ Cetatea Albă, în care se află până astăzi o importantă bază de odihnă, proprietate a Moldovei.
[217] Anton Moraru, *op.cit.*, p. 343.
[218] Despre instituţiile de învăţământ româneşti din Chişinăul anului 1940 vezi Ion Ţurcanu, *Chişinăul în 1940. Schiţă de portret al unui oraş şi al unei epoci*, în Leonid Bulat (ed.), *op. cit.*, p. 208-233.

învăţământ superior, printre care un conservator, institutul politehnic ş.a.[219]. Facultatea de Teologie a fost imediat închisă, dar Biserica ortodoxă din Basarabia a fost supusă Patriarhiei din Moscova abia în decembrie 1940. Atitudinea noilor autorităţi faţă de religie a fost una pragmatică – o parte dintre biserici erau lăsate să funcţioneze dacă achitau statului un impozit special, care varia între 3 000 – 5 000 ruble pe an. Catedrala din Chişinău plătea cel mai mult – 240 000 ruble anual[220]. Pentru oficierea slujbelor religioase în zilele marilor sărbători au fost stabilite impozite suplimentare[221]. S-a reintrodus oficierea slujbelor în slavoneşte şi s-a revenit la stilul vechi[222]. Dintre cele 1090 biserici şi 28 mănăstiri existente în iunie 1940, numai 898 au fost găsite de administraţia românească în stare relativ normală, în timp ce 27 au fost transformate în săli de spectacol sau destinate altor activităţi[223]. O parte din preoţi, din frică faţă de noile autorităţi s-au tuns, şi-au lepădat straiele clericale şi au început să se îndeletnicească cu comerţul de lucruri şi haine vechi[224]. S-au înregistrat şi cazuri când soldaţi sovietici intrau în biserici să se roage, fapt pentru care erau aspru pedepsiţi, aşa cum s-a întâmplat cu un soldat care a făcut o rugăciune la biserica mănăstirii Răciula. Soldatul a fost împuşcat imediat, la o depărtare de 200 metri de biserică. Alţi reprezentanţi ai noii puteri, cu riscul de a avea probleme, chemau preoţii la dânşii acasă pentru oficierea cununiei sau a botezului[225].

O atenţie sporită a fost acordată editării de carte şi presei. Numai în perioada iulie-decembrie 1940 au fost publicate 138 titluri de carte într-un tiraj total de 1,5 milioane de exemplare, dintre care aproximativ 1,2 milioane în limba "moldovenească". Între iulie 1940-iunie 1941 au existat 56 de ziare şi 3 reviste, tirajul unic al cărora se cifra în total la peste 205 000[226]. Publicaţiile în primul an de putere sovietică au reflectat şi anticipat predilecţia acordată de sovietici limbajului arhaic şi rusificat, în ideea ca mesajul comunist să fie pe înţelesul claselor sociale semianalfabete. Astfel, principalul ziar al republicii publica în noiembrie 1940 o decizie a guvernului local în formularea următoare: "Sovietul Comisarilor Norodnişi a RSS Moldoveneşti hotărăşte: 1) de salutat iniţiativa ţăranilor raionului Călăraşi, care s-au încheet în întreşerea soţialistă de înaintea Octiabriului, pentru împlinirea înainte de sroc a dătoriilor lor de finanse în faţa statului; 2) pentru premiarea activului finaşiar, a preşedinţilor Sovietelor săteşti şi a aghenţilor de

---

[219] Anton Moraru, *Istoria românilor…*, p. 343. Privitor la şcoala superioară din Basarabia interbelică, vezi Valeriu Popovschi, *Şcoala superioară din Basarabia în anii 1918-1940. Unele reflecţii*, în "Cugetul", nr. 4, 1992, p. 12-16.

[220] Boris Buzilă, *op. cit.*, p. 348-349.

[221] Ludmila Tihonov, *Unele aspecte ale politicii bolşevicilor faţă de biserica ortodoxă din Basarabia (iunie 1940-iunie 1941)*, în "Analele Universităţii de Stat din Moldova. Seria Ştiinţe Socio-umane", 1999, p. 226.

[222] Idem, *Politica statului sovietic faţă de confesiunile religioase…*, p. 15.

[223] *Ibidem*, p. 13, 27.

[224] *Ibidem*, p. 18.

[225] *Ibidem*, p. 26.

[226] *Istorija Respubliki Moldova …*, p. 216.

naloguri, de dat la dispoziţia Comitetului din fondu de rezerve a Sovietului Norodnişi 5 000 ruble (…) T. Constantinov, Preşedintele Sovietului Comisarilor Norodnişi a RSS Moldoveneşti. I. Dmitriev, cîrmuitorul Treghilor Sovietului Comisarilor Norodnişi a RSS Moldoveneşti”[227]. Au existat o serie de intelectuali care au protestat împotriva rusificării şi calchierii limbii române în primul an de putere sovietică. Unul dintre aceştia, Nicolae Costenco, redactor-şef al revistei “Viaţa Basarabiei”, cea mai importantă publicaţie basarabeană din perioada interbelică a fost arestat şi condamnat la 15 ani de GULAG. Autorităţile şi-au amintit, în plină retragere a Armatei Roşii, pe 25 iunie 1941, că declarase, într-o şedinţă a Uniunii Scriitorilor din Moldova că “odată cu eliberarea ni se impune o limbă pocită, atât în presă, cât şi pe scena teatrelor”[228]. Alt intelectual, Mihail Curicheru, a fost arestat la 22 iunie 1941, probabil pentru aceleaşi “păcate”: i s-a incriminat aderenţa la orânduirea burgheză românească, precum şi conducerea unei organizaţii de tineret antisovietice “Straja Ţării”[229].

Datele invocate de istoriografia comunistă ca o dovadă a grijii partidului şi statului sovietic faţă de poporul moldovenesc[230] aveau însă o intenţie foarte clară: câştigarea simpatiei populaţiei locale faţă de un regim care întâmpina dificultăţi serioase în legitimarea puterii sale. Parcă Moscova avea un fel de conştiinţă încărcată de memoria “păcatului originar” faţă de populaţia din regiune, prin “păcat originar” înţelegând ocuparea prin forţa armelor a unui teritoriu care nu-i aparţinea de drept. După 1944 Uniunea Sovietică a re-ocupat teritoriile anexate în 1940, dar *de această dată aliaţii occidentali recunoscuseră suveranitatea sovietică asupra acestor regiuni*. Aşa încât, procesul de re-instaurare a regimurilor comuniste în aceste teritorii nu a urmat anumite formalităţi, etape caracteristice preluării puterii în statele “democraţiilor populare” din Estul Europei[231].

Astfel, concluziile privitoare la primul an de ocupaţie sovietică în teritoriile anexate de Uniunea Sovietică de la România în iunie 1940 pot fi formulate în felul următor. Întregul set de măsuri promovate de puterea sovietică urmărea obiective de *lungă durată* şi se reduceau la implementarea *treptată* a instituţiilor, legislaţiei sovietice şi inocularea principiilor comuniste. Ca argumente pot fi invocate ritmurile scăzute ale colectivizării – numai 3,7 la sută din totalul gospodăriilor ţărăneşti din RSSM au fost organizate în colhozuri sau sovhozuri în perioada menţionată. Explicaţia acestei situaţii este că procesul de colectivizare masivă a

---

227 “Moldova Socialistă”, 3 noiembrie, 1940.

228 Vezi articolul pe această temă din “Literatura şi arta”, 12 decembrie, 1991.

229 Mihail Curicheru a dispărut fără urmă în Siberia. Vezi “Literatura şi arta” din 30 iulie 1992.

230 Aşa cum va stipula o hotărâre din iulie 1944 “problema primordială a organelor de partid şi de stat este educaţia politică şi ridicarea nivelului cultural al poporului moldovenesc. *Presa bolşevică în limba maternă va avea importanţa decisivă*” (*subl. n.*) AOSPRM, F. 51, inv. 2, d. 144, f. 5.

231 A se vedea Fr. Fejtö, *A History of the Peoples Democracies*, Harmondsworth, 1974; J.-Fr. Soulet, *Istoria comparată a statelor comuniste din 1945 până în zilele noastre*, Iaşi, Polirom, 1998.

agriculturii necesita un efort financiar şi managerial pe care regimul nu şi-l putea permite în condiţiile în care războiul germano-sovietic impunea alte obiective de moment. Pe de altă parte, industria, comerţul şi transportul au fost aproape integral naţionalizate pentru că aceste sectoare erau vital necesare menţinerii controlului şi consolidării intereselor strategice ale regimului sovietic în regiune. Altă concluzie importantă constă în faptul că arestările, execuţiile şi deportările operate de Moscova în RSSM, dar şi în celelalte teritorii achiziţionate în iunie 1940, aveau drept scop eliminarea elementelor care periclitau, potenţial sau prezumtiv, siguranţa statului sovietic din perspectiva declanşării războiului cu Germania. Au avut de suferit în primul an de ocupaţie cel puţin 86 604 persoane, dintre care 33 258 au fost declarate "duşmani ai poporului". Abia după 1944 măsurile represive aveau scopul de a elimina total categoriile sociale sau profesionale care constituiau o piedică constantă în calea consolidării pe termen lung a regimului şi a construcţiei socialiste a societăţii. De asemenea, regimul a încercat să se legitimeze prin diverse metode. Prima dintre ele era crearea unor structuri de stat care să fie aprobate formal de populaţia locală, prin participarea acestora la alegeri a căror rezultate erau previzibile înainte de numărarea voturilor. A doua metodă prin care se încerca legitimarea era câştigarea *treptată* a simpatiei unor categorii sociale defavorizate anterior - prin acordarea unor privilegii şi înlesniri. În sfârşit, intervalul de timp scurt nu a permis regimului sovietic să promoveze măsuri importante în vederea construcţiei "naţionale" leniniste, adică a consolidării naţiunii "moldoveneşti", deosebită de naţiunea română, dar preferinţa acordată limbajului arhaic al limbii române şi infiltrarea masivă a rusismelor în presa şi publicaţiile vremii anticipau obiectivele promovate de regim după 1944.

CAPITOLUL II

POLITICA ETNOCULTURALĂ A UNIUNII SOVIETICE ÎN BASARABIA, 1944-1989

În capitolul de faţă ne propunem să evidenţiem cele mai importante măsuri ale regimului sovietic promovate în RSSM în domeniul politicii etnoculturale, adică nu a politicii culturale în general, ci numai a segmentului care se referă la "politica naţională", la încercările de a crea o identitate etnică deosebită de cea românească. Cu alte cuvinte, scopul acestui capitol este, în primul rând, de a scoate în evidenţă măsurile principale întreprinse de Uniunea Sovietică pentru aşi îndreptăţi din punct de vedere cultural şi istoric pretenţia asupra teritoriului basarabean: promovarea unor simboluri - eroi, a unei limbi aparte care să modeleze noua identitate moldovenească, interzicerea simbolurilor pan-româneşti, a "purificării" limbii "moldoveneşti" de "românisme" şi de tot ce amintea de un trecut care demonstra originea şi destinul istoric comun al populaţiei ce a trăit de milenii în teritoriul cuprins între Nistru şi Tisa, dar nu numai. Alt obiectiv al acestui compartiment este de a evidenţia acţiunile regimului în vederea accelerării procesului de asimilare etnică, lingvistică şi culturală a românilor basarabeni şi a altor naţionalităţi în naţiunea dominantă, un proces care pare a fi promovat de fiecare stat multinaţional şi ceea ce, în ultimă instanţă, nu este un fapt condamnabil decât dacă este înfăptuit prin mijloace paşnice, nonviolente şi dacă asimilarea este promovată de un regim ales în mod democratic[232]. Să vedem, de asemenea, care a fost atitudinea Centrului şi cum a înţeles să procedeze în anumite circumstanţe, pe de-o parte, şi cum organele locale au încercat să implementeze politica partidului în acest domeniu, cu mai mult sau mai puţin zel, pe de altă parte.

În Republica Sovietică Socialistă Moldovenească, precum şi în câteva republici asiatice, politica etnoculturală a statului sovietic a avut unele trăsături specifice[233]. Integrarea acestor popoare în ceea ce s-a numit şi trebuia să devină, "poporul sovietic", trebuia precedată de o etapă pregătitoare care să le inoculeze conştiinţa unei identităţi deosebite de cea tradiţională. În cazul Basarabiei, pentru a facilita dislocarea populaţiei majoritare şi pentru a justifica anexarea unui teritoriu aparţinând altui stat socialist vecin, era nevoie de a încuraja transformarea identităţii regionale, destul de accentuată la 1944[234], la statutul de identitate etnonaţională, deosebită de cea românească. Deşi această politică culturală în sens

---

[232] În Australia, de exemplu, scopul declarat al guvernului este asimilarea lingvistică, considerată a fi ultimul stadiu al întregului proces de asimilare. Vezi, N. Dima, *op. cit.*, p. 93. Evident, altă semnificaţie are asimilarea lingvistică în Europa.

[233] M. Bruchis, *One step back…*, p. 31-41.

[234] Asupra acestui subiect, a se vedea articolul subsemnatului *Ethnic identity and nationalism in the XX-th century Republic of Moldova*, comunicare la Congresul internaţional de studii sud-est europene, Bucureşti, august 1999, în curs de publicare în revista "Pontes. Review of South East European Studies" (Chişinău).

mai larg sau etnoculturală în sens mai restrâns, a suferit eşec în cele din urmă, este greu, dacă nu imposibil de contestat faptul că ea a provocat schimbări importante în mentalitatea, modul de a fi al basarabenilor, nu în ultimul rând şi schimbări în maniera de a înţelege identitatea etnonaţională[235].

Înainte de a trece la tema propriu zisă, considerăm necesar să facem unele precizări de ordin terminologic. În primul rând, confuzia cea mai mare în literatura de specialitate este în jurul expresiilor “etnie, etnicitate” şi “naţiune, naţionalism”. Am încercat să atenuăm această confuzie investind în “etnie, etnicitate” componenta lingvistică, psihologică, axiologică etc. sau dimensiunea culturală a unei colectivităţi umane, “naţiune, naţionalism” semnificând dimensiunea politică, o variantă radicalizată a etniei, etnicităţii, punctul de despărţire convenţională dintre cele două concepte fiind revendicările de ordin politic, fie că este vorba de invocarea dreptului la existenţă autonomă reală în cadrul unui stat federal sau dreptul de secesiune şi crearea unui stat independent. Cu alte cuvinte, etnia constituie o minoritate, subordonată politic naţiunii dominante, dar din momentul în care se separă într-un stat aparte, îşi forjează propria sa naţionalitate, prin intermediul etnicităţii politizate, evoluată în ideologia naţionalismului[236]. Prin “politica culturală” a Uniunii Sovietice înţelegem ansamblul de măsuri promovate de regimul sovietic în scopul creării “omului nou”[237], cu anumite trăsături distincte, iar prin “politică etnoculturală” înţelegem numai deciziile referitoare la politica faţă de naţionalităţi, de încurajare a identităţii lor sau de integrare-asimilare[238]. Conceptul de “popor sovietic” a fost vehiculat în mai multe sensuri. Una dintre cele mai răspândite definiţii stipula că poporul sovietic avea următoarele caracteristici : “o patrie socialistă comună şi o bază economică unică, o structură socială şi de clasă unică, o concepţie marxist-leninistă, un scop comun – construirea comunismului, aceleaşi trăsături spirituale şi psihologice”[239]. Într-o primă fază, până la construcţia comunismului, totuşi, poporul sovietic rămânea, după părerea noastră, să desemneze o identitate politică (în sens de cetăţenie), nu

---

[235] Într-un capitol aparte, consacrat mentalităţii românilor basarabeni, vom discuta mai pe larg această problemă.

[236] John Hutchinson, Anthony D. Smith (eds.), *Nationalism*, Oxford, Oxford University Press, 1994; Idem (eds.), *Ethnicity* , Oxford & New York, Oxford University Press, 1996. Ernest Gellner, *op. cit.*; Benedict Anderson, *op. cit.*; Karl W. Deutsch, *op. cit*. Un rezumat al discuţiilor privitoare la naţionalism şi etnicitate, vezi Cătălin Turliuc, *Naţionalism şi etnicitate. Consideraţii istoriografice şi metodologice*, în *Istoria ca lectură a lumii*, Iaşi, Fundaţia Academică "A. D. Xenopol", 1994, p. 425-441.

[237] Lucian Boia, *Omul nou*, în “Polis”, vol. 3, nr. 1, 1996; Alexandr Zinoviev, *Homo Sovieticus*, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1991.

[238] Utilizăm sintagma “politică culturală” oarecum altfel decât alţi autori. Vezi, de exemplu, Charles King, *Politica culturală sovietică de la anexare până la perestroika*, în Adrian Pop (ed.), *op. cit.*, p. 89-95 sau Ion Constantin, *Basarabia sub ocupaţie sovietică…*

[239]Vezi I. Verhovcev (ed.) *Formirovanie socialisticeskih nacij v SSSR*, Moscova, Nauka, 1962, p. 29.

etnică, şi abia mai târziu trebuia să denumească o nouă identitate supraetnică[240] sau metaetnică[241], în momentul în care naţionalităţile ar fi dispărut ca entităţi distincte. Nu întâmplător, paralel s-a folosit şi expresia "popoare sovietice"[242].

O politica etnoculturală a Uniunii Sovietice faţă de moldoveni, oarecum deosebită de cea promovată faţă de alte naţionalităţi sovietice, a fost lansată la mijlocul deceniului al treilea, atunci când Moscova, după eşecul Conferinţei de la Viena şi a rebeliunii de la Tatarbunar, creează Republica Autonomă Sovietică Socialistă Moldovenească (RASSM) în cadrul Ucrainei (12 octombrie 1924)[243]. În intenţia de a "ridica spiritul revoluţionar al poporului din România şi Balcani"[244], noua republică avea scopul de a servi drept model atrăgător pentru populaţia de pe malul drept al Nistrului. Moldovenii însă constituiau doar 31,6 % din total[245], ceea ce denotă faptul că decizia de a crea o republică moldovenească nu era întemeiată decât din punct de vedere ideologic şi propagandistic. Crearea RASSM reflecta intenţiile iredentiste ale Uniunii Sovietice faţă de România, aşa cum crearea RASS Karelă şi a RASS Buriato-Mongolă anticipau pretenţiile teritoriale sovietice faţă de Finlanda şi, respectiv, Mongolia[246].O altă opinie exprimată referitor la acest eveniment, nu mai puţin întemeiată, postulează că măsura a fost îndreptată împotriva naţionalismului ucrainean, în plină ascensiune la mijlocul anilor '20[247].

În ansamblu, imediat după instaurarea puterii sovietice, bolşevicii s-au străduit să convingă naţionalităţile ne-ruse că ei erau campionii eliberării popoarelor şi că au o atitudine total diferită faţă de "problema naţională" în comparaţie cu fostul regim, mai ales că Imperiul Rus avusera faima de "închisoare a popoarelor", după expresia consacrată de Lenin. Chiar de la bun început, regimul sovietic încuraja participarea proporţională a naţionalităţilor ne-ruse în diferite domenii, inclusiv cel cultural, aceasta şi din motivul că la periferii puterea sovietică n-a fost primită cu prea mare entuziasm sau, alteori, cu ostilitate vehementă. Din acest motiv, regimul a iniţiat procesul de promovare a cadrelor

---

[240] Vezi şi Raymond Aron, *The End of Ideological Age*, în Chaim S. Waxman (ed.), *The End of Ideology Debate*, New York, Funk&Wagnals, 1968, p. 27-48.

[241] Termenul "metaetnic" a fost introdus de etnograful sovietic Ju.V. Bromley. Vezi Idem, *Ètničeskij paradoks sovremennosti v istoričeskom kontekste*, în "Novaja i novejšaja istorija", nr. 5, 1989, p. 69.

[242] H. Carrère d'Éncausse, *Imperiul spulberat…*, capitolul 4.

[243] Hotarul de vest al noii republici autonome era considerat râul Prut. Vezi A. V. Repida, *Obrazovanie Moldavskoj SSR*, Chişinău, Cartea Moldovenească, 1983, p. 197.

[244] Ion Şişcanu, *Formarea şi dezvoltarea RASSM*, în "Cugetul", nr. 5-6, 1992, p. 64.

[245] *Vsesojuznaja perepis' naselenja (1926)*, vol. IV, *Narodnosti, rodnoj jazyk naselenija SSSR*, Moscova, Gosstatizdat, 1928, p. XXIV. Ucrainenii constituiau 49,6 %, ruşii – 6,71%, evreii – 7,97 % etc. Vezi şi K. Stratievskij, *Izmenenija v administrativnom delenii i v sostave naselenija Moldavskoj ASSR (1924-1940)*, în "Revista de Istorie a Moldovei", nr. 2, 1995, p. 29.

[246] "Moldova Socialistă", 24 mai, 1931. Charles King, *The politics of language in Moldova…*, p. 56. S-a observat că Tiraspolul era luminat puternic pe timp de noapte pentru a impresiona ţăranii basarabeni de performanţele puterii sovietice, *Ibidem*, p. 57.

[247] W. P. van Meurs, *op. cit.*, p. 100.

locale, cunoscut în istoriografie şi sub denumirea de indigenizarea cadrelor (*korenizacia*)[248]. Astfel, în special după 1924, moldovenii au fost susţinuţi, în detrimentul ruşilor sau ucrainenilor majoritari până atunci, să acceadă în ierarhia conducerii locale[249], chiar dacă cu intermitenţe a căror cauze n-au fost încă pe deplin elucidate. Mai mult, Moscova a admis direct că moldovenii fac parte din naţiunea română. Primul recensământ sovietic, din anul 1926, de exemplu, a înregistrat populaţia moldovenească de pe teritoriul ucrainean la rubrica "moldoveni, români"[250], deşi moldovenii transnistrieni continuau după tradiţie să utilizeze denumirea provenienţei lor geografice pentru desemnarea naţionalităţii lor[251]. Pe de altă parte, în 1927 este formulată, de către lingvistul M. V. Serghievski, pentru prima dată în perioada sovietică, teoria despre limba "moldovenească" ca limbă romanică deosebită de cea românească[252]. Teoria s-a numit şi "madanism", după numele lingvistului transnistrian Leonid A. Madan[253], care a preluat teza lui Serghievski şi a încercat, din 1930, să elaboreze o limbă literară nouă pe baza graiului moldovenesc[254], anume pe cel din zona Orhei, presupus a fi vorbit de ostaşii lui Ştefan cel Mare[255]. Alt indiciu al recunoaşterii

---

[248] Robert Conquest, *op. cit.*, p. 50-59.

[249] Lucru care a supărat ucrainenii din regiune care constituiau 49,6 % din totalul populaţiei. Alt fapt invocat de ucraineni este că din totalul populaţiei primei capitale a RASSM (1924-1929) – Balta – numai 13 erau moldoveni. Vezi *Ot Ètnopolitičeskogo konflikta k mežnacional'nomu soglasiju v Moldove*, Chişinău, 1998, p. 9.

[250] *Bolšaja Sovetskaja Enčiklopedija* (în continuare B.Š.E.), ediţia I, vol. VI, p. 18; *Ibidem*, ediţia a II-a, vol.XXXIX, p. 658-659; *Vsesojuznaja perepis' naselenja (1926)*, vol. IV, p. XXIV.

[251] Până în ziua de azi, populaţia românească de peste Nistru păstrează denumirea provenienţei ei geografice. Cei veniţi din Moldova se numesc moldoveni, cei din Muntenia şi alte regiuni – valahi. Informaţia aparţine etnografului basarabean Alexandru Furtună, care a ţinut o comunicare pe această temă la Congresul Internaţional de Studii Sud-Est Europene, Bucureşti, 25-29 august 1999.

[252] Klaus Heitmann, *Limbă şi politică...*, p.71.

[253] Vezi L. A. Madan, *Moldavskie ètjudy*, Moscova, Izdatel'stvo Akademii Nauk SSSR, 1936; Idem, *Moldavsko-slavjanskie ètjudy*, Moscova, Izdatel'stvo Akademii Nauk SSSR, 1959. Madan a avut o soartă tragică. Charles King a încercat să localizeze mormântul lui Madan acum câţiva ani, dar zadarnic. Îi mulţumim şi pe această cale lui Valentin Mandache de *la London School of Economics and Political Sciences* pentru această informaţie.

[254] Charles King este de părerea că politica lingvistică în RASSM are similitudini, păstrând proporţiile, cu strategia lingvistică adoptată iniţial de Statele Unite ale Americii – de acrea o engleză mai "democratică" ca un antidot la imperialismul britanic, Idem, *The politics of language in Moldova…*, p. 329-330. A se vedea şi Dennis E. Barton, *Planning the American language: Federal English*, în "Language problems and language planning", vol. 5, nr. 3, 1981.

[255] Klaus Heitmann, *Limbă şi politică...*, p. 79. Madan a încercat să creeze o limbă nouă prin eliminarea completă a tuturor elementelor străine, atât de origine latină şi franceză, cât şi rusă şi ucraineană. O mostră de limbă madanistă oferă Heitmann: "învăţarea adîncî şî din toati părţîli a graiului ghiu a'ntregului norod moldovenesc, (...) culegirea şî clasîficarea tuturor facturilor şî ivirilor a linghii moldoveneşti". *Ibidem*.

apartenenţei moldovenilor la naţiunea română a fost introducerea alfabetului latin în RASSM, în anul 1932, şi care a funcţionat până în anul 1938[256]. Una din explicaţiile introducerii alfabetului latin a fost că politica lingvistică din deceniul precedent "a săpat o prăpastie foarte adâncă între RASSM şi Basarabia încă românească, două regiuni a căror unire a constituit un obiectiv permanent al politicii sovietice"[257]. Ideia lui Heitmann exprimă o realitate istorică: chiar Stalin a insistat pentru introducerea alfabetului latin în RASSM în intenţia "de a apropia popoarele moldovenesc şi român"[258]. Promotorii renaşterii naţionale moldoveneşti au căzut însă în curând victime ale represaliilor staliniste, la sfârşitul anilor '30. Unului dintre aceştia, G. I. Starîi, prim secretar al comuniştilor locali, i s-a reproşat o prea mare simpatie faţă de moldoveni[259]. În ansamblu, la Conferinţa a IX-a a Comitetului regional Moldovenesc al PC(b) din Ucraina din mai 1938, la care s-a luat decizia de revenire la alfabetul rusesc, susţinătorilor alfabetului latin li s-a incriminat că au "zădărnicit studierea limbii ruse, au creat "artificial" şcoli naţionale specifice, transformate în centre de propagandă antisovietică şi burghezo-naţionalistă, cu scopul de a slăbi influenţa partidului asupra maselor din Moldova, pentru a rupe Moldova Sovietică de la RSSU şi de la Marea Uniune Sovietică"[260]. Acestea constituie doar câteva argumente ce evidenţiază faptul că regimul sovietic a promovat faţă de moldoveni în perioada interbelică o politică etnoculturală oarecum inconsecventă şi incoerentă[261] în comparaţie cu perioada ulterioară, după cum vom vedea în continuare.

După cum am văzut în primul capitol, în Basarabia primului an de ocupaţie sovietică (iunie 1940-iunie1941), presa continuă să apară în litere latine. S-a prevăzut interzicerea alfabetului latin pentru vara anului 1941, dar începutul războiului a amânat implementarea acestei intenţii[262]. După 1944, când România a intrat în sfera de influenţă sovietică, iar din decembrie 1947 a devenit "democraţie populară" în stil sovietic, justificarea în termenii ideologiei comuniste[263] a

---

[256] Vezi mai pe larg Charles King, *The Moldovan ASSR on the eve of the war: cultural policy in 1930s Transnistria*, în "Romanian Civilization", vol. IV, no. 3, Winter, 1995-1996, p. 25-52. .

[257] Klaus Heitmann, *Limbă şi politică....,* p. 79.

[258] Charles King, *The politics of language in Moldova…*, p. 160.

[259] Acesta i-a mărturisit unui tovarăş că "probabil nici una dintre minorităţi nu a fost supusă unei rusificări atât de intense ca moldovenii". ANRM. Citat după Ion Buga, *O limbă – un alfabet*, în Ilie Lupan (ed.), *Povară sau tezaur sfânt*?, Chişinău, Cartea Moldovenească, 1989, 290.

[260] AOSPRM. Citat după Gheorghe Negru, *Politica etnolingvistică…*, p. 25-26.

[261] Mai multe detalii a se vedea la Charles King, *The politics of language in Moldova…*, capitolul III şi IV, lucrare care acoperă cel mai reuşit perioada dintre 1924-1940 (RASSM) şi foloseşte documente inedite din AOSPRM.

[262] M. Bruchis, *Nations…*, p. 61-66. Doar câteva zile înainte de 22 iunie, "Moldova Socialistă" apare în alfabet chirilic. Vezi justificarea trecerii la alfabetul chirilic în "Sovetskaja Moldavija", 8 iunie, 1941.

[263] V. Dembo a fost unul dintre cei mai fervenţi propagandişti ai acestei idei. El a formulat o teorie conform căreia basarabenii ar fi ţărani care au fugit de pe moşiile boierilor munteni

pretenţiei asupra Basarabiei devine caducă. Respectiv, interesului geostrategic al Moscovei în regiune, în primul rând accesul la gurile Dunării şi asigurarea securităţii portului Odessa, i se acordă o acoperire conceptuală aparent coerentă[264], potrivit căreia moldovenii ar constitui o naţiune aparte, mai apropiată prin destin istoric şi cultură de poporul rus, ucrainean şi alte popoare sovietice decât de naţiunea română.

Intenţia statului sovietic cu privire la populaţia noului teritoriu anexat în conformitate cu Pactul Ribbentrop -- Molotov devine clară chiar din vara anului 1940, când Sovietul Suprem al Uniunii Sovietice adoptă actul de constituire al Republicii Sovietice Socialiste Moldoveneşti (2 august 1940)[265]. Anume, este vorba de modul în care au fost trasate hotarele noii republici unionale[266], care a surprins pe mulţi contemporani, şi implicaţiile de durată ale acestei acţiuni. Ziarul "Pravda" din 7 iulie 1940, de exemplu, presupunea că va avea loc o unire a Basarabiei cu Republica Autonomă Moldovenească. Din cele 13 raioane ale RASSM, însă, numai 6 au intrat în componenţa RSSM[267], iar din teritoriul Basarabiei două judeţe din sud, Cetatea Albă, Ismail şi mai mult de jumătate a judeţul Hotin din nord au fost cedate Ucrainei[268], deşi aceste teritorii n-au aparţinut niciodată statului ucrainean, ci au făcut parte din Principatul Moldovei. Merită de reţinut şi faptul că din punctul de vedere al legislaţiei sovietice, Basarabia a fost încadrată în structurile existente deja în RASSM, deşi atât 12 octombrie 1924 cât şi 2 august 1940 au fost sărbătorite cu mare fast în toată perioada sovietică[269]. Încadrarea Basarabiei, atât cât mai rămăsese din ea, în componenţa RASSM, explică, pe de-o parte, şi anticipează, pe de altă parte, rolul pe care îl vor avea

---

şi moldoveni. Idem. *Sovetskaja Moldavija i bessarabskij vopros*, Moscova, Izdatel'stvo Moskovkogo otdela Obščestva bessarabcev, 1925 etc.

[264] Referitor la argumente care susţin, din punct de vedere teoretic, existenţa "naţiunii moldoveneşti", a se vedea W. Feldman, *The Theoretical Basis for the Definition of Moldavian Nationality*, în R. S. Clem (ed.), *The Soviet West. Interplay between Nationality and Social Organization*, Praeger Special Studies in International Politics and Government, Praeger Publishers, New York, 1975, p. 46-59.

[265]A. V. Repida, *op. cit.*, p. 196.

[266] Prezidiul Sovietului Suprem al URSS a emis, la 4 noiembrie 1940, un decret special în legătură cu trasarea hotarelor noii republici unionale ("*Decretul cu privire la stabilirea graniţei între RSS Ucraineană şi RSS Moldovenească*"). De fapt, delimitarea exactă a hotarelor RSSM a durat până în luna mai 1941, timp în care o serie de localităţi au trecut când la Ucraina când la Moldova.

[267] *Sed'maja sesija Verhovnogo Soveta SSSR. 1-7 avgusta 1940 g. Stenografičeskij otčet*, Moscova, 1940, p. 183.

[268]*Pactul Ribbentrop-Molotov şi consecinţele...,* p. 107-110. Conform calculelor oferite de dr. Ion Gumenâi - care a scris o istorie a judeţului - doar aproximativ 40% din teritoriul istoric al judeţului Hotin a rămas în componenţa RSSM.

[269]Actuala autoproclamată Republică Transnistriană se consideră moştenitoarea RASSM. Despre aniversarea din anul acesta vezi "Welcome" (Chişinău), nr. 18, 29 octombrie 1999, p. 5

moldovenii de origine transnistriană în domeniile politic, economic, dar şi cultural, din perioada postbelică[270].

După cum am văzut în capitolul anterior, în primul an de putere sovietică în regiune nu s-a reuşit implementarea unor măsuri radicale în vederea constituirii unei naţiuni "moldoveneşti", deosebită de cea română. În anii celui de-al doilea război mondial, conducerea de partid şi de stat a RSSM şi principalele instituţii culturale şi educaţionale[271] au fost evacuate în interiorul Uniunii Sovietice. Institutul Pedagogic Moldovenesc, cea mai importantă instituţie de învăţământ superior, şi-a continuat existenţa în oraşul Buguruslan din regiunea Orenburg, Federaţia Rusă. Ceea ce s-a întâmplat în cadrul Institutului în perioada războiului rămâne oarecum simptomatic şi reprezentativ pentru anii imediat postbelici. Deşi se numea "moldovenesc", din totalul de 217 studenţi înmatriculaţi în decembrie 1943, evreii constituiau 64 %, ruşii 25 %, în timp ce moldovenii doar 6,4%, restul fiind studenţi de alte naţionalităţi[272]. Nu cunoaştem care era limba de predare şi provenienţa geografică a studenţilor, dar este cert un singur lucru – cuvântul "moldovenesc" din titulatura instituţiei nu avea o conotaţie etnică, ci, mai degrabă, propagandistică. De ce erau foarte puţini studenţi moldoveni, numai 14 din totalul de 217 ? Nu ar fi exact, probabil, să afirmăm că regimul sovietic era direct responsabil de situaţia creată, cel puţin din motivul că moldovenii se bucurau de anumite privilegii în ceea ce priveşte continuarea studiilor postuniversitare. Astfel, în acelaşi an, 1943, 5 moldoveni de la Institut obţin "îndreptare" ("*napravlenie*", în limba rusă, *n. n.*) de a urma doctoratul, fapt care a provocat o reacţie negativă din partea altor studenţi. Unii s-au întrebat – "de ce sunt trimişi la doctorat moldoveni în timp ce există studenţi mult mai bine pregătiţi printre evrei ?" [273]. Autorităţile ştiau şi de faptul că studenţii moldoveni erau plătiţi de către studenţii de origine evreiască pentru a le îndeplini şi lor norma la muncile agricole şi se străduiau să înlăture aceste practici, ele contravenind politicii partidului în "problema naţională"[274].

Pe lângă aceste probleme de la Buguruslan ce reflectau o diferenţă de pregătire şi de mentalitate a studenţilor moldoveni comparativ cu alţi studenţi, tot acolo se formulează, poate pentru prima dată, unele întrebări la care nu se va da un răspuns univoc pe parcursul întregii perioade sovietice. Spre exemplu, "cine trebuie considerat întemeietorul literaturii moldoveneşti" sau "cine sunt Creangă, Alecsandri, Eminescu – scriitori moldoveni sau români"[275] ? Problema aceasta

---

[270] Poziţie asemănătoare cu cea deţinută de ucrainenii din estul Ucrainei în RSS Ucraineană, întrucât cei din vestul Ucrainei beneficiaseră de un *medium* favorabil dezvoltării spiritului naţional, mai ales de la 1867, când Imperiul Habsburgic devine monarhie dualistă. Vezi V. Swoboda & B.Nahaylo, *op.cit, passim.*

[271] AOSPRM, F. 51, inv. 2, d. 144, f. 23-28.

[272] Ibidem, f. 23.

[273] Ibidem, f. 33.

[274] Ibidem.

[275] Ibidem, f. 28.

"dădea mari bătăi de cap" conducerii comuniste, aşa cum va mărturisi în februarie 1949 secretarul CC al PC(b) din Moldova M. Radul[276].

O naţiune are nevoie de simboluri în jurul cărora se conturează o conştiinţă colectivă[277]. Aceste simboluri se situează, de regulă, la limita dintre istoria adevărată şi mitologie. În cazul Basarabiei, simbolurile inventate pentru a demonstra existenţa identităţii naţionale moldoveneşti au sfidat atât ceea ce se numeşte istorie ca atare, cât şi ideea de mitologie. Miturile istorice au şi ele o logică care transcede limitele raţionalului şi le face atractive pentru o colectivitate[278] (vom discuta într-un capitol aparte despre măsura în care aceste mituri au avut sau nu priză în rândul basarabenilor). În 1944, problema privind apartenenţa scriitorilor clasici rămânea încă deschisă. Totuşi, unele personalităţi istorice marcante sunt declarate neaoş moldoveneşti încă de acum. În acest sens, în octombrie 1944, cu prilejul aniversări a douăzeci de ani ai republicii Autonome Moldoveneşti (RASSM), a cărei continuatoare se considera Republica Unională Moldovenească (RSSM), domnii Moldovei Ştefan cel Mare, Petru Rareş, Vasile Lupu şi Dimitrie Cantemir sunt invocaţi drept cei mai buni reprezentanţi ai poporului moldovenesc, întrucât ei ar fi dus o politică de apropiere de Rusia[279].

Pentru un timp, în 1946, povestea lui Ion Creangă "Capra cu trei iezi" era interzisă şi se introducea rezoluţia, conform căreia aceasta va fi acceptată pentru prezentare la Teatrul de păpuşi din Chişinău doar după ce vor fi eliminate cuvintele româneşti din text şi se va lucra cu actorii asupra pronunţiei corecte moldoveneşti[280]. În primii ani imediat postbelici, de asemenea, inspirat din hotărârea Comitetului Central al Partidului Comunist (bolşevic) Unional "Despre repertoriul teatrelor dramatice", Comitetul Central de la Chişinău interzice melodia întitulată "Vioara" pe motiv că exprima "nostalgia după patria de peste Dunăre" ("*toska po zadunajskoj rodiny*")[281]. Crearea noii identităţi moldoveneşti presupunea mai întâi de toate, prin urmare, adoptarea pronunţiei regionale în

---

[276] Radul a menţionat că în rândurile clasicilor literaturii moldoveneşti sunt incluşi "un şir de scriitori burghezi români cum ar fi M. Eminescu şi V. Alecsandri care prezintă limba lor drept limbă moldovenească, cu toate că toţi ştiu că lucrările lor sunt scrise în limba română". Mai mult, scriitorii menţionaţi "exprimau interesele naţionale ale burgheziei române şi erau de orientare antirusească". Elena Şişcanu, *op. cit,* p. 131. Vezi şi "Sovetskaja Moldavija", 8 iunie, 1941.

[277] B. Anderson, *op. cit.*; James Winston, *Symbolic ethnicity: the future of ethnic groups and cultures in America*, in "Ethnic and Racial Studies", nr. 2, vol. I, 1979, p. 9-17.

[278] O încercare destul de reuşită de a explica originea miturilor în istoriografia românească aparţine lui Lucian Boia, *Istorie şi mit în coştiinţa românească*, Bucureşti, Humanitas, 1998, cu referiri speciale la simboluri istorice care au avut şi au în continuare un rol important în păstrarea identităţilor regionale în spaţiul românesc.

[279] AOSPRM, F. 51, inv. 2, d. 2, f. 25.

[280] Valeria Cozma, *Hudojestvennaja kultura Respubliki Moldova v uslovijah partijnogo rukovodstva* în "Revista de Istorie a Moldovei", nr. 2, 1991, p. 40.

[281] AOSPRM, F. 51, inv. 4, d. 276, f. 110.

detrimentul normelor literare ale limbii române[282] şi interzicerea unor opere artistice care aminteau de anumite hidronime, în cazul de faţă, şi prin extensie, a denumirilor care semnificau ceva aparte pentru istoria românilor ca popor.

După război, alfabetul latin era interzis şi înlocuit cu cel chirilic, considerat a fi adevăratul veşmânt al limbii naţionale a moldovenilor. Trecerea la literele chirilice s-a făcut însă nu brusc, ci treptat. Principalul ziar din regiune -- "Moldova Socialistă"-- a apărut timp de şase luni de zile a anului 1945 în două ediţii, una în litere latine, alta în litere chirilice, invocându-se faptul că "o parte importantă a populaţiei republicii nu cunoaşte alfabetul rusesc"[283]. Numai ziarul "Bucovina Sovietică" a apărut cu litere latine încă o perioadă, până in 1950[284]. În legătură cu acest eveniment, propaganda sovietică a răspândit ideea că "trecerea la alfabetul chirilic nu a însemnat subordonarea integrală faţă de cultura rusă, ci a fost cea mai raţională formă pentru dezvoltarea culturilor naţionale în particular, şi, în acelaşi timp, *un act de prietenie faţă de poporul rus* şi *o manifestare a unităţii* (*subl. n. – I.C.*) internaţionaliste a poporului sovietic"[285]. Enciclopedia Sovietică, la rândul ei, sublinia că "adoptarea alfabetului chirilic a însemnat un ajutor considerabil acordat procesului de însuşire a limbii ruse de către reprezentanţii diferitor naţionalităţi din Uniunea Sovietică"[286]. Atât primul, cât şi al doilea citat accentuau importanţa alfabetului chirilic pentru intensificarea proceselor de integrare şi asimilare din

---

[282] Crearea "limbii moldoveneşti" presupunea adoptarea graiului moldovenesc al limbii române, cu diferenţele respective, în special în fonetică şi vocabular. Diferenţele esenţiale, după Klaus Heitmann, erau: "1. Conţinutul bogat de vocale anterioare şi mediale. Se disting trei calităţi ale lui *e* şi două ale lui *i*; între un *a* şi *î* există încă un *a* cu o sonoritate intermediară. 2. Puternica mobilitate a vocalelor anterioare şi mediale. E semnificativă, mai ales, tendinţa de închidere a vocalelor în poziţie atonă. Astfel, literarului neutru *e* în poziţie pro- şi posttonică îi corespunde moldovenescul *e* sau *i* (*repede: repidi; desfacă: disfacă*). Literarului *ă* de la sfârşitul cuvântului îi corespunde mold. *â* (casă: casâ; intră: intrâ). Nu numai în poziţie atonă, dar şi în poziţie tonică *ea* se închide devenind *e* (*grea: gre; stea: ste*). Invers, *ă* aton deseori se deschide în *a* (dascăl: dascal; lăsat: lasat). 3. Trecerea vocalelor *e*, *i*, şi a diftongului *ea* la medialele *â*, *î* sau a după consoanele constrictive *s-z*, *ş-j*, *ş-d* (*seară: sară; singur: sîngur; zis: zîs; ziua: zîua*). Pentru consonantism este caracteristică, mai întîi de toate, (1) muierea labialelor înainte de *e*, *i* printr-o explozie şi transformarea lor în palatele (*piept: k'ept; fierbe: h'erbe*); apoi (2) apariţia alveo-palatalelor spirante *s*, *z*, acolo, unde limbii literare îi corespund oclusive (*cine: ŝine; ger: ĝer*). În morfologie se observă generalizarea lui *a* pentru articolul genitival, lipsa formelor literare *acesta* etc., *acela* etc. de la pronumele demonstrative, la verb lipsa perfectului simplu, formarea viitorului *oi* (etc.) + infinitiv. Tot aici vin unele specifităţi lexicale, cum ar fi mold. *amu, colb, hapsîn, a păli, oleacă, scripcă, a se sfădi* faţă de formele literare *acum, praf, lacom, a lovi, puţin, vioară, a se certa*, dar şi numeroase rusisme". Idem, *Limba şi literatura românî în Basarabia şi Transnistria (aşa-numita limbă şi literatură moldovenească)*, în "Revista de lingvistică şi ştiinţă literară" (Chişinău), nr. 4, 1991, p. 83.
[283] Charles King, *The politics of language in Moldova…*, p. 189.
[284] Gheorghe Negru, *Politica etnolingvistică…*, p. 29.
[285] "Voprosy istorii", nr. 2, 1966, p. 19.
[286] BŠÉ , ediţia a II-a, vol. XXXVI, p. 99.

societatea sovietică. Acesta a fost rezultatul scontat şi atunci când unor popoare din Asia Mijlocie, dar şi din regiunea caucaziană[287], iniţial trecute la alfabet latin de către puterea sovietică, li s-a impus alfabetul chirilic[288]. Trebuie de remarcat şi faptul că impunerea literelor chirilice avea şi menirea de a contribui la izolarea popoarelor de la periferie de vecinii lor din afara Uniunii Sovietice, "purtători ai spiritului burghez", care vorbeau adeseori chiar aceeaşi limbă sau aveau cel puţin o tradiţie istorică comună.

Prin urmare, asistăm la unele dintre primele tentative coerente, din punct de vedere cronologic, de a modela identitatea moldovenească într-un mod în care să o deosebească de identitatea românească. Pentru a da soliditate acestei intenţii, Moscova avea nevoie şi de concursul intelectualităţii basarabene care, reprezentând capitalul simbolic al societăţii[289], urma să acorde legitimitate morală noii identităţi naţionale. În acest context, doi membri ai Partidului Comunist din România interbelică, originari din Basarabia, au fost promovaţi în posturi de conducere importante din punct de vedere cultural. Primul, Emilian Bucov[290], a devenit adjunct al Preşedintelui Sovietului de Miniştri din RSSM, responsabil cu probleme culturale, iar al doilea, Andrei Lupan[291], a fost numit preşedinte al Uniunii Scriitorilor din Moldova. Cu toate acestea, majoritatea posturilor-cheie din sfera culturală rămâneau în mâinile unor persoane verificate anterior de Centru – ruşi, ucraineni sau moldoveni transnistrieni. În ianuarie 1947, de exemplu, din totalul de 37 instituţii de cultură numai 6 erau conduse de moldoveni basarabeni[292].

Loialitatea intelectualilor[293] locali faţă de puterea sovietică trebuia verificată din timp în timp, alteori chiar pusă la îndoială. Din punctul de vedere al

---

[287] Charles King, *The politics of language in Moldova…*, p. 177.

[288] Robert Conquest, *op. cit.*, p. 50-61.

[289] O discuţie accesibilă despre ideologie, politică culturală şi intelectuali într-un regim comunist, a se vedea, Katherine Verdery, *op. cit.*, p. 19-40. A se vedea şi Pierre Bourdieu, *Raţiuni practice. O teorie a acţiunii*, Bucureşti, Meridiane, 1999, în special p. 128-140.

[290] Bucov a alcătuit, împreună cu Bogdan Istru, versurile pentru imnul de stat al RSSM (1945), iar Ştefan Neaga a compus muzica. *Istoria RSS Moldoveneşti*, vol II, 1970, p. 644. Pentru o biografie a lui Bucov, a se vedea volumul *Luptători pentru fericirea poporului*, p. 203-207.

[291] *Ibidem*, 233-236. Atât Bucov, cât şi Lupan aveau convingeri comuniste încă din perioada interbelică şi au debutat cu scrieri în diferite reviste de cultură din România Mare. Ambii erau foarte critici la adresa sistemului politic românesc interbelic, a moravurilor etc., în aşa măsură încât şi-au creat convingerea că numai puterea sovietică putea schimba situaţia într-un timp relativ scurt, chiar dacă numai într-o porţiune a spaţiului etnic românesc. Acest lucru îi deosebeşte de Constantin Stere, spre exemplu, precum şi de alţi intelectuali basarabeni, care, deşi erau nu mai puţin critici faţă de sistem, au exprimat opţiunea unei schimbări din interior, fără împrumuturi de ideologii sau sprijin din afara ţării.

[292] AOSPRM, F. 51, inv. 5, d. 534, f. 3-4.

[293] Intelectualii, aceşti "duşmani ai burghezilor şi totodată ultimii dintre burghezi, în măsură în care îşi mai permit luxul reflecţiei în loc să se limiteze la reproducerea existenţei" şi "se

autorităţilor sovietice absolut toţi cei care studiaseră nu numai în România, dar şi în oricare altă ţară, erau suspectaţi de ostilitate împotriva regimului[294]. În general însă, depindea de autoritatea şi legăturile fiecărui intelectual în parte cu noile autorităţi. Alexei Marinat, student la Universitatea de Stat din Moldova, un oarecare la cea vreme, a fost arestat la 27 mai 1947 şi deportat pe 10 ani în Siberia pentru simplul fapt că şi-a permis să ţină un jurnal personal, întitulat *Eu şi lumea*, fără aprobarea instanţelor superioare, pentru că nu-şi dădea încă seama ce probleme ar putea avea din cauza acestui act "voluntarist". Conţinutul jurnalului nu avea un caracter explicit antisovietic sau proromânesc, dar autorul trebuia condamnat de autorităţi pentru a-i descuraja pe alţii[295]. În iunie 1945 a fost organizat primul congres al intelectualităţii moldoveneşti, la care una din cele mai discutate probleme a fost "Imperialiştii români şi complicii lor – naţionaliştii moldo-români – cei mai înverşunaţi duşmani ai poporului moldovenesc"[296].

În aceiaşi ordine de idei, intelectualii recunoscuţi de regim erau admonestaţi într-o formă mai blândă. În septembrie 1946, secretarul CC al PC(b) din Moldova N. G. Coval l-a criticat pe Em. Bucov, precum şi pe alţi scriitori – G. Meniuc, L. Deleanu, D. Vetrov ş.a. – că "nu s-au eliberat încă de ideologia burgheză, creaţia lor fiind influenţată de simbolism şi formalism"[297]. În vara anului 1948, însă, s-a observat că incriminările faţă de scriitorii basarabeni veneau, în special, din partea intelectualilor transnistrieni. Scriitorul I. Canna şi lingvistul I. D. Ceban, membri ai *establishment*-ului cultural din RASSM, lansează prin ziarul "Sovetskaja Moldavija" o campanie de discreditare a intelectualităţii basarabene. Ea era învinuită de colaborare cu "ocupanţii" în perioada interbelică, fiind vizaţi în primul rând Em. Bucov şi A. Lupan[298]. Comitetul Central al PC(b) din toată Uniunea a adoptat în această privinţă, la 4 octombrie 1948, o declaraţie în care aprecia drept nefondate acuzaţiile aduse împotriva scriitorilor basarabeni relativ la o presupusă afiliere la naţionalismul "burghez românesc". Centrul a reacţionat cu o întârziere de câteva luni de la declanşarea conflictului[299], ceea ce probabil nu era deloc întâmplător. S-ar putea ca întârzierea să fi însemnat un semnal de avertisment adresat intelectualităţii din dreapta Nistrului în ideea de a se implica mai activ în serviciul regimului pentru că altfel risca marginalizarea din societate sau chiar aplicarea unor pedepse mai aspre. Regimul vroia, probabil, să dea de înţeles că nu consideră indispensabil sprijinul intelectualităţii locale în promovarea politicii sale.

---

comportă ca nişte privilegiaţi". Theodor W. Adorno, *Minima moralia. Reflecţii dintr-o viaţă mutilată*, Bucureşti, Univers, 1999, p. 20.

[294] Elena Şişcanu, *op. cit.*, p. 123.

[295] Vezi Alexei Marinat, *op. cit.*, precum şi "Literatura şi arta", 30 iulie 1992.

[296] Elena Şişcanu, *op. cit.*, p. 122.

[297] Valeria Cozma, *op. cit.*, p. 40.

[298] "Sovetskaja Moldavija", 2, 14, 16 noiembrie, 1948. Vezi şi "Moldova Socialistă", 21 martie, 1948.

[299] *Očerki istorii Kommunističeskoj Partii Moldavii*, a II-a ediţie, Chişinău, Izdatel'stvo K.P.M., 1968, p. 352.

Alt conflict de la sfârşitul anilor ’40, care a evidenţiat două atitudini diferite din partea transnistrienilor, pe de-o parte, şi a basarabenilor, pe de altă parte, a avut următorul subiect şi deznodământ. Comitetul Central al PC (b) din Moldova a decis să traducă operele clasicilor marxism-leninismului în limba “moldovenească”, întrucât majoritatea populaţiei nu cunoştea limba rusă şi era nevoie de a facilita răspândirea ideologiei comuniste. Primele volume urmau să apară după anul 1950, an în care prima etapă a revoluţiei culturale[300] – lichidarea analfabetismului în forma familiarizării cu alfabetul chirilic – era preconizat să fie încheiată[301]. Comisia specială de traducători, desemnată de partid, era alcătuită în majoritate absolută din transnistrieni. Pentru a evita apariţia unor traduceri ilizibile, Emilian Bucov, în calitate de vice-preşedinte al Sovietului de Miniştri responsabil de cultură, a creat o comisie alternativă din oameni şcoliţi în România, precum F. F. Cibotari, N. Corlăteanu etc[302]. În cele din urmă, comisia numită de partid a obţinut câştig de cauză. Moscova nu a intervenit, întrucât sprijinea în mod consecvent şi deschis (până la moartea lui Stalin) o limbă cu cât mai multe împrumuturi din limba rusă sau ceea ce s-a numit în istoriografie promovarea unei noi limbi slave[303]. Bucov a insistat însă în continuare să impună un standard literar al limbii “moldoveneşti”. El avea să fie criticat vehement şi în august 1952 la Plenara a VIII-a a CC al PC (b) de către prim-secretarul comuniştilor locali, Leonid Brejnev. Bucov a fost criticat mai ales pentru faptul că se pronunţase în favoarea îmbogăţirii vocabularului “moldovenesc” cu cuvinte de origine latină în detrimentul celor de origine slavă[304].

Se observă, deci, că unii intelectuali care se bucurau de o anumită credibilitate în faţa regimului, au încercat să intervină în favoarea păstrării unui nivel adecvat al traducerilor din limba rusă. Acelaşi Em. Bucov, fără a cere aprobare organelor de partid sau de stat superioare, a intervenit în timpul traducerii din limba rusă în limba “moldovenească” a filmului artistic “A treia lovitură” (1952). Bucov a rămas frapat de traducerea efectuată de transnistrianul Ion Canna şi a căutat să impună varianta sa proprie. Ca urmare, secretarul-adjunct pentru propagandă din cadrul Comitetului Central moldovenesc, C. Cernenko (viitorul secretar general al PCUS), se adresează primului secretar al PC(b) din Moldova, N. G. Coval, cu privire la “amestecul adjunctului preşedintelui Sovietului de

---

[300] *Kul'turnaja revoljučjia v SSSR*, Moscova, Nauka, 1967; referitor la RSSM, vezi *Kul'tura Moldavii za gody Sovetskoj Vlasti: sbornik dokumentov*, 4 volume, sub redacţia lui A. M. Lazarev, Chişinău, Ştiinţa, 1975-1977; “Ucennye zapiski Tiraspol’skogo Pedagogiceskogo Instituta imeni T. Ševcenko”, vol. 15, Chişinău, Ştiinţa, 1967, consacrat special revoluţiei culturale din RSSM.

[301] D. Ursul consideră că analfabetismul a fost lichidat mai târziu, în 1959. Vezi, Idem, *Razvitie obščestvennyh otnošenij v Sovetskoj Moldavii*, Chişinău, Cartea Moldovenească, 1967, p. 202.

[302] M. Bruchis, *One step back…*, p. 93.

[303] *Ibidem*, p. 97-117.

[304] Elena Şişcanu, *op. cit.,* p. 129.

Miniştri tov. Em. Bucov în dublarea filmelor cu scopul românizării"[305]. Pentru a vedea ce însemna, în 1952, acuzaţie de românizare oferim spre comparaţie exemple din traducerile lui Bucov şi Canna[306]. Dublajul s-a efectuat la Odessa după varianta lui Bucov, acesta îndreptăţindu-şi punctul său de vedere prin faptul că "mareşalii Uniunii Sovietice şi tovarăşul Stalin nu pot vorbi în film *aiasta, acu* etc"[307]. După puţin timp, însă, intervine o comisie specială a Comitetului Central de la Moscova şi acordă câştig de cauză lui I. Canna şi filmul a fost re-dublat[308]. Printre alte "păcate" ale lui Bucov era şi faptul că în decembrie 1950 a declarat, contrar opiniei oficiale a partidului, că "producţia tipărită în limba moldovenească se caracterizează printr-o inadmisibilă divergenţă de norme gramaticale, printr-o artificială limitare a fondului lexical şi, în general, prin incultură"[309]. Ca rezultat al acestor acte de "voluntarism", Bucov a fost demis din funcţie şi a căzut pentru o perioadă de timp în dizgraţia regimului, dar va reveni mai târziu, obţinând un premiu de stat pentru poezie în 1966. Lupan şi-a menţinut postul, cu toate că şi el se indignase , în 1947, că "aceleaşi cuvinte se pronunţă şi se scriau diferit"[310]. Mai mult, la şedinţa Consiliului ştiinţific al Institutului de Istorie, Limbă şi Literatură din decembrie 1950, Lupan a avut îndrăzneala să spună că "noi vorbim de influenţa turcească, tătară, grecească, dar nu luptăm ca s-o eliminăm, iar dacă dăm de influenţa valahă trebuie s-o aruncăm, nu ştiu din ce cauză"[311]. Probabil că autoritatea lui Lupan era mai mare decât a lui Bucov[312].

În ansamblu, intelectuali din toate republicile unionale erau susceptibili de a fi învinuiţi de deviaţionism ideologic dacă nu aprobau utilizarea unui volum sporit de cuvinte de origine slavă în cadrul limbii lor materne. Astfel, o revistă moscovită din anul 1949, menţiona următoarele acuzaţii referitoare la încălcarea politicii partidului în problema limbilor naţionale: "naţionaliştii burghezi şi-au orientat atenţia spre limbile străine, denigrând prin diferite metode importanţa limbii ruse; naţionaliştii bieloruşi şi cei ucraineni au epatat limbile lor naţionale cu cuvinte aristocratice din limba poloneză; *naţionaliştii moldoveni au căutat să introducă în*

---

305 AOSPRM, F. 51, inv. 11. d. 323, f. 27.

306 "Acum" este tradus de Canna prin "amu", "surprindere" prin "neaşteptare", "el glumeşte mereu" prin "el totdeauna şăgueşte", "călăuză" prin "petrecătorul", "aceasta" prin "aiasta", "prea" prin "pre", "vrea" prin "vre", "bea prin "be" ş.a. AOSPRM, F. 51, inv. 11. d. 323, f. 28-34. Vezi lista completă în Anexa nr. 11.

307 Ibidem, f. 37.

308 Ibidem, f. 39-40.

309 Gheorghe Negru, *Politica etnolingvistică…*, p. 36.

310 *Ibidem*, p. 34.

311 *Ibidem*, p. 39.

312 Atât Bucov cât şi Lupan aveau merite deosebite în serviciul regimului. Ambii au fost redactori şi prezentatori la secţia moldovenească de la Radio Moscova în perioada celui de-al doilea război mondial. Bucov a fost într-un timp chiar membru al CC al PCM. *Luptători pentru fericirea …*, p. 206. Despre Lupan a se vedea şi Al. Burlacu, *Critica în labirint. Studii şi eseuri,* Chişinău, Arc, 1997, p. 139-141, precum şi Ion Druţă, *Scrieri*, vol. 4, Chişinău, Hyperion, 1990, p. 427-452.

limba lor cuvinte aristocratice, de salon, din limba română (*s.n.*); naţionaliştii letoni, primind indicaţii de la nobilimea germană, căutau să germanizeze limba lor”[313].

În Basarabia, intelectuali precum Bucov, Lupan ş. a., deşi aserviţi regimului şi acceptând comandamentele ideologice ale acestuia, formal sau cu entuziasm, încercau să nu admită degradarea limbii la un nivel irecognoscibil, cum este cazul limbii române populare din Transnistria, luată ca model pentru traducerea operelor lui Marx, Engels, Lenin, Stalin etc. După cum am văzut, însă, până la dispariţia lui Stalin, care înţelegea prin “dezvoltarea limbilor naţionale şi reconstrucţia lor în spiritul socialismului”[314], o rusificare rapidă, acest lucru nu prea le-a reuşit. Cu toate acestea, s-a reuşit, încă înainte de dispariţia lui Stalin, reabilitarea unor scriitori consideraţi reprezentanţi ai literaturii clasice “moldoveneşti”, precum Ion Creangă, Vasile Alecsandri şi Alexe Mateevici. Tot la începutul anilor ’50 se ia decizia, la un nivel semioficial, de a se edifica o alee a clasicilor literaturii “moldoveneşti”, dar realizarea acesteia va fi trebuit să aştepte încă o perioadă de timp[315].

În ansamblu, constatăm că în perioada de până la 1953, exista un punct de vedere comun al conducerii de vârf de la Chişinău şi a celei de la Moscova privitor la politica etnoculturală promovată în RSSM. Cu excepţia faptului că în februarie 1946, secretarii CC ai PC (b) Moldova N. Salogor şi N. Coval (ambii moldoveni transnistrieni), şi F. Brovko[316] (ucrainean), Preşedinte al Sovietului Suprem al RSSM iau atitudine împotriva cedării judeţelor Hotin, Cetatea Albă şi Ismail Ucrainei. Într-o scrisoare adresată direct lui Stalin, ei cer retrocedarea acestor judeţe RSSM, invocând argumente istorice, economice, lingvistice şi culturale[317]. Din totalul populaţiei celor trei judeţe, moldovenii constituiau 28,6 %, iar ucrainenii doar 25,4 % şi limba tradiţională de comunicare interetnică, aprecia conducerea comunistă de la Chişinău, era limba “moldovenească”[318]. Era vorba de una dintre primele manifestări ale “naţionalismului moldovenesc” din partea elitei comuniste locale, mai ales că în acelaşi dosar de arhivă am depistat o anexă secretă întitulată “Despre reunirea întregului popor moldovenesc în statul sovietic unitar moldovenesc ”, alcătuit de V. M. Senkevici, directorul Institutului de cercetări ştiinţifice al RSSM[319]. Documentul prezintă un studiu despre hotarele istorice ale statului medieval moldovenesc cu trimiteri la autori precum A. D. Xenopol, I. Bogdan, M. Costăchescu, colecţia de documente Hurmuzaki ş. a. Se argumenta că

---

313 “Voprosy filosofii “, nr. 2, 1949, p. 135.
314 Ibidem.
315 A. M. Lazarev, *Narodnaja tropa…*, p. 60-61.
316 F. Brovko, *Cu privire la reunirea întregului popor moldovenesc într-un stat sovietic moldovenesc unitar*, în “Cugetul”, nr. 5-6, 1993, p. 66-67.
317 *Pactul Ribbentrop-Molotov şi consecinţele…,* p. 113-116. Documentul a fost publicat şi în revista “Cugetul”, nr. 5-6, 1993, p. 67-68. Am consultat şi dosarul de arhivă care conţine acest document: AOSPRM, F. 51, inv. 4, d. 64, f. 1-4.
318 Ibidem, f. 2.
319 Ibidem, f. 11-34.

la 1859 “Moldova a fost forţată să se unească cu Valahia”[320] şi că a venit momentul să se facă dreptate poporului moldovenesc prin crearea unui stat unic al moldovenilor care să includă judeţele istorice ale *Moldovei până la Carpaţi, inclusiv Bucovina cu oraşul Cernăuţi, iar judeţele Maramureş şi Năsăud fiind pretinse pe motivul că ele constituie “leagănul poporului moldovenesc* (*s. n.*)”[321].

Care este relevanţa acestor documente pentru politica etnoculturală a Uniunii Sovietice în Basarabia? În primul rând, ele demonstrează că a existat preocuparea de a da coerenţă teoriei despre un popor moldovenesc, care ar fi fost creat şi modelat de statul medieval moldovenesc. Conştient sau nu, cererea Chişinăului se sprijinea pe o teorie larg răspândită în literatura de specialitate despre formarea naţiunilor, teorie care apreciază statul ca un factor determinant în crearea şi consolidarea etnicităţii[322], aşa cum va sublinia mai târziu chiar istoriografia sovietică moldovenească[323]. În al doilea rând, se remarcă faptul că Moscova nu acorda prea mare importanţă manierei în care trebuia îndreptăţită anexarea Basarabiei, dreptul forţei fiind determinant, în timp ce discuţiile despre forţa dreptului (apartenenţa Basarabiei la România) urmând să fie apanajul intelectualilor din cele două ţări vecine, pe un plan secundar care nu putea să pericliteze în mod real schimbarea situaţiei. În al treilea rând, după cum vom vedea în continuare, reabilitările unor personalităţi ale culturii româneşti de la începutul anilor ’50 au perpetuat, într-un fel[324], această linie de argumentare care prevedea refacerea hotarelor medievale ale Moldovei, sau, cum i s-a mai spus, a “Moldovei Mari”[325]. Se observă, deci, că uneori conducerea locală nu era

---

[320] Ibidem, f. 29.

[321] Ibidem, f. 34.

[322] Unul dintre autorii care susţine această teorie este cehul Miroslav Hroch. A se vedea, de exemplu, articolul *De l'ethnicité à la nation. Un chemin oublié vers la modernité*, în “Anthropologie et Sociétés”, vol. 19, 3, 1995.

[323] N. A. Mohov, *op. cit.*, p. 104-123. Acest lucru îl susţine şi autorul binecunoscut care a semnat sub pseudonimul de Petre P. Moldovan, *Moldovenii în istorie*, Chişinău, Poligraf-Service, 1993, p. 168: “Istoria ne spune că existenţa de lungă durată a statului – puternică structură politică şi administrativ-teritorială – constituie o premisă şi o condiţie decisivă de înrădăcinare şi statornicie în memoria şi mentalitatea băştinaşilor a conştiinţei de sine, ce-şi găseşte expresie în denumirea statului, în denumirea locuitorilor lui şi în denumirea limbii lor materne”.

[324] Pornim de la premiza că numai personalităţile româneşti care s-au născut sau au trăit o parte bună a vieţii lor în teritoriul românesc de până la Carpaţi au fost recunoscuţi de puterea sovietică şi incluşi în “panteonul” poporului ”moldovenesc”.

[325] Idee preluată în perioada postsovietică de anumite partide din Republica Moldova, printre care şi de Partidul Democrat Agrar, care a câştigat majoritatea voturilor în parlament în 1994. Printre principalii purtători de cuvânt ai acestei concepţii au fost Dumitru Moţpan, preşedinte al parlamentului în perioada 1994-1998 şi Andrei Sangheli, prim ministru în intevalul 1993-1997. Printre ideologii concepţiei “moldovenismului”, după dispariţia lui Lazarev, îi avem astăzi pe Vasile Stati. Vezi Idem, *Istoria Moldovei în date*, Chisinau, Tipografia Centrala, 1998. Stati este şi redactor-şef al ziarului “Glasul Moldovei” şi animator al fostului ziar “Moldovanul”.

întotdeauna de acord cu deciziile Moscovei. Tocmai din această cauză, a neîcrederii organelor centrale faţă de autorităţile din Chişinău, în perioada 1945-1949 a funcţionat un Birou pentru Moldova al Comitetului Central al Partidului Comunist (bolşevic) al Uniunii Sovietice. Biroul avea 16 membri, care îi includea pe N. Gh. Coval, N. L. Salogor, ambii secretari ai CC al PC(b)M, Gh. I. Rudi, preşedinte al Consiliului de Miniştri local şi pe F. Brovko, preşedinte al Sovietului Suprem al RSSM, dar preşedinte al Biroului era o persoană ce nu avea un post de conducere în Moldova. Biroul dubla funcţiile majorităţii ministerelor din republică[326].

O dată cu moartea lui Stalin, în martie 1953, şi accederea lui N. S. Hruşciov în funcţia de secretar general al PCUS (1956), s-a observat o destindere a politicii regimului sovietic, atât în plan internaţional, cât şi intern. În cuvântarea sa de la Congresul al XX-lea al PCUS despre cultul lui Stalin şi consecinţele acestuia (24 spre 25 februarie, 1956), noul lider sovietic se desolidariza, printre altele, şi de metodele violente aplicate de predecesorul său faţă de naţionalităţile sovietice[327]. Erau reabilitate, în totalitate sau parţial, popoare deportate în masă şi se anunţa o politică de descentralizare economică, administrativă şi culturală. Şovinismul velikorus, promovat şi susţinut deschis de Stalin în special după 1945[328], era declarat ca venind în contradicţie cu internaţionalismul proletar, cu alte cuvinte periclita coeziunea popoarelor Uniunii Sovietice. Ucrainenii, mai apoi bieloruşii, au fost promovaţi la rangul de popoare lidere ale URSS, pe lângă cel rus. Se invoca, implicit, faptul că vitalitatea statului sovietic depindea în mare măsură de unitatea celor trei naţiuni slave. Cu toate acestea, după cum s-a dovedit mai târziu, ucrainenii şi bieloruşii au fost destinaţi unei asimilări lingvistice şi culturale într-un ritm accelerat prin această "promovare".[329]

Pentru Basarabia, destinderea hruşcioviană a însemnat, într-o primă fază, încurajarea promovării cadrelor locale şi reabilitarea parţială a unor personalităţi marcante ale literaturii şi culturii româneşti, consideraţi a fi "reprezentanţi ai naţiunii burgheze moldoveneşti", evoluată între timp la statutul de "naţiune

---

[326] Mihai Gribincea, *Basarabia în primii ani…*, p. 32-33.

[327] N. Vert, *Istorija Sovetskogo Gosudarstva*, Moscova, "Ves' Mir", 1997, 391-396. Textul integral al "raportului secret" a fost dat publicităţii în Uniunea Sovietică abia în 1989, în "Izvestja CK KPSS", nr. 3. A se vedea şi D. A. Volkogonov, *Sekretnyi doklad Stalina*, în "Novoe vremja", nr. 16, 1989. Textul a fost publicat în limba română în "Tribuna" (Chişinău) nr. 10, 1989.

[328] În 1945 Stalin a reabilitat făţiş şovinismul velicorus, cu ocazia sărbătoririi victoriei asupra Germaniei. El a susţinut următorul toast: "Eu vreau să propun un toast pentru sănătatea poporului nostru sovietic şi în primul rând pentru sănătatea poporului rus (...) pentru că este cel mai deosebit popor dintre toate popoarele Uniunii Sovietice (...), pentru că ruşii au fost recunoscuţi în acest război drept forţa conducătoare a Uniunii Sovietice (...), pentru că poporul rus are o gândire clară, un caracter ferm şi [multă] răbdare". Vezi textul integral în "Pravda", 25 mai, 1945.

[329] B. Nahaylo & V. Swoboda, *op. cit.*, p. 113-115.

socialistă moldovenească”[330]. Printre scriitorii de seamă reabilitaţi menţionăm pe Mihai Eminescu, Vasile Alecsandri, Ion Creangă, B. P. Hasdeu, Mihail Kogălniceanu, Alexe Mateevici, Zamfir Arbore Ralli, Costachi Conachi, Dimitrie Cantemir, Constantin Stamati, Constantin Negruzzi, Alecu Russo, Alexandru Donici, Alexandru Haşdeu, precum şi Nicolae Milescu Spătaru, Grigore Ureche, Miron Costin etc[331]. Personalităţile din secolul al XIX-lea care s-au născut sau au trăit în dreapta Prutului – Eminescu, Creangă, Kogălniceanu, Negruzzi, Hasdeu – au fost recunoscute ca aparţinând, în acelaşi timp, şi naţiunii române, şi naţiunii ”moldoveneşti”[332]. Din alt punct de vedere, în favoarea reabilitării scriitorilor care au împărtăşit atitudini antiruseşti nedisimulate s-a invocat caracterul progresist al poziţiilor lor, a lui Mihai Eminescu în “Împărat şi proletar”, Ion Creangă în “Moş Ion Roată şi unirea”, amintindu-se şi de atitudinea ultimului împotriva bisericii[333] etc.

“Dezgheţul”[334] hruşciovist a încurajat intelectualitatea să înainteze altă serie de revendicări, menite să faciliteze perpetuarea culturii şi a valorilor naţionale. Un eveniment important, din această perspectivă, a avut loc în octombrie 1955, când la Chişinău se desfăşoară Congresul lingviştilor sovietici, la care se declară că nu există argumente suficiente pentru a susţine că limba “moldovenească” ar fi diferită de cea română. Se adopta, de asemenea, o rezoluţie susţinută de peste 700 academicieni, profesori şi studenţi, prin care se propunea deschiderea unei librării de carte românească în capitala Basarabiei[335] (librăria “Drujba” în perioada sovietică). În anul următor, după Congresul Internaţional al lingviştilor (Florenţa), la care italianul C. Tagliavini afirma că unica diferenţă dintre ”moldovenească” şi română era alfabetul chirilic, doi filologi sovietici din Moscova, R. A. Budagov şi S. B. Bernstein, au înaintat Comitetului Central de la Chişinău o scrisoare în care argumentau că limba vorbită pe teritoriul Moldovei Sovietice era parte integrantă a limbii naţionale româneşti, invocând şi afirmaţia lui Tagliavini. Scrisoarea a fost citită numai lucrătorilor Institutului de Istorie, Limbă şi Literatură al Academiei de Ştiinţe din RSSM, publicarea acesteia fiind strict interzisă[336]. Impactul asupra societăţii basarabene a acestor evenimente a rămas, însă, din punct de vedere

---

[330] Despre diferenţa dintre naţiunile “burgheze” şi cele “socialiste” , vezi V. K. Kozlov, *Ce sunt naţiunile burgheze şi ce sunt naţiunile socialiste?*, Bucureşti, E.S.P.L.P., 1995; vezi şi Ia. V. Grosul ş. a., *Formarea naţiei burgheze moldoveneşti*, Chişinău, Ştiinţa, 1985; N. A. Mohov, *op. cit.*; *Formirovanie socialisticeskih nacij v SSSR*, Moscova, Nauka, 1962.

[331] M. Bruchis, *Nations…*, p.77.

[332] Despre modul cum a fost prezentat fiecare scriitor în parte, a se vedea *Enciclopedia Sovietică Moldovenească*, 8 volume, Chişinău, Glavnaja Redakcia Moldavskoj Sovetskoj Ènciklopedii, 1971-1981 sau *Sovetskaja Moldavija, Kratkaja Ènciklopedija*, Chişinău, Cartea Moldovenească, 1981.

[333] AOSPRM, F. 51, inv. 12, d. 334, f. 6-8.

[334] Expresia “dezgheţ” a fost introdusă în uzul larg de către scriitorul sovietic Il’ja Erenburg (“*ottepel’* ”, în rusă, *n.n.*).

[335] M. Bruchis, *Nations...*, p.77.

[336] Idem, *One step back…, p. 126.*

politic, foarte redus. Atât timp cât mijloacele de informare în masă erau controlate de partid, discutarea unor probleme "academice" într-un cadru restrâns de specialişti - prin urmare uşor controlabil - nu constituia un pericol pentru scopurile ultime ale regimului sovietic - încurajarea unei identităţi moldoveneşti, deosebită de cea românească, pentru prima fază şi, prin extensie, asimilarea acesteia în cadrul identităţii sovietice ("popor sovietic"), pentru faza ulterioară.

Cu toate acestea, perioada anilor 1955-1960 a avut o importanţă deosebită pentru păstrarea identităţii naţionale a românilor basarabeni. Astfel, după discuţii largi ale lingviştilor în presa de specialitate, iniţiate în 1955 şi continuate în următorii doi ani[337], s-a reuşit convingerea factorilor de decizie că era imperios necesar să se renunţe la unele norme ale limbii "moldoveneşti" impuse în perioada stalinistă. Era vorba atât de norme ortografice, cât şi de norme gramaticale, precum şi de unele norme fonetice, introduse în manualele şcolare, presă etc. ca urmare a unei rezoluţii din 1946 care prevedea obiectivul de "a elabora la nivel ştiinţific normele gramaticale ale limbii moldoveneşti contemporane ca limbă aparte printre alte limbi romanice"[338]. În 1957 apăreau, la Chişinău, "Normele ortografice şi de punctuaţie ale limbii moldoveneşti" care anulau normele lingvistice din primii ani postbelici. În linii majore, noile norme ale limbii "moldoveneşti" coincideau cu normele limbii române. În aceeaşi perioadă sunt publicate "operele alese" ale unor clasici ai literaturii româneşti: Vasile Alecsandri[339], Alexandru Donici[340], Mihai Eminescu[341], Constantin Negruzzi[342], Alecu Russo[343], Constantin Stamati[344] etc. Uneori s-a intervenit în textele originalelor, în locul unor cuvinte care erau considerate mai puţin familiare publicului basarabean s-au introdus altele, regionalisme, arhaisme etc.; alteori s-a acceptat pur şi simplu textul integral după ediţiile publicate deja în România. Pe de altă parte, s-a operat o selecţie riguroasă a scrierilor clasicilor literaturii româneşti în sensul eliminării unor opere considerate ostile realităţilor socialiste şi sovietice. Cuvântul "român" a fost exclus din scrierile clasicilor[345]. Între timp, Eminescu,

---

[337] N. Corcinschi, L. Eşan, *Cu privire la îmbunătăţirea ortografiei moldoveneşti*, în "Octombrie", nr. 6, 1955, p. 81-85; R. Portnoi, *Despre ortografia moldovenească*, în "Octombrie", nr. 2, 1955, p. 83-87; V. Musteaţă, *Cu privire la ortografia moldovenească,* în "Octombrie", nr. 1, 1956, p. 75-79; M. Ignat, *Pentru un alfabet econom*, în "Învăţătorul sovietic", nr. 9, 1956, p. 48-53; I. Vasilenco, *Să restabilim principiile ortografiei noastre clasice tradiţionale,* în "Nistru", nr. 2, 1957, p. 125-134 etc.

[338] Valeriu Cozma, *Consideraţii privind politica naţională la Universitatea de Stat din Moldova (1946-1996),* în volumul *Omagiu lui Vladimir Potlog şi Constantin Drachenberg la 70 de ani*, Chişinău, Editura Cartdidact, 1997, p. 282.

[339] Vasile Alecsandri, *Opere alese*, Chişinău, Editura de Stat a Moldovei, 1954.

[340] Alexandru Donici, *Lucrări alese*, Chişinău, Şcoala Sovietică, 1952.

[341] Mihail Eminescu, *Poezii*, Chişinău, Şcoala Sovietică, 1954.

[342] Constantin Negruzzi, *Opere alese*, Chişinău, Editura de Stat a Moldovei, 1953.

[343] Alecu Russo, *Opere alese*, Chişinău, Editura de Stat a Moldovei, 1955.

[344] Constantin Stamati, *Opere alese*, Chişinău, Editura de Stat a Moldovei, 1953.

[345] Gheorghe Negru, *Politica etnolingvistică…*, p. 44.

Alecsandri ş.a. au început să fie studiaţi şi în şcolile generale, iar în instituţiile superioare de învăţământ s-au mărit orele dedicate clasicilor recent reabilitaţi[346]. Astfel, s-a pus în circuit o cantitate importantă din textele valoroase ale literaturii româneşti clasice, eveniment care a avut consecinţe profunde pentru perioada ulterioară. Dacă anterior oricine putea fi învinuit de faptul că vorbeşte o limbă prea încărcată cu "românisme" şi desconsideră împrumuturile de cuvinte din limba rusă, prin extensie *este împotriva limbii "moldoveneşti" şi a puterii sovietice,* odată cu reabilitarea noilor norme ortografice şi gramaticale şi a publicării selective a clasicilor la mijlocul anilor '50 situaţia s-a schimbat sensibil. În primul rând, pentru că s-a impus un anumit standard literar, un anumit limbaj ce trebuia asimilat şi utilizat de către intelectuali sau cei care tindeau să fie recunoscuţi ca atare. În al doilea rând, pentru că reabilitările culturale din deceniul al şaselea au însemnat şi o lovitură de graţie dată transnistrienilor, în special lui I. D. Ceban, Ion Canna ş.a., persoane care încercau să impună limba vorbită în regiunea din care proveneau drept normă literară pentru limba "moldovenească". În al treilea rând, pentru că s-a recunoscut indirect faptul că limba "moldovenească" era identică cu cea românească, de data aceasta mai clar ca niciodată (indirect, prin ceea ce s-a făcut), în aşa fel încât studenţii de la sfârşitul anilor '50 - începutul anilor '60 vor fi printre principalii iniţiatori ai revendicării de revenire la grafia latină din 1965 şi 1988-1989. În al patrulea rând, pentru că, de la sfârşitul anilor 50, dispariţia limbii române în Basarabia nu era atât de iminentă cum se părea în primii ani imediat postbelici. Problema scriitorilor şi intelectualilor în general era de acum înainte cum să păstreze şi să extindă prin diferite mijloace -- scris, instituţii de cultură şi de învăţământ existente, în limitele impuse de regim - vocabularul reînnoit al limbii "moldoveneşti". Cel puţin din această perioadă, "scriitorul basarabean nu este constrâns să renunţe definitiv la limba sa, văzându-se obligat s-o conserveze"[347]. Mai mult, nu a fost ceva surprinzător când Emilian Bucov a spus la un Congres al scriitorilor de la Bucureşti din iunie 1956, că "limba literară română şi cea a Moldovei Sovietice sunt aceleaşi"[348].

În paralel cu evenimentele menţionate mai sus şi care au schimbat radical situaţia existentă anterior, în anii '50 are loc întărirea statutului limbii ruse în republicile unionale, inclusiv în Moldova. Încă din anul 1948, printr-un ordin al Ministrului Învăţământului Superior al URSS din 11 septembrie se introducea învăţarea obligatorie a limbii ruse în universităţile din republicile unionale. La 19 noiembrie 1954, acelaşi minister adoptă o hotărâre în care reiterează prevederile deciziei din 1948, probabil pentru că existau încă instituţii care neglijau ordinele anterioare ale ministerului. De data aceasta se stipula deschis *obligativitatea studenţilor din republicile unionale de a studia limba rusă în locul limbilor*

---

[346] Valeriu Cozma, *Istoria Universităţii...*, p. 456.

[347] Mihai Cimpoi, *O istorie deschisă a literaturii române din Basarabia*, Chişinău, Arc, 1996, p. 19.

[348] Ion Constantin, *Basarabia sub ocupaţie sovietică…*, p. 64.

străine[349]. Hotărârea menţionată era, probabil, şi o urmare a renunţării oficiale la teoria lingvistică a lui N. Ia. Marr care stipula că toate limbile vor dispare după instaurarea mondială a comunismului, inclusiv limba rusă. Însuşi Stalin, în 1950, a denunţat în mod public marrismul[350] tocmai din motivul că dictatorul sovietic nu era de acord cu prezumţia dispariţiei limbii ruse şi vroia ca aceasta să devină limba internaţională prin excelenţă a comunismului, aşa cum limbile latină, franceză sau engleză au avut preeminenţă în alte perioade istorice.

În linii generale, se consideră şi astăzi că anul 1953, când moare Stalin, semnifică începutul unor schimbări în viaţa politică şi economică sovietică. Acest lucru nu este însă exact, cel puţin în ceea ce priveşte unele aspecte ale politicii etnoculturale ale regimului sovietic. După cum am văzut în cazul Basarabiei, procesul de reabilitare a clasicilor literaturii româneşti, în anumite limite impuse de putere, începe încă înainte de 1953. De asemenea, trebuie să re-amintim că ideea construirii unei alei a clasicilor literaturii "moldoveneşti" la Chişinău a fost lansată în perioada stalinistă[351] şi susţinută de unele personalităţi care mai târziu se vor identifica cu aşa-numitul curent "moldovenist". A. M. Lazarev, de exemplu, fiind ministru al învăţământului în 1950, susţinea încă de pe atunci introducerea clasicilor în programele şcolare, dar, în acelaşi timp chema "să se dea ripostă celora care negau existenţa limbii moldoveneşti"[352]. Din acest punct de vedere, "moldoveniştii" aveau să obţină o pondere însemnată în ierarhia politică şi culturală a Basarabiei după dispariţia lui Stalin, şi din motivul că ei aveau o anumită îndreptăţire "morală" să deţină posturi importante – au încercat să apere ce se putea de apărat chiar în anii grei ai stalinismului, nu ca ceilalţi care s-au resemnat total şi au început să fie radicali când riscul era minimal că vor putea fi pedepsiţi aspru.

După o perioadă de destindere a regimului sovietic, inclusiv privitor la politica culturală faţă de naţionalităţi, la sfârşitul anilor '50 considerente de ordin internaţional (revoluţia maghiară, mişcările muncitorilor polonezi[353] ş. a.) şi intern (accelerarea ritmului de construcţie al comunismului) l-au determinat pe Hruşciov să reabiliteze lozinca apropierii rapide a naţionalităţilor[354]. Noua lege a învăţământului sovietic, adoptată în 1959, constituie una din măsurile cele mai elocvente în acest sens. Printre altele, legea stipula neobligativitatea[355] elevilor din şcolile ruse de a învăţa limba republicii în care trăiau. Limba rusă, la rândul ei,

---

[349] Valeriu Cozma, *Consideraţiii...*, p. 278; *Vysšaja Škola. Osnovnye postanovlenija, prikazy i instrukcii*, Moscova, Vysšaja Škola, 1957, p. 91-92.

[350] V. Alpatov, *Istorija odnogo mifa: Marr i marrizm,* în "Znanie – Sila", nr. 11, 1990, p. 64-69.

[351] A. M. Lazarev, *Velikaja tropa...*, p. 57, 61-62.

[352] Gheorghe Negru, *Politica etnolingvistică…*, p. 39-40.

[353] J.- Fr. Soulet, *op. cit.*, p. 115-120.

[354] În acest sens Hruşciov a declarat că "în ceea ce priveşte arta sunt stalinist". Idem. *Materialy k biografii*, Moscova, 1989, p. 135.

[355] "Neobligativitatea" nu este corect spus în limba română, dar am preferat expresia pentru că este din epocă, de la rusescul "neobjazatel'no".

rămânea un obiect obligatoriu în şcolile naţionale[356]. În comparaţie cu legea similară din 1938, *limba rusă trebuia studiată încă din clasele primare*. S-a introdus regimul şcolilor mixte, menite a crea un *medium* favorabil bilingvismului, în realitate însuşirii limbii ruse. Opoziţia naţionalităţilor nu s-a manifestat împotriva limbii ruse ca atare, ci privilegierii nedisimulate a acesteia în detrimentul limbilor naţionale. Adevăratul bilingvism, argumentau republicile, însemna drepturi depline de funcţionare liberă pentru toate limbile. Ele afirmau că respectă limba rusă, dar şi ruşii trebuie să respecte limba lor[357]. Regimul avea, însă, resorturile sale intime şi puterea necesară pentru a-şi impune decizia.

Până la colapsul din 1991, Uniunea Sovietică nu avea stipulat în vreun act constituţional dreptul limbii ruse ca unică limbă oficială. Legea din 1959 şi preponderenţa numerică a ruşilor şi etniilor majoritar rusofone i-a asigurat acest statut. Pe de altă parte, dacă iniţial impunerea limbii ruse a însemnat revenirea în forţă a şovinismului velicorus, ulterior ea a fost justificată, după părerea unor cercetători[358], şi de procesul de modernizare cu tot cortegiul său de omogenizări: lingvistice, culturale etc. Presiunea constantă a limbii ruse asupra limbilor minoritare, de asemenea, era menită să contribuie, mai mult sau mai puţin eficace, la dislocarea societăţilor tradiţionale şi creşterea mobilităţii sociale[359], elemente indispensabile procesului de modernizare cu componenta sa de bază - industrializarea. Au fost vizate în primul rând republicile asiatice şi caucaziene, dar şi republica moldovenească. Pe lângă prevederile faţă de naţionalităţile titulare din republicile unionale, legea încuraja şi minorităţile etnice din aceste republici să adopte rusa ca limbă de predare. În Moldova, aşa au procedat, în primul rând, găgăuzii, care considerau că "*rusa este vorbită pretutindeni"* şi *"copiii lor vor putea să înveţe mai mult dacă vor învăţa în rusă* (*s.n.*)"[360].

Congresul al XXII-lea al PCUS (1961) a adoptat noul program al Partidului. Acesta constituia manifestul construirii comunismului, preconizat a se fi încheiat la începutul anilor '80. Se stipula că deosebirile naţionale vor dispărea după cele de clasă şi victoria mondială a comunismului[361]. Dacă documentul în sine era oarecum echivoc cu privire la rezolvarea "problemei naţionale", ideologii

---

356 A se vedea, Yaroslav Bilinsky, *The Soviet Education Laws of 1958-1959 and Soviet Nationality Policy*, în "Soviet Studies", nr. 2, 1962, p. 138-157.
357 B. Nahaylo & V. Swoboda, *op. cit.* p. 131-134.
358 W. P. van Meurs, *op. cit.*, p. 133.
359 Termenul de "mobilitate socială" a fost introdus în ştiinţele socio-umane de către sociologul american de origine rusă Pitirim Sorokin, în 1927. Vezi E. A. Kapitonov, *Sočiologija XX veka*, Rostov pe Don, Phoenix, 1996, p. 108-144. Despre raportul dintre mobilitatea socială şi conştiinţa naţională, asimilare, a se vedea K. W. Deutsch, *op. cit.*, p. 123-153.
360 M. Bruchis, *Nations, nationalities, people…*, p. 38.
361 Ch. Saikovski & Leo Gruliov (eds.), *Current Soviet Policies IV: The Documentary Record of the 22 nd Congress of the Communist Party of the Soviet Union*, New York, 1962, p. 1-3. La nivel declarativ, deci, se revine la ideea lui Lenin. Vezi Idem, *PSS*, vol. 41, p. 77.

partidului au precizat în anii următori că scopul final era "*ştergerea deosebirilor naţionale şi convergenţa naţiunilor într-o familie frăţească cu o singură limbă* (s.n.)"[362]. Acelaşi lucru îl afirmă Hruşciov în cadrul unei întâlniri cu studenţii de la Universitatea din Minsk. Conducătorul sovietic considera că "*cu cât mai repede vom vorbi toţi în limba rusă, cu atât mai repede va fi construit comunismul* (s.n.)"[363], o completare a dictonului leninist potrivit căruia comunismul înseamnă puterea sovietică plus electrificarea întregii ţări. Pe de altă parte, construcţia comunismului nu era posibilă fără lichidarea bisericii, a religiei în ansamblu. În 1959, guvernul unional a adoptat o decizie în acest sens ce prevedea închiderea treptată a lăcaşelor de cult. La acea dată, în RSSM funcţionau 580 de biserici, jumătate din numărul celor existente la 1944, astfel că s-a hotărât închiderea a câte 3-5 biserici pe lună. În 10 ani era preconizată dispariţia tuturor bisericilor din RSSM[364], dar planul nu a fost dus până la capăt, probabil pentru că Brejnev a amendat mai târziu această decizie.

În perioada lui Hruşciov, de asemenea, re-apare acuzaţia de "formalism" şi "abstracţionism", invocată de obicei în cazurile când unii autori sau artişti se inspirau din realitatea sovietică sau din istorie, dar formele de expresie erau prea abstracte. La începutul anilor '60, pictorii M Grecu şi V. Russu-Ciobanu au fost învinuiţi de spirit "formalist" şi "abstracţionist"[365], dar se pare că nimeni nu ştia exact ce însemna aceasta, nici chiar responsabilii din partid[366].

În 1964, Hruşciov era demis, una dintre cauze fiind şi politica sa de fuziune accelerată a naţionalităţilor sovietice[367], cu alte cuvinte, din motivul că a revigorat anumite practici staliniste, printre care fiind şi cea a asimilării rapide a popoarelor sovietice, prin mijloace încă mai diversificate, dar la fel de nepotrivite cu principiile leniniste declarate. Noul conducător al Uniunii Sovietice, Leonid Brejnev, a repudiat politica predecesorului său în privinţa republicilor naţionale, dar în termeni mai degrabă rezervaţi, ceea ce a stârnit nelinişte din partea minorităţilor naţionale. Când s-a simţit stăpân pe situaţie, deşi în continuă dispută cu Kosâghin, la Congresul al XXIV-lea al PCUS din 1971, Brejnev a declarat că în URSS s-a creat o nouă comunitate socială şi internaţională - poporul sovietic, şi că problema naţionalităţilor a fost rezolvată definitiv[368]. Aceasta însemna, implicit,

---

[362] *Formirovanie ...,* p. 484.

[363] "Pravda", 6 martie, 1989. *Apud* Valeriu Cozma, *Consideraţii …*, p. 278.

[364] Ludmila Tihonov, *Politica statului sovietic faţă de cultele religioase…*, p. 38.

[365] Valeria Cozma, *op. cit.*, p. 42.

[366] Pe data de 23 decembrie, 1999 a avut loc o discuţie pe această temă, în cadrul conferinţei susţinute de criticul de artă Vlad Bulat la Universitatea de Stat din Moldova. S-a constat că pictori precum Grecu etc. erau persoane care nu se conformau canoanelor oficiale, dar învinuirile la adresa lor nu precizau exact care ar fi vina lor. Mai degrabă, condamnările de acest fel reflectau tendinţa regimului de a găsi duşmani concreţi, adică ţapi ispăşitori, pentru neîmplinirile (termen din epocă) societăţii sovietice.

[367] Rein Taagepera, *National differences within soviet demographic trends*, în "Soviet Studies", vol. XX, nr. 4, april 1969, p. 487-488.

[368] B. Nahaylo & V. Swoboda, *op. cit.*, p. 172-173.

că fuziunea naţionalităţilor a devenit un fapt împlinit, ceea ce era, evident, ireal. Declaraţia indica însă intenţia regimului sovietic în această chestiune, mai mult decât atât, arăta deja a câta oară că liderii sovietici interpretau în mod diferit problema "naţională", în dependenţă de nevoile consolidării puterii lor personale. Ca rezultat, naţionalităţile neruse au fost sensibilizate de anunţul anticipat al dispariţiei lor subite şi Brejnev a trebuit, în anul următor, să-şi modereze discursul în această privinţă[369]. Reacţia negativă a naţionalităţilor este explicabilă, cu atât mai mult cu cât Brejnev a fost primul conducător sovietic care a încercat deschis, pe la mijlocul anilor '70, să dea un nou conţinut noţiunii de "popor sovietic", adăugându-i şi o dimensiune etnică, ceea ce nu făcuse, în mod deschis, nici un conducător al Uniunii Sovietice de până atunci.[370]

Paralel cu intenţiile declarate ale noii conduceri sovietice, anii '70 marchează oarecum o cotitură în "politica naţională" sovietică din punctul de vedere al libertăţii de a trata acest subiect în mediile intelectuale. Dincolo de mesajul textelor oficiale care accentuează în continuare fie *apropierea*, fie *fuziunea*, mai rar *înflorirea* naţionalităţilor, în discursul specialiştilor, în special al etnografilor, se acordă o atenţie sporită acestei problematici. Psihologia etnică sau etnopsihologia, considerată până atunci o pseudoştiinţă burgheză, este reabilitată şi apar o serie de articole, monografii, se organizează mese rotunde care o consacră ca disciplină utilă[371]. Se constată, printre altele, că politica etnoculturală, modernizarea statului sovietic, în general, nu au ca efect ştergerea deosebirilor etnice, ci, din contra, are loc conservarea sau uneori chiar intensificarea conştiinţei naţionale în rândurile minorităţilor etnice[372] şi, în egală măsură, a naţiunii ruse dominante. Teoretic, reabilitarea etnopsihologiei sugera că regimul sovietic va acorda în continuare mai mare atenţie sensibilităţilor de ordin naţional, pentru evitarea eventualelor conflicte, declarate, în cercul specialiştilor, a fi iminente. În realitate, contrar concluziilor la care ajungeau specialiştii în domeniu, s-a procedat de o manieră care complica mai mult lucrurile în loc să le simplifice. Conducerea sovietică a considerat de cuviinţă să creadă că eliminarea conflictelor interetnice poate fi înfăptuită prin accelerarea procesului de fuziune a naţionalităţilor, a lichidării diferenţelor etnice - adică, *problema naţională va dispărea în Uniunea Sovietică*

---

[369] *Ibidem*, p. 183-184.
[370] W. P. van Meurs, *op. cit*, p. 133.
[371] Vezi, de exemplu, S. Korolev, *Nekotorye voprosy etnopsihologičesckih issledovanij za rubežom*, în "Sovetskaja etnografija", nr. 1, 1966, p. 169-175; L. M. Drobiževa, *Sočial'no-kul'turnye osobennosti licnosti i nacional'nye ustanovski*, în *Ibidem*, nr. 3, 1971; mai pe larg, a se vedea numărul 2, din 1983, al aceleeaşi reviste, consacrat special etnopsihologiei, în deosebi, p. 62-88, în care semnează etnografi sovietici cu renume, precum V. I. Kozlov, A. F. Dašdamirov, I. M. Kuznecov ş. a.
[372] Ideea aceasta a fost exprimată în public, pentru prima dată în Uniunea Sovietică, de către celebra poetă armeană Silva Kaputikian, la 2 martie 1966. A se vedea un rezumat al declaraţiei sale, în "Problems of Communism", vol. XVI, nr. 5, 1967, p. 71.

atunci când vor dispărea naţionalităţile şi va exista doar o singură naţiune[373]. Astfel, la sfârşitul anilor ’60 – începutul anilor ’70, criteriul de reprezentare proporţională a naţionalităţilor în politica de cadre a fost abandonat. Moscova a decis ca principalul criteriu în selectarea cadrelor să fie cel profesional, şi nu cel etnic (proporţional cu cota revenită fiecărei naţionalităţi în parte)[374]. Chiar dacă admitem că măsura a avut justificare economică, pragmatică, într-un stat multinaţional precum Uniunea Sovietică, acest act a căpătat un accentuat caracter politic ce dezavantaja minorităţile, pe cei care nu cunoşteau limba rusă ca limbă maternă şi erau din start dezavantajaţi când era vorba de continuarea studiilor superioare. Aceştia au văzut în noua politică o discriminare şi o promovare deschisă a şovinismului velicorus. Iarăşi, intenţionat sau nu, regimul a afişat o atitudine imprudentă faţă de ne-ruşi. Rezultatele au fost în contradicţie cu intenţiile - naţionalităţile s-au simţit ameninţate de marginalizarea progresivă din sectoarele vitale ale societăţii sovietice, mai ales la nivelul republicilor, care constituiau, din punct de vedere juridic, după constituţia sovietică, statele naţionale ale naţionalităţii majoritare sau titulare, garantul păstrării lor ca entităţi aparte. Prin urmare, politica regimului în privinţa cadrelor a contribuit la sporirea conştiinţei identitare a naţionalităţilor[375]. Cu alte cuvinte, tendinţele de uniformizare sau omogenizare din perioada contemporană[376], inclusiv din spaţiul sovietic, au stârnit reacţii de nemulţumire şi au contribuit, acolo unde nu era încă prea târziu, la accentuarea sentimentului de solidaritate a membrilor comunităţilor care aveau o memorie colectivă, un trecut şi o limbă comună.

Chişinăul a adoptat decizia privind politica cadrelor încă în anul 1963, la Congresul al XI-lea al Partidului Comunist din Moldova. Invocându-se principiile leniniste, forumul comuniştilor din republică a fixat următoarele criterii prioritare în selectarea cadrelor: (a) nivelul conştiinţei politice; (b) competenţă profesională; (c) abilităţi administrative[377]. În anii următori, această politică a fost promovată cu

---

[373] Uneori se invoca experienţa Statelor Unite în “problema naţională”, anume politica “melting pot”. Vezi, de exemplu, Kenneth Janda, Jeffrey M. Berry, Jerry Goldman, *The Challenge of Democracy. Government in America*, Boston etc., Houghton Mifflin Company, 1989, p. 170-173.

[374] Lubomir Hajda, *Ethnic politics and ethnic conflict in the USSR and the post-soviet states*, în “Humboldt Journal of Social Sciences”, vol. 19, nr. 2, 1993, p. 50-51 (accesibil prin Internet).

[375] În Occident, dintre autorii care au legat apariţia naţionalismului şi creşterea conştiinţei naţionale de modernizare, menţionăm pe Ernest Gellner, *op. cit*. Un punct de vedere asemănător a fost exprimat mai recent de către Benjamin I. Schwartz, *Culture, Modernity and Nationalism - further reflections*, în “Daedalus”, summer, 1993, p. 207-226. Cf. Anthony D. Smith, *National identity*, London, Penguin Books, 1991

[376] John Naisbitt, Patricia Aburdene, *Megatendinţe. 2000. Zece noi direcţii pentru anii ’90*, Bucureşti, Humanitas, 1993, capitolul *Uniformizarea stilurilor de viaţă la nivel global şi naţionalismul cultural*, p. 124-162.

[377] *Očerki istorii ...*, p. 452. Rămâne un fapt greu de explicat, în acest sens, cum Nicolae Testimiţanu, rector al Institutului de Medicină între 1959-1963 şi ministrul al sănătăţii din 1963 până în 1968 a reuşit să promoveze cadrele locale în posturile de conducere din

perseverenţă, mai ales că România în ultima perioadă a lui Gheorghiu-Dej şi primii ani ai lui Ceauşescu a formulat, mai mult sau mai puţin explicit, pretenţii asupra Basarabiei[378]. Acţiunea concertată cu China[379], care de asemenea emitea pretenţii teritoriale faţă de Uniunea Sovietică, deşi în termeni istorici, nu etnici, a pus Moscova într-o situaţie destul de dificilă -- de a se justifica în faţa lumii întregi de actele iredentiste ale unor ţări socialiste. Nu întâmplător, deci, autorităţile de la Chişinău au fost nevoite să promoveze noul principiu de selectare a cadrelor înainte ca acest principiu să fie extins la scara întregii Uniuni Sovietice. Se impunea necesitatea contracarării pe termen lung a naţionalismului local, pentru că dacă anterior el era oarecum tolerabil şi nu periclita interesele imediate ale regimului, în situaţia creată după "disidenţa" României, problema devenea mult mai sensibilă de a provoca tensiuni indezirabile.

Impactul schimbărilor din România (1964-1971) nu a fost deloc neglijabil pentru societatea basarabeană. Cenzura sovietică, pe de altă parte, devenise mai permisivă în comparaţie cu perioada precedentă. Astfel, în anul 1963 în republică au fost introduse 278 000 cărţi româneşti cu litere latine. După doi ani de zile, cifra s-a ridicat la 506 000 exemplare. În anul 1966, 107 340 publicaţii periodice străine, cu 69 000 mai mult decât în 1963, ajungeau la cititorul basarabean. Dintre acestea, 70% sau 75 138 exemplare alcătuiau publicaţii venite din România, în timp ce alte 4387 exemplare proveneau din China şi Albania[380].

"Sarcina" de a controla şi combate manifestările naţionale în Moldova, în condiţiile în care naţionalismul cultural se intensifica, i-a revenit lui Ivan Ivanovici Bodiul, prim-secretar al Partidului Comunist din Moldova din 1961.[381] Numirea lui a fost menită să tempereze naţionalismul cultural moldovenesc în ascensiune şi să dea satisfacţie repetatelor cereri ale moldovenilor de a avea un conducător care să fie de acelaşi neam cu ei. Totodată, era o tendinţă generală în toată Uniunea Sovietică de a numi în republicile unionale primi-secretari din rândul naţionalităţii titulare, conform unei decizii luate de Comitetul Central al PCUS la insistenţa expresă a lui Hruşciov[382]. Bodiul, însă, era un moldovean rusificat într-un mod iremediabil, prin educaţie şi limbă, născut în regiunea Nikolaev din Ucraina şi era mai şovin decât ruşii înşişi, aşa cum prevăzuse încă Lenin. Accederea sa în funcţie se datora unor legături strânse cu Leonid Brejnev, stabilite în anii 1950-1951, când acesta din urmă a condus organizaţia republicană de partid. Datorită acestei relaţii,

---

domeniu şi a fost "deconspirat" abia la sfârşitul anilor '60. Vezi, M. Bruchis, *Nations…*, p. 96; cf. *SMKÈ*, p. 617.

[378] Despre disputa sovieto-română asupra Basarabiei, a se vedea Robert R. King, *Minorities under Communism. Nationalities as a sourse of tension among balkan communist states*, Cambridge, Mass., Harvard University Press, 1973, p. 220-242; vezi şi N. Dima, *op. cit.*, p. 47-59.

[379] B.Nahaylo & V. Swoboda, *op.cit*, 146.

[380] AOSPRM, F. 51, inv. 25, d. 25, f. 18, 22.

[381] *Sovetskaja Moldavija. Kratkaja …*, p. 62.

[382] Strobe Talbot (ed.), *Khrushchev Remembers*, Boston & Toronto, 1970, p. 329-330.

dar şi unor merite personale[383], Bodiul a devenit ulterior (din 1980) adjunct al preşedintelui Consiliului de Miniştri din URSS. Bodiul vorbea o limbă "moldovenească" exagerat de îmbogăţită cu împrumuturi din limba rusă şi promova o politică perseverentă de rusificare a cadrelor, datorită cărui fapt a devenit simbolul "mancurtizării"[384] şi deznaţionalizării în Basarabia. Pentru a demonstra existenţa limbii "moldoveneşti", în decembrie 1976, când i-a făcut o vizită lui Ceauşescu la Bucureşti, a introdus în delegaţie un interpret care să-i traducă din limba română, limbă ce n-o cunoştea decât superficial, în limba "moldovenească"[385]. Probabil că anume la îndemnul personal şi cu sprijinul nemijlocit al lui Bodiul, Artiom Markovici Lazarev[386] a alcătuit "monumentala" sa lucrare consacrată problemei basarabene[387], devenită ulterior un fel de "catehism" al naţionalismului "moldovenesc". Alcătuită pe baza unei selecţii destul de părtinitoare a faptelor istorice, inundată de falsuri factologice, cartea încerca să demonstreze, după cum se ştie, existenţa unei naţiuni "moldoveneşti", independente de cea română. Ceea ce mai puţin se ştie, dar este foarte semnificativ este că datorită accentului puternic de propagandă şi tendenţiozităţii sale nedisimulate, nici o revistă de specialitate din Moscova şi Leningrad nu a recomandat-o cititorilor[388]. Acest lucru arată că elita politică şi culturală locală se dovedea, nu de puţine ori, mai ortodoxă decât cea de la Moscova sau Leningrad,

---

[383] Este vorba de crearea complexelor agro-industriale, o inovaţie introdusă, pentru prima dată la scară largă în Uniunea Sovietică, de către Bodiul în Moldova. A scris peste 60 de lucrări, majoritatea dedicate strategiilor de apropiere a satului de oraş şi crearea complexelor agro-industriale. A se vedea, de exemplu, *Ekonomičeskie i social'no-političeskie problemy sbliženija goroda i derevni*, Chişinău, Cartea Moldovenească, 1972. Au apărut recent *Memoriile* lui Bodiul, la Tiraspol.

[384] Termenul de "mancurt" a fost introdus în circulaţie de scriitorul sovietic kirghiz Cinghis Aitmatov. A se vedea un interviu acordat de Aitmatov celui mai important cotidian românesc din Chişinău - "Flux" din 22 mai 1998.

[385] K. H. Rogers, *Moldavian, Romanian and the Question of a national language*, în M. Manoliu-Manea, ed., *op. cit.*, p. 167-174. Limba "moldovenească" vorbită de Bodiul purta un specific exotic. În memoria colectivă s-a păstrat o mostră de acest fel. Fiind în vizită de lucru la o întreprindere avicolă, Bodiul ar fi întrebat o muncitoare: "şî cu ci cormiţ ptiţîli estea?" (adică "cu ce hrăniţi păsările acestea?").

[386] Decedat acum recent, în luna aprilie 1999 - fie-i ţărâna uşoară.

[387] A. M. Lazarev, *Moldavskaja sovetskaja gosudarstvennost'*… Anterior, Lazarev alcătuise o carte despre reunirea "poporului moldovenesc" într-un stat sovietic unic. Vezi Idem, *Vossoedinenie moldavskogo naroda v edinnoe sovetskoe gosudarstvo*, Chişinău, Cartea Moldovenească, 1965.

[388] Ceauşescu i-a permis lui Constantin C. Giurescu să dea o replică lui Lazarev, dar sub pseudonim. A se vedea P. Moldoveanu, *Cum se falsifică istoria*, Milano, Nagard, 1976 (Nagard nu este alceva decât inversarea numelui Iosif Constantin Drăgan, unul dintre cei care au contribuit cel mai mult la reabilitarea lui Ion Antonescu, lucru ce i-a plăcut lui Ceauşescu pentru că îi servea tendinţelor sale de a folosi naţionalismul în scopul consolidării puterii). Ulterior, Lazarev avea să invoce acest text drept o recenzie favorabilă la adresa cărţii sale, "apărută în străinătate, în Italia".

aşa cum, după 1990, elita culturală basarabeană face adeseori exces de zel tot în aceeaşi privinţă, dar de data aceasta "centrul" este considerat Bucureştiul ori Iaşii[389]. Din acest punct de vedere, putem spune că există continuitate în ceea ce priveşte păstrarea unor complexe de inferioritate, a unui provincialism cultural, care nu sunt decât parţial justificate[390].

În 1965, Bodiul trimitea câteva corespondenţe secrete Comitetului Central al PCUS referitor la situaţia din republică, creată ca rezultat al pretenţiilor voalate ale Bucureşti-lor asupra Basarabiei[391]. El arăta creşterea numărului de publicaţii periodice şi cărţi româneşti venite din România şi solicita introducerea unei cenzuri severe. Solicita Moscovei, de asemenea, ajutor financiar pentru restabilirea unor publicaţii, precum "Bloknot agitatora" şi deschiderea unor noi emisiuni de radio şi televiziune cu scopuri propagandistice, în legătură cu ofensiva posturilor de radio şi televiziune străine (româneşti, occidentale, precum şi radio Beijing în limba română) care incitau sentimentul naţional[392]. Emisiunile televizate din România acopereau aproape jumătate din teritoriul Basarabiei, prin staţiile de transmisiune nou amplasate la Galaţi, Iaşi şi Dragomirna. În scopul contrabalansării influenţei "străine", Bodiul anunţa Centrul despre intenţia de a sărbători anual mai multe personalităţi şi evenimente care să accentueze legătura poporului "moldovenesc" cu Rusia şi tradiţiile sale progresiste, revoluţionare. Pentru anul 1966, de exemplu, erau programate câteva zeci de momente comemorative. Printre acestea menţionăm: 310 ani de la încheierea tratatului dintre domnul Moldovei Gheorghe Ştefan şi ţarul Rusiei Alexei Mihailovici, interpretat de istoriografia sovietică ca unul dintre numeroasele documente prin care Moldova ar fi cerut să fie inclusă în componenţa Statului Rus[393]; 255 ani de la intrarea armatelor lui Petru cel Mare în Moldova; 70 de ani de la stabilirea relaţiilor dintre revoluţionarii social-democraţi ruşi, ucraineni şi moldoveni; 60 de ani de la înfiinţarea primului cerc social-democrat din Chişinău; 65 de ani de la apariţia ziarului "Iskra", primele ediţii ale căruia au fost publicate în Chişinău; 25 de ani de la adoptarea primei Constituţii a RASSM, "primul stat socialist al poporului moldovenesc"; 65 de ani de la moartea lui Pavel Tkacenko[394], 45 de ani de la moartea Tamarei Kruciok[395]. Penultimul,

---

[389] Anume din această perspectivă este parţial îndreptăţită critica lui Lazarev. Vezi Idem, *Ja – moldavanin*, Tiraspol, Pridnestrovskij gosudarstvenno-korporativnyj universitet, 1995, în special p. 86-100.

[390] Antonin J. Liehm, *Despre provincialism*, în "Sud-Est", nr. 3, 1992, p. 75-78.

[391] AOSPRM, F. 51, inv. 25, d. 179, f. 30-32.

[392] *Ibidem*, f. 22.

[393] Aceste tratate au fost interpretate tendenţios. De exemplu, în tratatul încheiat între Petru cel Mare şi Dimitrie Cantemir a fost inclus un articol care stipula clar că "în caz de cândva s-ar face pace între împărăţia noastră şi sultanul turcesc, *Principatul Moldovei să nu fie lipsit nicodată de apărarea şi protecţia măriei noastre ţarului şi cu precădere să nu stăruim ca în principalele articole cnezatul moldovenesc să ţie de măria sa ţarul*" (*subl. n.*). L. Bulat (ed.), *Îndemn de înălţare în istorie*, Chişinău, Cartea Moldovenească, 1990, p. 89.

[394] *Luptători pentru fericirea...*, p. 24-27.

[395] *Ibidem*, p. 225-230.

etnic ucrainean, ultima, etnic evreică au fost comunişti ilegalişti în perioada interbelică şi făceau parte dintr-o pleiadă întreagă de "eroi" care au luptat pentru "fericirea poporului şi unirea Basarabiei cu Patria-mamă Rusia". Bodiul a invocat în justificarea organizării acestora şi a altor manifestaţii comemorative, faptul că Basarabia era considerată românească în publicaţiile apărute în România, ţară care, după părerea sa, "minimalizează rolul eliberator al Uniuni Sovietice"[396] în regiune. În martie 1967, acelaşi Bodiul, asistând la adunarea anuală a secţiei Ştiinţe Sociale a Academiei de Ştiinţe a RSSM, a recunoscut că "savanţii noştri au mizat pe raporturi normale între Uniunea Sovietică şi România. De aceea, s-a acordat puţină atenţie unor probleme ale trecutului care au o mare importanţă pentru clarificarea realţiilor statului nostru cu România"[397]. Prin urmare, se poate stabili o legătură directă între starea relaţiilor sovieto-române şi politica etnoculturală promovată în RSSM. Mai ales că, în anul viitor, 1968, Ceauşescu a refuzat să participe la invazia Cehoslovaciei şi raporturile Moscovei cu Bucureştii deveneau din ce în ce mai încordate.

Conducerea locală avea şi alte motive pentru a fi neliniştită. Problema reintroducerii alfabetului latin a devenit stringentă pentru intelectualii locali. Ea a fost ridicată public pentru prima dată în 1961, la conferinţa romaniştilor sovietici (Chişinău, 19-21 iunie), de către I. Vasilenco şi A. Iuraş. La aceiaşi conferinţă, un romanist sovietic – D. Mihalci – a admis că "am recunoscut şi eu existenţa limbii moldoveneşti aşa cum mi se dictase de sus". De aceea, "din punct de vedere politic limba moldovenească există, dar din punct de vedere al lingvisticii este un nonsens", a adăugat D. Mihalci[398]. În 1965, la 14-15 octombrie, Uniunea Scriitorilor din Moldova, într-o şedinţă publică (Congresul al III-lea al USM), la care au asistat şi studenţi de la instituţiile superioare de învăţământ, re-pune în discuţie problema revenirii la alfabetul latin. Acest lucru a fost posibil datorită faptului că s-a creat o generaţie de intelectuali care au beneficiat de "dezgheţul" hruşciovist şi care ştiau că timpurile lui Stalin trecuseră demult. Biroul politic al Partidului Comunist din Moldova a luat în discuţie problemele ridicate la Congresul Scriitorilor abia la 13 decembrie. Astfel, s-a apreciat că mulţi scriitori nu înţelegeau să elucideze adecvat, de pe poziţii de partid, problemele existente în societate şi că mulţi dintre cei care au luat cuvântul la Congres s-au pregătit din timp să ridice probleme de ordin naţional. Rezoluţia Biroului era următoarea: "Să se recunoască faptul că al treilea Congres al scriitorilor din Moldova s-a desfăşurat, din punct de vedere organizatoric şi politic, la un nivel scăzut. De a condamna tendinţele naţionaliste evidenţiate în cuvântările scriitorilor Busuioc, Malarciuc, Druţă, Cimpoi, precum şi atitudinea incorectă faţă de critica de partid, alte manifestări nesănătoase."[399] La rândul său, Bodiul condamnase personal felul în

---

[396] AOSPRM, F. 51, inv. 25, d. 179, f. 32.
[397] Gheorghe Negru, *Politica etnoculturală....*, p. 78.
[398] *Ibidem*, p. 50, 53-54.
[399] Valeria Cozma, *op. cit.*, p. 42. După cum apreciază Gh. Negru, problema revenirii la alfabetul latin a fost înaintată iniţial de matematicianul Osmotescu, în calitate de "cititor",

care s-a organizat şi desfăşurat adunarea scriitorilor basarabeni, în noiembrie 1965, afirmând că revendicarea de revenire la alfabetul latin era îndreptată împotriva prieteniei dintre popoarele sovietice.[400] Prin urmare, se observă că destalinizarea începută de Hruşciov avea anumite limite clare, atât în sens politic, după cum a menţionat Hannah Arendt[401] încă în anii '50, cât şi în sens cultural şi naţional. Aşa cum regimul sovietic nu putea să existe fără o dictatură de partid, pretinsă a fi o societate a întregului popor, aşa şi în cazul Basarabiei, justificarea apartenenţei acesteia la Uniunea Sovietică consta în a arăta, contrar realităţii, că populaţia locală alcătuia o etnie distinctă de cea românească şi, până una alta, de fapt, alfabetul chirilic era unica diferenţă între română şi "moldovenească". În această ordine de idei, devine mai clar de ce regimul a insistat să păstreze această diferenţă formală şi de ce intelectualii basarabeni s-au pronunţat împotriva alfabetului chirilic: era vorba de implicaţiile de durată ale alfabetului chirilic asupra vorbirii, pronunţiei etc., mentalităţii în ultimă instanţă, şi nu faptul ca atare în sine. De aceea, putem spune că *cererea deschisă* a scriitorilor de restabilire a alfabetului latin la mijlocul anilor '60 a reprezentat punctul culminant al seriei de încercări de a reveni la denumirea corectă a limbii vorbite de majoritatea populaţiei locale, implicit şi a recunoaşterii apartenenţei acesteia, *de facto*, la naţiunea română. Faţă de persoane cât de cât cunoscute publicului cititor, precum erau atunci Gheorghe Malarciuc, Aureliu Busuioc, Ion Druţă şi Mihai Cimpoi, evidenţiaţi de Biroul Comitetului Central ca fiind principalii exponenţi ai curentului ce milita pentru revenirea la alfabetul latin, regimul a ales o atitudine prudentă. Ei trebuiau să-şi facă autocritică, să înţeleagă faptul că aceasta era limita care nu putea fi depăşită. În continuare, însă, intelectuali de rang mai mic, ca să spunem aşa, pentru simplu fapt de a scrie sau pentru o simplă semnătură cu litere latine, erau sancţionaţi imediat, nu cu deportare în Siberia ca în timpul lui Stalin, dar oricum nici pe departe în conformitate cu drepturile omului - noua religie a secolului al XX-lea - la care regimul sovietic pretindea că a aderat[402]. Spre exemplu, în toamna anului 1959, plenara CC al PCM a condamnat manifestările "naţionaliste" ale unor studenţi de la Facultatea de Istorie a Universităţii de Stat din Moldova. S-a vorbit, în special, de studentul Andronachi care "îşi făcea conspectele, folosind exclusiv grafia latină; pe caietele lui, în locul devizei "Proletari din toate ţările, uniţi-vă!" stătea scris

după care a fost susţinut de M. Cimpoi, Ion Druţă ş.a. Vezi Idem, *Politica etnoculturală....*, p. 54 -55, 138.

[400] I. I. Bodiul a comentat lucrările Congresului al III-lea al Uniunii Scriitorilor din Moldova, în articolul *Să se întărească şi să înflorească prietenia popoarelor sovietice*, publicat în "Moldova Socialistă", 23 şi 24 noiembrie, 1965.

[401] A se vedea mai pe larg, Hannah Arendt, *Originile totalitarismului*, Bucureşti, Humanitas, 1994, p. 622-662.

[402] Există mai multe studii asupra acestui subiect. A se vedea, de exemplu, Albert P. van Goudoever, *Ethnicity and Religion as Human Rights: the Relevance of International Protection in the Twentieth Century*, în "Colloquia. Journal of Central European History" (Cluj-Napoca), vol. I, nr.2, iulie-decembrie 1994, p. 167-174.

"Trăiască naţiunea!", fapte care aveau "un substrat politic nesănătos"[403]. Victor Stratan, doctorand la Catedra Comunismului Ştiinţific de la aceeaşi universitate a fost exmatriculat la 27 februarie 1967 din cauza că, fiind secretar al comisiei pentru examenele de stat la Facultatea de Istorie, a semnat câteva diplome cu litere latine[404]. Oameni simpli, care cunoşteau literele latine din perioada interbelică au continuat să scrie astfel, cu riscul de a avea probleme şi actul în sine însemna o sfidare indirectă adresată regimului sovietic. Mulţi îşi semnau cu litere latine numai cărţile procurate pentru biblioteca personală, după cum reiese din mărturiile oamenilor mai în vârstă. Aceste amănunte sugerează faptul că practica condamnării publice a unor persoane, precum Andronachi sau Stratan, avea un rol moralizator şi instructiv, cu scopul de a descuraja pe alţii să folosească literele latine, în ideea ca acest fenomen izolat să nu devină un fenomen de masă şi să pericliteze, prin urmare, unul din simbolurile distinctive ale naţiunii "moldoveneşti" – alfabetul chirilic. Lingviştii au reuşit în schimb să convingă autorităţile locale, în şedinţa Institutului de Limbă şi Literatură din 30 martie 1967, că nu este potrivită introducerea literi "dj" în alfabetul moldovenesc, ci a africatei *ж*, problemă pusă în discuţie încă la Congresul lingviştilor sovietici din 1955[405]. Reabilitarea, în 1967, a africatei *ж*, a apropiat astfel şi mai mult fonetica limbii "moldoveneşti" de cea a limbii române[406].

Unul dintre scriitorii care s-au evidenţiat la Congresul al III-lea al Uniunii Scriitorilor din Moldova în favoarea revendicărilor de ordin naţional, Ion Druţă, merită o atenţie deosebită. Druţă a obţinut o largă recunoaştere încă din anul 1957 când publică povestirea "Frunze de dor". Următorul succes de răsunet a fost romanul "Povara bunătăţii noastre", care apare în 1963 (a doua ediţie în 1968), un roman fundamental al literaturii sovietice moldoveneşti care îl consacră pe Druţă ca scriitor de valoare universală. Prin ce este remarcabil Druţă şi care este relevanţa operei sale pentru subiectul aflat în atenţia noastră – politica etnoculturală a Uniunii Sovietice în Basarabia? În primul rând, pentru că modul în care este perceput Druţă de către organele de conducere din republică, pe de-o parte, organele de conducere, intelectualitatea de la centru, pe de alta, este diferită. Acest lucru se evidenţiază în special o dată cu apariţia romanului "Povara bunătăţii noastre" în care Druţă, printre primii dintre scriitorii sovietici, arăta că a existat o rezistenţă puternică (exprimată de regulă prin mijloace pasive, dar şi active, violente)[407] împotriva colectivizării în Basarabia şi că foamea din primii ani

---

[403] Vladimir Beşleagă, *Conştiinţa naţională sub regimul comunist totalitar (R.S.S.M. 1956-1963)*, în "Destin românesc", nr. 4, 1994, p. 99.
[404] Valeriu Cozma, *Istoria Universităţii...,* p. 488.
[405] Gheorghe Negru, *Politica etnoculturală…*, p. 48, 136-137.
[406] Vezi "Revista de lingvistică şi ştiinţă literară" (Chişinău), nr. 4, 1990; Charles King, *The politics of language in Moldova…*, p. 197-198. Anterior, elevii erau impuşi să pronunţe "jeam", "jeantă", "jirafă", "jimnastică", "jer" ş. a. în loc de "geam", "geantă", "girafă", "gimnastică", "ger" etc.
[407] A se vedea în acest sens, Valeriu Pasat, *op.cit.*; Elena Postică, *op.cit*; Mihai Gribincea, *Basarabia în primii ani…* ş. a.

postbelici nu a fost cauzată în mare parte de secetă, ci de neglijenţa puterii sovietice faţă de populaţia şi tradiţiile locale, faţă de mentalitatea ţărănească specifică, moştenită de veacuri. Romanul amintit a fost aspru criticat de presa şi forurile de partid locale pentru că scriitorul moldovean ar fi “idealizat trecutul” şi că nu ar fi înţeles adecvat procesul de colectivizare a agriculturii[408]. Publicarea romanului în republică a fost interzisă, dar editura moscovită “Izvestia” îl publică în 1968, după care, altă editură centrală prestigioasă, “Molodaia Gvardiia”, îl re-editează în anul următor (1969). Mai mult, în 1970 celebra revistă din Moscova “Drujba narodov” a propus să i se decerneze lui Ion Druţă Premiul de Stat al Uniunii Sovietice pentru romanul “Povara bunătăţii noastre”. Anterior, alte reviste centrale prestigioase, precum “Literaturnaia Gazeta”, au recenzat favorabil creaţia lui Druţă, remarcând şi faptul că romanul “Povara bunătăţii noastre” exprima realităţi sovietice.[409] În ultimă instanţă, scriitorul moldovean nu obţine premiul pentru că intervine un demers al lui Bodiul adresat preşedintelui Comitetului pentru decernarea premiilor “Lenin” şi de Stat al URSS în care se invoca tendenţiozitatea conţinutului romanului[410]. Bodiul considera că autorul arăta, contrar realităţii, că puterea sovietică era nedreaptă faţă de ţăran, că introducerea tehnicii şi colectivizării a provocat depersonalizarea omului; că exista o lipsă de comunicare între autorităţi şi ţărani, că puterea sovietică era responsabilă de dezastrele din primii ani postbelici[411]. Astfel, Druţă devine primul scriitor moldovean de valoare universală care părăseşte Moldova şi se instalează cu traiul la Moscova, unde era apreciat mai mult ca în republica sa, cel puţin aşa se părea (probabil aceeaşi situaţie este şi astăzi). El a devenit, cu timpul, ataşat mediului cultural din capitala Uniunii şi nu a mai avut tentaţia de a se întoarce în Moldova decât în vizite scurte, dar memorabile. Înstrăinarea sa este relevantă din perspectiva schimbării mentalităţii românilor basarabeni în perioada sovietică, problemă care va constitui obiectul unui capitol aparte din lucrarea noastră.

Alte personalităţi culturale importante din republică susţinute deschis de organele de conducere centrale din sfera culturală şi dezaprobate de cele locale au fost regizorii de film şi teatru Emil Loteanu, Valeriu Gajiu şi Ion Ungureanu ş. a. Primul şi ultimul, axaţi în special pe repunerea în circuit a unor opere clasice româneşti şi pe reabilitarea “esteticului şi a sacrului”[412] în cultură, au fost şi ei nevoiţi să-şi găsească o ambianţă mai prietenoasă şi propice creaţiei la Moscova. După cum se observă, intelectuali de marcă din Moldova, cu renume în toată Uniunea Sovietică, nu erau toleraţi de conducerea locală probabil pentru că reprezentau un potenţial moral important şi prin autoritatea pe care o aveau în faţa publicului larg puteau să împiedice, direct sau indirect, implementarea unor măsuri considerate indispensabile de regimul sovietic, dar care erau în detrimentul

---

[408] “Sovetskaja Moldavija”, 25 iunie, 1969.
[409] “Literaturnaja Gazeta”, 17 aprilie, 1968.
[410] Valeria Cozma, *op. cit.,* p. 43.
[411] AOSPRM, F. 51, inv. 31, d. 93, f. 105-106.
[412] Mihai Cimpoi, *O istorie deschisă a literaturii...*, p. 174-188.

populaţiei locale. Pe de altă parte, trebuie de remarcat că intelectualii din Moscova şi Leningrad, indiferent de naţionalitate, dispuneau de o libertate de exprimare mult mai mare decât cei din provincie. În acest sens, primul care a vorbit despre lagărele de muncă din ţară a fost Alexandr Soljeniţân, a cărui roman "O viaţă din ziua lui Ivan Denisovici" a fost aprobat spre publicare de însuşi Hruşciov la începutul anilor '60[413].

Deşi existenţa naţiunii "moldoveneşti" era considerată un fapt care nu putea fi pus la îndoială din punctul de vedere al oficialităţilor sovietice, discuţiile "ştiinţifice" cu privire la acest subiect nu încetau să suscite mediile intelectuale din republică, în special istoricii, cărora le revenea soarta ingrată de a găsi noi argumente în susţinerea politicii "naţionale" sovietice. Mai exact, dacă subiectul despre naţiunea "moldovenească" era studiat în şcoala medie şi cea superioară încă de la sfârşitul anilor '50, abia în anul 1967 Comitetul Central al Partidului Comunist din Moldova emite o hotărâre întitulată "Despre acţiunile CC al PCM privind studierea şi interpretarea în continuare a problemelor istoriei RSS Moldoveneşti şi a relaţiilor sovieto-române"[414], tocmai din motivul că vechile justificări teoretice referitoare la existenţa naţiunii "moldoveneşti" erau considerate insuficiente şi nu mai făceau faţă noilor provocări de peste hotare. Istoricilor de la Institutul de Istorie al Academiei locale şi celor de la Universitatea de Stat li s-a ordonat să delimiteze mai clar, atât din punct de vedere cronologic, cât şi conceptual, noţiunile de naţiune burgheză "moldovenească" şi naţiune socialistă "moldovenească". Lucrările anterioare, din anii '50, erau considerate depăşite[415]. Până în 1969, era preconizată publicarea monografiei *Formarea şi înflorirea naţiunii moldoveneşti* şi a culegerii de studii *Formarea şi dezvoltarea naţiunii burgheze moldoveneşti*[416]. Între timp s-au organizat mese rotunde la care s-a discutat problema "naţiunii moldoveneşti", cu participarea istoricilor de la Moscova şi din republicile unionale, dar apariţia unor studii sau monografii asupra subiectului a întârziat cu câţiva ani[417]. Trebuie de remarcat faptul că problema definirii teoretice a naţiunii "burgheze moldoveneşti" a fost mai dificilă decât cea a definirii naţiunii "socialiste moldoveneşti". Din alt punct de vedere, istoricii de la Moscova, dar şi din alte republici, în special cei din Ucraina şi Bielorusia nu au părut prea entuziasmaţi de ideea, lansată de Chişinău, privind alcătuirea în comun, din perspectivă comparativă, a unui studiu consacrat apariţiei şi dezvoltării naţiunilor ucraineană, bielorusă şi "moldovenească"[418]. La un moment dat, un

---

[413] Lucru despre care scrie Andrei Codrescu, *Dispariţia lui "afară". Un manifest al evadării*, Bucureşti, Univers, 1995, p. 37 şi urm. De menţionat şi faptul că romanul respectiv a fost publicat în România abia după 1990.
[414] Gheorghe Negru, *Crearea conceptului…*, p. 72-73.
[415] A. Grosul, *Rascvet moldavskoj socialističeskoj nacii*, Chişinău, Ştiinţa, 1955 ş.a.
[416] Gheorghe Negru, *Crearea conceptului…*, p. 73.
[417] A. Grecul, *Rascvet moldavskoj socialističeskoj nacii*, Chişinău, Ştiinţa, 1974; N. A. Mohov, *op.cit*; *Formirovanie moldavskoj buržuaznoi nacii*, Chişinău, Cartea Moldovenească, 1978.
[418] Gheorghe Negru, *Crearea conceptului…*, p. 78-79.

filolog local, Gh. Bogaci, a propus să fie invitaţi istorici din România pentru că "procesul constituirii naţiunii moldoveneşti nu poate fi altfel studiat, decât în comparaţie cu altul, mai bine cu cel al naţiunii române". Invitaţia putea fi făcută numai de Moscova, "la Chişinău această invitaţie noi nu o putem face"[419], a adăugat Bogaci. Nici această propunere însă nu a fost luată în consideraţie. Tot în aceeaşi perioadă, se elaborează, la un nivel semioficial, o teorie potrivit căreia moldovenii erau o naţiune independentă, diferită de cea românească şi din punct de vedere rasial[420].

În ansamblu, se observă că anii '70 – începutul deceniului următor, în special, constituie o perioadă de "stagnare" prin excelenţă, inclusiv în domeniul relaţiilor naţionale şi a politicii etnoculturale a Uniunii Sovietice în republicile unionale. Regimul sovietic încearcă cu orice preţ să se opună schimbărilor, inerente perioadei contemporane. Evitarea îndărătnică a schimbărilor radicale în varii domenii ale societăţii sovietice avea consecinţe cu atât mai dramatice, cu cât una din caracteristicile esenţiale ale epocii contemporane este viteza "nebună" a schimbărilor, prin urmare, individul sau societatea care vrea să supravieţuiască trebuie să se adapteze rapid la noile împrejurări. Documentele pentru perioada menţionată[421] nu sunt accesibile cercetătorului decât parţial, ceea ce nu ne permite să restabilim, decât în anumite limite, atmosfera perioadei "stagnării", mai ales în ceea ce priveşte segmentul care ne interesează aici în mod special – cel referitor la politica etnoculturală a Moscovei în Moldova Sovietică. Încercând să reconstituim perioada brejnevistă, pe baza datelor de care dispunem, putem spune că, cel puţin spre sfârşitul anilor '70, asistăm la un fenomen contradictoriu în domeniul politicii etnoculturale. În discursul oficial, după cum am văzut, se accentuează tendinţa de

---

[419] Ibidem, p. 77.

[420] M. S. Velikanova, *Paleoantropologija Prutsko-Dnestrovskogo meždureč'ja*, Moscova, Nauka, 1975. Mulţumim lui Gheorghe Negru pentru amabilitatea de a ne oferi această informaţie. Trebuie de adăugat că Velikanova s-a ocupat cel puţin un deceniu de această problemă. Ea a scris *Antropologičeskij sostav naselenija Prutsko-Dnestrovskogo meždurečja v pervoj tysjačiletii n. è.*, în "Tezisy dokladov pervogo simpoziuma po arheologii i ètnografii jugo-zapada SSSR", Chişinău, KGU, 1964. Profesorul Ion Niculiţă, decan al Facultăţii de Istorie a Universităţii de Stat din Moldova, cel mai important arheolog din Moldova, cu reputaţie internaţională, apreciază că materialele existente nu ne pot permite concluzii categorice în evidenţierea caracteristicilor rasiale ale populaţiei vechi dintre Nistru şi Prut. Privitor la ideea de a argumenta existenţa naţiunii "moldoveneşti" pe criterii rasiale, trebuie să remarcăm că există într-adevăr anumite diferenţe rasiale în cadrul poporului român, dar ele există şi în Italia, în Franţa mai ales, chiar la ruşi, dar acest lucru nu înseamnă că există naţiunea "lombardă" sau "siciliană", "normandă" sau "provensală", "siberiană" ş.a.m.d. Ideia diferenţelor rasiale a fost lansată încă de Leonid Andreevici Madan, la sfârşitul anilor '30. Vezi Charles King, *The politics of language in Moldova…*, p. 86.

[421] Dosarele de la arhiva partidului din Chişinău, pe care le-am considerat utile pentru a fi consultate, din perioada de după 1970, ne-au fost refuzate. Se observă, în acest sens, lipsa aproape totală a citatelor din documentele de arhivă de după 1970 în studiile, cărţile consacrate Basarabiei de după anul 1970.

asimilare a naţionalităţilor într-un popor sovietic unic. Pe de altă parte, interesul sporit pentru problema naţionalităţilor a fost reflectat şi de crearea, în 1969, a unui "Consiliu Ştiinţific pentru studierea problemei naţionale" în cadrul secţiei Ştiinţe Sociale a Academiei de Ştiinţe a URSS, dar activitatea acestuia a avut un caracter strict politic şi n-a reuşit să "efectueze o analiză imparţială şi adusă la zi a fenomenului etnic în Uniunea Sovietică"[422]. În anii 1976-1977, în ajunul adoptării noii constituţii a Uniunii sovietice, în presa sovietică apar propuneri care argumentau faptul că era nevoie de a lichida deosebirile etnice prin anularea republicilor ca unităţi administrative ale URSS[423]. În ultimă instanţă, Brejnev le-a declarat inoportune, când s-a văzut că atitudinea republicilor a fost negativă[424]. Cu toate acestea, iniţiativa menţionată nu exprima numai părerea unor cetăţeni sovietici, cum s-a vrut să se creadă, ci exprima obiectivul "politicii naţionale" leniniste. Schimbările care s-au operat în această perioadă au fost mai mult de formă, "cosmetice", decât de fond. Astfel, de exemplu, s-a introdus obiectul de studiu "Istoria Republicii Sovietice Socialiste Moldoveneşti" în şcolile de cultură generală (încă din 1959)[425] şi s-a deschis o catedră specială de "Istoria Moldovei" la Universitatea de Stat din Chişinău, măsură menită să sugereze o schimbare de atitudine a regimului, în sensul respectării particularităţilor naţionale pe măsura apropierii de faza finală a construcţiei comunismului. Deşi anterior istoria regiunilor ne-ruse ale Uniunii Sovietice era încadrată în obiectul de studiu "Istoria URSS", iar de la hotarul anilor '50-'60 a devenit un obiect de predare separat, conţinutul istoriilor naţionale a rămas acelaşi, tratarea lor ca entităţi aparte constituind o "îngăduinţă" formală a regimului sovietic faţă de republicile unionale. Mai mult, învăţământul primar şi secundar a fost subordonat unui minister central din 1966, ceea ce însemna că Moscova avea să stabilească direct numărul orelor de predare a limbii ruse în şcolile naţionale[426] ş.a.

Tot un fel de "îngăduinţă" formală de respectare a naţiunii "moldoveneşti" era şi permisiunea acordată filologilor basarabeni de a iniţia o campanie numită în epocă "cultivarea limbii". Începută în anul 1961, prin mijloace scrise şi radio, dar care a cunoscut o amploare deosebită în deceniul următor, campania menţionată avea menirea să protejeze "bieţii" moldoveni de răspândirea progresivă a limbii ruse în toate, dar absolut toate domeniile, din viaţa publică şi cea privată. Iniţiativa a fost meritorie, cel puţin pentru un segment restrâns al intelectualităţii "creative" care a avut ocazia să beneficieze de ea, nu şi pentru masa întreagă de oameni cărora numai de "cultivarea limbii" nu le era în condiţiile în care efectele îndoctrinării cu ideologia comunistă îşi spuneau cuvântul. În perioada anilor 1961-

---

422 B. Nahaylo, V. Swoboda, *op.cit*, p. 199.

423 Nu era vorba de anularea totală a federalismului, ci numai de renunţarea la sistemul feredal bazat pe criterii etnice, aşa cum a optat la vremea sa "copilul răsfăţat al Partidului" Nikolai Buharin. Vezi Idem, *Put' k socializmu*, Novosibirsk, Nauka, 1990.

424 "Pravda", 5 octombrie, 1977.

425 A. Grecul, *Înflorirea naţiei socialiste moldoveneşti*, Chişinău, Cartea Moldovenească, 1978, p. 306.

426 B. Nahaylo, V. Swoboda, *op.cit*, p. 154.

1974 au fost publicate opt fascicule din seria “cultivarea limbii” care au avut rostul să atenţioneze publicul asupra celor mai frecvente greşeli – fie greşeli de pronunţie, de ortografie, a rusismelor de prisos, a dialectismelor, folosire inadecvată a unor termeni, expresii, observaţii privind utilizarea latinismelor, internaţionalismelor şi a altor mijloace lexicale care nu erau de origine populară [427] etc. Campania era patronată de însuşi Institutul de limbă şi literatură al Academiei RSS Moldoveneşti, obligat să prezinte Comitetului Central o dată în trei-patru luni o dare de seamă privind “limba şi stilul ei în presa periodică moldovenească, în emisiunile de radio şi televiziune în limba moldovenească în conformitate cu deciziile partidului şi guvernului privind munca ideologică”[428]. Aceste dări de seamă conţin observaţii pertinente la adresa limbii vorbite de scriitori, ziarişti, crainici de radio, prezentatori de televiziune, observaţii care nu erau întotdeauna corecte din punctul de vedere al limbii române literare, dar şi-au avut rostul lor în epocă. Ele erau menite să reducă discrepanţa progresivă dintre limbajul colocvial, limba vorbită, încărcată excesiv cu împrumuturi de cuvinte din alte limbi, şi normele limbii literare[429]. O continuare a politicii de “cultivare a limbii” a fost şi publicarea, în special în anii ’70, a unei serii de dicţionare terminologice ruso-“moldoveneşti” în diferite domenii de specialitate, precum agricultură[430], politehnică[431], chimie[432], matematică[433], fizică[434], jurisprudenţă[435], politică[436], zoologie[437], sport[438], medicină[439] etc.

Faptul că s-a încurajat “cultivarea limbii moldoveneşti” ne face să ne întrebăm dacă nu cumva regimul a renunţat la ideea constituirii naţiunii “moldoveneşti” deosebită de naţiunea română? Altă întrebare ar fi de ce puterea sovietică sprijinea alternativ “înflorirea” naţiunii moldoveneşti, adică permitea introducerea în uzul larg a vocabularului selectiv al limbii române literare şi a promovat, în acelaşi timp, politica de “apropiere” dintre popoare, prin urmare nu renunţa în acelaşi timp la asimilarea acestora într-o comunitate transetnică -- poporul sovietic -- cu elementul rusesc ca liant constitutiv? Obiectivele menţionate se contraziceau, aşa încât trebuie să căutăm coerenţa acestei politici duplicitare şi implicaţiile sale ulterioare. În primul rând, considerăm că “înflorirea” naţiunii

---

[427] *Cultivarea limbii*, Chişinău, Cartea Moldovenească, I-VIII, 1961-1974. Vezi şi Klaus Heitmann, *Limbă şi politică...*, p. 83.
[428] AOSPRM, F. 51, inv. 29, d. 180, f. 1-201.
[429] M. Bruchis, *One step back...*, p. 279-297.
[430] *Dicţionar agricol rus-moldovenesc*, Chişinău, 1971.
[431] *Dicţionar politehnic rus-moldovenesc*, Chişinău, 1982.
[432] *Dicţionar de termeni chimici rus-moldovenesc*, Chişinău, 1963.
[433] *Dicţionar de termeni matematici rus-moldovenesc*, Chişinău, 1970.
[434] *Dicţionar fizic rus-moldovenesc*, Chişinău, 1967.
[435] *Dicţionar juridic rus-moldovenesc*, Chişinău, 1970.
[436] *Dicţionar rus-moldovenesc de termeni social-politici*, Chişinău, 1980.
[437] *Dicţionar zoologic rus-moldovenesc*, Chişinău, 1969.
[438] *Dicţionar de termeni sportivi*, Chişinău, 1961.
[439] *Scurt dicţionar explicativ de termeni clinici (ruso-moldo-latin*), Chişinău, 1961.

"moldoveneşti" a fost susţinută deoarece s-a constatat că cei care nu-şi cunosc destul de bine limba maternă au dificultăţi în învăţarea corectă a limbii ruse şi ca rezultat vorbesc o limbă alcătuită din arhaisme amestecată cu calchieri din limba rusă, mai mult, deseori sucombau în această stare. Prin urmare, cunoaşterea insuficientă a propriei limbi crea obstacole în calea însuşirii adecvate a limbii ruse, de aceea s-a impus strategia de "un pas înapoi, doi paşi înainte", după formula consacrată de Lenin. Pe de altă parte, campania numită "cultivarea limbii" a fost benefică pentru intelectuali deoarece, cum spunea un istoric romantic, "limba ar putea înlocui şi suplini istoria dacă aceasta ar fi pierdută"[440].

În 1983, însă, tendinţa de a promova limba rusă la statutul de unică limbă cultă din Uniunea Sovietică se profila din ce în ce mai mult. Devenea din ce în ce mai clar ce însemna definiţia sovietică a culturii, "naţională în formă şi socialistă în conţinut"[441]. Astfel, Comitetul Central al PCUS şi Consiliul Miniştrilor din URSS obliga printr-o hotărâre specială Comitetul Central al PCM şi Consiliul Miniştrilor al RSSM să ia măsuri univoce în acest sens. Decizia impunea Ministerului Învăţământului mediu şi superior al RSSM să ia măsuri suplimentare privind ridicarea nivelului de studiere a limbii ruse în instituţiile cu instruire în limba "moldovenească", aşa încât libera posedare a limbii ruse să devină un atribut necesar al "omului nou". Universităţii de Stat din Moldova îi revenea obiectivul de a pregăti mai multe cadre decât anterior la obiectul limbă şi literatură rusă[442], ceea s-a realizat – în toată perioada sa de funcţionare sub regim sovietic, 1946-1990, instituţia de învăţământ amintită pregătind mai mulţi specialişti de limbă şi literatura rusă în comparaţie cu numărul specialiştilor de limbă şi literatură "moldovenească"[443]. Altă prevedere importantă a legii din mai 1983 se referea la lărgirea cadrului de cercetări ştiinţifice în limba rusă şi introducerea unui examen de admitere special la disciplina limba şi literatura rusă pentru candidaţii la doctorat[444]. Au existat, de asemenea, după spusele celor care au studiat în epocă, hotărâri secrete privind încurajarea doctoranzilor moldoveni de a susţine tezele de doctorat în limba rusă.

În republica moldovenească, pe lângă motivele care au dus la impunerea progresivă a limbii ruse în toată Uniunea Sovietică, prin extensie a accentuării tendinţelor de asimilare lingvistică, au existat şi altele. Mai întâi de toate este vorba de pretenţiile deja amintite, ale României lui Ceauşescu, asupra teritoriului basarabean. Deşi în 1976 Ceauşescu a vizitat Chişinăul şi a declarat deschis că nu are pretenţii asupra Basarabiei[445], fără îndoială la insistenţa expresă a conducerii sovietice, subiectul avea să constituie o problemă permisă de a fi discutată în

---

[440] Edgar Quinet, *Limba română*, în "Patrimoniu", nr. 1, 1992, p. 102.
[441] *Kul'tura Moldavii…*, vol. II, partea I, p. 131.
[442] Valeriu Cozma, *Consideraţii...*, p. 279-280.
[443] Idem, *Istoria Universităţii...*, p. 490.
[444] Idem, *Consideraţii...,* p. 280.
[445] George Ciorănescu, *Basarabia în politica externă a României, 1944-1986,* în "Patrimoniu", nr. 4, 1991, p. 204. Vizita lui Ceauşescu a avut loc în ziua de 2 august 1976, când se împlineau 36 de ani de la înfiinţarea RSSM. *Ibidem*.

cercurile academice româneşti, în anumite limite, şi să fie introdusă în tratatele de istorie a românilor[446]. În străinătate, problema Basarabiei a constituit dintotdeauna o temă des invocată, atât de instituţiile de stat occidentale, cât şi de reprezentanţi ai diasporei româneşti, fie şi din motive nu numaidecât academice dat fiind conjunctura “războiului rece”[447]. Pentru a combate “falsificatorii burghezi” ai istoriei Basarabiei, conducerea de la Chişinău a iniţiat o serie întreagă de publicaţii în anii ’70, continuată şi în deceniul următor, menită să arate succesele Moldovei Sovietice în diferite domenii[448]. Un institut special de la Moscova centraliza şi traducea materialele cele mai importante din presa şi literatura străină şi le transmitea istoricilor locali cărora le revenea misiunea patriotică de a arăta inconsistenţa criticilor[449]. Invocarea datelor statistice, sau mai degrabă manipularea acestora, precum şi comparaţiile cantitative cu alte ţări din lume constituiau elementele esenţiale ale “metodei ştiinţifice” folosite de cei ce se ocupau cu lupta de pe “frontul ideologic”. Era o onoare deosebită să scrii pe această temă, pentru că exigenţele erau foarte mari şi mulţi nu puteau “face faţă”: era nevoie de limbaj, coerenţă în expunere, multă-multă imaginaţie şi spirit combativ[450].

Consecinţele “disidenţei” României şi proliferarea publicaţiilor despre situaţia românilor basarabeni în străinătate a avut însă un caracter echivoc şi acum este dificil de apreciat dacă au fost mai mult pozitive sau negative. Se pare totuşi că efectele negative au predominat pentru că mijloacele de promovare a vechii politici -- de demonstrare a existenţei unei naţiuni “moldoveneşti” prospere şi egale în drepturi cu cele ale altor naţionalităţi sovietice au devenit treptat mai sofisticate, dar şi mai insistent promovate (vom discuta despre acest aspect în capitolul al III-lea, consacrat dimensiunii economice a “politicii naţionale”).

---

[446] Mai pe larg despre problema Basarabiei în relaţiile sovieto-române, a se vedea Robert King, *op.cit.*, p. 146-169 şi D. Deletant, *Romania and the Moldavian SSR*, în “Soviet Analyst”, vol. XII, no. 1, 1983, p. 6-8.

[447] J. Gold, *Bessarabia: the thorny non-exitent problem*, în “East European Quaterly”, vol. XIII, no. 1, 1979, p. 47-74; *Ethnic currents run deep in the Soviet Republic of Moldavia*, în “New York Times”, 8-th november, 1976; L. Kristof, *Russian colonialism and Bessarabia: a confrontation of cultures*, în “Nationalities papers”, vol. II, No. 2, 1974.

[448] *Aktual’nye problemy marksistko-leninskoj kritiki buržuaznoj filosofii, revizionizma, nacionalizma i religioznyh učenii*, Chişinău, Ştiinţa, 1973; V. I. Caranov, *Fal’sifikatory istorii Moldavii ne unimajutsja*, în “Komunist Moldavii”, nr. 9, 1970; *Uspehi Sovetskoj Moldavii i mify antikommunizma*, Chişinău, Ştiinţa, 1976; F. A. Angheli, *Nacional’naja politika KPSS: pravda žizni i vymysly fal’sifikatorov*, Chişinău, Cartea Moldovenească, 1983 etc.

[449] Este vorba, în primul rând, de revista “Referativnyj jurnal”, seria “Istorija”, publicată de INION din Moscova, începând cu anul 1973.

[450] Se poate constata cu uşurinţă că un text al acestor “luptători de pe frontul ideologic” şi un text scris de aceiaşi oameni după 1989 au un punct comun: extremismul, judecata maniheistă, “alb sau negru”, nu există “culori” intermediare. Diferenţa este că atunci apărau cauza “sovietică”, acum cauza numită “naţională”, dar instrumentele şi optica de abordare au rămas cele vechi.

În al doilea rând, alt factor important care a determinat caracterul oarecum special al politicii etnoculturale sovietice în Basarabia în perioada 1970-1985 a fost descoperirea, în 1970, a organizaţiei antisovietice numită "Frontul Naţional Patriotic", întemeiată în 1969[451]. Creată la iniţiativa lui Alexandru Usatiuc şi Gheorghe Ghimpu, organizaţia îşi propusese obiectivul de unire a RSSM cu România, invocând faptul că atât România, cât şi Uniunea Sovietică erau state socialiste. După ce Usatiuc i-a prezentat personal unui consilier de-a lui Ceauşescu la Bucureşti în iunie 1970 o scrisoare în acest sens, în luna următoare principalii membri ai organizaţiei[452] au fost arestaţi şi au primit termene de detenţie cuprinse între 4 şi 9 ani[453]. Alte detalii privitoare la organizaţie le vom discuta în capitolul al V-lea. Aici ne interesează numai atitudinea regimului şi consecinţele probabile ale cazului amintit pentru politica etnoculturală ulterioară. Se pare că după descoperirea "Frontului Naţional Patriotic" regimul devine mai suspect faţă de basarabeni şi "grija" de a arăta şi "îngroşa" diferenţele dintr-o parte şi alta a Prutului devin din ce în ce mai pronunţate. Astfel, unii istorici au avut impresia că din 1970 până în 1975 s-a încercat impunerea şi mai vehementă a teoriei despre existenţa unei "limbi moldoveneşti independente"[454] prin intermediul presei şi literaturii. Existau indici care arătau, în acest sens, apropierea progresivă de alte popoare sovietice. Unul dintre aceştea a fost scăderea tirajului la cărţi, reviste şi ziare în limba "moldovenească": în 1970 literatura publicată în limba "moldovenească" constituia 51,0% din total, în timp ce în 1978 – doar 46,6%. Tirajul de reviste în limba "moldovenească", la rândul său, scade în aceeaşi perioadă de la 53,7% la 50,7%[455]. Mai mult, anume din cauza evenimentelor petrecute la hotarul anilor '60-'70, se presupune că Ivan Ivanovici Bodiul ar fi ordonat plantarea unor copaci înalţi pe malul Prutului în aşa fel încât să existe şi un contrast geografic între România şi RSSM[456].

Accederea în funcţia de secretar general al PCUS a lui Mihail Gorbaciov, în aprilie 1985, a însemnat o încercare disperată a regimului sovietic de a-şi reface imaginea de campion al progresului şi libertăţii popoarelor şi a determinat, în următorii ani, renunţarea la tezele "politicii naţionale" din perioada lui Stalin,

---

[451] Serafim Saka, *op. cit.*, p. 114. În cartea lui Saka este menţionat anul 1961. Probabil este o greşeală tehnică pentru că Ion Şişcanu a descoperit documente de arhivă care atestă organizaţia abia în 1969.

[452] Cei arestaţi au fost merceologul Alexandru Usatiuc, biofizicianul Gheorghe Ghimpu, profesorul Valeriu Graur şi economistul Alexandru Şoltoianu. Ultimul, după părerea lui Ion Şişcanu, în realitate nu a făcut parte din "Frontul Naţional Patriotic".

[453] Vlad Georgescu, *România anilor '80*, München & Bucureşti, Ion Dumitru Verlag, 1994, p. 117-118; N. Dima, *op. cit.*, p. 127; Nicolae Lupan, *Basarabia. Colonizări şi Asimilare*, Madrid, Carpaţi, 1979, p. 17, 20.

[454] M. Bruchis, *One step...*, p. 217-279.

[455] *Opyt ètnosociologičeskogo ...*, p. 113.

[456] Klaus Heitmann, *Limbă şi politică....*, p. 33. Era vorba şi de mesteceni, -- în rusă "beriozka" - pentru a arăta că de la Prut începe... Marea Rusie. Mestecenii sunt frumoşi întradevăr, dar pe noi ne interesează semnificaţia lor.

printre care se număra şi teza despre existenţa naţiunii "moldoveneşti". Gorbaciov nu a avut experienţă în domeniul relaţiilor interetnice şi n-a luat în consideraţie susceptibilităţile de ordin etnonaţional în momentul venirii sale la putere[457]. În concordanţă cu dogmele marxist-leniniste, conducătorul sovietic aprecia, la începutul venirii sale la putere, că aplanarea problemelor economice va eradica de la sine şi problematica naţională. Noul program al PCUS din 1986 reitera discursul brejnevist: "Rezolvarea problemei naţionale este o realizare epocală a socialismului. Conflictele etnice au devenit reminiscenţe ale trecutului îndepărtat şi prietenia frăţească, cooperarea şi asistenţa mutuală a tuturor popoarelor din URSS a devenit un mod de viaţă"[458]. Demonstraţia rebelă de la Alma-Ata din anul următor, în legătură cu substituirea unui cazah cu un rus la postul de prim-secretar al partidului din republică[459], continuată cu manifestări similare de solidaritate şi ataşament faţă de valorile naţionale în Georgia, republicile baltice etc., au marcat evoluţia ulterioară, în ultimă instanţă, destinul istoric al Uniunii Sovietice[460]. În Moldova, ponderea românilor în nomenclatura CC al PCM se ridicaseră la 54 la sută în 1987 în comparaţie cu doar 42,5 la sută în 1967[461]. În rândurile comuniştilor, ponderea aborigenilor constituia în 1989 48,8 la sută în comparaţie cu numai 35,1 la sută în 1965[462]. Cota lor se ridicase şi în guvern, de la 37,7 la sută în 1965 la 48,6 în 1984[463]. Cu toate acestea, este dificil deocamdată să stabilim cu exactitate vre-o legătură directă între creşterea ponderii românilor în organele de conducere ale republicii şi relativa uşurinţă cu care s-au impus schimbările radicale în perioada anilor 1988-1989.

Rolul esenţial în redeşteptarea conştiinţei naţionale din Basarabia a revenit scriitorilor[464], anume generaţiei de scriitori care au fost studenţi în perioada

---

[457] Anatholy Khazanov, *The Collaps of the Soviet Union: nationalism during Perestroika and afterwards*, în "Nationalities papers", vol. 22, nr. 1, 1994, p. 157-208. De aceiaşi părere este şi Petru Lucinschi, secretar al CC al PCUS în anul în care Uninea Sovietică şi-a încetat existenţa. Vezi Idem, *Ultimele zile ale URSS*, Bucureşti, Editura Evenimentul Românesc, 1998, în special p. 19-21.

[458] *Programma Kommunističeskoj Partii Sovetskogo Sojuza*, Moscova, Č.K.P.S.S., 1989, p. 47-48.

[459] După cum am menţionat anterior, Hruşciov a fost cel care a impus ideea ca primii secretari din republicile unionale să facă parte din naţionalitatea titulară.

[460] H. Carrère d'Éncausse , *Triumful ...*, p . 41-111.

[461] V. Stăvilă, *Evoluţia componenţei…*, p. 38.

[462] Ibidem, p. 39.

[463] Ibidem, p. 41.

[464] Tot ei, scriitorii, aveau să compromită acest proces de renaştere naţională, cel puţin după părerea unuia dintre cei mai marcanţi poeţi basarabeni: "Noi, cei cu pornirile, facem politică proastă care va duce ţara la râpă, sunt sigur". Afirmaţia aparţine lui Dumitru Matcovschi. Vezi "Basarabia", nr. 7, 1992, p. 4. Această situaţie poate fi explicată, cel puţin parţial, prin faptul că ei n-au dispus de banii necesari pentru a promova mai insistent aspiraţiile naţionale. Problema s-ar putea rezolva dacă s-ar realiza un "mariaj" între noua elită de businessmani autohtoni şi intelectuali în general. În această ordine de idei, nu

reabilitării clasicilor literaturii române din anii ’50 şi care au iniţiat deschis ideea revenirii la alfabetul latin încă din 1965. Adunarea Generală a Uniunii Scriitorilor din 18-19 mai 1987[465] a ales un nou comitet de conducere, alcătuit din personalităţi marcante ale literaturii româneşti din Basarabia, precum Gr. Vieru, N. Dabija, N. Esinencu, D. Matcovschi, V. Romanciuc, S. Saka, I. Vatamanu, P. Cărare, V. Vasilache ş.a. Deşi în funcţia de prim-secretar al Uniunii Scriitorilor a fost ales I. C. Ciobanu, unul din întemeietorii romanului sovietic moldovenesc, secretari activi au devenit poetul Ion Hadârcă[466] şi criticul literar Mihai Cimpoi, două personalităţi cu merite deosebite în evoluţia ulterioară a evenimentelor. Alte organizaţii care au contribuit la revigorarea spiritului *naţional* au fost cenaclul literar “Alexei Mateevici” şi “Mişcarea democratică pentru susţinerea restructurării”, evoluată în septembrie 1988 în Frontul Popular din Moldova[467]. Aceste mişcări au fost sprijinite iniţial chiar de regimul Gorbaciov, în scopul contracarării inerţiei nomenclaturii conservatoare, refractară faţă de “glasnosti” şi democratizare[468]. Preocupate la început de probleme ecologice şi de restructurare a sistemului comunist, aceste mişcări au dobândit treptat un accentuat caracter naţional şi au ieşit de sub controlul instituţiilor de stat care le protejau şi supravegheau anterior.

Limba este criteriul esenţial, cu puţine excepţii, care determină apartenenţa la o comunitate etnică. În Basarabia problema limbii a bulversat arena politică, devenind problema principală în discursul politic[469]. În perioada 1988-1989, apogeul mişcării naţionale, s-a pus problema trecerii limbii “moldoveneşti” la alfabetul latin, declararea acesteia drept limbă oficială, majorarea numărului de ore de predare în limba română în şcoli şi universităţi etc. O dată cu publicarea articolului “Veşmântul fiinţei noastre” de Valentin Mândâcanu[470], problema limbii, precum şi altele legate de aceasta, de reconsiderarea perioadei comuniste din prisma “politicii naţionale” sovietice în Basarabia şi efectele acesteia asupra vorbirii, în ultimă instanţă asupra mentalităţii basarabenilor a început să fie discutată pe larg în societatea basarabeană. În această ordine de idei, se poate spune că una dintre caracteristicile esenţiale ale “mişcării de eliberare naţională” din RSSM a fost naţionalismul lingvistic.

Sub presiunea opiniei publice, Plenara Comitetului Central al PCM, din 27 aprilie 1988, a discutat problema limbii. Prim-secretarul Simion Grossu, situat pe

---

întâmplător regimul sovietic a apreciat burghezia, oamenii înstăriţi în ansamblu drept purtători ai spiritului naţional.

[465] Mihai Cimpoi, *O istorie deschisă a literaturii...,* p. 296.

[466] Ion Hadârcă ridicase în mod subtil (invocând internaţionalismul), dar tranşant în acelaşi timp, problema discriminării moldovenilor în Uniunea Sovietică la Plenara Uniunii Scriitorilor din Moldova din 30 octombrie 1987. Vezi mai pe larg AOSPRM, F. 51, inv. 72, d. 8.

[467] Jeff Chinn, Steven Roger, *op. cit.* p. 297-298.

[468] Françoise Thom, *Sfârşiturile comunismului*, Iaşi, Polirom, 1996, p. 62-68.

[469] Charles King consideră că nici într-o altă republică sovietică problema limbii nu a avut o asemenea importanţă ca în Moldova. Idem, *The politics of language in Moldova…*, p. 227.

[470] “Nistru”, nr. 3, 1988, p. 130-144. Republicat în Ilie Lupan (ed.) *op.cit*, p.156-187.

poziţii conservatoare, a pledat pentru păstrarea bilingvismului "moldovenesc"-rus. El nu a acceptat oficializarea limbii române şi trecerea la alfabetul latin, invocând greutăţi economice şi justificări internaţionaliste[471]. În scurt timp, autoriatea acestuia va fi eclipsată de ascensiunea unuia dinte secretarii CC al PCM, Mircea Snegur, care a hotărât să nu se împotrivească valului de nemulţumiri, ci să devină unul din simbolurile noilor vremuri. Snegur a fost ales la 30 iulie 1989 preşedinte al Sovietului Suprem al RSSM şi chiar a doua zi a participat la un miting organizat de Frontul Popular din Moldova, ceea ce a constituit un act de mare curaj în conjunctura perioadei[472].

Partidul pierde treptat controlul asupra situaţiei şi este nevoit să cedeze în faţa revendicărilor din ce în ce mai insistente din partea societăţii civile. Astfel, încă la 31 octombrie, Conferinţa lingviştilor romanişti din URSS adoptă o rezoluţie şi o recomandă "Comisiei interdepartamentale a Prezidiului Sovietului Suprem al RSS Moldoveneşti pentru studierea istoriei şi problemelor dezvoltării limbii moldoveneşti":

"1. Declararea limbii naţionale din RSSM drept limbă de stat în republică.

2. *Recunoaşterea unităţii limbilor care funcţionează în RSSM şi în Republica Socialistă România.*

3. Revenirea la sistemul grafic latin"[473].

Printre cei care au votat rezoluţia, menţionăm pe R. Piotrowski, B. Solnţev, V. Mihalcenko, E. Volf, V. Akulenko, L. Grişin. Aceştia au propus eliminarea glotonimului "moldovenească", împotrivă exprimându-se doar I. D. Ceban, unul dintre promotorii cei mai fervenţi ai "moldovenismului", originar din Transnistria. Alţi doi scriitori ruşi din Moscova au sprijinit oficializarea limbii române şi trecerea la alfabetul latin[474] - Vladimir Gusev şi Iurii Kojevnikov, sosiţi la Chişinău la sfârşitul lunii noiembrie 1988 cu prilejul manifestărilor dedicate scriitorului Ion Druţă[475]. Acesta din urmă a fost un simbol al mişcării de renaştere naţională basarabenilor de la sfârşitul anilor '80, atât prin numeroasele sale luări de cuvânt la televiziunea şi posturile de radio locale, cât şi articolelor din presă, dar mai târziu nu va accepta să reprezinte şi să militeze pentru scopurile ultime ale mişcării de "eliberare naţională" -- unirea cu România. Mai mult decât atât, când a fost întrebat dacă este moldovean sau român, Druţă a răspuns: "eu sunt de naţionalitate creştină. Patria mea este acolo unde mă simt bine. Cobor din căruţa naţiunii."[476]. Druţă a rămas astfel un reprezentant tipic al poporului moldovenesc, un român care nu se

---

[471] "Moldova Socialistă", 28 aprilie, 1988.

[472] Ibidem, 1 august, 1989; "Literatura şi arta", 30 august, 1989.

[473] Mihai Cimpoi, *Basarabia sub steaua exilului*, Bucureşti, Viitorul Românesc, 1994, p. 14.

[474] Primul ziar cu alfabet latin – "Glasul Naţiunii" – a apărut în martie 1989 la Riga, în mare parte datorită Leonidei Lari. Vezi Anatol Petrencu, *Zece ani de la prima Mare Adunare Naţională: privire retrospectivă*, în "Glasul Naţiunii", august, 1999, p. 3.

[475] Mihai Cimpoi, *Basarabia sub steaua…*, 19.

[476] Ion Caţaveică, *Cărţile pe faţă*, în "Literatura şi arta", 7 septembrie, 1995. Citat după Klaus Heitmann, *Limbă şi politică...*, p. 149.

mândreşte prea tare cu ceea ce este pentru a nu supăra cumva pe cineva. Dacă Druţă era pur şi simplu un cetăţean oarecare, el putea să facă şi să declare orice, dar din momentul în care s-a dorit sau a devenit *volens nolens* un simbol al unor aspiraţii, declaraţiile sale trebuie privite sub alt unghi de vedere.

Punctul culminant al mişcării de eliberare naţională al românilor basarabeni a fost marcat de zilele 27 august şi 31 august 1989. La 27 august este convocată prima Mare Adunare Naţională[477] în piaţa centrală din Chişinău, la care participă peste 500 000 de reprezentanţi din toate raioanele republicii, şi care declară suveranitatea naţional-statală a RSSM, oficializarea limbii "moldoveneşti", trecerea la alfabetul latin, revenirea la tricolor şi simbolurile naţionale. La 31 august sesiunea Sovietului Suprem al RSSM adoptă legea cu privire la statutul limbii "moldoveneşti" ca limbă de stat[478]. Momentul acesta semnifică victoria parţială a mişcării de renaştere spirituală şi naţională în Basarabia. Revenirea la alfabetul latin şi oficializarea limbii române în Basarabia a pus capăt unui proces de aproape jumătate de secol care urmărea, uneori prin mijloace violente, alteori prin mijloace paşnice, politice, constituirea unei naţiuni deosebite de cea română, aşa-zisa naţiune "moldovenească"[479]. Victoria forţelor naţionale a fost parţială pentru că, deşi majoritatea basarabenilor au înţeles în cele din urmă falsitatea tezei despre cele două popoare romanice de est, efectele îndoctrinării n-au putut şi nu pot fi eliminate într-un timp atât de scurt[480]. Pentru un observator din străinătate, care ştie cât decât situaţia actuală din România şi Republica Moldova, naţiunea "moldovenească" continuă să existe încă la nivel de mentalitate, mai ales că declararea independenţei de stat la 27 august 1991 a creat premise favorabile pentru reluarea - într-o formă revizuită şi în corespundere cu drepturile

---

[477] Vezi *Documentul Final al Marii Adunări Naţionale* în "Literatura şi arta", 31 august, 1989.

[478] Jeff Chinn, Steven Roger, *op. cit.*, p. 296-300.

[479] În perioada de după 1985, când consecinţele "politicii naţionale" sovietice au început să fie discutate mai deschis, fără dogmele impuse anterior de partid, s-a apreciat că una din cauzele care a determinat exacerbarea naţionalismului a fost păstrarea republicilor naţionale ca entităţi aparte în cadrul statului sovietic. Acest lucru a contribuit la apariţia naţionalismului, în sens de etnicitate politizată, acolo unde nici nu exista anterior. Cu alte cuvinte, împărţirea admnistrativă a URSS pe criterii etnice a creat prin intermediul instituţiilor de stat locale solidarităţi colective şi identităţi inexistente la început decât în stare latentă. "Formele fără fond" au început cu timpul să capete conţinut. Observaţia se aplică, parţial, şi Moldovei. Vezi S. V. Češko, *Sovremennye mifologemy ili nacional'nyj vopros v Rosii*, în *Nacional'nye processy v SSSR*, Moscova, Nauka, 1991, în special p. 86-87.

[480] CC al PCM a apreciat că dintre participanţii la "Podul de Flori" din mai 1990, majoritatea erau împotriva ideii de Unire, atât în stânga, cât şi în dreapta Prutului. AOSPRM, F. 51, inv. 74, d. 94, f. 17. În acest sens, Teodor Tanco menţiona în 1991: "n-aşi recomanda confraţilor bolnavi să se convingă nemijlocit, deşi fiecare prezenţă peste Prut este un mare act de solidaritate şi încurajare a celor ce trăiesc, murind în crezurile libertăţii şi unităţii frăţiei". Idem. *Basarabia, numele tău e Maria*, Cluj-Napoca, Editura Virtus Romana Redidiva, 1992, p. 44.

fundamentale declarate ale omului - a tezei comuniste despre naţiunea "moldovenească"[481], de data aceasta ca naţiune politică, nu etnică[482] de sine stătătoare, recunoscută de comunitatea internaţională ca actor cu drepturi depline[483].

Ce se poate spune în concluzie la acest capitol privitor la politica etnoculturală a Uniunii Sovietice în Basarabia, în special la tentativele de a crea o naţiune "moldovenească" prin promovarea unei politici etnoculturale specifice şi, într-o oarecare măsură nemaiîntâlnită în practica altor state totalitare?[484] Concluzii mai detaliate referitoare la încercarea de a demonstra existenţa unei naţiuni "moldoveneşti" vom face la finalul lucrării, după ce vom analiza şi alte componente ale "politicii naţionale" sovietice în RSSM. Deocamdată însă putem aprecia că trăsăturile şi simbolurile pe care regimul vroia să le inoculeze basarabenilor erau, în principal, următoarele: alfabet chirilic, o limbă bazată pe graiul moldovenesc, "îmbogăţită" cu prisosinţă cu împrumuturi din limba rusă, numeroase sovietisme, ideea unui destin comun cu alte popoare sovietice, ideologie unică, scopul comun de a construi societatea comunistă etc. De aceea, orice propunere de a reveni la alfabetul latin sau la normele fonetice ale limbii române era privită ca un atentat la simbolurile naţiunii "moldoveneşti" şi pedepsite ca atare, mai mult, acestea erau apreciate ca un atentat la integritatea statului sovietic. Nu întâmplător, deci, doleanţele naţionale ale basarabenilor au fost acceptate doar în forma moldovenismului. Tot ce era legat de cuvântul "român", "România" trebuia combătut şi înfăţişat în culori negre[485]. Astfel, dacă pentru alte popoare sovietice duşmanul din exterior era occidentul capitalist şi burghez, pentru basarabeni, paradoxal, duşmanul era în primul rând România, chiar dacă se accentua că era vorba de România "burghezo-moşierească" şi nu de cea socialistă. Dacă se admite, în general, că naţiunile sunt un artefact cultural, în cazul

---

[481] Unul din promotorii curentului zis moldovenist crede că cel mai bun argument în favoarea existenţei "naţiunii moldoveneşti" a fost oferit de Jorge Louis Borges. Fiind întrebat ce înseamnă a fi argentinian, acesta din urmă a răspuns: "a fi argentinian înseamnă a simţi că eşti argentinian". Vezi Petru Şornicov, *Moldova şi moldovenii. Evoluţia moldovenismului, 1859-1900*, în "Glasul Moldovei", 15 iunie, 1999, p. 3.

[482] Liviu Druguş, *De neamul moldovenilor sau despre naţiunea moldovenească*, în "Pământ şi oameni", 16 aprilie, 1994.

[483] Acesta este cel mai important aspect ridicat de studiul *Raporturile României cu Republica Moldova*, semnat de Gabriel Andreescu, Renate Weber şi Valentin Stan, membri ai Grupului pentru Dialog Social din Bucureşti. Vezi, revista "22", noiembrie, 1994. Vezi, de asemenea, cea mai importantă replică de la Chişinău la acest studiu, aparţinând scriitorului Vitalie Ciobanu, în Ibidem, 15-21 martie, 1995.

[484] Poate cu excepţia Iugoslaviei, în special în privinţa "naţiunii macedonene". A se vedea comparaţiile invocate de Gabriela Adameşteanu, în Ibidem, primăvara, 1998.

[485] Cu cuvintele lui Dumitru Matcovschi: "chiar şi limba română, când completam formularele oficiale, o treceam la limbile străine. Nici un erou din operele noastre nu era român, iar dacă era – neapărat negru la suflet îl făcea autorul... Doare...". Vezi, mai pe larg, "Basarabia", nr. 7, 1992, p. 3; vezi şi mărturiile lui Sergiu Chircă şi a regretatului Ion Vatamanu, în "Literatura şi arta", 4 decembrie, 1997, p. 7.

Basarabiei, naţiunea "moldovenească" a fost, mai întâi de toate, un artefact ideologic. Conceptul de "popor sovietic" furniza, printre altele, şi justificarea existenţei unui popor moldovenesc, care urma să se integreze, mai târziu să se asimileze, în noua comunitate istorică cu o singură limbă - rusa şi cu o conştiinţă de apartenenţă la un stat care avea misiunea declarată de a ferici întreaga lume prin răspândirea comunismului pe tot globul pământesc. Pe de altă parte, se poate observa că impunerea limbii ruse făcea parte şi din tendinţele de omogenizare lingvistică caracteristice statelor contemporane moderne, fie capitaliste sau comuniste. Cu toate acestea, proliferarea progresivă a limbii ruse în toate domeniile vieţii basarabenilor, dar nu numai, urmărea scopuri strict politice şi încălca drepturile fundamentale ale omului pe care Uniunea Sovietică se obligase să le respecte cel puţin de la Conferinţa de la Helsinki din 1975.

Faptul că naţiunea "moldovenească" era o ficţiune bazată pe o ideologie totalitară - ideologie cu idealuri "mai mult decât omeneşti", dar promovate prin mijloace care le compromiteau din start - s-a dovedit o dată cu începutul destinderii regimului sovietic. Astfel, renaşterea naţională a popoarelor Uniunii Sovietice a coincis cu democratizarea statului sovietic, când acestora li s-a dat posibilitatea să-şi exprime mai mult sau mai puţin liber, opinia proprie. Totodată, problematica relaţiilor inter-etnice, a drepturilor naţionale a fost exacerbată de dificultăţile de ordin economic. De asemenea, creşterea prestigiului ideii naţionale, a auto-determinării, a secesiunii etc., a naţionalismului ca ideologie politică legitimantă, a avut loc pe fondul erodării încrederii în ideologia comunistă. Ambele ideologii având, dealtfel, similitudini funcţionale şi ideatice frapante. În primul rând, accentul pus pe colectiv în detrimentul individului; în al doilea rând, o anumită doză de fanatism de inspiraţie religioasă ş. a.

Pentru basarabeni, Perestroika lui Gorbaciov a fost un prilej de a revendica reabilitarea simbolurilor adevărate ale naţiunii române, prin urmare, a dus la conştientizarea ideii de apartenenţă culturală şi istorică la naţiunea română. Revenirea la libertate, a însemnat, astfel, pentru basarabeni, şi dreptul de a se considera ceea ce sunt. Despre alte aspecte care fac dificilă realizarea unirii cu România vom discuta în concluziile finale.

CAPITOLUL III

DIMENSIUNEA ECONOMICĂ A POLITICII “NAŢIONALE” SOVIETICE ÎN BASARABIA, 1944-1989

După cum sugerează şi titlul, în capitolul de faţă vom examina, în limita datelor care ne-au fost accesibile, dar şi în limitele obiectivelor propuse în lucrare, aspectele economice ale “politicii naţionale” ale Uniunii Sovietice în Basarabia postbelică. Ne vom preocupa, în principal, de următoarele probleme: ritmurile modernizării economice ale Basarabiei, evoluţia coeficientului de dezvoltare, cuantumurile investiţiilor capitale în diferite domenii ale economiei, în special, raportat la cota revenită industriei, ce sectoare industriale au fost încurajate cel mai mult şi de ce. Comparaţiile de rigoare, atât cu alte republici unionale cât şi cu experienţa altor state, va avea menirea să ne arate dacă şi în ce măsură se poate vorbi de o eventuală discriminare a RSSM la capitolul alocaţii bugetare de la Centru, politică impozitară şi să elucidăm cauzele creării unei structuri economice specifice. Cu alte cuvinte, vom încerca să efectuăm o analiză macro-economică, lăsând pe seama economiştilor să efectueze o analiză mai detaliată, micro-economică. Comparaţiile vor avea probabil rostul lor şi din motivul că ar putea să contribuie la situarea modernizării economice şi a consecinţelor ei pentru Basarabia într-un context global[486]. Datorită vicisitudinilor “războiului rece” s-a exagerat, de obicei, prin scoaterea în evidenţă a dificultăţilor modernizării Basarabiei şi a Uniunii Sovietice în general, pe de-o parte; prin muşamalizarea dificultăţilor endemice ale economiei sovietice, pe de altă parte. Din acest punct de vedere, vom încerca, pe cât posibil, să găsim o perspectivă de abordare care să excludă erorile majore ale celor două curente menţionate.

Înainte de a trece la subiectul propriu-zis, vom face unele precizări de ordin terminologic. Anume, ce înseamnă în accepţiunea noastră termenii *modernizare, urbanizare, industrializare, mobilitate socială* etc.? Termenii respectivi au o multitudine de conotaţii, în funcţie de autor, aşa încât vom proceda potrivit unei

---

[486] Perspectiva pe care o adoptăm în capitolul de faţă aparţine aşa-numitei teorii a globalizării sau a convergenţei. A se vedea, de exemplu, Andrew Gamble, *Britain in decline. Economic policy, political strategy and the british state*, London, Macmillan, 1990. Gamble evidenţiază şi faptul că “numai dacă Marea Britanie este privită ca o parte a sistemului politic şi economic mondial, pot fi diseminate aspectele naţionale ale dezvoltării ei”, în *Ibidem,* p. XXIII. Printre lucrările consultate care detaliază similitudinile şi deosebirile dintre societatea sovietică şi cea occidentală, inclusiv cu referire la aspectele modernizării, sunt: Raymond Aron, *18 Lectures on industrial society*, New York, 1967 şi Paul Hollander, *Soviet and American Society: a Comparison*, Chicago & London, Chicago University Press, 1978. Există şi o traducere românească recentă care arată că felul în care au evoluat economiile unor ţări a fost determinat de anumite caracteristici naţionale. Vezi Ronald Dore, *Întreprinderea britanică şi întreprinderea japoneză. Originile diversităţii naţionale a relaţiilor industriale*, Chişinău, Editura Tehnică, 1998.

idei mai vechi, care postulează că despre termeni nu se discută, ci se ajunge la o înţelegere convenţională asupra a ceea ce denotă unul sau altul dintre ei. În cazul de faţă, prin *modernizare* înţelegem procesul de schimbare rapidă a societăţii, determinat de acumularea cognitivă şi metodele de explicaţie raţională, care contribuie la crearea unei noi atitudini mentale faţă de mediul înconjurător[487]. Aceasta implică o reevaluare radicală a ierarhiei valorilor, a instituţiilor, care însoţesc sau preced o creştere economică importantă[488]. Astfel, în mod normal, o ţară care atinge un nivel de creştere economică de peste 2-3% anual pe o perioadă de câteva decenii cel puţin, poate fi inclusă în categoria ţărilor modernizatoare sau moderne (în comparaţie cu statele tradiţionale, în care creşterea economică nu depăşea, de regulă, 1% pe an)[489]. Aceasta este definiţia modernizării pe care o adoptăm şi care pune accentul pe dimensiunea economică. Există însă şi alte dimensiuni ale modernizării: socială, religioasă, educaţională, administrativă, politică etc[490].

Urbanizarea[491] este o componentă a modernizării şi se referă la creşterea cantitativă şi calitativă a populaţiei urbane, în prima fază datorată migraţiilor dinspre localităţile rurale. Este un proces care se află în strânsă conexiune cu industrializarea, dar urbanizarea nu determină neapărat creşterea economică (în acest sens, s-a propus distincţia între *oraşe industriale* şi *oraşe preindustriale*[492], cele din urmă fiind apreciate de Max Weber[493] ca obstacole în calea dezvoltării economice, întrucât consumau mai mult decât produceau). Câteva decenii în urmă

---

487 A se vedea articolul *Modernization and Industrialization* din *Encyclopaedia Britannica.* London ş.a., 1996, vol. 24, p. 280-291. Despre semnificaţiile termenului de modernitate ş.a. vezi John & Jean Comaroff (eds.), *Modernity and its malcontents*, Chicago, Chicago University Press, 1993.

488 Peter Koslowski (ed.), *Economics and philosophy*, Tubingen, J. C. B. Mohr Verlag, 1985, p. 221-243, 251-261, 161-174 (studii semnate de Serge-Christopher Kolm, Louis Dumont şi Terence W. Hutchinson).

489 Paul N. Rosenstein-Rodan, *The modernization of industry*, în Myron Weiner (ed.), *Modernization: the dynamics of growth*, Washington, Voice of America Forum Lectures, 1966, p. 293.

490 *Ibidem*. A se vedea în mod special studiile semnate de Neil J. Smelser, Norton Ginsburg, Ralph Brabanti, Alex Inkeles ş.a. Vezi, de asemenea, Cyril E. Black, *The dynamics of modernization. A study in comparative history*, New York, 1966.

491 B. J. L. Berry, *The human consequences of urbanization*, London, 1973; E. F. Goldman (ed.), *Historiography and urbanization*, Baltimore, 1941, p. 67-108; J. P. Gibbs & W. T. Martin, *Urbanization, technology and the division of labour*, în "American Sociological Review", vol.XXVII, 1962, p. 667-677; L. Reissman, *The urban process. Cities in industrial society*, New York, 1964; Ph. Abrams & E. A. Wrigley (ed.), *Towns in societies. Essays in economic history and historical sociology*, Cambridge, Cambridge University Press, 1979, p. 1-33.

492 G. Sjoberg, *The preindustrial city: past and present*, Glencoe, Ill., 1960, p. 17; Idem, *The rise and the fall of cities,* în "International Journal of Comparative Sociology", vol. IV, 1963, p. 107-120.

493 Max Weber, *Economie et societe*, Paris, Librairie Plon, vol. 2, p. 229-231.

s-a renunţat, de asemenea, la schema dihotomică urban *versus* rural, promovată de teoreticieni clasici ai dezvoltării economice[494], schemă care atribuia oraşului în exclusivitate rolul de agent al progresului, iar satului - rolul de tradiţionalist, retrograd, ostil dezvoltării şi inovaţiei.[495]

Industrializarea este, probabil, cel mai contradictoriu termen dintre cei aflaţi în atenţia noastră. Până acum trei decenii, "revoluţia industrială" era expresia consacrată în cercetările dedicate dezvoltării industriale. În 1970, însă, la colocviul internaţional de la Lyon, s-a propus înlocuirea sintagmei "revoluţie industrială" cu un termen mai neutru, *industrializarea*, dar problema a rămas în continuare la fel de complexă. Simplificând, putem spune împreună cu Fernand Braudel că *industrilizarea* este "trecerea de la preponderenţa agrară la preponderenţa artelor şi meseriilor, care este ca atare o mişcare profundă"[496], ce implică schimbări mentale, societale şi individuale, instituţionale etc[497]. Conceptul de "revoluţie industrială", numit de W. W. Rostow[498] printr-un termen plastic - *take off* (decolare), desemnează doar un moment din cadrul procesului amplu de industrializare[499]. Uneori "industrializare" este folosit în loc de "modernizare": se spune industrializarea agriculturii, a construcţiilor, a telecomunicaţiilor etc[500]. *Mobilitatea socială*[501], ultima expresie utilizată ca instrument de lucru în demersul nostru, se referă la schimbările sociale declanşate de modernizare, aceasta cu atât mai mult cu cât nivelul *mobilităţii sociale* determină şi nivelul *mobilităţii geografice* a populaţiei, indicator al proceselor migraţioniste la care ne vom referi în partea finală a capitolului. Apelăm din nou la F. Braudel, care a formulat, probabil, una

---

[494] Precum ar fi Karl Marx, Werner Sombart, Michael Postan (născut în Basarabia) sau Henri Pirenne.

[495] Vezi, de exemplu: G. Dalton (ed.), *Economic development and social change. The modernization of village communities*, Garden City & New York, The Natural History Press, 1971; *The town of Litchfield. A student survey of the community*, Columbia, Summer Ingeneering School, 1948; J. W. Bookwalter, *Rural versus Urban: their conflict and causes*, New York, The Knickerbocker Press, 1910.

[496] Fernand Braudel, *Timpul lumii*, Bucureşti, Meridiane, 1989, vol. 2, p. 291.

[497] A se vedea în acest sens: J. Neff, *Cultural foundations of industrial civilization*, New York, 1959; *Industrialization impact on man*, Warzcawa, Academy of Sciences, 1984.

[498] W. W. Rostow, *The stages of economic growth*, Cambridge, Mass., Cambridge University Press, 1960. Un rezumat al teoriei economice a lui Rostow vezi la F. Braudel în *Gramatica civilizaţiilor*, Bucureşti, Meridiane, 1994, vol. 2, p. 82-84.

[499] O părere asemănătoare a fost exprimată în Uniunea Sovietică de mai mulţi autori. A se vedea, de exemplu: A. Arakel'jan, *Armenija - industrial' naja respublika*, Erevan, Ajastan, 1967, p. 9.

[500] Vezi *Industrialization of housing construction in the USSR*, Moscova, Progress, 1971; S. Il'in, *Industrializacia sel'skogo hozjajstva*, Moscova, Nauka, 1975 ş.a.

[501] Expresia *mobilitate socială* a fost introdusă în ştiinţele sociale de sociologul american de origine rusă Pitirim Sorokin în 1927. Vezi E. A. Kapitonov, *Sociologija XX veka. Istoria i tehnologija*, Rostov-pe-Don, Phoenix, 1996, p. 108-114. Lucrarea de referinţă rămâne în continuare cea semnată de S. M. Lipset şi R. Bendix, *Social mobility in industrial society*, Berkeley & Los Angeles, University of California Press, 1967.

dintre cele mai clare definiţii ale *mobilităţi sociale*. Vorbind despre Anglia perioadei clasice, istoricul francez aprecia că *mobilitatea socială* este nu numai un fenomen specific modernităţii, ci reflectă şi gradul de prosperitate al unei economii. Dacă se păstrează *status-quo*-ul social (antipodul *mobilităţii sociale*), înseamnă că, mai degrabă, societatea se află în stagnare sau în declin[502]. În această ordine de idei, putem adăuga că o societate progresează în măsura în care acceptă permeabilitatea straturilor sale sociale, cu alte cuvinte, dă posibilitate celor merituoşi să promoveze pe scara socială, prin extensie, să participe la procesul de luare a deciziilor. În ansamblu, în orice societate modernă permeabilitatea socială nu este absolută, este mai mult sau mai puţin restrictivă. În acest sens, considerăm că în statele ex-comuniste, în special după 1953, apartenenţa la o clasă sau strat social, etnie sau religie nu a constituit, de regulă, un impediment în calea accederii ierarhiei sociale, cu condiţia ca pretendenţii să împărtăşească sau cel puţin să afişeze aderenţa la ideologia oficială. Aceasta nu înseamnă că nu au fost şi excepţii (evreii sau creştinii din sectele care nu recunoşteau autoritatea statului[503] etc.), dar ca tendinţă a predominat totuşi egalarea şanselor de accedere către funcţii de conducere sau profesiuni ce garantau un anumit prestigiu social. În acest sens, referitor la Basarabia s-a apreciat că “societatea se află în permanentă dezvoltare, indiferent de regimul politic existent. Altceva este că funcţiile organismului social pot fi încetinite, dar nicidecum blocate cu desăvârşire”[504].

* * *

După explicaţiile terminologice se impune o caracteristică succintă a variantei sovietice de modernizare începând cu perioada anilor ’20 până la declanşarea celui de-al doilea război mondial, respectiv până la anexarea Basarabiei, a Nordului Bucovinei şi a ţinutului Herţa la statul sovietic. Acest lucru este cu atât mai necesar, cu cât nu poate exista o discuţie acceptabilă cu privire la politica economică a Moscovei în RSSM fără o înţelegere a politicii economice într-un stat comunist.

Ipoteza de lucru a capitolului constă în faptul că există mai multe căi de modernizare, printre care cea sovietică se înfăţişează ca cea mai rapidă şi mai dramatică, în comparaţie cu altele. Conform unei opinii care obţine în ultimul timp din ce în ce mai mulţi susţinători, modernizarea sovietică, începută la 1917, o dată cu preluarea puterii de către bolşevici, nu a fost altceva decât o încercare disperată

---

502 F. Braudel, *Jocurile schimbului*, Bucureşti, Meridiane, 1985, p. 138- 141.

503 Printre cazurile mai puţin cunoscute sunt creştinii tolstoieni. Vezi Arseni Roginski, *Vospominanija krest'jan tolstovcev*, Moscova, Kniga, 1989 (o recenzie vezi pe Internet, la *Humanities on-line*, *Book Reviews*).

504 Igor Ojog & Igor Şarov, *Istoria românilor. Curs rezumativ de lecţii*, Chişinău, Cartdidact, 1997, p. 189.

de a lichida subdezvoltarea[505] prin intermediul monopolizării puterii politice şi economice, în consecinţă, prin limitarea drastică a libertăţii şi iniţiativei particulare ("capitalism de stat", cum au spus anarhiştii la 1917[506]). Referitor la vicisitudinile istoriei sovietice, s-a afirmat, pe bună dreptate probabil, că nu este exact să se vorbească de un model sovietic de modernizare, ci de o istorie a modernizării sovietice[507], în care disfuncţionalităţile, momentele dramatice aveau un caracter specific şi, de multe ori, se pare, nu au fost prevăzute de fondatorii Uniunii Sovietice în frunte cu V. I. Lenin. Oricum, calea spre dezvoltare şi progres a pus oriunde în lume probleme care n-au putut fi prognozate din timp, în special în ţările care au pierdut "startul" industrializării şi aveau sau au un decalaj foarte mare de depăşit[508].

În cazul Uniunii Sovietice, izolată politic şi economic după sfârşitul revoluţiei şi războiului civil, o anumită flexibilitate ideologică dublată de pragmatism politic i-a permis lui Lenin să conceadă provizoriu la o politică care încuraja iniţiativa particulară şi admitea proprietatea privată în anumite domenii şi limite (*Noua Politică Economică* sau *NEP*). Nu se ştie, dacă mai trăia Lenin, care ar fi fost drumul parcurs de URSS; cert este că Stalin şi-a întărit puterea şi şi-a lichidat adversarii datorită atât personalităţii sale, cât şi promovării teoriei referitoare la construcţia socialismului într-o singură ţară[509]. Ascensiunea lui Stalin poate fi explicată şi prin voinţa sa nemărginită pentru putere, a capacităţii sale de a interpreta doctrina leninistă în interesul său, precum şi abilităţii de a veni în întâmpinarea noii birocraţii constituite din vechi revoluţionari, care devenise pragmatică şi prefera să-şi menţină funcţiile decât să iniţieze "revoluţia mondială", apreciată ca o politică periculoasă pentru poziţia şi siguranţa lor[510]. Disputa privind industrializarea ţării avea să se declanşeze puţin timp după moartea lui Lenin.

În 1925, la congresul la XIV-lea al PC (b) din toată Uniunea, Stalin, când încă nu deţinea toate pârghiile puterii, reuşeşte să obţină câştig de cauză privind stabilirea strategiei de dezvoltare a ţării într-o perspectivă îndelungată şi care să pregătească tranziţia cât mai rapidă spre comunism sau "armonia totală". În urma unor dezbateri ce aveau în prim plan dilema -- încurajarea acumulării sau a

---

[505] Dintre lucrările mai recente a se vedea Ghiţă Ionescu, *Politica şi căutarea fericirii,* Bucureşti, Editura ALL, 1999, p. 239-289. Vezi şi Ernest Gellner, *The rest of history,* în "Prospect", May, 1996 (revistă accesibilă prin Internet).

[506] Vezi şi Nikolai Buharin, *Gosudarstvennyj kapitalizm i marxizm*, în "Novyj mir", 2 decembrie, 1916.

[507] Raymond Aron, *op. cit.*, p. 95, 101.

[508] Octavio Paz, *One earth, four or five worlds. Reflections on contemporary history,* San Diego-New York-London, 1985, p. 57.

[509] M. Welsey Shoemaker, *The Soviet Union and Eastern Europe,* 21-st Annual Edition, Washington, 1990, p. 30-31. De aceeaşi părere este şi E. H. Carr, *Studies in revolution*, New York, Grosset & Dunlop, 1964, p. 207, 211-226.

[510] E. H. Carr, *op. cit.,* p. 207.

consumului - i s-a acordat prioritate primei opţiuni[511]. Ea presupunea direcţionarea investiţiilor şi resurselor umane preponderent spre industrie, în special industria grea, constituirea căreia era apreciată ca o condiţie indispensabilă dezvoltării altor ramuri şi, prin extensie, capabilă să asigure un potenţial economic şi militar redutabil. Astfel încât, în decursul primului cincinal (1928-1932), s-a reuşit atingerea unui nivel de creştere industrială de 20% (cincinal încheiat în 4 ani şi 3 luni). În celelalte două cincinale interbelice s-au realizat, de asemenea, succese economice remarcabile, cota creşterii industriale ajungând la 22% şi, respectiv, 20,5%[512]. Efortul sovietic de industrializare, realizat cu enorme sacrificii umane şi materiale ("scopul scuză mijloacele", după cum bine se ştie, era deviza preferată a bolşevicilor), rămâne o experienţă inedită în istorie. O performanţă care a permis, fără a neglija ajutorul occidental, înfrângerea Germaniei naziste în a doua conflagraţie mondială.

În aceeaşi ordine de idei, trebuie să evidenţiem faptul că primul cincinal sovietic a dublat populaţia urbană a ţării (de la 10 la 20 milioane), ritm de urbanizare unic în istorie. În numai 27 de ani, sau, dacă excludem anii războiului, în 22 de ani, populaţia urbană sovietică creşte de la 10 milioane în 1928 la 45 milioane în 1955 (în Statele Unite, de exemplu, quadruplarea populaţiei urbane a necesitat 50 de ani: de la 8,7 milioane în 1880 la 35 milioane în 1930)[513]. Cu toate că urbanizarea rapidă nu a însemnat şi o integrare totală a noilor-veniţi de la sate în societatea urbană şi deşi majoritatea acestora n-au acceptat într-un timp atât de scurt rolul de proletari loiali regimului, stabilirea în oraşe a creat premise pentru socializarea lor rapidă[514]. În cele din urmă, nu este deloc uşor să transformi o masă de oameni deprinsă cu lenea şi resemnată în mizerie în muncitori apţi a depune un efort constant pentru a produce mai mult decât le-o cereau nevoile lor imediate, cu o remunerare destul de modestă. Privitor la acest aspect, Lenin considera că "omul rus este un muncitor prost (ineficient - *n.n.*), în comparaţie cu cel din ţările

---

[511] A se vedea articolul lui Otto Lacis, *Problema ritmurilor în construcţia socialistă*, în "Kommunist", nr. 18, 1987, preluat în volumul lui N. Movileanu (ed.), *Şi numai adevărul*, Chişinău, Cartea Moldovenească, 1989, p. 271-293. Vezi şi Al. Erlich, *The Soviet Industrial Debate, 1922-1928,* Cambridge, Mass., Harvard University Press, 1960. Despre alternativele industrializării rapide discută Stephen F. Cohen, *Rethinking the Soviet Experience. Politics and Society since 1917,* New York & Oxford, Oxford University Press, 1985, capitolul *Bukharin, NEP, and the alternatives to Stalinism,* p. 71-93; Alec Nove, *Was Stalin really necessarly?* în Idem (ed.), *Economic Rationality and Soviet Politics,* New York, Praeger, 1964, p. 17-39.

[512] R. Aron, *op. cit.*, p.150.

[513] *Ibidem*, p. 26.

[514] David L. Hoffman, *Peasant Metropolis: social identities in Moscow, 1929-1941*, New York, Cornell University Press, 1994 (a se vedea o recenzie la această carte pe Internet). Acelaşi autor evidenţiază o idee foarte interesantă: sistemul sovietic a transformat ţăranii într-o oarecare măsură, dar şi ţăranii au impus anumite schimbări în sistemul sovietic. Idem, p. 10-11.

avansate"[515]. Troţki, la rândul său, se referea probabil mai mult la realitatea rusească atunci când afirma că "omul, de regulă, are tendinţa de a evita efortul"[516]. Concluzia logică a conducătorilor sovietici era că, atât timp cât cetăţeanul de rând nu avea o conştiinţă, o etică a muncii, trebuia impus să muncească. Cu alte cuvinte, dacă în Occident creşterea economică era asigurată, în general, de iniţiativa particulară, în Rusia aceasta era aproape inexistentă, astfel încât o asemenea deficienţă putea fi suplinită într-un timp relativ scurt doar de intervenţia Statului-Raţiune (idee remarcată de Tocqueville încă la mijlocul secolului XIX)[517]. Scopul rămânea acelaşi pentru toată lumea: creşterea economică şi satisfacerea nevoilor ascendente ale oamenilor, dar prin diferite strategii de dezvoltare[518].

În continuare, vom urmări felul în care s-a desfăşurat modernizarea de tip sovietic în Basarabia, prin comparaţie cu alte republici sovietice şi, când va fi cazul, cu alte state. Această perspectivă ne-ar permite să stabilim mai exact nivelul de dezvoltare al Basarabiei Sovietice, avantajele şi dezavantajele dezvoltării ei, în măsura în care pot fi diseminate, precum şi implicaţiile politicii economice pentru situaţia naţionalităţilor. Ca şi în celelalte teritorii anexate sau intrate sub dominaţie sovietică după anii 1944-45, în Basarabia a fost interzisă instituţia proprietăţii private şi înlocuită cu cea publică sau de stat. Astfel, libertatea în sensul occidental, clasic al cuvântului, a fost suprimată[519]. Marx declarase proprietatea privată drept sursă a tuturor relelor sociale şi umane, aşa încât interzicerea acesteia promitea o redresare a condiţiei umane[520] şi anume, prin anularea proprietăţii private se spera că oamenii, atât la nivel individual, cât şi colectiv, se vor ajuta reciproc în mod dezinteresat, fără a urmări scopuri meschine sau imediate. După această paranteză, poate nu inutilă, revenim la Basarabia anului 1944, an în care Moscova suplineşte 77% din bugetul noii republici sovietice[521], iar în anul următor - 54 la sută (10 milioane ruble erau destinate restabilirii a 159 de întreprinderi, dintre care 32 de subordonare unională)[522]. Alte ajutoare acordate au constat în cadre; metal, cărbune şi alte tipuri de combustibil; utilaj industrial etc. Astfel, în anul 1948, RSSM

---

[515] M. Geller, *Mašina i vintiki. Istorija formirovanija sovetskogo čeloveka*, Moscova, Mik, 1994, p. 129.
[516] *Ibidem*.
[517]Alexis de Tocqueville, *Despre democraţia în America*, vol. I, Bucureşti, Humanitas, p. 15.
[518] R. Aron, *op. cit.*, p. 26. Idee argumentată şi de Alec Nove, unul dintre cei mai reputaţi specialişti în economia sovietică. Vezi Idem, *An Economic History of the USSR*, Harmondsworth, Penguin Books, 1978.
[519] Vezi capitolul I.
[520] Fr. Chatelet, Ev. Pisier, *Cocepţiile politice ale secolului XX*, Bucureşti, Humanitas, 1994, p. 90. Această interpretare a ideologiei comuniste este larg răspândită şi criticată. Sartori spune, de exemplu, că "esenţa comunismului a fost reinstaurarea adevăratei şi deplinei libertăţi prin încetarea oricărei forme de alienare". Vezi Giovanni Sartori, *op.cit*, p. 395.
[521] *IV Sesija Verhovnogo Soveta MSSR*, Chişinău, 1949, p. 9; *Istorija Moldavskoj SSR*, 1984, p. 400.
[522] *Ibidem.*

atinge, prezumtiv, nivelul de dezvoltare interbelic (1940)[523]. După doi ani, când se încheia "cincinalul restabilirii economiei naţionale"(1946-1950), producţia industrială a republicii se dublase (conform datelor oficiale), iar fondurile de producţie se majoraseră cu 57%[524].

Politica oficială a Moscovei stipula promovarea unui curs îndreptat spre apropierea nivelului de dezvoltare al tuturor republicilor sovietice. Din sursele de care dispunem, comparate cu estimări ale unor autori occidentali, care nu aveau nici un interes să exagereze performanţele Uniunii Sovietice, reiese clar că pretenţia Centrului de a ridica economia teritoriilor anexate după al doilea război mondial sau în general a periferiilor neruse nu a fost pe deplin nejustificată[525]. Aceasta mai ales în ceea ce priveşte Ţările Baltice, care aveau, în 1989, un nivel de dezvoltare mult peste media unională[526]. Prin urmare, o problemă care se impune a fi rezolvată este de ce Basarabia nu a reuşit aceeaşi performanţă ca şi Estonia, Letonia sau Lituania? De ce Republica Moldovenească, conform principalilor indici economici, era la un nivel de dezvoltare comparabil cu cel al republicilor asiatice şi ceda în cele mai multe privinţe republicilor europene ale Uniunii Sovietice? Este oare vorba de un decalaj prea mare între ponderea sectorului agricol şi a celui industrial, care determină vitalitatea economiei unui teritoriu anumit? Sau există explicaţii care trimit mai degrabă la cultura, religia şi mentalitatea popoarelor, ce determină, în ultimă instanţă, gradul lor de dezvoltare, chiar dacă se află sub acelaşi regim politic[527]? Vom încerca, în măsura posibilităţilor, să sugerăm răspunsuri la aceste întrebări, cu precizarea că interogaţii de acest fel nu pot să furnizeze explicaţii tranşante.

Se pare că geografia şi clima, ocupaţia tradiţională a populaţiei locale, precum şi calitatea solului[528] au determinat conducătorii sovietici sa încurajeze anumite ramuri economice în detrimentul altora, cu alte cuvinte, sectoare care puteau deveni complementare economiei Uniunii Sovietice, în măsură să compenseze anumite nevoi ale acesteia şi să reducă posibilităţile de creare a unor situaţii de supraproducţie într-un anumit domeniu, dezvoltat deja cu prisosinţă în restul ţării. Acestea au fost, probabil, motivaţiile Moscovei atunci când Consiliul Miniştrilor al URSS a adoptat, în februarie 1952, o hotărâre ce avea să stabilească profilul de

---

523 "Sovetskaja Moldavija", 11 iulie, 1949.

524 *Istorija Moldavskoj SSR*, p. 402

525 Hugh Seton-Watson, *The new imperialism. A background book*, Chester Springs, Penn., Dufour editions, 1964, p. 55-73. Vezi şi articolul lui Gellner din revista britanică "Prospect", deja citat.

526 *Encyclopaedia Universalis*, Paris, Editeur a Paris, 1996, vol. 23, p. 227; *Etude sur la situation economique de l'Europe en 1991-1992*, Nations Unies, Commission economique pour de l'Europe, 1992.

527 Michel Albert, *Capitalism contra capitalism*, Bucureşti, Humanitas, 1994, în special p. 87-103.

528 Despre cum au influenţat factorii geografici şi climaterici anumite decizii ale guvernelor europene, a se vedea Gordon East, *An historical geography of Europe*, London, Methuen & Co. Ltd., 1967, p. 411-437.

specializare al economiei moldoveneşti pe o durată lungă ("Cu privire la măsurile în vederea dezvoltării în continuare a industriei alimentare a RSSM")[529]. O decizie care prevedea introducerea unor investiţii capitale de aproximativ 1 miliard ruble în industria alimentară în decursul cincinalului al V-lea (1951-1955)[530]. Pe lângă această investiţie importantă, se adăuga utilajul de bază pentru cca. 100 de întreprinderi ale industriei alimentare[531]. Trebuie de reţinut că suma de 1 miliard ruble constituia aproximativ 2/3 din bugetul anual al republicii şi, în consecinţă, era posibil să fi fost acoperită din bugetul local în decurs de 5 ani de zile. În ceea ce priveşte utilajul primit ca ajutor de la celelalte republici, nu ştim care au fost consecinţele ce au decurs dintr-o asemenea acţiune. Mai exact, se obliga RSSM să restituie preţul utilajului, în produse sau bani, sau acesta era un ajutor dezinteresat, nerambursabil? Este o problemă de fond: nu am putut stabili cu exactitate care a fost mecanismul după care funcţionau relaţiile economice dintre centru şi republici, pe de-o parte, şi dintre republicile unionale, pe de altă parte. Se pare că pentru primele cincinale (V-VII, 1946-1960), când puterea economică a Moldovei era destul de redusă în comparaţie cu cea a altor republici sovietice în ansamblu, aceste ajutoare trebuie înţelese în sens literal, de "ajutoare frăţeşti", adică nerambursabile. În cazul de faţă, dacă aserţiunea noastră este corectă, politica centrului de a fixa preţurile la produsele alimentare şi nu numai, era într-un fel "justificată", în măsura în care poate fi justificată orice investiţie de tip capitalist care presupune anumite drepturi ale investitorului în ceea ce priveşte cota care îi revine din profitul unei afaceri la care este parte[532].

O altă problemă, de data aceasta discutată în perioada sovietică de către specialişti, se referă la structura sectorului industrial şi se axează pe următoarea dilemă: în ce măsură şi cum poate fi îndreptăţită din punct de vedere economic dezvoltarea altor ramuri industriale în RSSM, pe lângă ramura alimentară şi cea uşoară, două sectoare care, după cum vom vedea, aveau ponderea cea mai însemnată în economia moldovenească? În acest sens, Constituţia sovietică stipula că republicile unionale erau state suverane, prin urmare, aveau dreptul de a-şi promova propriile interese economice. Aceeaşi constituţie prevedea însă că economia republicilor era parte componentă a unui tot întreg şi complex, numit economia sovietică[533]. Republicile, pentru a-şi proteja interesele, cu sau fără a apela la legitimarea etnică a pretenţiilor lor, invocau dreptul la suveranitate. Centrul, pe de altă parte, pentru a-şi promova obiectivele, care favorizau anumite

---

[529] S. Katruk, *Moldova în complexul economic unic al Uniunii RSS*, Chişinău, Cartea Moldovenească, 1976, p. 26.
[530] *Ibidem.*
[531] *Ibidem.*
[532] A se vedea, de exemplu, Robert R. Reich, *Munca naţiunilor*, Bucureşti, Paideia, 1996, în special p. 179-194.
[533] V. I. Ivanov, *RSS Moldovenească - stat suveran în componenţa Uniunii RSS*, Chişinău, Cartea Moldovenească, 1983, p. 149. A se compara, în acest sens, articolul 139 şi 140 din *Constituţia (Legea fundamentală) a Republicii Sovietice Socialiste Moldoveneşti*, Chişinău, 1978, p. 52.

regiuni sau republici în detrimentul altora, făcea referire la articolul privitor la unitatea economiei sovietice.

În Moldova, se pare, punctul de vedere al Centrului era exprimat, intenţionat sau nu, de istoricul V. I. Ţaranov, iar punctul de vedere al Chişinăului sau al departamentelor locale - de economistul Sergiu Chircă. Ţaranov a postulat că "industrializarea republicilor nu duce neapărat la crearea în fiecare dintre ele a industriei grele"[534]. După optica aceluiaşi autor, industrializarea Moldovei era un fapt împlinit încă la 1958[535]. Chircă, la rândul său, a observat că dezvoltarea preferenţială a agriculturii şi industriei alimentare creează handicapuri importante Republicii Moldoveneşti în efortul acesteia de a atinge un nivel de dezvoltare (venit naţional *per capita* etc.) comparabil cu cel unional sau cu cel al a unor republici în parte, mai avansate decât media unională. Acelaşi autor argumenta că industria alimentară era dependentă de condiţiile climaterice care puteau prejudicia în orice moment sursa sa de materie primă - agricultura[536]. Prin urmare, consecinţele factorilor naturali putea afecta în mod automat şi evoluţia principalilor indici de dezvoltare într-o economie în care ponderea agriculturii şi industriilor conexe era disproporţionat de mare. Din prisma posibilităţii de secesiune a unei republici unionale, admisă teoretic de regimul sovietic chiar în Constituţia sa, este evident că interesele regionale aveau o anumită bază legală, cu toate acestea Centrul nu le-a recunoscut decât formal. Argumentaţia lui Chircă accentua, de aceea, anume aspecte care înfăţişau temerea: cum ar evolua economia Moldovei dacă, datorită unor vicisitudini ale timpului, va trebui să se separe de acest tot întreg, numit Uniunea Sovietică? Chiar dacă nu admitea în mod expres posibilitatea declarării independenţei de stat a Moldovei, economistul moldovean ridica probleme de fond care anticipau evenimentele desfăşurate după anul 1991. El postula că era nevoie de o politică îndreptată spre crearea unui compromis între interesele departamentale, ministeriale (un eufemism folosit pentru desemnarea intereselor Centrului) şi interesele regionale (alt eufemism desemnând interesele republicane, etnonaţionale)[537].

S-a formulat opinia, întemeiată pe calcule estimative, potrivit căreia planurile cincinale ale Uniunii Sovietice exprimau anumite priorităţi economice ale regimului şi că, cel puţin până la sfârşitul anilor '60, domeniul predilect al planurilor era industria grea, şi aproape de fiecare dată au fost îndeplinite, chiar dacă aceasta implica unele limitări de fonduri şi resurse prevăzute anterior pentru alte sectoare economice[538]. În RSSM, industria grea a cunoscut o dezvoltare ascendentă mai ales după 1958, când industria constructoare de maşini a început să se bucure de o atenţie specială[539]. Aceasta înseamnă, indirect, că Moldova a fost dezavantajată, cel puţin până la sfârşitul anilor '60. Din 1964, altă componentă a

---

534 V. I. Caranov, *Po puti* …, p. 302.
535 *Sovetskaja Moldavija. Kratkaja...*, p. 216
536 Sergiu Chircă, *Issledovanie urovnja...*, p. 67.
537 Idem, *Regional'nye problemy...*, p. 49-50.
538 R. Aron, *op. cit.*, p. 155
539 S. Chircă, *Regional'nye problemy...*, p.60.

industriei grele, electro-energetica, obţine resurse şi fonduri preferenţiale[540]. Această politică economică, menită să contribuie la diversificarea sectoarelor economice ale republicii, a fost, cel puţin pentru început, destul de reuşită. Astfel, după un deceniu (1958-1969) de la încurajarea preferenţială a industriei grele, cota parte a agriculturii în venitul naţional al Moldovei devine mai mică decât cea a industriei în ansamblu (ceea ce coincide cu "revoluţia industrială" sau cu *take-off*, după terminologia lui Rostow). Trebuie de remarcat însă că industria alimentară şi uşoară producea în jur de 2/3 din producţia industrială totală (56% + 20%), ceea ce sugerează că celelalte industrii aveau o pondere secundară[541]. Industria alimentară, luată separat, era cea mai rentabilă ramură a economiei şi compensa, într-o oarecare măsură, cheltuielile disproporţionate şi alteori exorbitante ale agriculturii. În intervalul 1946-1975, 43,3% din totalul investiţiilor revenea agriculturii, în timp ce, la nivel unional, acesteia îi reveneau doar 20%, dar productivitatea agriculturii moldoveneşti nu era mai ridicată din acest considerent[542].

Există alte întrebări la care nu se paote da deocamdată răspunsuri tranşante. Spre exemplu: nu cumva în orice economie, capitalistă, socialistă sau mixtă[543], există domenii care sunt falimentare, dar existenţa cărora este imperios necesară pentru vitalitatea şi autonomia relativă a unei economii naţionale luată în ansamblul ei? În cazul Franţei postbelice, de exemplu, această aserţiune a fost confirmată de Raymond Aron[544]. Vom adăuga câteva consideraţii care ar putea veni în sprijinul ipotezei enunţate. Se constată că din momentul în care industria grea atinge un anumit nivel de dezvoltare, chiar dacă în ansamblu nu era rentabilă, economia Moldovei cunoaşte un salt important (după anul 1958). În 1975, anul când se încheia un cincinal (1971-1975) în care investiţiile în fondurile de producţie s-au cifrat la 50% din totalul fondurilor de producţie din perioada 1946-1975, productivitatea industriei grele a Moldovei era net inferioară celei din industria uşoară şi cea alimentară[545]. Drept dovadă, industriei grele (electro-energetica, construcţia de maşini, prelucrarea metalelor, industria materialelor de construcţie şi chimică) îi reveneau 22,9% din producţia industrială, 39,6% din numărul total de muncitori, dar peste 47% din fondurile industriale ale Moldovei. În acelaşi timp, industriei uşoare şi alimentare îi reveneau 71,2%, 50,7% şi, respectiv, 43,6%[546]. Prin urmare, industria grea nu justifica resursele şi fondurile alocate. Aceasta poate şi datorită faptului că cea mai mare parte a materiei prime necesare industriei grele era importată de la distanţe de sute şi mii de kilometri (cu excepţia industriei materialelor de construcţie, care folosea materie primă de provenienţă preponderent locală). Putem oare însă contesta decizia regimului

---

[540] *Ibidem*.
[541] E. M. Zagorodnaja, *op. cit.*, p. 27-28.
[542] S. Chircă, *Regional'nye problemy...*, p.71.
[543] M. Dogan, D. Pelassy, *Economia mixtă. Jumătate capitalistă, jumătate socialistă*, Bucureşti, Alternative, 1992.
[544] R. Aron, *op. cit.*, p.115.
[545] S. Chircă, *Regional'nye problemy...*, p. 59-60.
[546] *Ibidem*.

sovietic de a încuraja dezvoltarea industriei grele într-o republică ce nu avea resurse de materii prime - a electro-energeticii şi a industriei chimice, în special, - numai pe motiv că nu avea aceeaşi performanţă (productivitate, rentabilitate) precum alte sectoare economice? Răspunsul nu poate fi univoc, dar considerăm că dezvoltarea industriei grele era binevenită numai în limita în care ea era destinată să acopere necesităţile interne ale republicii şi nu implica aducerea *masivă* a cadrelor din alte republici, în condiţiile în care densitatea populaţiei în RSSM era cea mai ridicată din Uniune şi chiar din Europa – în jur de 125 oameni la km^2. *Aducerea masivă a cadrelor crea alte probleme, mai dificile decât cele pe care vroia să le rezolve regimul.*

Până a ajunge la examinarea coeficientului dezvoltării economice a RSSM, în comparaţie cu alte republici, să vedem care ar putea fi cauzele ce au determinat nivelul economic al Republicii Moldoveneşti. În primul rând, care au fost cuantumurile investiţiilor capitale şi a fondurilor de producţie? Se constată că, după datele oficiale pe care le considerăm credibile, investiţiile capitale în economia moldovenească au crescut în 1984 comparativ cu 1940 de aproximativ 230 ori (de la 9 milioane la 2064 milioane)[547], în timp ce în întreaga Uniune Sovietică creşterea a fost de numai de 24 ori[548]. În aceeaşi perioadă fondurile de producţie ale RSSM au crescut de la 9 milioane ruble în 1940 la 1914 milioane în 1984, adică de 212 ori. În Uniunea Sovietică fondurile de producţie au crescut numai de 22 ori în acelaşi interval de timp[549]. Cu toate acestea, *conform calculelor lui S. Chircă, fondurile de producţie şi investiţiile capitale erau mai reduse în RSSM, dacă le raportăm la cota revenită republicii pe cap de locuitor*[550]. Această creştere impresionantă poate fi explicată şi de faptul că anul 1940 era luat drept reper, an în care, după cum am văzut în capitolul I, investiţiile sovietice în economia regiunii au fost minime din motivele specificate. Se observă, de asemenea, că numărul angajaţilor în economia Republicii Moldoveneşti creşte de 16 ori în perioada anilor 1940-1984[551], în timp ce în Uniunea Sovietică în ansamblu - de 4,7 ori[552]. Prin urmare apare următoarea întrebare: nu cumva cuantumurile, deşi destul de impresionante, ale fondurilor de producţie şi ale investiţiilor capitale în economia RSSM n-au fost în măsură să contribuie la creşterea economică şi să asigure randamentul scontat, pentru că numărul angajaţilor era disproporţionat de mare şi diminua, în consecinţă, rezultatele dorite de regim? Nivelul productivităţii muncii (care determină şi rentabilitatea unei economii) în Moldova îndreptăţeşte o asemenea concluzie. Media unionala a creşterii productivităţii industriale pentru

---

[547] *Narodnoe hozjajstvo Moldavskoj SSR v 1984*, Chişinău, Cartea Moldovenească, 1985, p.15.
[548] *Narodnoe hozjajstvo SSSR v 1985*, Moskva, Finansy i Statistika, 1986, p. 34-35.
[549] *Ibidem.*
[550] S. Chircă, *Regional'nye problemy...*, p. 65.
[551] *Narodnoe hozjajstvo Moldavskoj SSR v 1984*, p. 15.
[552] *Narodnoe hozjajstvo SSSR v 1985*, p. 34-35.

anii 1940-1980 era de 7,7 ori[553]. RSSM, la rândul ei, se situa pe unul dintre ultimele locuri la acest capitol (4,5 ori), devansând numai Tadjikistanul şi Uzbekistanul (cu 3,3 şi, respectiv, 4,4 ori). Alte republici, precum Estonia, Letonia, Rusia sau Bielorusia aveau o cotă de creştere a productivităţii industriale de 2-3 ori mai mare[554].

În ceea ce priveşte productivitatea în agricultură, Moldova era peste media unională, dar ceda în faţa unor republici precum Azerbaidjan, Georgia, Estonia ş.a. (pentru perioada anilor 1970-1980)[555]. Aceasta în situaţia în care, la 100 ha de teren arabil din Moldova reveneau aproape de 2 ori mai mult cai putere decât media unională (319 faţă de 178 cai putere) şi 10 la sută din personalul angajat în agricultură asigura necesităţile ce ţineau de efectuarea lucrărilor mecanizate[556].

Care era coeficientul de dezvoltare economică al Moldovei, în comparaţie cu nivelul unional şi al republicilor în parte? În această privinţă, avem date pentru anii 1965 şi 1990, ceea ce ne oferă posibilitatea să comparăm şi în timp evoluţia economiei RSSM. Pentru anul 1965, coeficientul de dezvoltare al republicilor sovietice a fost calculat de economistul K. Vermişev[557] şi reprezintă raportul dintre cota din produsul intern brut al Uniunii Sovietice ce revenea fiecărei republici şi procentul populaţiei pe republici, raportat la totalul populaţiei sovietice în acelaşi an. O unitate exprimă media unională, iar Moldova avea în 1965 coeficientul de 0,97, adică coincidea, practic, cu nivelul de dezvoltare al Uniunii Sovietice în ansamblu. Comparaţia cu alte republici ne arată însă următoarele diferenţe. Republicile slave - Rusia, Ucraina, şi Bielorusia - depăşeau cu puţin media unională (1,05; 1,04 şi, respectiv, 1,01), iar republicile baltice aveau coeficientul mediu de 1,11 (Lituania - 1,02; Letonia - 1,17 şi Estonia - 1,14), situându-se astfel în topul republicilor după nivelul dezvoltării economice. Celelalte republici erau sub pragul mediei unionale: republicile caucaziene cu 0,86 (Azerbaidjan - 0,71; Armenia - 0,84 şi Georgia - 0,87), iar republicile asiatice - cu media 0,76 (Uzbekistan - 0,71; Kazahstan - 0,88; Tadjikistan - 0,69; Turkmenistan - 0,77 şi Kirghizstan - 0,76)[558]. Pentru acelaşi an, 1965, dispunem de cifre privitoare la producţia industrială pe cap de locuitor în patru republici sovietice, printre care şi Moldova (cifre oferite de S. Chircă). Coroborând calculele lui Vermişev cu cele ale lui Chircă, constatăm că există o legătură între coeficientul de dezvoltare al republicilor şi producţia industrială pe cap de locuitor. Astfel, Ucraina şi Lituania aveau aproximativ acelaşi coeficient de dezvoltare (1,04 şi, respectiv, 1,02) şi aceeaşi cantitate de producţie industrială pe cap de locuitor (91,71% şi, respectiv, 91,47% din media unională, exprimată în 100%). În timp ce Moldova şi Georgia

---

553 I. I. Evdokimenko, O. A. Jarygina, *Velikoe bratstvo narodov. Cifry i fakty*, Moskva, Politizdat, 1982, p. 97.
554 *Ibidem*.
555 *Ibidem*, 113.
556 *Narodnoe hozjajstvo Moldavskoj SSR v 1974*, Chişinău, Cartea Moldovenească, 1975, p. 158, 94.
557 “Voprosy Ekonomiki”, nr. 4, 1970, p. 128.
558 Ibidem.

aveau numai cca. 62% de producţie industrială pe cap de locuitor din media unională[559] şi dispuneau de un coeficient de dezvoltare oarecum comparabil, 0,97 şi, respectiv, 0, 87, adică mai redus decât nivelul economic al Uniunii Sovietice în ansamblu şi mult mai redus în comparaţie cu media celorlalte republici sovietice europene (1,07)[560]. Prin urmare, asumându-ne o anumită marjă de eroare, putem stabili o legătură directă între nivelul dezvoltării industriale a unei republici şi coeficientul dezvoltării economice în general.

Pentru anul 1990, avem date deja sistematizate referitoare la coeficientul de dezvoltare al republicilor sovietice[561], aşa încât le vom prezenta pe scurt, după care vom încerca să formulăm unele concluzii pe marginea lor. Spre deosebire de anul 1965, pentru anul 1990 coeficientul de dezvoltare economică şi alţi indicatori economici au fost calculaţi luâundu-se drept referinţă produsul naţional brut şi nu produsul intern brut. Acest fapt ne impune o anumită rezervă în ceea ce priveşte comparaţia cu anul 1965. După coeficientul de dezvoltare economică sau produsul naţional brut pe cap de locuitor, cota republicii raportată la media Uniunii Sovietice era în descreştere în perioada 1965-1990, de la 0,97 la 0,80, adică de pe locul VII în 1965, pe locul IX în 1990. Se păstrează, în linii generale, aproximativ aceeaşi ordine ierarhică a republicilor, cu republicile baltice în fruntea primului eşalon, urmate de republicile slave, noutatea constând în faptul că Moldova era devansată de două republici caucaziene, Armenia şi Georgia. Republicile asiatice se situau, la 1990, ca şi în 1965, în partea a doua a listei[562]. Aserţiunea noastră, privitoare la relaţia dintre producţia industrială şi coeficientul de dezvoltare, pare a se confirma şi de data aceasta. Producţia industrială pe cap de locuitor cunoaşte o reducere de la cca. 0,62 la 0,53 pentru Moldova, respectiv pe locul XII în 1990, urmată de Turkmenia, Kirghizia şi Uzbekistan, care aveau aproximativ jumătate din indicele Moldovei la acest capitol şi numai 1/4 din cel unional[563].

După alt indicator, producţia agricolă pe cap de locuitor, Moldova ocupa locul V în 1990, după republicile baltice şi Bielorusia. Cu aproape 50% producţie agricolă pe cap de locuitor peste media unională[564], cazul Moldovei sugerează că acest indicator avea o influenţă secundară în configurarea coeficientului de dezvoltare economică. Care ar putea fi explicaţia acestui fapt? De obicei s-a invocat argumentaţia că preţurile la produsele alimentare în Uniunea Sovietică erau mai scăzute decât cele industriale şi, în consecinţă, republicile specializate în agricultură deveneau dezavantajate din acest punct de vedere. La nivel mondial, cu cât ponderea agriculturii în constituirea produsului intern brut (PIB) sau a produsului naţional brut (PNB) este mai mare sau disproporţionat de mare în comparaţie cu industria, comerţul, transporturile, comunicaţiile şi sectorul

---

[559] S. Chircă, *Issledovanie urovnja razvitija...*, p.18.
[560] "Voprosy Ekonomiki", nr. 4, 1970, p. 128.
[561] *Etude sur la situation economique de l'Europe en 1991-1992*, Nations Unies, Commission Economique pour l'Europe, 1992; *Encyclopaedia Universalia*, vol. 23, p. 227.
[562] "Voprosy ekonomiki", nr. 4, 1970, p. 128.
[563] Encyclopaedia Universalis, vol. 23, p. 227.
[564] "Voprosy ekonomiki", nr. 4, 1970, p. 128.

serviciilor (sectorul terţiar), cu atât este mai redus, de regulă, coeficientul de dezvoltare al unei ţări[565]. De aceea, este mai îndreptăţit să afirmăm că politica fixării preţurilor la producţia agricolă nu este cauza principală a nivelului relativ scăzut al coeficientului de dezvoltare al Moldovei Sovietice. Mai exact, atenţia specială a regimului sovietic acordată dezvoltării preferenţiale a agriculturii în Moldova, determinată atât de factori subiectivi, cât şi de factori obiectivi (lipsa materiilor prime, a cadrelor etc.), a handicapat de la bun început şansele republicii de a edifica o economie comparabilă, după performanţă şi structura sectoarelor componente, cu cea a celorlalte republici sovietice europene. Pe lângă aceasta, republicile specializate în agricultură, inclusiv Moldova, erau supuse unui impozit suplimentar, aşa-numitul impozit pe venit în favoarea industriei[566], perceput direct în bugetul unional, după care era distribuit în conformitate cu interesele de termen lung ale regimului sovietic, sau în funcţie de influenţa unor şefi regionali în cercurile cu putere de decizie ale Moscovei[567]. De asemenea, se ştie că în majoritatea statelor lumii agricultura este subvenţionată de guvern. În situaţia Moldovei, agricultura nu numai că era falimentară din punct de vedere economic, atât datorită centralizării excesive, cât şi sistemului ultracolectivist de organizare, ea era impozitată suplimentar în favoarea industriei. Dacă acest impozit era perceput direct în bugetul republican, măsura putea fi întemeiată, pentru că aşa s-a procedat aproape oriunde în lume - subvenţionarea industriei din contul agriculturii, în primele faze ale industrializării - dar faptul că impozitul pe venitul agricol era perceput direct în bugetul federal, lasă multe semne de întrebare referitoare la distribuirea regională a acestuia.

După unele estimări, aproximativ 1/3 din investiţiile capitale în industria moldovenească[568] erau de provenienţă unională: nu cumva însă aceste investiţii constituiau tocmai o re-distribuire a impozitelor suplimentare etc., percepute din Moldova în contul bugetului unional? Sau în ce măsură investiţiile centrale constituiau o revenire a taxelor impuse republicii prin sistemul unional de impozitare? - acestea ar fi alte întrebări la care nu se poate răspunde, cel puţin deocamdată.

Recapitulând aspectele macro-economice, trebuie să evidenţiem faptul că Moldova avea, la 1940, o economie tradiţionalistă, de tip agrar, în care ponderea industriei constituia doar 3 la sută[569]. Din 1969, după cum am văzut, ponderea

---

[565] Ibidem.

[566] A se vedea, *Encyclopaedia Universalis*, ed. cit., volum adiţional consacrat ţărilor lumii, cu date detaliate privind populaţia, economia, mobilitatea socială etc.

[567] S. Chircă, *Regional'nye problemy...*, p. 69; Idem, *Issledovanie urovnja razvitija...*, p. 25.

[568] A se vedea: Donna Bahry, *Outside Moscow: Power, Politics, and Budgetary Policy in the Soviet Republics*, New York, Columbia University Press, 1987; Vezi, de asemenea, *Evolving center-periphery relations in the Soviet Polity*, în “Problems of Communism”, vol. XXXVIII, no. 6, 1989, p. 70-77. Exista şi un studiu special dedicat Moldovei: G. Ciorănescu, *The Moldavian Clan in the Kremlin Power Struggle*, în “American-Romanian Academy Journal”, nr. 12, 1989, p. 160-169.

[569] V. I. Caranov, *K istorii promyšlennogo…*, p.20.

industriei în constituirea produsului intern brut şi a venitului naţional al Moldovei depăşeşte 50 la sută, aşa încât în termeni economici, putem spune că din acest an republica a devenit industrial-agrară, un pas important spre crearea unei economii moderne, cu tot specificul ce a caracterizat modelul sovietic de modernizare. Aportul industriei la economia Moldovei constituia doar jumătate din nivelul unional, dar este evident, analizând datele oficiale, că Moldova a deţinut în perioada anilor 1940-1985 cel mai ridicat ritm de creştere a producţiei industriale, comparativ cu toate celelalte republici în ansamblu: de 73 ori mai mare decât nivelul anului 1940, de trei ori mai mare decât media Uniunii Sovietice raportată la aceeaşi perioadă şi de 2-3 ori mai ridicat decât ritmurile creşterii producţiei industriale ale unor republici, precum Rusia, Ucraina, Bielorusia, Georgia sau Uzbekistan şi de 7 ori mai mare decât ritmul Azerbaidjanului[570]. Raportat la anii 1960 şi 1970, adică ritmul creşterii în perioada 1960-1985 şi 1970-1985, Moldova se situa pe locul IV şi depăşea de aproximativ 1,5 ori ritmul industializării Uniunii Sovietice în ansamblu[571]. Dar, trebuie de reţinut că ritmurile industrializării, a majorării progresive a producţiei industriale s-a produs în cea mai mare parte din contul industriei alimentare şi uşoare, adică, indirect, prin prelucrarea produselor de pe loc. Prin urmare, creşterea ponderii industriei în constituirea indicelui de dezvoltare al RSSM nu însemna şi crearea unei economii cu adevărat industriale, cu o structură bine diversificată încât să creeze premise pentru satisfacerea nevoilor interne ale republicii, prin extensie să-i ajute, în cazuri limită, să supravieţuiască fără a recurge la exporturi masive din afară.

După ritmul creşterii producţiei agricole, Moldova se situa peste media unională, dar era devansată în această privinţă de aproape toate republicile asiatice şi caucaziene[572], deşi, după cum s-a menţionat anterior, agricultura a beneficiat de peste 40% din totalul investiţiilor Moldovei, în timp ce media unională a investiţiilor revenită agriculturii era de aproximativ 20 %. În această ordine de idei, Moldova a fost discriminată de regimul sovietic din alt punct de vedere, în orice caz nu din cel al alocaţiilor centralizate de la Centru. Mai exact, discriminarea trebuie văzută în tendinţa de a încuraja domenii care erau complementare economiei sovietice şi de a crea o specializare strict delimitată a economiei moldoveneşti, foarte dependentă de capriciile naturii, după cum aminteam, şi susceptibilă de a provoca perturbaţii şi dificultăţi cronice, prin extensie, foarte dependentă de "ajutoarele frăţeşti" din afară. Cu alte cuvinte, putem vorbi de discriminare pe criterii economice a RSSM în măsura în care erau încurajate domenii cu un grad înalt de posibilitate de a deveni falimentare, pe baza cărora nici o ţară sau regiune nu-şi poate lega exclusiv speranţele creării unei prosperităţi avansate şi continue. Această concluzie este îndreptăţită şi de faptul că republicile

---

[570] *Moldavskaja SSR v cifrah v 1974*, Chişinău, Cartea Moldovenească, 1975, p. 49.
[571] *Narodnoe hozjajstvo SSSR v 1985*, Moskva, Finansy i Statistika, 1986, p. 101.
[572] *Ibidem*, p. 101, 187 (calculele aparţin subsemnatului).

specializate în agricultură şi domeniile legate de ea erau pe ultimele locuri după indicele dezvoltării economice în 1990. La acest capitol Moldova, după cum s-a menţionat anterior, era pe locul al VI-lea în 1965 şi pe locul al IX-lea în 1990, ceea ce arată că specializarea preponderent în agricultură avea efecte dezastruoase o dată cu trecerea timpului.

Referitor la sectorul industrial, care s-a bucurat de o atenţie predilectă în modelul sovietic de modernizare şi i se atribuia un rol mai mare decât în alte modele, putem să concluzionăm că pretenţia regimului sovietic era nu numai teoretică, dar şi reala într-o oarecare măsură, anume să contribuie la diminuarea decalajului de dezvoltare economică a republicilor unionale. De ce nivelul de dezvoltare al Moldovei era, totuşi, la 1990, mai scăzut decât nivelul unional, decât cel al republicilor baltice şi slave, în particular? Prima explicaţie constă în faptul că deşi s-au investit fonduri importante în industria moldovenească, performanţele acesteia erau dependente de productivitatea din agricultură. Din acest considerent eficienţa sectorului industrial era mai scăzută decât media unională şi acest fapt diminua într-o măsură considerabilă progresul economic. Altă explicaţie, care poate fi valabilă şi la nivel internaţional, indiferent de modelul economic aflat în discuţie, se referă la creşterea disproporţionată a populaţiei pe cale naturală. În cazul Moldovei, pe lângă metodele de creştere naturală a populaţiei se adăugau şi cele promovate în mod artificial de către regimul sovietic – migraţii dirijate, privilegii acordate ruşilor în obţinerea spaţiului locativ, în sfera educaţională etc. Creşterea numerică a personalului angajat[573] în economia moldovenească, de aceea, a fost motivată, mai mult decât în alte republici, din considerente politice, mai puţin din raţiuni economice. Aceste fenomene – migraţii dirijate sau necontrolate, crizele economice endemice – au determinat, în ultimă instanţă, colapsul întregului sistem economic şi politic sovietic şi iniţierea programului gorbaciovist de reforme la mijlocul anilor ’80. Au existat, de asemenea, alte cauze nu mai puţin importante, sau poate chiar mai importante, care au provocat criza economică a regimului sovietic. Mai întâi de toate este vorba de imposibilitatea Uniunii Sovietice, precum şi a celorlalte state comuniste satelite, de a se adapta noilor condiţii ale revoluţiei tehnico-ştiinţifice şi informaţionale. Cel puţin de la începutul anilor ’70 era clar că viitorul aparţine tehnicii de calcul, a tehnologiilor sofisticate în care informaţia şi manipularea acesteia va avea un rol important în crearea unei economii viabile[574]. Uniunea Sovietică, însă, a acceptat noua provocare a revoluţiei tehnico-ştiinţifice cu mari rezerve, întrucât introducerea la scară largă a calculatoarelor în economie era susceptibilă de a periclita existenţa regimului ca atare[575]. Calculatorul oferea o marjă de libertate individului care nu se

---

[573] Pe lângă planurile de creştere a producţiei, existau şi planuri de îndeplinit în ceea ce priveşte numărul angajaţilor. Vezi, de exemplu, ANRM, F.3021, inv. 4, d. 1074, f. 205; F. 3273, inv. 1, d. 928, f. 1-40 etc.

[574] A se vedea mai pe larg John Naisbitt, *Megtendinţe. Zece noi direcţii care ne schimbă viaţa*, Bucureşti, Editura Politică, 1989, p. 39-76 (capitolul *De la societatea industrială la societatea informaţională*).

[575] Mihail Geller, *op. cit.*, p. 187.

încadra nicidecum în canoanele comuniste şi regimul s-a aflat practic într-o stare de "stagnare" economică în perioada lui Brejnev. Mai era şi problema birocratizării excesive a întregului sistem, a cheltuielilor exorbitante destinate complexului militar şi structurilor de forţă[576], a nomenklaturii care a prins gustul unei vieţi luxoase, hedoniste, fără a se preocupa de nevoile ascendente de produse de larg consum ale oamenilor de rând etc. O cauză economică specifică a fost şi criza alimentară, Uniunea Sovietică devenind, de la începutul anilor '70, din ce în mai dependentă de exportul de grâu, dar nu numai, din alte ţări precum Canada, Statele Unite[577] ş.a. Importul de produse alimentare a determinat cheltuieli suplimentare de valută şi a accentuat şi mai mult criza financiară a regimului. Pentru a avea valută Uniunea Sovietică trebuia să caute cumpărători ai produselor sale pe piaţa externă, dar întrucât puţine produse industriale sovietice erau competitive în exterior, problema valutei, a asigurării cu rezerve alimentare prin urmare, devenea, spre începutul anilor '80, din ce în ce mai dificilă. Astfel, modelul sovietic de modernizare şi-a epuizat, către anul 1985, posibilităţile sale de creştere economică şi de adaptare la noile provocări ale lumii contemporane şi şi-a semnat verdictul: dispariţia iremediabilă din istorie.

Dar să revenim la problema ce ne preocupă în mod special în capitolul de faţă: a existat oare sau în ce măsură se poate vorbi de o politică economică a Centrului faţă de periferiile naţionale, faţă de anumite popoare care constituiau majoritatea unei sau altei republici unionale? Credem că a existat, dar totodată trebuie să remarcăm faptul că existau şi diferenţe regionale majore de dezvoltare economică chiar în interiorul republicilor unionale. Dezvoltarea republicilor era neuniformă pe întreg teritoriului lor. În RSSM, de exemplu, zona estică, numită şi Transnistria, care constituia în jur de ¼ din teritoriul republicii moldoveneşti, producea, în 1989, aproximativ 40% din produsul intern brut (PIB)[578], datorită faptului că pondera industriei în regiune era mult mai ridicată decât în teritoriul basarabean al RSSM. Cauzele acestei concentrări masive de întreprinderi industriale în stânga Nistrului nu au fost pe deplin elucidate. Regiunea menţionată nu se deosebeşte în mod esenţial de restul teritoriului RSSM din punct de vedere al bogăţiilor subpământene şi al condiţiilor climaterice. Aşa încât ar exista câteva explicaţii de ce în zonă era

---

[576] Bugetul militar al Uniunii Sovietice constituia, în anii '70, după estimări occidentale, între 11 şi 12% din PNB, în timp ce cheltuielile militare ale SUA nu a depăşit 8,2% din PNB, cota maximă din timpul războiului din Vietnam(1965-1973). Vezi Joseph S. Berliner, *Economic prospects*, în *The Soviet Union: looking for the 1980s*, Stanford University, Hoover Institution Press, 1980, p. 90. Besançon, citând surse sovietice din timpul lui Gorbaciov, afirmă că în perioada Brejnev s-au alocat până la 43 % din PIB pentru nevoile militare, ceea ce, potrivit lui Afanasiev, reprezenta mai mult decât sub Stalin, în al doilea război mondial. Idem. *Anatomia unui spectru. Economia politică a socialismului rea*l, Bucureşti, Humanitas, 1992, p. 8.

[577] Gertrude E. Schroeder, *Prospects for the consumer*, în Robert Wesson (ed.), *op. cit*., p. 115.

[578] Octavian Şofransky, *Republica Moldova: capital geopolitic*, Chişinău, Editura Cartier, 1999, p. 19.

concentrată aproape jumătate din întregul potenţial industrial al republicii. În primul rând, deoarece era un teritoriu mai îndepărtat de frontiera de stat a URSS, respectiv era o zonă mai ferită de un eventual atac din afară. În al doilea rând, pentru că acolo industrializarea în variantă sovietică a început mai devreme, încă din anii '30 şi Uniunea Sovietică a dezvoltat o industrie relativ avansată în RASSM tocmai pentru a servi drept un "model atractiv" pentru românii din dreapta Nistrului, dar şi pentru alte popoare din Balcani. Ar mai exista şi alte ipoteze pe care am putea să le expunem, care ar putea să includă şi o anticipare a unei eventuale uniri a teritoriului basarabean cu România, dar nu ne hazardăm în astfel de presupoziţii atât timp cât nu dispunem de date documentare relevante în acest sens.

În ultimii ani de Perestroikă, în literatura de specialitate s-a recunoscut că există, în mare, cinci regiuni geografice în Uniunea Sovietică care se deosebeau din punctul de vedere al structurii economice şi al nivelului de dezvoltare economică, şi care corespundeau, în linii generale, hotarelor etnice. Astfel, cea mai dezvoltată regiune a fost apreciată a fi zona centrală şi nord-vestică a Federaţiei Ruse, centrală şi nord-estică a Ucrainei, precum şi republicile baltice, regiune care avea cea mai diversificată structură economică şi în care predominau industriile cele mai performante, cum ar fi construcţia de maşini, chimică, a materialelor de construcţii, cu o pondere rezonabilă a industriilor uşoară şi alimentară[579]. A doua regiune economică după nivelul de "armonizare" a părţilor sale componente era zona bazinului râului Nipru, inclusiv Doneţkul, zona munţilor Ural şi a Siberiei de vest. Deosebirea de prima regiune consta în faptul că a doua regiune avea o pondere mai mare a industriei alimentare. A treia cuprindea Siberia nordică şi estică, precum şi Extremul Orient cu Habarovsk şi Vladivostok, principala ramură fiind extragerea bogăţiilor subpământene şi sectoarele legate nemijlocit de producerea curentului electric. A patra regiune era alcătuită din raioanele de sud, centru-sud ale Rusiei cu cernoziomurile sale binecunoscute şi Caucazul de nord, în care agricultura şi industria alimentară aveau ponderea cea mai însemnată în comparaţie cu ponderea altor sectoare precum construcţia de maşini, prelucrarea metalelor şi industria chimică. A cincia regiune economică, cea mai dezavantajată din punct de vedere al eficienţei sectoarelor componente era compusă din zona de sud-vest a Ucrainei, din republicile caucaziene şi asiatice, Kazahstan, Bielorusia şi Moldova. Ultima regiune avea o economie cu o structură preponderent unidimensională comparativ cu standardele sovietice. Agricultura şi industriile conexe -- alimentară şi uşoară -- deţineau rolul principal, mai mult, chiar celelalte sectoare, inclusiv industria grea, atât cât exista, era subordonată necesităţilor legate de agricultură şi ramurilor de prelucrare a produselor agricole[580]. Chiar dacă, la limită, am admite sinceritatea intenţiilor Moscovei de a diversifica structura economică a republicilor din ultima categorie, inclusiv a Moldovei, realizarea acestei idei era totuşi imposibilă, cel puţin din două considerente. În primul rând, deoarece o economie republicană cu o

---

[579] D.D. Moskvin, *Naselenie SSSR: voprosy migracii*, Moscova, Nauka, 1991, p. 58.
[580] *Ibidem*, p. 59-60.

structură diversificată şi care să acopere, în mare, necesităţile ei curente ar fi slăbit dependenţa de alte republici, în special de Rusia. Dependenţa economică a unei republici faţă de celelalte constituia, în ultimă instanţă, una din condiţiile *sine qua non* ale existenţei Uniunii Sovietice, în sensul de prevenire a tendinţelor secesioniste prin mijloace economice. În al doilea rând, pentru că economia sovietică era prin esenţa ei o economie autarhică, închisă, producţia internă trebuia să acopere necesităţile de bază fără a apela masiv la exporturi din lumea "capitalistă". Din această perspectivă, era normal ca Moscova să reducă teritoriile din sud, cu o climă mai blândă - republicile caucaziene, asiatice, Kazahstanul şi Moldova[581] la rolul de furnizoare de produse alimentare, măcar din considerentul că Rusia ducea lipsă de condiţii climaterice prielnice specializării în agricultură. Totodată, se observă că, în mare, teritoriile ce se specializau în producţia agricolă coincideau cu regiunile de hotar ale Uniunii Sovietice şi dezvoltarea unor industrii strategice, din motive de securitate, era nepotrivită şi din acest punct de vedere.

Ce concluzii putem face referitor la dimensiunea economică a "politicii naţionale" a Uniunii Sovietice în RSSM? În primul rând, se observă, folosind datele statistice oficiale, un efort constant din partea Centrului de a promova o politică îndreptată spre apropierea nivelului de dezvoltare economică al republicilor unionale, inclusiv a Moldovei, cu a celor mai dezvoltate regiuni sovietice. Dacă facem comparaţie cu principalii indici de dezvoltare a anului 1940, dezvoltarea economică a Moldovei pare impresionantă. Cu toate acestea, RSSM a rămas şi la 1990, o provincie cu o economie în care părţile ei componente constituiau "călcâiul lui Ahile" al economiei sovietice în general, în sensul că agricultura a arătat că era cel mai ineficient sector al economiei sovietice, al modului de dezvoltare sovietic în particular, aşa cum nu este cazul altor state care şi-au asigurat un nivel avansat de dezvoltare, specializându-se preponderent în acest domeniu (spre exemplu – Danemarca, Olanda etc.) şi având condiţii climaterice şi o calitate a solului care ceda de multe ori celor din Basarabia. Economia RSSM, de rând cu cea a republicilor caucaziene şi asiatice, a Kazahstanului şi a Bielorusiei, se specializa preponderent într-un domeniu – agricultură şi constituiau "grânarul", un fel de anexă agricolă a Uniunii Sovietice şi era la un nivel de dezvoltare inferior altor republici europene ale URSS. Cu toate strădaniile regimului de a demonstra că a promovat o politică a "şanselor egale", republicile menţionate au rămas o periferie a marii Uniuni în sens literal, cu tot ce comportă această noţiune. Anume, este vorba de promovarea intereselor Centrului în detrimentul intereselor particulare ale republicilor, cu excepţia republicilor baltice şi parţial a Ucrainei, Rusia, după cum s-a văzut, fiind republica cu economia cea mai armonioasă din punct de vedere al sectoarelor componente, dar şi al ramurilor care depindeau mai puţin de capriciile naturii. Prin urmare, chiar creşterea economică a majorităţii republicilor a fost instrumentalizată şi încurajată în măsura în care suplinea necesităţile majore ale economiei metropolei. De aceea,

---

[581] Bielorusia a fost "sacrificată", probabil, tot din acest considerent: solul ei era favorabil creşterii cartofilor, unul din produsele de bază în alimentaţia sovietică.

politica economică sovietică faţă de republicile unionale este criticabilă din perspectiva pretenţiei Centrului de a edifica în fiecare republică o economie armonioasă, dar este explicabilă din unghiul de vedere al concepţiei că econimia sovietică era un tot întreg[582]. Politica dirijată sau necontrolată a migraţiilor, o parte componentă a "politicii naţionale" sovietice, precum şi implicaţiile sale ulterioare vor constitui subiectul celei de-a doua părţi a capitolului următor, care nu este decât o prelungire al celui de-al doilea şi al treilea capitol din prisma efectelor politicii etnoculturale şi a dimensiunii economice a "politicii naţionale" a Uniunii Sovietice în Basarabia.

[582] Cum spune Robert Wesson: soviet policy towards its national republics can be understood as a policy towards "an extending whole". Idem, *Russian Dilemma*, New York, Paragon House, 1974, p. 64.

CAPITOLUL IV

CONSECINŢE ETNOLINGVISTICE ŞI ETNODEMOGRAFICE ALE STĂPÂNIRII SOVIETICE ÎN BASARABIA

Problemele care ne vor preocupa în capitolul de faţă se referă la consecinţele etnolingvistice şi etnodemografice ale stăpânirii sovietice în Basarabia şi scopul principal al acestui compartiment va fi să încercăm să stabilim măsura în care dinamica schimbărilor demografice a influenţat procesele de asimilare etnică, culturală sau lingvistică. Alt scop va fi să elucidăm consecinţele dimensiunii economice a "politicii naţionale" în RSSM. Altfel spus, capitolul prezent prelungeşte tema celor două capitole anterioare, anume aspectele ce privesc repercusiunile politicii etnoculturale şi a celei economice asupra fenomenului de asimilare sau integrare în societatea sovietică.

Asimilarea etnică şi schimbarea componenţei etnice a populaţiei locale din Basarabia a avut loc prin diferite mijloace. La început au predominat modalităţile brutale, prin înfometare, represiuni şi deportări. După 1953, în special după 1956, regimul sovietic se "umanizează" într-o oarecare măsură, dar nu renunţă la scopurile sale declarate, ci apelează la metode mai sofisticate. Constituirea "poporului sovietic", s-a recunoscut, era un proces de lungă durată, prin extensie, politica ce urma a fi promovată trebuia implementată prin mijloace mai subtile. Unul din aceste mijloace a fost încurajarea căsătoriilor interetnice. Etnograful sovietic Iu. V. Bromlei, de exemplu, a fost printre cei care a susţinut această idee, apreciind chiar că mariajele mixte erau un mijloc esenţial de asimilare etnică[583] şi care nu contravenea politicii naţionale leniniste, în sens că nu implica folosirea mijloacelor violente, făţiş forţate. În legătură cu aceasta, sondajele au arătat că persoanele care au atitudine negativă faţă de mariajele mixte nu cunosc a doua limbă "maternă", limba rusă[584]. Astfel, acceptarea limbii ruse ca limbă de comunicare interetnică avea menirea să contribuie, din punctul de vedere al celui mai important etnograf sovietic, la creşterea de mariaje mixte, prin extensie, să faciliteze pe scară largă renunţarea la afilierea identitară tradiţională.

Cuantificarea gradului de asimilare etnică printre românii basarabeni poate fi stabilit după statisticile oficiale deja publicate, admiţând de la bun început că însuşi regimul era cointeresat în acurateţea datelor pentru a determina cu exactitate fenomenele demografice şi, prin extensie, de a interveni ulterior prin mijloace politice pentru a contracara sau spijini o anumită tendinţă în viitor. Privitor la căsătoriile cu alte naţionalităţi, conform unui sondaj din 1987, 90% dintre românii din localităţile urbane şi 80% din cele rurale şi-au exprimat o atitudine pozitivă[585].

---

[583] Ju. V. Bromley, *Sovetskaja ètnografija*, Moscova, Nauka, 1975, p. 151-152.
[584] *Etniceskie processy v sovremennom mire*, sub redacţia lui Ju.V. Bromley, Moscova, Nauka, 1987, p. 153.
[585] *Ibidem.*

În realitate, după recensământul din 1989, numai 28,5% din români erau căsătoriţi cu persoane de altă naţionalitate : 28,2% în rândurile bărbaţilor bărbaţilor şi, respectiv, 28,8% în rândurile femeilor[586]. Cota era destul de ridicată, în comparaţie cu media unională - 20,4%. Dintre popoarele cu o populaţie de peste jumătate de milion, germanii, evreii, tătarii, bieloruşii şi ucrainenii aveau o cotă de mariaje mixte mai mare (respectiv 66,1%, 52,95%, 41,55%, 35% şi 33,5%). Cele mai scăzute cote le aveau uzbecii, turkmenii, chirghizii, cazahii, azerii, lituanienii şi tadjicii (respectiv 5,8%, 5,95%, 6,5%, 7,35%, 12,35%, 13,2%)[587]. Se observă, deci, că popoarele asiatice, în marea lor majoritate, erau mai rezervate în privinţa căsătoriilor cu persoane de alte etnii, dat fiind faptul că religia musulmană era mai restrictivă şi a servit drept o barieră destul de serioasă în faţa proceselor de amalgamare etnică şi asimilare culturală, lingvistică etc. (la care se mai adaugă şi diferenţele rasiale). Românii basarabeni, pe de altă parte, erau mai puţin refractari faţă de căsătoriile interetnice şi intrau în eşalonul de frunte al naţionalităţilor cu un spirit "internaţionalist", deci nu-şi făceau probleme de conveţuire cu persoane de origine etnică diferită, prin extensie, erau mai vulnerabili faţă de asimilare, după logica expusă de Bromlei.

Alt mijloc după care putem stabili gradul de "apropiere" al românilor basarabeni faţă de poporul rus şi alte popoare sovietice, gradul de integrare şi asimilare în cultura şi societatea sovietică, ne este oferit de recensămintele populaţiei. În general, se admite că limba constituie un "simbol afectiv al identităţii" şi din acest motiv, "asimilarea lingvistică nu este altceva decât aspectul exterior al procesului complex de asimilare"[588]. Recensămintele sovietice, din 1959, 1970, 1979, 1989, conţin date privind numărul bilingvilor (cu excepţia celui din 1959) şi ceea ce ne preocupă în mod special, numărul celor care şi-au însuşit limba rusă ca limbă maternă, dar şi-au păstrat fidelitatea faţă de naţionalitatea din care proveneau. Cu alte cuvinte, cei care în perspectivă, cel puţin teoretic, deveneau vulnerabili faţă de asimilarea totală în naţiunea dominantă.

Conform recensământului din 1959, "moldovenii" constituiau 65,4% din totalul populaţiei republicii sau 1 888 229 persoane. În 1970, ei alcătuiau 64,6% (2 303 916), în 1979 64,0% (2 524 687) şi în 1989 63,4% (2 794 749). După primul recensământ, 98,2% din "moldoveni" declaraseră limba "moldovenească" limbă maternă[589]. Nu există date referitoare la cunoaşterea limbii ruse.

Începând cu al doilea recensământ avem date mai detaliate. Astfel, în 1970, 97,7% dintre moldoveni îşi menţineau limba maternă ca primă limbă, 2% - rusa, restul 0,3% - alte limbi. Cu alte cuvinte, în 1970, 46 191 "moldoveni" s-au asimilat lingvistic limbii dominante, iar alţi 0,3% altor limbi minoritare; 33,9% sau 780 506 persoane pretindeau a cunoaşte limba rusă ca a doua limbă "maternă"[590].

---

586 A. M. Černjak, *Etnopolitičeskie problemy evreev v SSSR,* în *Nacional'nye processy v SSSR*, Moscova, Nauka, 1991, p. 221.
587 *Ibidem* (calcule personale după tabelul oferit de Černjak).
588 L. Hajda, *op. cit.*, p. 18.
589 *IVPN 1959*, volum adiţional consacrat RSS Moldoveneşti, p. 92.
590 *Ibidem,* 1970, vol. 4, p. 279.

După datele recensământului din 1979, situaţia arăta în felul următor: 96,5% sau 2 437 001 şi-au păstrat limba maternă ca primă limbă de comunicare, în timp ce 3,3% sau 82 451 persoane - rusa, iar 0,2% sau 6 235 persoane - alte limbi. Cei care declarau că ştiu limba rusă destul de bine constituiau 46,2%[591]. Din 3,3% de "moldoveni" care îşi aleseseră rusa ca limbă maternă, 1,2% rămâneau în continuare cunoscători ai limbii "moldoveneşti" ca a doua limbă.

Dintre celelalte naţionalităţi importante din republică, ucrainenii, bulgarii şi găgăuzii erau cei mai afectaţi de asimilarea lingvistică. În 1970, de exemplu, numai 68,5%, 80,2% şi, respectiv, 91,7% dintre aceştia au menţionat în calitate de limbă maternă limba naţionalităţilor lor[592]. Se constată, deci, următorul fenomen: faptul de a nu avea sau a fi situat pe teritoriul unei alte republici, în care naţionalitatea titulară era alta decât cea din care proveneau cele trei naţionalităţi menţionate avea repercusiuni profunde şi dramatice din unghiul de vedere al păstrării identităţii etnice.

În 1989, 95,4% dintre "moldoveni" îşi menţineau limba maternă. 1,7% din cei 4,6% care îşi schimbaseră afilierea lingvistică primară îşi păstrau în continuare vechea limbă maternă drept a doua limbă de comunicare. Numărul cunoscătorilor limbii ruse se ridică la 53,3%. Alţi 0,5% declaraseră că ştiu altă limbă decât rusa, pe lângă cea maternă[593]. Evident, numărul celor care declarase că posedă limba rusă destul de bine era exagerat, şi din motivul că mulţi români obişnuiau să-şi exagereze cunoştinţele lor în materie de rusă în ideea de a-şi reprima un complex acut de inferioritate faţă de naţiunea rusă, apreciată a avea un trecut mai glorios în comparaţie cu trecutul propriului popor, pe care, adeseori, moldovenii nu-l cunoşteau cu desăvârşire.

Fenomenul asimilării lingvistice se manifestă pregnant printre românii situaţi în afara republicii. De exemplu, din totalul de 378 043 români din Ucraina în 1970, 85% îşi menţinuseră limba română ca limbă maternă, 8,6% adoptaseră rusa şi 6,35% ucraineana. Un grad sporit de loialitate faţă de limba naţională se observă la românii din regiunea Zakarpatia (96,8%), Cernăuţi (92,06%) şi Odessa (86,9%). În alte regiuni, cu o populaţie dispersată, situate în enclave de doar câteva sate şi înconjurate de etnii slave, precum erau regiunile Voroşilov, Doneţk şi Herson, rata de asimilare lingvistică atingea respectiv 43,95, 36,8% şi 49,2%[594]. În Republica Federativă Rusă, 71,7% din români îşi păstrau afilierea lingvistică (la 1970). În aceiaşi perioadă, în Kazahstan, numărul celor asimilaţi lingvistic constituia 33,5 la sută[595].

Vom admite că asimilarea lingvistică din afara hotarelor republicii era un proces mai mult sau mai puţin inevitabil şi vom reveni la RSSM – "stat naţional sovietic al poporului moldovenesc", unde păstrarea identităţii etnice întâlnea mai

---

[591] *Ibidem*, 1979, volum adiţional, p. 71-72.
[592] *Ibidem*, 1970, vol. 4, p. 279.
[593] *Totalul recensământului unional al populaţiei din RSS Moldovenească din anul 1989*, Chişinău, Departamentul de Statistică, 1990, p. 92-93.
[594] Calcule efectuate de N. Dima după *I.V.P.N.*, 1970, vol. 4. Vezi N. Dima, *op. cit.*, p. 109.
[595] *Ibidem*.

puţine obstacole. În 1979, din 3,35% de români care renunţaseră la limba română ca limbă maternă, 1,2% o menţineau totuşi ca a doua limbă. Respectiv numai 2,1% (mai mult cu 0,1% decât în 1970) deveniseră rusificaţi lingvistic totalmente. În 1989, cota acestora se ridică la 2,9%. Prin urmare, fenomenul asimilării lingvistice integrale a românilor - apreciat a fi în alte state, chiar cu un regim democratic, stadiul final al întregului proces de asimilare[596] - nu a căpătat proporţii de masă. Românii deveneau mai degrabă bilingvi, biculturali decât asimilaţi, fenomen numit aculturaţie[597] sau creolizare[598]. Deşi scopul regimului sovietic, după cum am văzut, era de asimilare lingvistică, apreciată ca primă etapă spre asimilarea integrală (culturală, în ultimă instanţă etnică, identitară), ceea ce se întâmpla realmente era departe de ceea ce-şi propunea regimul în perspectivă.

Putem spune că, până în 1989 inclusiv, limba rusă a funcţionat în calitate de *lingua franca* a tuturor naţionalităţilor şi a îndeplinit mai mult funcţia de instrument de integrare socială şi culturală a societăţii sovietice multinaţionale, funcţie îndeplinită în state multinaţionale, precum Marea Britanie sau Statele Unite, de limba engleză, cu precizarea că în cele două ţări amintite limba de comunicare s-a impus mai mult de la sine, nu prin mijloace forţate. Cu toate că în Uniunea Sovietică limba rusă a fost impusă prin mijloace diverse, inclusiv violente, totuşi, la nivelul întregii ţări, 94,3% (în 1959), 93,9% (în 1970), 93,1% (în 1979) dintre cetăţenii sovietici şi-au declarat ataşamentul faţă de limba lor maternă ca primă limbă de comunicare[599], ceea ce arată că procesul de asimilare lingvistică totală, la scara întregii Uniuni Sovietice, nu a atins performanţe deosebite, poate tocmai din motivul că felul în care se impunea adeseori studierea limbii ruse declanşa reacţii de respingere din partea naţionalităţilor ne-ruse. Acest lucru stârnea, într-adevăr, efecte contrarii, cu atât mai mult cu cât, învăţarea limbii ruse devenise obligatorie din 1959 încă din clasele primare[600], de la o vârstă când elevii abia îşi cunoscuseră

---

[596] *Ibidem*, p. 93.

[597] Pentru o definiţie a termenului de "aculturaţie", a se vedea, de exemplu, *Dicţionarul spiritului tolerant*, Bucureşti, Editura Evenimentul, 1997, p. 16: "proces de schimb inegal al elementelor (obiceiuri, datini, valori, simboluri) şi formelor de cultură (rurală, urbană) realizat între două societăţi deosebite sub raport cultural şi intrate în contact direct, parţial sau total, de scurtă sau de lungă durată, lent sau violent (…)".

[598] Eduard Glissant a dat următoarea definiţie creolizării: "creolizarea înseamnă aducerea la un loc în partea respectivă a lumii a mai multor culturi variate, sau cel puţin a elementelor unor culturi distincte, pentru a obţine ceva nou şi imprevizibil, ceva diferit de suma unei simple sinteze a acestor elemente; cineva poate să prevadă rezultatul amestecului raselor, însă creolizarea este imprevizibilă ". Idem, *Identitate şi diversitate*, în "Sud-Est. Artă. Cultură. Civilizaţie", Chişinău, nr. 3, 1997, p. 45.

[599] M. N. Guboglo, *Razvitie jazykovoj žjizni sovetskogo obščestva v svete Konstitucii SSSR*, în *Aktual'nye problemy nacionalinyh otnošenij v svete Konstitucii SSSR*, Moscova, Nauka, 1981, p. 128-129.

[600] A se vedea, Yaroslav Bilinsky, *op. cit.*, p. 138-158.

limba lor maternă, total străină, de regulă, de limba rusă şi o percepeau ca o povară prea grea pentru anii lor[601].

Prin urmare, cuantificarea gradului de asimilare, după recensăminte, ne oferă un tablou relativ vag. Procesele profunde de asimilare, în realitate, nu pot fi surprinse de statistici, lucru de care ne vom preocupa în capitolul următor, consacrat "Mentalităţii şi identităţii etnice la românii basarabeni, 1944-1989".

* * *

Care au fost efectele etnodemografice ale modernizării economice în Basarabia? În ce măsură se poate vorbi de o "politică naţională" pornind de la perspectiva politicii economice a Uniunii Sovietice? A existat o politică oficială consecvent promovată care să urmărească o schimbare treptată a componenţei etnice a populaţiei RSSM şi ce rol revine migraţiilor dirijate în procesele etnodemografice? Au existat restricţii privind accederea românilor în posturi manageriale importante şi cum se explică faptul că ei aveau o reprezentare neînsemnată în structurile economice comparativ cu cota revenită lor din totalul populaţiei? Acestea ar fi doar câteva întrebări la care vom încerca să răspundem în continuare (nu neapărat în ordinea anunţată).

Un prim indicator pentru evaluarea consecinţelor modernizării economice a Basarabiei sovietice îl constituie gradul de urbanizare al populaţiei. În 1944 şi în 1959, Basarabia avea cel mai redus nivel de urbanizare din Uniunea Sovietică (18%[602] şi, respectiv, 22%[603]). În următoarele decenii ea a cunoscut însă cel mai ridicat ritm de urbanizare din toată Uniunea Sovietică. Astfel, în 1979 cota populaţiei urbane a atins cifra de 38%, iar peste un deceniu - 47 %[604]. Ceea ce ridică anumite semne de întrebare este că din totalul populaţiei urbane a RSSM în 1989, românii erau urbanizaţi în proporţie de numai 25%, în timp ce ruşii – în proporţie de 80%, evreii - 98%, ucrainenii - 45%, ţiganii - 56% etc[605]. Astfel, românii aveau unul din cel mai redus nivel de urbanizare, atât în comparaţie cu principalele naţionalităţi ale Uniunii Sovietice, cât şi în comparaţie cu cele mai importante grupuri etnice din republică. Pe de altă parte, românii constituiau în 1989 aproape jumătate din populaţia urbană a republicii - 46,3 %, restul populaţiei urbane era alcătuită în majoritate din etnici ruşi, ucraineni şi evrei[606]. Acest lucru s-

---

601 Această afirmaţie se bazează pe experienţa personală a subsemnatului, împărtăşită şi de alte persoane.
602 AOSPRM, F. 51, inv. 2, d.141, f. 80-82.
603 Bela Sarvalvi (ed.), *Urbanization in Europe*. Budapest, Hungarian Academy of Sciences, 1975, p.71
604 *Totalurile recensământului unional…,* p. 7.
605 ACSSRM, document O7.13. 26 din 30 martie 1990 (date obţinute prin amabilitatea lui Dorin Lozovanu. A se vedea articolul său, în curs de apariţie, din "Anuarul Muzeului de Etnogrifie şi Istorie Naturală", Chişinău, 1999).
606 Valentin Zelenciuc, interviu acordat ziarului "Nezavisimaja Moldova", 26 octombrie, 1993, p. 2.

a datorat faptului că începând cu 1975 numărul persoanelor care plecau din Moldova era mai mare decât a celora care veneau[607]. În acelaşi timp, 80,3 la sută din populaţia rurală era alcătuită din etnici români. În perioada cuprinsă între primul şi ultimul recensământ sovietic postbelic, s-a observat o reducere a cotei parte a ruşilor şi al ucrainenilor din totalul populaţiei care trăia la sate – de la 4,4 % la 3,3 % pentru ruşi şi de la 13,1 % la 9,6 % pentru ucraineni[608].

Care ar fi explicaţia acestei situaţii şi ce rol revine factorilor obiectivi şi subiectivi? Una din explicaţii este că şi la 1919 românii erau una din cea mai puţin urbanizată etnie din provincie, cu o cotă a populaţiei urbanizate de numai 5,8%, adică 98 000 din totalul de 1 683 000 de români trăiau în oraşe[609]. În acelaşi timp, ruşii aveau o cotă de urbanizare de 40%, evreii – de 48,3%, ucrainenii – de 11,4% etc.[610] În 1930, românii continuau să fie cea mai puţin urbanizată etnie din provincie, atât după număr[611], cât şi după mentalitate[612]. Deşi administraţia românească a încurajat deschis o politică îndreptată spre creşterea numărului românilor la oraşe, în detrimentul altor naţionalităţi, perioada relativ scurtă de 22 de ani şi o anumită rezervă şi inerţie provenite din modul de viaţă patriarhal-tradiţionalist al basarabenilor a prejudiciat eforturile Bucureşti-lor în acest sens[613]. Pe de altă parte, trebuie amintit şi de o oarecare neglijare a provinciei româneşti dintre Nistru şi Prut în perioada 1918 - 1940, datorată atât insecurităţii create de pretenţiile sovietice, cât şi lipsei unei strategii de dezvoltare rapidă şi eficientă a României interbelice în ansamblu. Aşa încât, dacă revenim la anul 1989, judecând retrospectiv, regimul sovietic nu a reuşit decât să perpetueze în folosul său acest decalaj de urbanizare, existent încă la 1940.

Pe de altă parte, dacă facem abstracţie de modul în care a evoluat în timp urbanizarea republicii pornind de la proporţia de urbanizare revenită fiecărei etnii în parte, constatăm următoarele. În perioada anilor 1944-1959, cota populaţiei urbane creşte de la 18%[614] la 22%[615]. După 1959, în decursul a 30 de ani, se ajunge la o creştere de peste două ori a populaţiei urbane a RSSM, perioadei 1959-1979 revenindu-i cel mai ridicat ritm de urbanizare din Uniunea Sovietică din anii postbelici (aproximativ 76%)[616]. Această situaţie poate fi explicată cel puţin din două perspective: 1) politica regimului îndreptată spre reducerea diferenţelor

---

607 Ibidem.
608 Ibidem.
609 *Dicţionarul statistic al Basarabiei*, Chişinău, Tipografia “Glasul Ţării”, 1923, p. 11.
610 *Ibidem*.
611 Ion Agrigoroaiei, Gheorghe Palade, *Basarabia în cadrul României întregite, 1918-1940,* Chişinău, Universitas, 1993, p. 66.
612 A se vedea, în acest sens, capitolul 5.
613 Unele din aceste probleme le discută Svetlana Suveică în teza sa de doctorat, întitulată *Basarabia în cadrul României întregite în perioada imediat următoare Marii Uniri*, Iaşi, Universitatea “Al. I. Cuza”, 1999.
614 AOSPRM, F. 51, inv. 2, d.141, f. 80-82.
615 Bela Sarvalvi (ed.), *op. cit.*, p. 71.
616 *Ibidem*.

existente între republicile sovietice, inclusiv şi la capitolul urbanizare, care constituie unul din criteriile modernizării; 2) decizia lui Hruşciov de a construi comunismul la începutul anilor ‘80, deşi amendată (amânată) de Brejnev după 1964, atribuia urbanizării un rol esenţial în constituirea “omului nou”, fără prejudecăţi de clasă sau etnice, ori ceea ce s-a numit politica de apropiere a satului de oraş[617]. Prin urmare, regimul sovietic preconiza rezolvarea mai multor probleme prin intensificarea ritmurilor de urbanizare, printre care cele două probleme enumerate mai sus ocupau un rol central.

O problemă controversată din prisma “politicii naţionale” a Uniunii Sovietice în Moldova rămâne problema migraţiei şi a rolului acesteia în schimbările etnodemografice. Este dificil să stabilim cu exactitate în ce măsură migraţiile au fost dirijate de Centru şi în ce măsură s-au datorat unor procese fireşti, declanşate de modernizarea economică, oriunde în lume. După unele calcule, la 1970, în procesele de migraţie participau aproximativ 4,5% din totalul populaţiei active a Uniunii Sovietice, de 30 de ori mai mult decât în Rusia ţaristă, dar de 4-5 ori mai puţin decât cota populaţiei migratoare în Statele Unite în acelaşi an[618]. Astfel, după criteriul *mobilităţii geografice* URSS se situa la un nivel relativ modest, în comparaţie cu cea mai dezvoltată ţară din lume. De aceea, Moscova a fost nevoită să încurajaze prin măsuri speciale procesele migraţioniste, *mobilitatea geografică* şi *mobilitatea socială* a populaţiei, în intenţia de a asigura cu forţă de muncă teritorii şi domenii economice insuficient dezvoltate şi care duceau lipsă de resurse umane.

Cu toate acestea, migraţia populaţiei sovietice nu a putut fi dirijată preponderent spre regiunile deficitare în resurse umane şi a avut un caracter dezorganizat[619]. În perioada anilor ‘60 – ‘80, de exemplu, din totalul populaţiei migratoare, numai aproximativ 5% o alcătuiau migranţii - muncitori industriali sau agricoli, recrutaţi în mod organizat de organele statului[620]. Astfel încât Moldova, Ţările Baltice etc., republici care dispuneau de surplusuri demografice importante, au atras populaţii din teritorii mai puţin populate pentru că factorii climaterici în aceste teritorii, dar nu numai, erau mai prielnici. Regimul sovietic a încurajat migraţia românilor şi a altor naţionalităţi cu o densitate mare a populaţiei spre Ural sau Siberia, teritorii cu o populaţie redusă şi materii prime care urmau a fi puse în valoare. Alteori, Moscova a încercat să limiteze migraţia spre teritorii dens populate, dar acest lucru a rămas mai degrabă la nivel de declaraţii. Priorităţile politice, strategice, geopolitice, de termen lung ale Moscovei, se pare, prevalau

---

[617] A se vedea, de exemplu, I. I. Bodiul, *Važnaja problema kommunističeskogo stroitel'stva: preodolenie različij meždu gorodom i derevni*, Chişinău, Cartea Moldovenească, 1969.

[618] V. Kasimovskij, *Osnovnye problemy racional'nogo ispol'zovanija trudovyh resursov v SSSR.* Moscova, Nauka, 1971, p. 316.

[619] D. D. Moskvin, *op.cit*, p. 82-90. La aceiaşi concluzie a ajuns şi un cercetător occidental. Vezi Cynthia Buckley, *The Myth of Managed Migration: Migration Control and Market in the Soviet Period*, în “Slavic Review”, winter 98 (accesibil prin internet).

[620] V. I. Peredvencev, *Metody izučenija migracii naselenija,* Moscova, Nauka, 1975, p. 107.

asupra raţiunilor de ordin economic. Uneori s-a recunoscut acest lucru, chiar dacă nu direct, ci într-o formă voalată[621].

Cei care migrau spre Moldova sau Ţările Baltice erau, de regulă, de provenienţă slavă, cu o mobilitate geografică şi socială ridicată, datorată sentimentului că alcătuiesc majoritatea populaţiei sovietice, posedă la perfecţie limba oficială a statului şi deţin privilegii importante, indiferent de faptul că locuiesc sau nu în republica lor natală. În anumite cazuri, ţăranii ruşi erau încurajaţi să plece din republica lor prin intermediul unei politici fiscale ce-i dezavantaja dacă insistau să rămână la locul lor de baştină. Astfel, impozitul pentru folosirea unui hectar de pământ în regiunile Leningrad, Pskov şi Smolensk ale Federaţiei Ruse erau mai ridicate de 3 ori decât în republicile baltice, deşi existau aproximativ aceleaşi condiţii climaterice şi aceiaşi calitate a solului[622]. Din acest considerent, ei plecau din republica lor, dar se aşezau de regulă la oraş, unde obţineau spaţiu locativ în regim preferenţial, inclusiv în Moldova[623]. Abia mai târziu, în anii '70, pentru a atrage migranţii spre teritorii deficitare în resurse umane, regimul sovietic a oferit anumite înlesniri: salarii mai ridicate, servicii şi asigurări sociale privilegiate[624] etc. (această politică este continuată în prezent de Rusia postcomunistă şi migraţia românilor basarabeni, atraşi de avantajele ce li se oferă, devine din ce în ce mai intensă, ceea ce sugerează că, atât în perioada sovietică, cât şi după 1991, o cauză importantă a migraţiilor era şi este de natură economică)[625].

În 1959, românii constituiau 64,6% din totalul populaţiei Moldovei[626]. În 1989, ei deţineau apoximativ acelaşi procentaj[627]. După nivelul natalităţii însă românii se situau pe unul dintre primele locuri din Uniune[628], astfel încât cota lor parte din totalul populaţiei trebuia, teoretic, să fie mai mare în 1989 în comparaţie cu 1959. Prin urmare, migraţiile din alte republici nu au reuşit să schimbe radical componenţa etnică a populaţiei, ci, mai exact, să menţină raportul existent în 1959. N. Dima a calculat că în decursul unui deceniu, 1959-1970, 83 000 ruşi, 48 000 ucraineni şi 8 000 evrei au venit în Moldova[629]. Pentru alte perioade nu dispunem

---

[621] Vezi Ju. V. Bromley, M. N. Guboglo ş. a., (eds.), *Mežnacional'nye svjazi i vzaimodejstvie kul'tur narodov SSSR*, Tallin, "Èèsti Raamat", 1978, p. 26-27. Vezi şi A. M. Liseckij, *Voprosy nacional'noj politiki KPSS v uslovijah razvitogo socializma*, Chişinău, Cartea Moldovenească, p. 58-59.

[622] Š. M. Munčaev, *op. cit.*, p. 326.

[623] Fapt recunoscut în perioada Perestroikăi chiar de reprezentanţi ai populaţiei rusofone din Moldova. Vezi, de exemplu, "Învăţământul public", 10 iunie, 1989, p. 2.

[624] A se vedea colecţia de studii întitulată *Social'nye i ekonomičeskie osobennosti migracii*, Moscova, Nauka, 1978, p. 35-40.

[625] Vezi detalii în acest sens la Valerii Moşneaga, *Nezavisimaya Moldova i migracia*, Chişinău, "Perspectiva", 1999.

[626] *Itogi vsesojuznoj perepisi naselenija 1959 goda. Moldavskaja SSR*, Moscova, Finansy i Statistika, 1962, p. 92.

[627] *Totalul recensământului unional…,* p. 92-93.

[628] Vezi Dorin Lozovanu, *op.cit*; *Narodnoe hozjajstvo SSSR v 1985*, p. 32-33.

[629] Dima, *From Moldavia to Moldova…*, p. 81.

de date în acest sens. Cert este însă că, potrivit deducţiei referitoare la rata natalităţii, dat fiind şi faptul că o parte bună a moldovenilor care plecau la lucru în alte republici nu s-au mai întors niciodată acasă, fluxul de migranţi spre Moldova a fost continuu. Potrivit celui mai important demograf şi etnograf moldovean, Valentin Zelenciuc, până la mijlocul anilor ’70 Moldova, precum şi sudul Ucrainei, au fost regiunile cu cea mai mare atracţie a migranţilor, comparativ cu toate celelalte regiuni sovietice. Astfel, numai în oraşul Chişinău, numărul ruşilor s-a mărit de la 69,6 mii la 181,1 mii persoane în perioada cuprinsă între recensământul din 1959 şi, respectiv, 1989[630].

Dacă, din punct de vedere economic, migraţiile spre Moldova nu au fost justificate, care ar mai putea fi atunci cauzele acestui fenomen? Estonienii, spre exemplu, au fost prejudiciaţi prin faptul că anunţurile privind locurile de muncă disponibile în republica lor nu erau publicate decât în Rusia, Ucraina sau alte republici[631]. Nu dispunem de documente de arhivă care să confirme această practică şi pentru Moldova, dar există mărturii că s-a procedat şi aici de o manieră asemănătoare[632], numai că s-a reuşit să se păstreze în secret aceste acţiuni, dat fiind sensibilitatea problemei basarabene în relaţie cu România socialistă[633] şi opinia publică internaţională[634]. O altă ipoteză ar fi că direcţionarea migranţilor, preponderent de origine slavă, spre Moldova, nu a fost decisă sau girată de vârfurile de conducere de la Moscova sau Chişinău, ci de unele grupări cu influenţă ce exprimau deschis opţiunea şovino-comunistă şi care nu erau preocupate de consecinţele economice ale acestor migraţii. A treia ipoteză este că însuşi regimul sovietic a promovat o politică duplicitară în privinţa migraţiei: pe de-o parte, a încercat să asigure eficienţa economică în distribuirea regională a populaţiei, adică să reducă la minim fluxul populaţiei spre teritorii cu excedente demografice; pe de altă parte, şi-a propus să sporească amalgamarea artificială a naţionalităţilor în ideea de a facilita astfel asimilarea etnică, numită oficial procesul de constituire al unei noi comunităţi istorice – “poporul sovietic” sau, cu alte cuvinte, rezolvarea “problemei naţionale” prin încurajarea procesului de dispariţie a minorităţilor. Două scopuri care erau incompatibile, aşa cum, din punct de vedere economic, politica unui guvern nu poate fi eficientă dacă îşi propune să relanseze economia,

---

[630] Valentin Zelenciuc, interviu acordat ziarului “Nezavisimaja Moldova”, 26 octombrie, 1993, p. 2. Nu s-au dat încă publicităţii date exacte despre componenţa etnică a oraşelor Moldovei.

[631] Rein Taagepera, *National differences within soviet demographic trends*, în “Soviet Studies”, vol. XX, No. 4, p. 487-488.

[632] Un anunţ de acest fel a fost dat publicităţii de Leonida Lari, *Labirintul basarabean*, în L. Burlacu, (ed.), *op. cit.*, 197-198, articol publicat anterior în “Orizontul”, nr. 10, 1988.

[633] R. R. King, *op. cit*, p. 220-242; D. Deletant, *Romania and the Moldavian SSR*, în “Soviet Analyst”, vol. XII, no. 1, 1983, p. 6-8.

[634] J. Gold, *Bessarabia: the thorny non-exitent problem*, în “East European Quaterly”, vol. XIII, no. 1, 1979, p. 47-74; *Ethnic currents run deep in the Soviet Republic of Moldavia*, în “New York Times”, 8-th november, 1976; L. Kristof, *Russian colonialism and Bessarabia: a confrontation of cultures*, în “Nationalities papers”, vol. II, No. 2, 1974.

fiind preocupat, în egală măsură, de rentabilitatea unor sectoare economice şi evitarea costurilor sociale inerente reformelor de acest gen[635].

Privitor la ponderea românilor în structurile economice, situaţia se prezenta în felul următor. În 1964, din totalul directorilor de întreprinderi industriale din RSSM, românii constituiau doar 2,3%. După două decenii, ponderea lor s-a triplat (8,6%), dar a rămas destul de redusă raportat la cele 64% ce le reveneau din totalul populaţiei republicii[636]. În agricultură, în 1965, 54,3% şi 23,2% dintre preşedinţii de colhozuri şi, respectiv, sovhozuri, erau etnici români. În 1984, ponderea acestora s-a ridicat la 70,3% şi, respectiv, 68,8% [637] . De ce s-a creat această situaţie în economia moldovenească? Una dintre explicaţiile care pot fi invocate este că românii basarabeni n-au excelat niciodată în activităţi manageriale sau care implică mult risc şi responsabilitate. În 1939-1940, de exemplu, minoritarii deţineau 74,4% din întreprinderile şi firmele comerciale din Basarabia (majoritatea acestora fiind evrei)[638], cu toate că administraţia românească a depus eforturi constante, prin acordarea de credite preferenţiale şi alte înlesniri, în vederea sprijinirii etnicilor români în activităţile economice industriale, comerciale şi agricole. După naţionalizarea acestor întreprinderi în 1944-1946[639], evreii au continuat, se pare, să controleze parţial anumite structuri economice, dar de la începutul anilor '50, când cad în dizgraţia regimului, locul lor este ocupat de elemente etnice loiale (preponderent de origine slavă). Indiferent care au fost motivele reale ale marginalizării evreilor din viaţa politică şi economică sovietică, este cert că locul lor a fost ocupat de persoane de încredere ale regimului, care corespundeau, din punct de vedere ideologic şi etnic, intereselor de termen lung ale Moscovei în Moldova. Cel puţin din această perspectivă, reiese că teritoriul dintre Prut şi Nistru era apreciat de Moscova ca o parte componentă a statului naţional rus sau, mai exact, drept o colonie de tip sovietic, deosebită de coloniile imperiilor de tip clasic (francez, dar mai ales britanic etc.)[640] prin faptul că admitea accederea românilor basarabeni, în cazul dat, în posturi de conducere, dar într-o manieră destul de prudentă în anumite domenii. Cota redusă a românilor în funcţiile de conducere din cadrul sectorului industrial şi prezenţa disproporţionată a ruşilor şi a ucrainenilor poate fi explicată şi prin faptul că departamentale centrale dirijau activitatea celor mai importante domenii economice din republicile unionale[641], respectiv numeau

---

[635] Afirmaţie valabilă, de exemplu, pentru regimul neocomunist Iliescu, 1990-1996. Vezi H.-R. Patapievici, *Regimul Iliescu*, în revista "22", 15-21 martie, 1995.

[636] V. Stăvilă, *Evoluţia componenţei naţionale...,* p. 39.

[637] *Ibidem*, p. 38.

[638] Idem, *Situaţia internă a Basarabiei în perioada celui de-al doilea război mondial, 1939-1945 (rezumatul tezei de doctorat)*, Iaşi, Editura Universităţii "Al. I. Cuza", 1994, p.14.

[639] V. I. Caranov, *K istorii...*, p. 22-23, 25.

[640] H. Seton-Watson, *op. cit.*, p. 55-73

[641] În 1980, în RSSM, raportul dintre ministerele de subordonare unional-republicană şi cele de subordonare republicană era de 21:6, cele din urmă fiind de importanţă locală, cum ar fi ministerele transportului, construcţiilor etc. Vezi lista completă în *Sovetskaja*

persoane capabile să le reprezinte interesele în mod necondiţionat. Aceasta implica, prin extensie, promovarea unei politici de cadre care să ia în considerare interesele strategice ale Centrului, fără invocarea reprezentării proporţionale a etniilor din teritoriu, aşa cum puteau să revendice oameni proveniţi din rândul etniilor locale[642]. Aserţiunea noastră, dacă va reuşi să obţină şi o acoperire documentară necesară, ar veni în sprijinul ipotezei că migraţiile au fost controlate mai degrabă într-o manieră clientelară, de conducătorii unor departamente centrale[643], prin intermediul subordonaţilor lor din teritoriu. Fapt ce scutea conducerea de vârf a ţării de explicaţiile ce li s-ar fi cerut în cazul în care o naţionalitate, prin reprezentanţii săi de marcă sau prin acţiuni de masă, ar fi protestat împotriva politicii de cadre, nepotrivite cu principiile declarate ale "politicii naţionale leniniste". Astfel se explică de ce absolvenţii instituţiilor superioare de învăţământ din Moldova erau repartizaţi la lucru în alte republici unionale. Absolvenţii Institutului Politehnic din Chişinău, de exemplu, erau repartizaţi la întreprinderi industriale din Zaporojie, Krivoi Rog, Rostov, Tula, Zelenograd etc. Conform acestui "algoritm al politicii naţionale", în Moldova erau repatizaţi în schimb specialişti din Sverdlovsk, Celeabinsk, Tomsk, Lvov, Odessa, Berdicev ş.a.[644]

Pe de altă parte, de ce românii aveau o pondere mult mai mare în funcţiile de conducere din agricultură? O explicaţie ar fi că majoritatea românilor erau locuitori ai satelor (75%)[645] şi regimul acorda prin această metodă încredere cadrelor locale, le încuraja şi le crea impresia că ei sunt stăpâni la dânşii acasă. În realitate, sectorul agricol oferea posibilităţi reduse în comparaţie cu industria, atât în ceea ce priveşte manipularea unor fonduri şi influenţarea componenţei etnice a angajaţilor, cât şi în distribuirea spaţiului locativ de tip modern.

În concluzie, nu se poate stabili cu exactitate în ce măsură schimbările etnolingvistice şi etnodemografice din RSSM au fost provocate forţat de regimul sovietic şi în ce măsură au făcut parte dintr-un proces firesc modernizării. Cu toate acestea, este clar, pornind de la datele invocate mai sus, că regimul a încurajat prin diferite mijloace răspândirea limbii ruse ca a doua limbă maternă şi statistica arată că o dată cu creşterea numărului de vorbitori de limbă rusă printre românii basarabeni creşte şi posibilitatea renunţării definitive la limba română, mai întâi din spaţiul public, apoi chiar din spaţiul privat al comunicării. Totodată, schimbarea afilierii lingvistice a determinat înstrăinarea de comunitatea etnică prin intermediul căsătoriilor etnice şi a dus la pierderea legăturilor cu membrii naţionalităţii de origine.

Moldavija. Kratkaja..., p. 383. A se vedea, de exemplu, şi R. J. Hill, *Soviet political elite. The case of Tiraspol*, New York, St. Martin's Press, 1977.

[642] Bohdan Nahaylo & V. Swoboda, *op. cit*, p. 116, 142, 182.

[643] Ipoteză înaintată, de altfel, de Valentin S. Zelencuic în *Probleme actuale ale relaţiilor naţionale*, Chişinău, CC al PCM (pentru uz intern), 1989, p. 34.

[644] Ion Bostan, *Intelectualitatea tehnică din Republica Moldova*, în "Literatura şi arta", 5 noiembrie, 1992, p. 2.

[645] ACSSRM, document O7.13. 26 din 30 martie 1990.

Se constată, de asemenea, că unul dintre factorii care au contribuit la schimbările etnolingvistice, în ultimă instanţă etnodemografice din RSSM a fost migraţia reprezentanţilor altor popoare sovietice în regiune. Ruşii şi ucrainenii, în special, au fost cei care au fost încurajaţi să migreze în Moldova unde obţineau, nu de puţine ori, locuri de muncă bine plătite şi spaţiu locativ în intervale de timp scurte, în timp ce localnicii trebuiau să aştepte zeci de ani "la coadă". Venirea migranţilor nu a fost decât rareori justificată din considerente economice şi a purtat un caracter politic, ce urmărea să faciliteze implementarea obiectivelor "politicii naţionale" sovietice în republicile unionale, Basarabia fiind vizată în mod special în virtutea disputei româno-sovietice asupra acestui teritoriu. Trebuie să reamintim, în acest sens, că şi datorită "politicii naţionale" sovietice, în 1989 Moldova avea 128,3 locuitori la km^2 în comparaţie cu 105,6 în 1970, situându-se pe primul loc din Uniunea Sovietică la acest capitol şi având una dintre cele mai mari densităţi a populaţiei din Europa[646].

La un moment dat, se pare, regimul sovietic a considerat că stabilirea moldovenilor în oraşele republicii urma să faciliteze integrarea şi apoi asimilarea lor etnică, dar mai târziu această poziţie a fost revizuită, după toate probabilităţile. S-a observat că oraşul poate să determine şi efecte contrare celor dorite, anume să exacerbeze sentimentele naţionale, aflate în stare latentă în localităţile rurale. De aceea, pericolul principal a fost apreciat a fi fenomenul creşterii ponderii moldovenilor în localităţile urbane – nu întâmplător, prin urmare, moldovenii aveau o cotă de urbanizare de numai 25% în 1989. Cu alte cuvinte, regimul sovietic nu a reuşit în răstimpul celor aproape cinci decenii decât să păstreze în folosul său situaţia din perioada imediat postbelică şi nu a operat schimbări majore în acest domeniu.

---

[646] *Anuarul Statistic al Republicii Moldova*, Chişinău, Departamentul Analize Statistice şi Sociologice, 1997, p. 59. Vezi şi Anexa nr. 24.

CAPITOLUL V

MENTALITATE ŞI IDENTITATE ETNICĂ LA ROMÂNII BASARABENI, 1944-1989

După ce am analizat în capitolele anterioare măsurile principale ale regimului sovietic în Basarabia în domeniul politicii "naţionale" din perspectivă culturală şi economică, precum şi schimbările etnolingvistice şi etnodemografice[647], să vedem cum a fost influenţată mentalitatea românilor basarabeni şi modul lor de a percepe identitatea etnică şi naţională în răstimpul celor aproape cinci decenii postbelice.Perspectiva pe care o adoptăm în acest capitol, cât şi denumirea propriu zisă este explicabilă prin faptul că, după părerea noastră, nu poate exista o înţelegere adecvată a manierei în care românii basarabeni se percep din punct de vedere al identităţii etnice decât dacă circumscriem acest aspect mentalităţii lor, în general felului lor de a fi. Capitolul de faţă a fost conceput, prin urmare, să completeze capitolele anterioare, aşa încât lucrarea în întregime să ofere o viziune cât mai clară asupra "politicii naţionale" sovietice în Basarabia, precum şi consecinţele acesteia. Aproape 1/3 din volumul capitolului este dedicat perioadei 1812 –1944 întrucât am considerat de cuviinţă, în lipsă de studii speciale pe această temă[648], să stabilim în măsura în care a fost posibil, geneza identităţii naţionale la românii basarabeni începând cu anexarea teritoriului dintre Prut şi Nistru la Rusia pentru o mai bună înţelegere a perioadei sovietice. Din acest considerent, capitolul este însoţit de o parte introductivă mult mai desfăşurată, inclusiv cu bibliografie, care lipseşte din *Introducerea* generală a lucrării.

Studiul mentalităţilor şi a identităţii este un domeniu relativ nou. Printre primii cercetători care au iniţiat studii detaliate privitor la primul aspect, mentalităţi, circumscrise istoriei ca disciplină, se numără, după cum se ştie, membrii "Şcolii "Analelor" : Lucien Febvre, Marc Bloch, Fernand Braudel, Emmanuel Le Roy

---

[647] Capitolele anterioare au fost publicate deja într-o variantă succintă. Vezi Igor Caşu, *Asimilare sau integrare? Politica etnoculturală a Uniunii Sovietice în Basarabia, 1944-1989*, în "Anuarul Institutului de Istorie "A. D. Xenopol", tom XXXIV, 1997, p. 271-294; Idem, *Modernizarea economică a Basarabiei după modelul sovietic, 1944-1989(nivelul şi particularităţile de dezvoltare în comparaţie cu republicile unionale)*, în "Revista de istorie a Moldovei", nr. 3-4, 1998, p. 24-41. Unele probleme din acest capitol au fost abordate într-o comunicare ţinută la Institutul de Istorie "A.D.Xenopol" din Iaşi, la 26 martie 1997, comunicare care a fost publicată în revista "Xenopoliana", Buletin al Fundaţiei Academice "A.D.Xenopol", tom V, nr. 1-4 sub denumirea *Comunismul sovietic şi "omul nou" în Basarabia* (într-o variantă revizuită la care a contribuit şi Alla Muşchei).

[648] Cu excepţia unor contribuţii, dar din altă perspectivă, a lui Gheorghe Negru. Vezi Idem, *Conştiinţa naţională a românilor basarabeni în perioada ocupaţiei ţariste*, în "Destin românesc"" nr. 3, 1995, p. 26-36; Idem, *"Curentul românofil" în Basarabia sub ocupaţia ţaristă,* în "Revista de Istorie a Moldovei", nr. 2, 1996, p. 35-66.

Ladurie[649] ş. a., autori care s-au preocupat, în special, de epoca medievală şi perioada de tranziţie la cea modernă. Istorici, aparţinând aceleiaşi "şcoli" au consacrat, mai recent, studii referitoare şi la perioadele modernă şi contemporană – M. Confino, M. Vovelle, A. Wahl[650] etc. Înainte de această pleiadă de istorici francezi, studiul mentalităţilor, a societăţilor primitive îndeosebi, a constituit obiectul atenţiei unor etnologi sau antropologi precum L. Levy-Bruhl, A. P. Clare, R. Thurnwald, C. Levy-Strauss, J. Cazeneuve[651] etc. În ansamblu, prin mentalitate se înţelege acea componentă a unei personalităţi sau a unui popor, cel mai puţin controlată de raţuine şi care constituie natura impersonală, exterioară, a unei entităţi, fie individuale sau colective.[652] Referitor la identitatea etnică[653], discuţiile la acest subiect au cunoscut o proliferare importantă, în special în Occident, începând cu anii '80 ca o reacţie faţă de tendinţelor ascendente de omogenizare ale lumii contemporane[654]. Prin *identitate etnică* înţelegem, în ansamblu, anumite caracteristici cu care se identifică un popor, eroii cu care se mândreşte, un trecut în care se re-cunoaşte etc[655]. În ultimul timp, obsesia identităţii a captat într-atât mediile intelectuale încât, în 1996, a apărut chiar un fel de manifest îndreptat "împotriva identităţii"[656], ce ridiculiza această obsesie. O sub-disciplină nouă -- *imagologia* -- consacrată în 1985, la Congresul Internaţional de Ştiinţe istorice de

---

[649] A se vedea, de exemplu, Lucien Febvre, *Combates pour Histoire*, Paris, 1945; Fernand Braudel, monumentala sa operă, *Marea Mediterană în timpul lui Filip al II-lea*, Bucureşti, Meridiane, 1986, 8 volume; un număr special al revistei moscovite "Odysseus", consacrat "Şcolii "Analelor", 1990 (redactor responsabil – A. Ja. Gurevič). Vezi şi articolul *Mentalités* din A. Bruguiére (ed.), *Dictionnaire des Sciences Historiques*, Paris, Presses Universitaires de France, 1986, p. 450-456.
[650] M. Confino, *Sociéte et mentalités collectives en Russie l'Ancien Regime*, Paris, 1991; M. Vovelle, *Ideologies et mentalités*, Paris, 1982; A. Wahl, *Culture et mentalités en Allemagne: 1918-1960*, Paris, 1980.
[651] L. Levy-Bruhl, *La mentalitè primitive*, 1922; Idem, *Le surnaturel et la nature dans la mentalitè primitive, 1931;* Claude Levy-Strauss, *Antropologie structurale*, 1958; Jean Cazeneuve, *La mentalitè archaique*, 1961.
[652] Definiţia aparţine istoricului rus A. Gurevič, adept al "Şcolii "Analelor". Vezi articolul său din revista "Znanie – Sila", nr. 11, 1990, p. 55-62. Acelaşi autor dă şi o definiţie a unui istoric francez, fără a-l nominaliza (probabil este vorba de Fernand Braudel), potrivit căreia **"***mentalităţile sunt, în esenţă, nişte temniţe în care este concentrat timpul de lungă durată***"**, *Ibidem*, p. 62.
[653] Pentru o definiţie culturală a identităţii, a se vedea *Dicţionarul spiritului tolerant*, Bucureşti, Editura Evenimentul, 1997, p. 147-153. Pentru o definiţie filosofică a identităţii, a se vedea, de exemplu, Anthony Flew, *Dicţionar de filozofie şi logică*, Bucureşti, Humanitas, 1996, p. 174-175.
[654] John Naisbitt, Patricia Aburdene, *op. cit.*, capitolul *Uniformizarea stilurilor de viaţă la nivel global şi naţionalismul cultural*, p. 124-162.
[655] O lucrare fundamentală consacrată identităţii etnonaţionale este cea a lui Anthony D. Smith, *National Identity*, London, Penguin Books, 1991.
[656] Leon Wieseltier, *Împotriva identităţii*, Iaşi, Polirom, 1997. Wieseltier consideră că "**numai cine are o identitate înţelege de ce vrei să scapi de ea**". *Ibidem*, p. 102.

la Stuttgart, şi-a propus să integreze oarecum studiul asupra mentalităţilor, identităţilor şi psihologiei popoarelor şi uneori chiar a reuşit[657]. O carte importantă dedicată psihologiei popoarelor, cea a lui Hermann Keyserling[658], ne-a oferit o introducere destul de reuşită referitor la mentalitatea popoarelor europene. Alte cărţi consacrate mentalităţii unor popoare au fost traduse recent în limba română: cea a lui Åke Daun[659] despre mentalitatea suedeză, a lui Ortega y Gasset[660] despre mentalitatea spaniolă, eseul lui Salvador de Madariaga despre spiritul francez, englez şi spaniol[661], lucrările lui Klaus Heitmann referitoare la imaginea românilor în spaţiul lingvistic german[662] ş. a.[663] Toate aceste cărţi sunt deosebit de importante pentru capitolul de faţă întrucât ne-au oferit o perspectivă comparativă a psihologiei diferitor popoare şi pentru că numai prin comparaţie, prin cunoaşterea Celuilalt[664] poate exista cunoaşterea cât se poate de veridică a propriului popor, a mentalităţii, a felului de a fi al românilor în general, şi al românilor basarabeni, în special. Astfel, mentalitatea şi identitatea etnică sunt două sintagme care transced limitele istoriei ca disciplină şi aparţin domeniului interdisciplinar, sunt noţiuni abstracte, dar care denotă, totuşi, nişte realităţi concrete şi presupun, ca şi alte fenomene istorice, atât schimbări importante în decursul timpului, cât şi permanenţe care rezistă timpului[665]. Prin urmare, înainte de a încerca să reliefăm principalele trăsături ale mentalităţii şi felului în care era percepută şi manifestată identitatea etnică a românilor basarabeni în perioada sovietică este necesară o trecere sumară în revistă a perioadei de până la 1944 din prisma celor două dimensiuni amintite pentru a încerca, în măsura în care este posibil, să stabilim care au fost mai exact schimbările operate de regimul sovietic şi ce permanenţe au supravieţuit până astăzi, în ciuda vicisitudinilor istoriei ultimei jumătăţi de veac.

---

[657] O culegere importantă de studii privitoare la direcţiile în istoria mentalităţilor şi imagologiei este cea editată de Alexandru Duţu, *Dimensiunea umană a istoriei,* Bucureşti, Meridiane, 1986 (studii semnate de Lucien Febvre, Georges Duby, Hugo Dyserinck ş.a.). Vezi şi Tzvetan Todorov, *Nous et les Autres. La réflexion française sur la diversité humaine*, Paris, Seuil, 1989; Idem, *Descoperirea Americii. Problema celuilalt*, Iaşi, Institutul European, 1994 etc.

[658] Hermann Keyserling, *Analiza spectrală a Europei,* Iaşi, Institutul European, 1993.

[659] Åke Daun, *Mentalitatea suedeză*, Bucureşti, Humanitas, 1995.

[660] Ortega y Gasset, *Spania nevertebrată*, Bucureşti, Humanitas, 1996. O lucrare utilă şi din considerentul că oferă o analiză detaliată a identităţilor regionale în Spania.

[661] Salvador de Madariaga, *Itinerarii spirituale*, Bucureşti, Meridiane, 1989.

[662] Klaus Heitmann, *Imaginea românilor în spaţiul lingvistic german*, Bucureşti, Univers, 1995 etc.

[663] Nicolas Bouvier, *Cronica japoneză*, Bucureşti, Humanitas, 1995; Josy Eisenberg, *Iudaismul*, Bucureşti, Humanitas, 1995, ambele cărţi făcând parte din aceeaşi colecţie – Naţiuni/Mentalităţi – a editurii Humanitas.

[664] A se vedea, de exemplu, volumul editat de Alexandru Zub, *Identitate şi alteritate în spaţiul românesc*, Iaşi, Editura Universităţii "Al. I. Cuza", 1995.

[665] A se vedea, Fernand Braudel, *Histoire et Science Sociales...*, referitor la conceptul de "longue durée".

Este aproape unanim recunoscut faptul că apariţia naţionalismului ca doctrină politică legitimantă şi a conceptului de identitate etnică ca unul din elementele constitutive ale acesteia apare ca rezultat al Revoluţiei Franceze şi, mai ales, a războaielor napoleoniene[666], perioada când tocmai Basarabia era detaşată de la Principatul Moldovei de către Rusia ţaristă. Cu alte cuvinte, Basarabia era izolată de restul Europei chiar în perioada când ideea naţională[667], a identităţii etnice şi a mândriei de a aparţine la o comunitate cu aceeaşi limbă, cultură, tradiţii, şi dreptul fiecărei colectivităţi de acest fel de a crea un stat propriu câştiga din ce în ce mai mult teren în Europa şi principatele danubiene. Această situaţie a determinat, în esenţă, apariţia cu întârziere a conştiinţei naţionale la românii basarabeni, în sens de conştiinţă de apartenenţă politică (am convenit în altă parte ca sintagma "identitate naţională" să desemneze conştiinţa de apartenenţă politică, dorinţa de unire cu celelalte teritorii locuite de români)[668]. Au existat, de asemenea, alţi factori care au contribuit la fenomenul menţionat: rata redusă de urbanizare a populaţiei locale[669]; analfabetismul în masă; lipsa unei limbi standard de comunicare[670], a presei[671] în limba română, elemente care sunt considerate de unii autori indispensabile pentru apariţia unei "comunităţi imaginate", precum este naţiunea[672]. Un factor care de obicei a declanşat procese de diferenţiere etnică în alte regiuni ale globului – colonizarea cu elemente străine – a avut un impact redus asupra basarabenilor. Spre deosebire de Transilvania, unde exista o diferenţiere religioasă[673] clară, în Basarabia rusească majoritatea coloniştilor – ruşi, ucraineni şi

---

666 Vezi Stuart Wolf (ed.), *Nationalism in Europe, 1815 to the present. A reader*. London & New York, Routledge, 1996; Sukumar Perival (ed.), *Notions of Nationalism*, Budapest & London & New York, Central European University Press, 1995. Există recenzii ale subsemnatului la cele două cărţi, în "Xenopoliana", Tom V, vol. 1-4, 1997. A se vedea şi Louis Dumont, *Eseu asupra individualismului. O perspectivă antropologică asupra ideologiei moderne*, Bucureşti, Editura Anastasia, 1996, p. 137-156. De aceeaşi părere este şi cercetătorul ieşean Cătălin Turliuc. Idem, *Ponderea şi rolul naţionalităţilor în România modernă*, în "Anuarul Institutului de Istorie"A.D.Xenopol", vol. XXXIII, 1996, p. 264.

667 Vezi şi Charles King, *The politics of language in Moldova…*, p. 36.

668 *Asimilare sau integrare? Politica etnoculturală…*, p. 275.

669 Ştefan Ciobanu, *Basarabia: populaţia, istoria, cultura*, Chişinău, Ştiinţa,1992, p. 25.

670 Despre încercările de a crea o limbă literară standard pentru toţi românii, la mijlocul secolului al XIX-lea, a se vedea Sorin Antohi, *Civitas Imaginalis. Istorie şi utopie în cultura română*, Bucureşti, Litera, 1994, p. 137-147.

671 În istoriografia sovietică au existat adepţi ai ideii că presa are un rol determinant în crearea naţiunilor, a naţiunii "moldoveneşti", în special. Vezi, de exemplu, V.S. Klobucki, *Rol' pečati v formirovanii moldavskoj socialističeskoj nacii*, Chişinău, Ştiinţa, 1976.

672 Benedict Anderson, *Imagined communities. Reflections on the Origins and Spread of Nationalism*, London, Verso, 1991. A se vedea o recenzie a subsemnatlui la cartea lui Anderson - *Originile naţionalismului: o nouă interpretare*, în "Analele ştiinţifice ale Universităţii de Stat din Moldova, Seria ştiinţe socio-umane", 1999.

673 Cu toate acestea şi chiar dacă în Transilvania secolului al XIX-lea a existat o situaţie mult mai bună din punct de vedere al exprimării drepturilor naţionale (presă în limba română, existenţa unui partid ce exprima doleanţele românilor în parlamentul de la

bulgari – aveau aceeaşi confesiune religioasă, creştină ortodoxă, mai mult, aceştia vorbeau o limbă asemănătoare cu limba sacră a ortodoxiei, la fel de neînţeleasă, dar fapt care nu a generat, din partea populaţiei locale, o percepţie acută că cei veniţi erau absolut străini[674], respectiv, nu prezentau *alteritatea* absolută, dacă se poate spune astfel.

Nu există, deocamdată, date sistematizate referitoare la mentalitatea basarabenilor din secolul al XIX-lea. Cu toate acestea, se ştie că străinii care au cunoscut Basarabia curând după 1812 "lăudau simplicitatea, statornicia în credinţe strămoşeşti, curajul faţă de moarte şi supunerea la autorităţi"[675]. Reţinem şi o părere exprimată de Leon Casso în 1912, potrivit căreia una din cauzele lichidării autonomiei Basarabiei la 1828 a fost inactivitatea boierilor locali, prea conformişti şi nepunctuali, din care motiv Consiliul Suprem (*Înaltul Sfat*) al provinciei nu-şi putea îndeplini prerogativele ce-i reveneau[676].

La începutul secolului al XX-lea, numai o minoritate neînsemnată a intelectualităţii basarabene conştientizaseră nevoia unirii cu statul român, în special acel segment care a absolvit Seminarul Teologic[677] din Chişinău şi care, din

---

Budapesta după 1867 etc.) s-a observat şi acolo o "lipsă de entuziasm pentru cauza naţională". Vezi Sorin Mitu, *Geneza identităţii naţionale la românii ardeleni,* Bucureşti, Humanitas, 1997, în special p. 131-145. A se vedea şi Keith Hitchins, *Mit şi realitate în istoriografia românească*, Bucureşti, Editura Enciclopedică, 1997, p. 11-47.

674 Încă A. D. Xenopol remarcase, în legătură cu războaiele ruso-turce, că "un singur lucru mai rămăsese de la străbuni: religia; dar, pentru nenorocirea ţării, religia ei era identică cu acea a Rusiei, încât, cel puţin din această pricină, ţara nu putea să vadă în ruşi un pericol pentru existenţa sa. Interesul naţional dispăruse; cel religios nu opunea nici o stavilă. De aici se înţelege uşor pentru ce ţara întreagă s-au aruncat cu atâta orbire în braţele ruşilor." Idem, *Războaiele dintre ruşi şi turci şi înrâurirea lor asupra Ţărilor Române*, Bucureşti, Editura Albatros, 1997, p. 23.

675 Petre Cazacu, *Moldova dintre Prut şi Nistru, 1812-1918*, Chişinău, Ştiinţa, 1992, p. 102.

676 Leon Casso, *Rusia şi basinul dunărean,* traducere şi studiu introductiv de Şt. Gr. Berechet, Iaşi, Tipografia Al. Ţerek, 1940, p. 323-324. Casso citează o descriere a consilierilor moldoveni, aparţinând vice-guvernatorului Basarabiei, Vighel: "de obicei se adună pe la ora zece cu o înfăţişare de nemulţumire. După aceia, ascultă cu o mină de plictiseală şi de nepăsare, fiecare cască mai mult de şase ori pe ceas. Când însă bate ceasul douăsprezece, atunci privirile tuturor se îndreaptă spre ceasornicul din perete. Când în sfârşit bate ceasul, atunci toţi se ridică cu sgomot, chiar dacă ar rămâne o pagină neascultată din afacerea începută". Casso adaugă însă că, pe de altă parte, unii consilieri moldoveni dintre "cei mai întreprinzători nu întotdeauna au dobândit influenţa meritată", din anumite motive ce nu au fost specificate. *Ibidem.* Alte menţiuni privitoare la mentalitatea basarabenilor din secolul al XIX-lea pot fi găsite în cartea *Scrisori din Basarabia,1880-1890*, vol. I, Chişinău, Ştiinţa & Bucureşti, Editura Fundaţiei Culturale Române, 1996, scrisori semnate "Basarab" şi publicate în ziarul bucureştean "Telegraful" în anii ‘ 80 ai secolului trecut.

677 Predarea limbii române în această instituţie a fost interzisă în 1867. În acelaşi an, limba rusă a devenit unica limbă admisă în actele de stare civile şi cele bisericeşti. Petre Cazacu, *op. cit.*, p. 191.

1898[678], beneficiase de dreptul de a da examene de admitere la unele[679] universităţi din interiorul Imperiului, segment ce avuse experienţa aflării departe de casă, în consecinţă a sentimentului de alienare şi a resimţit nevoia de re-găsire identitară. La Dorpat, Tartu, Kiev, Harkov, Petersburg, Moscova, unde erau cele mai importante "pământenii basarabene", basarabenii au avut prilejul de a citi cărţi valoroase în limba română, inaccesibile în Basarabia şi au contactat cu reprezentanţi ai unor naţiuni cu un sentiment naţional puternic. Revenind acasă, ei au început să pregătească împlinirea unui eveniment care doar pentru puţini părea realizabil într-un interval de timp atât de scurt. Aproximativ în aceiaşi perioadă, Zamfir C. Arbore dădea probabil prima caracterizare detaliată a basarabeanului simplu: "Ţăranul român din Basarabia posedă caracterul românilor din valea Dunării, adică e lipsit de avântul neînblânzit al străbunilor săi romani, devenind din cuceritorul lumei, un liniştit pioner al vieţii paşnice de agricultor. Tăcut din fire, puţin comunicativ, el se dă muncii câmpului, legând soarta sa de pământul stropit cu sudoarea muncii sale, dar, din când în când în mijlocul ocupaţiilor sale pacinice, temperamentul latin se ridică din fundul sufletului său şi atunci, dacă cineva l-a atins la os, ura contra împilatorului crud şi fără de milă, zbuciumă conştiinţa sa şi ţăranul din Basarabia, din compătimitor ospitalier, blând şi supus, se transformă în răzvrătitor care pune foc la conacul arendaşului şi distruge tot ce stă în calea sa. Natura blagoslovită a ţării sale, pământul fertil, climatul cald şi sănătos, recompensează cu belşug munca grea a ţăranului moldovean şi de aceea dânsul, ca orice meridional e nepăsător şi puţin econom; cauza acestei nepăsări şi a lipsei de grijă pentru viitor, reşade şi în împrejurările istorice ale vieţii sale (…)[680]".

Revista "Basarabia", creată cu sprijinul direct a lui Constantin Stere, şi-a propus să contribuie la răspândirea ideii de renaştere naţională printre basarabeni, dar a apărut numai în perioada iulie 1906 -- martie 1907, fiind interzisă de autorităţile ruseşti. "Basarabia" a ridicat o serie de probleme, precum cea a deschiderii de şcoli naţionale, publicând chiar, în ultimul său număr (nr. 78) poezia "Deşteaptă-te române"[681]. Reforma şcolii însă n-a reuşit însă şi din motivul că ţăranii, care aveau dreptul la vot în *zemstvele* locale au votat împotriva introducerii limbii române în şcolile săteşti[682], poate şi din cauza nepăsării, a lipsei grijii pentru viitor de care vorbea Arbore. Proiectul de introducere a limbii române în şcolile primare înaintat Dumei Imperiale de către reprezentantul basarabean Gulkin (rus) în 1911 a întâmpinat o opoziţie unanimă a celorlalţi reprezentanţi basarabeni în Dumă (A. Krupenski, V. Purişkevici, N. Ghepeţki şi un oarecare Şoltuz)[683]. Alte iniţiative şi reviste culturale, cu un program asemănător, au avut o soartă similară.

---

[678] Ioan Scurtu (ed.), *op. cit.*, p. 66.
[679] *Ibidem*.
[680] Zamfir C. Arbore, *Ţăranii români din Basarabia*, în "Patrimoniu", nr. 1, 1990, p. 145.
[681] Ioan Scurtu (ed.), *op. cit.*, p. 70-71.
[682] Nicolae Iorga, *Neamul românesc în Basarabia*, vol. I, Bucureşti, Editura Fundaţiei Culturale Române, 1997, p. 23.
[683] Petre Cazacu, *op. cit.*, p. 198.

Primul război mondial, experienţa "războiului de tranşee" a avut un impact profund asupra Europei, prin extensie, şi asupra întregii lumi, atât în domeniul politic, economic, precum şi cultural[684]. Pentru basarabeni, primul război mondial a reprezentat, după părerea noastră, perioada în care s-au produs cele mai profunde schimbări din întreaga lor istorie modernă, cel puţin din punctul de vedere al conştientizării în masă a ideii că ei constituiau o colectivitate distinctă, cu anumite caracteristici speciale ce o deosebea de restul populaţiei din Imperiu[685]. Altă consecinţă a războiului, caracteristică şi altor ţări participante la prima conflagraţie mondială se referă la efectele de durată ale introducerii serviciului militar obligatoriu. Măsura menţionată inaugurează, după încetarea ostilităţilor, o eră nouă în istoria umanităţii – era "expectanţelor ascendente"[686] sau, altfel spus, a extinderii dreptului la "fericire şi bunăstare" de la un segment privilegiat la toate straturile sociale[687]. Există numeroase memorii şi documente care atestă destul de clar acest lucru[688]. În virtutea acestui fapt, în momentul în care Sfatul Ţării a votat Unirea cu România la 27 martie 1918, o parte însemnată a basarabenilor era mai mult confuză decât entuziastă cu privire la acest eveniment, şi din motivul că România regală nu avea o faimă prea bună în rândurile basarabenilor[689]. Gradul redus de participare politică şi perpetuarea modului de gândire tradiţionalist - convingerea că lucrurile

---

[684] Stuart S. Hughes, *Consciousness and Society. The Reorientation of European Social Thought, 1890-1930*, New York, Vintages Books, 1961, în special p. 392-432.

[685] Situaţia basarabenilor în primul război mondial este similară, păstrând proporţiile, cu ceea ce s-a întâmplat cu contingentele australiene şi nou-zelandeze din armata britanică în perioada anilor 1914-1918. În general, se consideră că anume luptele de la Galipolli constituie actul naştere al identităţii celor două naţiuni, ca rezultat al conştientizării faptului că ei constituie ceva aparte de armata britanică. Această senzaţie de ceva deosebit s-a cristalizat mai ales din motivul că reprezentanţii celor două colonii britanice alcătuiau unităţi separate şi au îndeplinit misiuni şi ordine speciale, nu rareori sinucigaşe, dar care le erau destinate anume lor, nu unităţilor britanice, metropolitane. Vezi site-ul ANZAC de pe Internet, dedicat luptătorilor australieni şi nou-zelandezi din primul război mondial.

[686]Expresia am preluat-o de la cursurile de istorie universală contemporană a profesorului Ioan Ciupercă, Iaşi, 1994. Există şi un roman a lui Charles Dickens care anticipează tendinţa noilor vremuri, întitulat *Marile speranţe* (*Great expectations*).

[687] Idem, *Contemporary Europe: A History*, New Jersey, Englehood Cliffs, Prentice Hall, 1987, p. 129-131.

[688] Ion Inculeţ, *O revoluţie trăită*, Chişinău, Ştiinţa, 1994; Pantelimon Halippa, *Testament pentru urmaşi*, Chişinău, Editura Universitas, 1992; Theodor C. Inculeţ, *Basarabenii în războiul mondial*, Chişinău, Tipografia "Dreptatea", 1926; Dmitrie Bogos, *La răspântie: Moldova dintre Prut şi Nistru*, 1917-1918, Chişinău, Ştiinţa, 1998. A se vedea şi Iurie Colesnic, *Basarabeni uitaţi*, Chişinău, Editura Universitas, 1995.

[689] Onisifor Ghibu, *De la Basarbia rusească la Basarabia românească*, vol. I, Cluj-Napoca, 1926, p. 40, 42. Iorga scria în 1906 în revista "Neamul românesc": "Vrem pământ" se aude şi acolo cu o putere deznădăjduită, cu toate că ţeranul din Basarabia nu e, fără îndoială, mai nenorocit decât al nostru (în această privinţă, România (Vechiul Regat – *n.n.*) întrece toate celelalte ţinuturi româneşti)**."** Idem, *Neamul românesc…*, p. 18.

vor evolua spre bine de la sine[690] – precum şi teama de a fi anexaţi la Ucraina sau la Rusia bolşevică au fost unele dintre cauzele principale ale acestei situaţii. Promisiunea guvernului de la Bucureşti de a garanta autonomie locală şi angajamentul de a promova reforme sociale şi economice radicale[691] – au fost alte argumente convingătoare invocate de unionişti[692]. S-a observat însă că revendicările naţionale au fost eclipsate de revendicările de ordin social[693]. Un alt punct de vedere postulează că atât liderii reacţionari, cât şi cei revoluţionari ai Basarabiei erau împotriva bolşevicilor şi a ideii de unire cu România , deoarece ei se temeau pur şi simplu de instaurarea unui regim politic diferit de cel existent până atunci[694]. Până la urmă, acceptul Marii Britanii, a Statelor Unite şi a Franţei, prin reprezentanţii săi de la Iaşi a fost un factor care a grăbit unirea Basarabiei cu România[695].

O mărturie importantă referitoare la mentalitatea basarabenilor din anul Unirii aparţine lui Alexandru Marghiloman, prim-ministru al României (martie-noiembrie 1918). La venirea sa în Chişinău, cu două zile înainte de 27 martie 1918, scria că "viaţa începe la ora 11, se lucrează până la 3. Se prânzeşte lung, mult, încet, fumând". Marghiloman era uimit că la sosirea sa a văzut "puţină lume pe străzi; se adună numai în faţa hotelului. Nepăsare? Ostilitate?" [696]. Altă mărturie, nu mai puţin relevantă, aparţine lui Nicolae N. Alexandri, membru marcant al Sfatului Ţării care a votat, la 25 noiembrie 1918, împotriva Unirii necondiţionate[697]. După

---

[690] În cazul de faţă era vorba şi de perpetuarea modului tradiţionalist de percepere a timpului, anume timpul era văzut ciclic, conform căruia nimic nu se schimbă, totul se repetă, destinul oamenilor este în mâinile lui Dumnezeu. Cu alte cuvinte, viitorul nu poate fi influenţat de acţiunile omului. Concepţia europeană, liniară a timpului, conform căreia viitorul paote fi creat, nu predestinat abia începe să fie împărtăşit de elite. Vezi, în acest sens, Tzvetan Todorov, *Descoperirea…*

[691] Promisiuni date anterior de Guvernul Provizoriu de la Petrograd. A se vedea şi declaraţia despre Unire din 27 martie 1918, în Alexandru Bobeică, *Sfatul Ţării - stindard al renaşterii naţionale*, Chişinău, Editura Universitas, 1992, p. 162-163. Poate nu este inutil să amintim că 47 din cele 73 de articole de reformă agrară propuse de Sfatul Ţării au fost amendate de parlamentul României. Vezi H.L.Roberts, *Rumania: the problems of an agrarian state,* New York, 1951, p. 34.

[692] *Ibidem.*

[693] Acest lucru îl argumentează, printre alţii, şi Ioan Aurelian Rus, *The roots and Eearly Development of "Moldovan"-Romanian Nationalism in Bessarabia (1900-1917*), în "Anuarul Institutului de Istorie "A. D. Xenopol, Iaşi", tom XXXIII, 1996, p. 287-302.

[694] Charles King, *The politics of language in Moldova…*, p. 53.

[695] Paul Cenavodeanu, *Basarabia. Drama unei provincii...*, p. 161.

[696] Alexandru Marghiloman, *Note politice*, vol. III, ediţie îngrijită de Stelian Neagoe, Bucureşti, Editura Machiavelli, 1995, p. 123-124. În drum spre Chişinău, Marghiloman scria, mai mult sau mau puţin ironic: "nu trebuie să sosim prea devreme ca să nu supărăm dulcile obiceiuri ruseşti", *Ibidem.*

[697] Alexandri a votat pentru Unirea din 27 martie 1918. Este regretabil însă faptul că autorii *Istoriei Basarabiei...*, coordonator Ioan Scurtu, deja citată, l-au calificat drept unul dintre

Alexandri, “geniul slav este geniul care îl caută în permanenţă pe Dumnezeu, reflectat atât de bine în literatura rusă şi care ne-a molipsit şi pe noi. Din acest considerent, basarabeanul nu mai este un român simplu, ci un român complicat”[698]. Chiar dacă putem să nu fim pe deplin de acord cu autorul, rămâne valabilă observaţia sa cu privire la influenţarea puternică a basarabeanului de către cultura şi modul de a fi al ruşilor. Pe de altă parte, Onisifor Ghibu, martor ocular şi provenit dintr-o provincie românească aflată tot sub control străin, a exprimat de numeroase ori opinii critice faţă de basarabenii din perioada Unirii, uneori chiar cu caracter incriminatoriu, la adresa unor lideri marcanţi ai mişcării de renaştere naţională, cum ar fi Ştefan Ciobanu[699]. O altă mărturie despre basarabenii din perioada imediat după Unire aparţine lui Emmanuel de Martonne, profesor la Sorbona. Vizitând Basarabia în 1919, el a apreciat că provincia “este locuită de o populaţie pestriţă şi unde mariajele interetnice trebuie să fie des întâlnite şi noţiunea de rasă (naţionalitate – *n.n.*) are un sens nedesluşit”, de vreme ce o persoană care se declară drept găgăuz se asemăna mai mult cu un malorus, un bulgar -- cu un român din Muntenia, iar un rus declarat nu era altceva decât o persoană a cărui tată era moldovean şi mama sa – bulgăroaică[700].

După Marea Unire, unele personalităţi marcante ale culturii româneşti au exprimat doleanţe în ceea ce priveşte aportul fiecărei provincii la asanarea atmosferei din Vechiul Regat şi propăşirea României, în sfârşit, întregite. Nicolae Iorga, de exemplu, într-un articol din aprilie 1918 întitulat sugestiv -- *Ce li cerem basarabenilor* -- scria că basarabenii ar trebui să dăruie Ţării “ceva care ni-a zâmbit în visul aşteptărilor şi în beţia gloriei; ceva fără care, de acolo sau de aiurea, noi nu putem trăi (…) – acel ceva e idealismul care ne lipseşte prea mult (…), idealismul hotărât şi fanatic, ireductibilul idealism luptător până la moarte, acela care vede între ideea ajunsă crez, şi între realitatea ei un drum, lung ori scurt, ce are de a face!, dar o linie dreaptă, care e a unei datorii faţă de viaţa, cu tot ce poate să dea, familia, cu tot ce are dreptul să reclame, cugetarea, cu tot ce ar dori să mai ştie, să mai lege, să mai guste, nu e nimic, idealismul pentru care în vechea voastră patrie, Rusia, mii de oameni au murit zâmbind în funia spânzurătorii şi înaintea plutonului de execuţie”[701]. Mihail Sadoveanu, vizitând cealaltă jumătate a Moldovei istorice în perioada imediat următoare unirii, a exprimat şi el convingerea că situaţia din Basarabia trebuie să evolueze spre bine deoarece “Ţara

---

“moldovenii uitaţi de sine”, iar opinia sa au asimilat-o unor deputaţi “ruşi, jidani, bulgari, nemţi” în frunte cu un oarecare Ţiganko. *Ibidem*, p. 103.

[698] Discurs rostit de N.N. Alexandri în cadrul Ligii popular-democrate moldoveneşti, la 7 octombrie 1918, document păstrat în ANRM, F. 727, inv. 2, d. 27, f. 101-104. Citat după Ion Ţurcanu, *Unirea Basarabiei cu România. Preludii, premise, realizări (studii şi documente)* , Chişinău, Editura Tipografiei Centrale, 1998, p. 288.

[699] Onisifor Ghibu, *op. cit.*, p. 111.

[700] Em. De Martonne, *What I have seen in Bessarabia*, Paris, Imprimerie des Arts et des Sports, 1919, p. 9-10. Citat după Charles King, *The politics of language in Moldova…*, p. 33-34.

[701] N. Iorga, *Neamul românesc…*, p. 170-171.

aceasta rar s-a bucurat deplin de bunurile sale. Pe pămînturile sale a curs atîta sînge şi lacrimi, a fost atîta încălcare şi atîta silă, încît în privirile şi cîntecele urmaşilor au rămas triste”[702].

În perioada interbelică, însă, într-o Europă răvăşită de consecinţele războiului şi de ascensiunea partidelor extremiste şi revanşarde, a dictaturilor politice[703], sub ameninţarea permanentă a unui atac sovietic, regimul de asediu (şi repercusiunile nefaste ale acesteia) devenise o stare obişnuită în Basarabia[704]. Această situaţie a determinat, cel puţin în primii ani de după Unire, o frustrare şi dezamăgire în rândul basarabenilor comparativ cu aşteptările lor din anii 1917-1918[705]. Probabil şi ca un indiciu al speranţelor spulberate, existau mai multe reviste şi ziare în limba rusă decât în limba română[706], aşa încât “Viaţa Basarabiei”, cea mai prestigioasă publicaţie interbelică din provincie îşi propunea, la începutul anului 1932, în articolul său de program, al revistei şi al Asociaţiei culturale “Cuvânt moldovenesc”, obiectivul de “îndrumare a fiilor Basarabiei pe căile românismului şi ale statului naţional român”[707]. În alt număr din anul 1937, aceeaşi publicaţie nota: “În Basarabia, cu trei milioane de locuitori, nu sînt nici cinci mii de cititori regulaţi ! E înspăimântător ! Şi aceşti cititori, să zicem că sînt, patru mii sînt nebăştinaşi: venetici”[708]. Cifrele pot fi exagerate, dar proporţia de cititori nu ni se pare mai puţin credibilă. Pe de-o parte, explicaţia fenomenului creat ar fi fost că

---

[702] Mihail Sadoveanu, *Drumuri basarabene*, Bucureşti, Saeculum & Chişinău, Ştiinţa, 1992, p. 18.

[703] Stephen Lee, *op. cit.*; Hans Roger, Eugen Weber, *Extrema dreaptă europeană. Profil istoric*, Bucureşti, Humanitas, 1993 etc.

[704] Unii istorici au apreciat, din acest motiv, poate exagerând, că Basarabia a fost cea mai rău administrată provincie din Europa interbelică. Vezi George Castellan, *Histoire de Balkans, XIV-e – XX-e siècle*, Paris, Fayard, 1991, p. 417. Mulţumim pentru această precizare d-lui Adrian Cioroianu, asistent la Facultatea de Istorie, Universitatea Bucureşti.

[705] Ion Ţurcanu, *Unirea Basarabiei cu România…*, p. 284-291. Onisifor Ghibu, *Trei ani pe frontul basarabean*, Bucureşti, Editura Fundaţiei Culturale Române, 1996, p. 206-207. Ghibu spunea, într-o conferinţă ţinută studenţilor basarabeni din Bucureşti (27 martie 1927) şi celor de la Universitatea din Iaşi (3 aprilie 1927): ”Lucrul cel dintâi pe care tineretul basarabean trebuie să-l înţeleagă în mod definitiv este că de acum încolo nu mai are ce căuta cu privirile peste Nistru, unde stăpâneşte o altă concepţie decât cea care este temelia civilizaţiei apusene. El trebuie să-şi întoarcă faţa spre Occidentul originii şi al misiunii noastre istorice”. *Ibidem.*

[706] Mai mult, din 30 de directori ai ziarelor ruseşti din perioada 1918-1930 80 la sută erau etnici români, printre care menţionăm pe Daniel Ciugureanu, Ion Pelivan, Gheorghe Pântea, Pantelimon Erhan şi Ion Costin. Vezi Silvia Grossu, *Presa din Basarabia în primul deceniu de după Marea Unire*, în “Analele ştiinţifice ale Universităţii de Stat din Moldova, Seria ştiinţe socio-umane”, 1999, p. 290-298, 295. A se vedea şi Constantin Mâţu, *O necesitate desconsiderată: presa românească din Basarabia,* Chişinău, 1930. Cf. P.M Šornikov, *Politika zapreta russkogo jazyka v Bessarabii v 1918-1940: zadači, metody, itogi*, în volumul *Russkie Moldovy: istorija, jazyk, kul'tura*, Chişinău, Inkonkom, 1994, p. 89.

[707] “Viaţa Basarabiei”, nr. 1, 1932.

[708] Ibidem. 3-4, 1937.

ziarele erau “scrise în limba franţuzită, “păsărească”, cum îi zice ţăranul”, iar pe de alta că intelectualii, mai ales “învăţătorii şi preoţii, cum au scăpat de şcoală, habar n-au de grijă să mai răsfoiască jurnale şi cărţi noi, degeaba chiar, să nu mai vorbim ca să le plătească”[709]. Astfel, o trăsătură negativă a mentalităţii moldovenilor, amintită încă de Cantemir la începutul secolului al XVIII-lea – atitudine refractară faţă de carte şi studii – persista cu obstinaţie la românii basarabeni în deceniul al patrulea al secolului al XX-lea[710]. Altă problemă era că după două decenii de la marea Unire mulţi intelectuali basarabeni preferau utilizarea limbii ruse în locul limbii române[711].

Prin urmare, datorită unor factori, atât subiectivi cât şi obiectivi, mentalitatea românului basarabean în perioada dintre cele două războaie mondiale rămâne încă destul de refractară la opera de culturalizare a statului român şi putem presupune că progresul în ceea ce priveşte procesul de conştientizare a identităţii etnonaţionale a fost anevoios sau pur şi simplu basarabenii înţelegeau diferit, nu prea entuziast, modul de aşi afirma apartenenţa la naţiunea română, în orice caz nu prin dragoste prea mare de carte şi “iluminare” naţională. Vicisitudinile perioadei, amintite deja, frustrările acumulate au determinat astfel conservarea, dacă nu chiar accentuarea identităţii regionale (“suntem moldoveni mai întâi de toate, şi apoi români”) în detrimentul identităţii pan-româneşti[712]. Mai mult, idealismul basarabenilor, invocat de Iorga nu s-a manifestat din plin, prin latura sa cea mai bună, şi nu numai din vina basarabenilor. Din contra, s-a arătat acel idealism a cărui caracteristici sunt mai mult negative, împrumutat tot de la ruşi şi pe care România îl avea cu prisosinţă, după părerea lui Iorga, idealismul omului “care e totdeauna nemulţumit de orice, care merge neţesălat şi cu injuria pe buze, care scormoneşte fără ca scormonitura să fie o brazdă şi aruncă înlăuntru o otravă care ar fi în stare să ucidă orice sămânţă; sumbrul idealism de complot şi de conspiraţie care, negăsind sensul pozitiv al vieţii, răspândeşte pretutindeni sepulcrala ştiinţă a negaţiei şi, neputând muri cu un zâmbet, trăieşte cu un blestem”[713]. Astfel, se observă că vremurile tulburi au scos în evidenţă şi au îngroşat unele trăsături nu prea agreabile ale basarabenilor, judecând din punctul de vedere al interesului naţional, al relaţiei cu Celălalt, dar explicabile din punct de vedere uman şi istoric, trăsături care s-au

---

[709] Ibidem.

[710] Dimitrie Cantemir, *Descrierea Moldovei*, Chişinău, Hyperion, 1992, p. 126.

[711] Ion Pelivan, *Să vorbim româneşte*, Chişinău, Gazeta Basarabiei, 1938, p. 4-6; Charles King, *The politics of language in Moldova…*, p. 51.

[712] Despre acest lucru vorbeşte, indirect, Irina Livezeanu în capitolul *Basarabia: naţionalism într-o provincie arhaică*. Vezi Idem, *Cultură şi naţionalism în România Mare, 1918-1930*, Bucureşti, Humanitas, 1998, p. 111-157 şi este de presupus că un deceniu (1930-1940) nu a putut schimba esenţial situaţia, aşa cum ultimul deceniu de libertate de la sfârşitul secolului XX nu a putut elimina totalmente reticenţa basarabenilor în a-şi afirma cu mândrie etnonimul de român, poate şi din cauze care l-au determinat pe Emil Cioran să scrie, în 1936, *Schimbarea la faţă a României* (Bucureşti, Humanitas, 1993). Vezi şi Idem, *Singurătate şi destin*, Bucureşti, Humanitas, p. 260-262.

[713] N. Iorga, *Neamul românesc…*, p. 171.

accentuat şi au declanşat uneori o anumită apatie, alteori chiar dispreţ pentru apartenenţa la comunitatea politică şi culturală românească nu numai datorită faptului că multe aşteptări n-au fost realizate, dar şi din simplul motiv că natura nihilistă nu poate fi mulţumită cu nimic[714]. Această latură nihilistă s-a accentuat în 1940 când România cedează Basarabia Rusiei Sovietice fără rezistenţă armată, din motive de securitate naţională şi sprijin internaţional inadecvat. Anul 1940-1941 (deportările, execuţiile arbitrare etc.)[715] i-a determinat pe o parte însemnată din basarabeni, indiferent de naţionalitate, să vadă cu ochi mai buni administraţia interbelică românească şi avantajele acesteia, mai ales că guvernul Antonescu a încercat în perioada războiului, la insistenţa expresă a lui Iuliu Maniu[716], să evite greşelile de dinainte de 1940. Anul 1944, însă, readuce din nou valul de deznădejde şi resemnare dat fiind faptul că România nu avea puterea necesară de a păstra şi continua opera pe care a promis că o va duce până la capăt în Basarabia – asigurarea unei stabilităţi interne a provinciei şi apărarea de vecinii din afară, implicit, de teroarea abuzivă aplicată de sovietici faţă de basarabeni, în primul rând pe cei care aveau rolul de lideri de opinie[717] în provincie şi propagau în mase idealurile politice româneşti, în primul şi în primul rând.

Ajungem astfel la perioada care ne interesează în mod special în acest capitol. La începutul lunii martie 1944, trupele sovietice ating linia Nistrului. Din acest moment, numeroşi agitatori şi propagandişti comunişti împânzesc din ce în ce mai mult teritoriul basarabean. Ei încearcă sa convingă populaţia locală să nu intre în panică pentru că puterea sovietică le va aduce eliberarea adevărată şi moşierii germani care au vrut să-şi însuşească pământul poporului vor fi alungaţi pentru totdeauna[718]. Localnicii însă aveau toate motivele să se îndoiască de cele spuse de agitatorii veniţi de peste Nistru, care vorbeau în cel mai bun caz o limbă română

---

[714] Albert Camus, *Omul revoltat*, Oradea, Sophia, 1994, p. 11-19 şi *passim*. Onisifor Ghibu, *De la Basarabia…*, p. 46.

[715] Ion Şişcanu, *Deştărănirea…,* p. 32 - 42.

[716] *Iuliu Maniu-Ion Antonescu: opinii şi confruntări politice, 1940-1944*, editor Ion Calafeteanu, Cluj-Napoca, Dacia, p. 75-76. Maniu recunoaştea că “regimul bolşevic, prin resentimentul adânc ce a stârnit în sufletele basarabenilor i-a apropiat din nou de ţara-mamă. Aceasta reacţiune sufletească trebuie captată şi folosită în scopul închegării sufleteşti a întreg neamul românesc” şi că după reformele care se presupune că vor avea loc în Uniunea Sovietică după încheierea ostilităţilor, această ţară “ar putea să devină un punct de atracţie mai primejdios”. *Ibidem.*

[717] Rol riscant, dealtfel, pentru că implica o cauză cu puţine şanse de reuşită în atmosfera vieţii politice româneşti interbelice, aşa că liderii de opinie menţionaţi pot fi consideraţi eroi în sensul direct al cuvântului. Prin erou înţelegând o persoană care pledează pentru nişte idealuri aparent lipsite de sorţi de izbândă, dar care nu îşi înţelege destinul decât în acest fel. Erou, adică o persoană care este întratât de disperată încât încearcă să-şi sublimeze acest sentiment în absolut, în ideea că odată şi odată va fi înţeles, şi dacă nu va fi înţeles nu contează. Asupra acestui subiect - eroul - mi se pare destul de relevant şi convingător romanul scriitorului austriac Stefan Zweig, întitulat *Inimi zbuciumate* Craiova, Editura Crisadi, 1992, cunoscut publicului basarabean în varianta rusă – *Neterpenie serdca.*

[718] AOSPRM., F. 51, inv., 2, d. 127, f. 17.

agramată. Mai mult, experienţa unui an de putere sovietică, 1940-1941, i-a determinat pe ţăranii basarabeni să fie, pe bună dreptate, foarte suspicioşi şi neîncrezători cu privire la promisiunile emisarilor moscoviţi, aşa încât ei nu au pregetat să le adreseze întrebări iscoditoare în mod deschis, precum ar fi : "ţăranii bogaţi vor fi iarăşi trimişi în Siberia ca şi în 1940-1941?", "cum trăiesc cei strămutaţi în Siberia, nu-i bate nimeni, nu-i omoară?", "ce va fi cu cei care au colaborat cu germanii şi românii?", "se vor înfiinţa din nou colhozuri?"[719]. Alte întrebări ridicate se refereau la religie, anume dacă era adevărat că în Uniunea Sovietică se permitea deschiderea bisericilor sau la probleme politice -- dacă va fi instaurată puterea sovietică în ţările în care ajunsese Armata Roşie şi de ce bulgarii nu erau recrutaţi în armată ?[720] O altă întrebare era "dacă vor putea să-şi viziteze rudele şi să facă cumpărături în România"[721].

Deputaţii Sovietului Suprem al RSSM au fost şi ei încadraţi în "munca de lămurire", de a afla starea de spirit şi doleanţele localnicilor. Astfel, la mijlocul lunii august 1944, o delegaţie alcătuită din deputaţii Sovietului Suprem al RSSM Poloz, Diordiţa şi Pisarenko se întâlnesc cu basarabenii recrutaţi în Armata Roşie. Prima întrebare adresată "aleşilor poporului" era: "de ce li se interzice să facă rugăciuni?", urmată de exprimarea doleanţei de a li se da mai multă literatură sau ziare în limba moldovenească pentru că nu au ce citi.[722] Ei cer ca pregătirea militară să se organizeze la dânşii acasă, în Moldova, pentru că nu înţeleg orânduielile conform cărora "din cauza unui nedisciplinat suferă toţi şi se dă vina pe alţii"[723]. Basarabenii recrutaţi în Armata Roşie erau indignaţi şi de faptul că "sunt incluşi în infanterie, nu şi în alte unităţi".[724]

Ce concluzii preliminare putem trage din aceste interogaţii? Se observă că basarabenii erau tentaţi să devină loiali noului regim dar nu cu preţul de a suporta repetarea fărădelegilor din primul an de ocupaţie de dinaintea războiului. Ei erau la curent cu intenţiile declarate ale lui Stalin de a promova reforme după încheierea ostilităţilor: crearea de unităţi militare pe criterii naţionale, asigurarea dreptului la libertatea conştiinţei, măsură promiţătoare din moment ce, în 1943, conducătorul sovietic a reabilitat biserica ortodoxă rusă etc., dar erau nedumeriţi de faptul că li se interzice să facă rugăciuni, că sunt trataţi ca "simplă carne de tun", fiind plasaţi în prima linie a frontului. Trebuie să remarcăm şi curiozitatea basarabenilor faţă de probleme de politică europeană, a consecinţelor războiului pentru alte state în care a pătruns Armata Roşie, cât şi indignarea privitoare la felul în care înţelegeau sovieticii să facă dreptate, prin pedepsirea unei colectivităţi întregi din cauza indisciplinei unui individ. Prin urmare, constatăm o diferenţă clară de mentalitate între basarabeni şi noii veniţi, din mai multe puncte de vedere, aşa cum demonstrează şi alte documente pe care le vom invoca în continuare. Ruşii sosiţi în

---

[719] Ibidem, d. 125, f. 34.
[720] Ibidem.
[721] Ibidem.
[722] Ibidem, inv. 3, d. 217, f. 34-35.
[723] Ibidem.
[724] Ibidem.

Basarabia după 1944 erau alţii decât cei care îi cunoscuseră basarabenii pe timpul ţarului: erau ateişti vehemenţi, erau mai intoleranţi şi mai agresivi.

O explicaţie a comportamentului sovieticilor la venirea lor în Moldova, mai ales a soldaţilor şi a abuzurilor săvârşite de aceştia în rândurile populaţiei civile, era faptul că pe timp de război are loc o exacerbare a instinctelor de distrugere a combatanţilor, care considerau că "populaţia Basarabiei, în comparaţie cu ruşii, ucrainenii şi bieloruşii, n-a cunoscut toate dezastrele războiului, de aceea soldaţii procedau potrivit principiului "să sufere toţi în egală măsură"[725]. În acest sens, secretarul Comitetului Central al Partidului Comunist (bolşevic) din Moldova, N. Salogor, a cerut autorităţilor militare să ia măsuri împotriva actelor criminale ale soldaţilor sovietici faţă de localnici. Aceştia au săvârşit 73% din furturi, 60% din omoruri, 37,6% din acţiunile huliganice în anul 1945, dar numai la 9% dintre făptuitori li s-au intentat procese penale[726]. Deşi basarabenii au mai avut experienţe de acest fel anterior venirii Armatei Roşii, totuşi, în mentalitatea populară s-a păstrat amintirea că germanii nu procedau la fel de necruţător cu localnicii, ei achitau, de regulă, produsele de care aveau nevoie în bani şi nu se dedau actelor de vandalism faţă de populaţia civilă din regiune, ceea ce ne îndreptăţeşte să afirmăm că felul în care se comportau militarii sovietici constituia şi un specific rusesc. Cu atât mai mult cu cât populaţia civilă iugoslavă, după mărturiile lui Milovan Djilas[727], a fost tratată într-o manieră asemănătoare în pofida faptului că ea nu putea fi învinuită nicidecum de neîncadrare activă în lupta contra Germaniei naziste şi a aliaţilor ei.

Putem oare să facem anumite concluzii privitoare la gradul conştiinţei etnice a basarabenilor după întrebările şi doleanţele pe care au avut curajul să le exprime reprezentanţilor noii puteri? Nu putem fi tranşanţi în această situaţie, dar suntem îndreptăţi să afirmăm că basarabenii erau ataşaţi limbii lor, naţiunii din care făceau parte şi se mândreau cu acest lucru, doar că preferau folosirea în continuare a denumirii regionale, de moldoveni, în detrimentul etnonimului modern de români. S-a apreciat că "fără a fi aderat la o ideologie, o anumită parte a populaţiei – nu neapărat cea formată din alogeni – nutrea speranţa că se va putea înţelege cu ruşii şi, în acest sens, era dispusă să adopte o conduită cooperantă cu noile autorităţi. În primăvara anului 1944, din unităţile româneşti au dezertat nu puţini soldaţi originari din Basarabia. După evenimentele din august 1944, aproape toţi aceştia care mai aparţineau trupelor române au cerut să fie încorporaţi în rândul Armatei Roşii"[728]. Prin "conduită cooperantă cu noile autorităţi", se poate înţelege şi preferinţa basarabenilor de a spune "limba moldovenească, moldoveni", care nu exprima însă numaidecât o atitudine anti-românească, de renunţare la identitatea

---

[725] Valentin Beniuc, *op. cit*, p. 47.
[726] *Ibidem*, p. 48-49.
[727] Milovan Djilas, *Convorbiri cu Stalin*, Craiova, Editura Europa, 1991, p. 58.
[728] Ion Şişcanu şi Ion Pavelescu, *Rusificarea Basarabiei sub emblemă sovietică, 1944-1952*, în Ioan Scurtu (ed.), *op. cit.*, p. 247. La aceeaşi concluzie a ajuns, după cercetări minuţioase în arhiva fostului Comitet Central al Partidului Comunist din Moldova, istoricul şi politologul basarabean Valentin Beniuc. Vezi V. Beniuc, *op. cit.*, p. 83.

românească, ci, mai degrabă, o poziţie prudentă, conformistă şi care nu credem că poate fi condamnată dat fiind faptul că etnonimul modern de român nu intrase în uzul larg în Basarabia decât după primul război mondial şi, după cum am arătat mai sus, exprima un deziderat de integrare deplină în statul naţional român[729]. Atât timp cât perioada interbelică a fost bulversată de dificultăţi inerente întregii Europe şi faptul că implicaţiile de durată ale acestui deziderat nu puteau fi asigurate de Bucureşti, din cauze mai mult obiective decât subiective, opţiunea basarabenilor de a-şi exalta identitatea lor regională, mai ales că ei fusese refractari la opera de culturalizare a statului român din cauza unei lipse de înclinaţii spre carte amintită şi de Cantemir, fenomenul poate fi înţeles, nicidecum justificat. Dacă poate fi justificat într-un fel sau altul opţiunea pentru "moldovan" – numai în măsura în care ea a făcut parte sau a reflectat mentalitatea de veacuri ale românilor potrivit căreia "capul plecat sabia nu-l taie" şi numai în măsura în care nu însemna un act colectiv de renegare a apartenenţei la naţiunea română, ci păstra în mod tacit, ca să spunem aşa, dimensiunea culturală, etnică a acestei apartenenţe, dar nu implica dimensiunea naţională, politică în mod expres. Cu alte cuvinte, a fi "moldovan" însemna a fi un român neutru în privinţa ideii de unire politică cu celelalte pământuri româneşti. Conştient sau nu, opţiunea menţionată era un compromis menit să împace noua putere, dar nu a constituit şi o renunţare oportunistă de la propria identitate pentru că aşa dorea cineva dinafară.

Trebuie de remarcat şi faptul că reacţiile critice atunci când nu erau de-a dreptul ostile la adresa noilor veniţi şi a puterii pe care o reprezentau, nu veneau numai din partea moldovenilor. În decembrie 1947 organele de securitate locale deţineau informaţii numeroase în acest sens. Un anume Fiodorov, inspector superior la Banca Agricolă din Chişinău era pus la evidenţa KGB-ului pentru că exprimase opinii duşmănoase faţă de comunişti în legătură cu procesele intentate de aceştia împotriva celor care au colaborat cu "ocupanţii". El credea că "aceste procese erau o ficţiune" şi că "sunt judecaţi 10 oameni pentru a arăta că la noi în Moldova au fost ocupanţi, dar se uită faptul că pe timpul ocupanţilor se trăia bine, mult mai bine decât acum"[730]. Alt cetăţean de etnie rusă, Kustariov, contabil la Banca Industrial-comercială considera că "şi pe dânşii, pe bolşevici, o să îi judece degrabă" şi "dacă se judecă după numărul oamenilor pe care i-au omorât, bolşevicii sunt mai mari criminali". Kustariov aprecia că "în timpul apropiat totul se va schimba pentru că altfel nu se poate"[731]. Un student moldovean de la Institutul de Medicină credea, la rândul său, că "germanii trebuie într-adevăr să fie pedepsiţi", dar "ruşii singuri au făcut pagube enorme şi acum dau vina pe alţii", aşa încât "românii n-au pentru ce să fie judecaţi nici într-un fel"[732]. Critica faţă de regimul

---

[729] Cazul românesc are similitudini în acest sens, păstrând proporţiile, cu cazul italian. Unul din arhitecţii Italiei moderne, Massimo d'Azeglio, avea să exprime fraza: "Am făcut Italia şi acum să-i facem pe italieni". Fraza este citată foarte des, a se vedea, de exemplu Daniel Nazare, *Subiectiv, despre naţionalism*, în "Xenopoliana", vol. V, nr. 1-4, 1997, p. 59.

[730] AOSPRM, F. 51, inv. 5, d. 70, f. 29.

[731] Ibidem, f. 30.

[732] Ibidem, f. 29.

comunist era cauzată şi de faptul că mulţi ţărani erau obligaţi să prelucreze loturile de pământ ce aparţineau înalţilor demnitari de stat şi de partid din RSSM, aşa cum se menţionează într-o scrisoare secretă adresată secretarului CC al PC (b) N. Coval. Scrisoarea evidenţiază că din acest motiv "ţăranii consideră că nu există nici o diferenţă dintre puterea regală şi puterea sovietică"[733].

Schimbarea mentalităţii localnicilor, indiferent de naţionalitate, prin urmare, era unul din obiectivele centrale ale noilor autorităţi. În acest scop, numai în perioada decembrie 1945 – februarie 1946 au fost mobilizaţi 40 935 de agitatori dintre care 13 426 nu cunoşteau deloc limba română. Ei au ţinut 14 700 de lecţii în localităţile republicii şi la care s-a apreciat că au participat nu mai puţin de 2 465 mii de oameni[734]. Datele cu privire la numărul participanţilor sunt evident exagerate, dar ele rămân oarecum sugestive pentru amploarea campaniei de propagandă a ideilor comuniste. Printre temele cele mai des abordate erau: "Uniunea Sovietică şi originile puterii sale", "Victoria politicii naţionale leninist-staliniste", "Marele popor rus – cea mai remarcabilă naţiune şi forţa conducătoare a Uniunii Sovietice", precum şi o temă ce viza în mod direct auditoriul – "Ce a dat puterea sovietică oamenilor muncii din Moldova?"[735]. O altă cifră impresionantă din perspectiva amploarei pe care a luat-o campania de îndoctrinare a populaţiei locale este cea referitoare la numărul aparatelor de radio. La sfârşitul anului 1947 existau deja peste 17 mii de aparate radio, în timp ce cu an înainte existau doar 3 624[736]. Cu toate acestea, localnicii erau destul de refractari la propaganda comunistă. Astfel, un raport secret al secţiei cadre din Comitetul Central de la Chişinău arăta că din ianuarie 1945 până la 1 septembrie 1946 numărul membrilor şi candidaţilor în partid a sporit doar de 3 ori şi alcătuia 15 853 oameni, în condiţiile în care sporul s-a datorat venirii în Moldova a comuniştilor din alte republici unionale "frăţeşti" şi a soldaţilor demobilizaţi din Armata Roşie[737]. Pentru puterea sovietică era îngrijorător şi faptul că la sfârşitul anului 1946 în organele de partid şi de stat locale cota de participare a moldovenilor era foarte redusă. Astfel, la acea dată "cadrele din rândul populaţiei băştinaşe alcătuiau 14,4 % în organele de partid, în cele sovietice – 31%, în comerţ – 7,5%, în agricultură – 6,4%"[738]. Explicaţia participării simbolice a moldovenilor în instituţiile de conducere în primii ani postbelici a oferit-o preşedintele Sovietului Suprem al RSSM în cadrul Plenarei a III-a a CC al PCM (b) din iunie 1944: "Noi avem o anumită teamă de cadrele locale. Orice colhoznic care a locuit în Uniunea Sovietică cel puţin 26 de ani poate fi numit într-un post ce implică responsabilitate. Cu cadrele locale avem încă mult de lucrat"[739], adică era nevoie de o perioadă în care localnicii să fie

---

733 Valentin Beniuc, *op. cit.*, p. 121.
734 AOSPRM, F. 51, inv. 4, d. 276, f. 18-35; inv. 5, d. 92, f. 49.
735 Ibidem.
736 Ibidem, inv. 4, d. 276, f. 146.
737 Ibidem, d. 3, f. 141-142.
738 Ibidem, inv. 5, d. 61, f. 51.
739 Valentin Beniuc, *op. cit.*, p. 172-173. De această declaraţie de principiu nu ştiau, probabil, Em. Bucov, A. Lupan, A. Russu şi alţi scriitori care au înaintat, în iulie 1956,

îndoctrinaţi şi educaţi în spiritul sovietic comunist. Poate tocmai din acest considerent, Universitatea de Stat din Moldova a admis în primul său an de funcţionare (1946) 55,3 % studenţi ruşi, 14,2 % evrei, 12,5 % ucraineni şi doar 13,2 % moldoveni[740].

Gradul de colectivizare în primii ani imediat postbelici poate fi invocat, de asemenea, ca un indiciu al felului în care a fost percepută iniţial puterea sovietică în Basarabia. În primii trei ani de după război, cu toate procesele intentate împotriva "colaboraţioniştilor" şi a duşmanilor puterii sovietice, a foamei din anii 1946-1947 în urma căreia au decedat nu mai puţin de 216 000 persoane[741], numai o proporţie neînsemnată a ţăranilor au acceptat să intre în colhozuri sau sovhozuri. Abia în 1949, după organizarea unor deportări arbitrare ale ţăranilor care reprezentau un pericol iminent pentru noua putere, fie că au fost incluşi în categoria "kulacilor" fie că nu[742], se înfăptuieşte colectivizarea în masă a Basarabiei[743], fapt care denotă clar existenţa unei rezistenţe de proporţii împotriva regimului comunist. Ceea ce s-a numit "cea mai mare deportare a populaţiei basarabene"[744] înfăptuită în noaptea de 5 spre 6 iulie 1949 a vizat strămutarea forţată a 11 239 de familii cuprinzând 30 050 de persoane în Siberia, dintre care 7 625 familii pe motiv că erau "chiabureşti", restul fiind acuzate de colaborare cu "ocupanţii germano-fascişti"[745]. Arestările înfăptuite în mod arbitrar, vina exagerării prezenţei elementului zis "chiaburesc" în Basarabia a fost recunoscut oficial la şedinţa organizaţiei republicane de partid în martie 1956[746], ca urmare directă a ordinului de la Moscova de a re-considera acţiunile din perioada stalinistă.

În ansamblu, la data de 1 ianuarie 1953 în Uniunea Sovietică existau nu mai puţin de 2 753 356 de persoane deportate, printre care se numărau 1 200 000 germani, 316 000 ceceni, 165 000 tătari din Crimeea, 100 000 lituanieni, 84 000 inguşi, 81 000 kalmâci, 63 000 karaceeni, 52 000 greci, 45 000 români, 40 000 letoni, 20 000 estonieni, precum şi peste 500 000 de persoane aparţinând altor 10 naţionalităţi[747]. Se observă, deci, că deportările aveau o dimensiune naţională clar

---

conducerii RSSM un protest în legătură cu neglijarea cadrelor locale. Vezi protestul în Gheorghe Negru, *Politica etnolingvistică...,* p. 30.

[740] *Kul'tura Moldavii…*, vol. II, partea I, p. 327.

[741] Mihai Gribincea, *Basarabia în primii ani…*, p. 64.

[742] Este interesant de remarcat faptul că 18 151 de persoane, incluse iniţial în listele KGB -ului, nu au fost deportate din motivul că : 3 324 – făcuse serviciul militar în Armata Roşie; 1 739 – aveau decoraţii şi medalii sovietice, 2 044 – intrase între timp în colhozuri etc. Vezi Valeriu Pasat, *op. cit.*, p. 404.

[743] Astfel, în lunile iulie-noiembrie 1949 cota gospodăriilor ţărăneşti care au intrat în colhozuri s-a majorat de la 32,2% la 80%, ridicându-se la 97,1% din totalul gospodăriilor în ianuarie 1951. *Ibidem*, p. 46-47.

[744] Elena Postică, *Teroare şi dezmăţ: rezistenţa antisovietică în Basarabia*, în "Literatura şi Arta", 3 iulie, 1997, p.7.

[745] Ion Şişcanu, *Desţărănirea…*, p. 100-101.

[746] AOSPRM, F. 51, inv. 15, d. 34, f. 239.

[747] "Argumenty i fakty", nr. 39, 1989, p. 8.

pronunţată. Cu alte cuvinte, proporţional cu cota de deportaţi raportată la numărul total, reiese că reprezentanţii naţionalităţilor erau mai susceptibili de a fi învinuiţi de ostilitate reală sau presupusă la adresa regimului sovietic.

De regulă, forma de rezistenţă faţă de puterea sovietică a avut un caracter pasiv, dar au fost şi cazuri numeroase în care s-a manifestat rezistenţa activă. Rezistenţă antisovietică non-violentă a avut mai multe forme: eschivarea de la serviciul militar în rândurile Armatei Roşii[748] şi de la munca forţată la întreprinderile industriale din Uniunea Sovietică[749], neachitarea impozitelor şi a livrărilor obligatorii de produse alimentare către stat[750], acţiuni de protest împotriva alegerilor în organele puterii de stat [751]etc. Opoziţia deschisă şi violentă faţă de regim, prin organizaţii bine închegate a fost specifică mai ales raioanelor din nordul şi centrul republicii. Cele mai importante organizaţii antisovietice au fost, în acest sens, Organizaţia Naţională "Arcaşii lui Ştefan", Grupul antisovietic condus de Filimon Bodiu, "Sabia dreptăţii", "Partidul Libertăţii", "Armata Neagră" şi "Uniunea Democratică a Libertăţii". Din punct de vedere cronologic şi, se pare, chiar după principiile programatice "Arcaşii lui Ştefan" (1945-1947) a fost cea mai importantă organizaţie, făţiş antisovietică, de pe teritoriul Basarabiei. Cu regret însă, organizaţia a fost deconspirată prematur, aşa încât activitatea acesteia n-a înregistrat succese deosebite în combaterea comunismului[752]. Acte teroriste împotriva unor lideri comunişti au fost organizate, în deosebi, de grupul lui Filimon Bodiu, în zona centrală a Moldovei.[753] Alte organizaţii, precum "Partidul Libertăţii" sau "Uniunea Democratică a Libertăţii" au dus activităţi mai mult de propagandă decât de rezistenţă activă, violentă. Se observă, de asemenea, că aceste grupări aveau în componenţa lor persoane din diferite straturi sociale, intelectualii (mai ales învăţători) şi ţăranii alcătuind majoritatea. Obiectivele acestora erau în primul rând antisovietice, îndreptate atât împotriva comuniştilor veniţi din afara Moldovei, cât şi a celor proveniţi din rândurile localnicilor. Alteori, cum este cazul "Uniunii Democratice a Libertăţii", ruşi, ucraineni (proveniţi din regiunile Rostov şi Novosibirsk, stabiliţi cu traiul în Moldova) şi moldoveni luptau împreună şi aveau un duşman comun – regimul comunist.[754] De obicei, totuşi, organizaţiile antisovietice aveau un caracter clar pro-românesc pentru că, fiind "fii ai României întregite, crescuţi şi educaţi în spiritul tradiţiilor neamului românesc, aceşti tineri basarabeni nu au putut şi nici nu au dorit să accepte alt mod de viaţă, un alt regim social, colectivizarea, deportările în masă, represiunile, foametea, pentru ei era o mare nenorocire să trăieşti într-o altă ţară decât acea a strămoşilor tăi"[755].

[748] Valentin Beniuc, *op. cit.*, p. 83-87.
[749] Elena Postică, *Rezistenţa antisovietică...,* p. 50-66.
[750] *Ibidem,* p. 66-77.
[751] *Ibidem,* p. 77-95.
[752] *Ibidem,* p. 144-155.
[753] *Ibidem,* p. 162-168.
[754] *Ibidem,* p. 220.
[755] *Ibidem,* p. 220-221.

Puterea sovietică considera însă că ființa umană poate fi supusă ascultării cu trecerea timpului şi teroarea era considerată doar unul din mijloacele prin care putea fi atins acest scop, al doilea fiind îndoctrinarea. Pentru realizarea dezideratului menţionat era nevoie de cadre didactice loiale şi devotate cauzei comuniste. În decembrie 1945 se constatase că din numărul total de învăţători (10 760) numai 1 195 au hotărât din anumite motive să rămână în Basarabia, marea majoritate, adică 89% din total, preferând să emigreze peste Prut[756]. Fenomenul poate fi apreciat mai degrabă ca unul pozitiv, întrucât intelectualii educaţi în şcolile "burgheze", în primul rând, erau priviţi cu maximă suspiciune de regimul sovietic şi soarta acestora era într-un fel predestinată lichidării sau, în cel mai bun caz, marginalizării din punct de vedere social. Într-un interval de timp relativ redus au fost pregătiţi nu mai puţin de 7 316 profesori[757], meniţi să educe şi să re-educe elementele potenţial primejdioase sau ostile regimului sovietic. O atenţie sporită a fost acordată şi propagandei ateiste. În ciuda faptului că se organizau numeroase conferinţe publice pentru educaţia ateistă a populaţiei, numai în anul 1949 enoriaşii au înaintat responsabilului bisericii ortodoxe ruse în RSSM 101 demersuri pentru deschiderea a 77 de biserici. Alte 380 de cereri din acelaşi an atestau existenţa unor impozite exagerate impuse de autorităţile locale bisericilor. Mai mult, în anul următor s-a constatat că numărul celor care frecventau bisericile sau respectau canoanele bisericeşti era în continuă creştere, chiar în rândurile intelectualilor, dar şi a comuniştilor şi comsomoliştilor[758]. Asemena cazuri au fost întâlnite şi printre înalţii demnitari de stat. Vasilii Popovici, ministrul industriei din RSSM şi un oarecare Topolski, membru al Consiliului de Miniştri al RSSM şi-au botezat copiii, fapte calificate drept ruşinoase şi antisovietice. Ca rezultat, ambii au fost destituiţi din posturile care le deţineau anterior şi au primit admonestări pe linie de partid[759].

La sfârşitul anului 1951 şi începutul anului următor, datorită şi faptului că Leonid Brejnev, noul prim secretar al Partidului Comunist din Moldova s-a dovedit mai necruţător faţă de elementele antisovietice[760] în comparaţie cu predecesorul său, transnistreanul N. Gr. Coval, toate organizaţiile antisovietice din republică au fost lichidate[761], membrii acestora obţinând termene de detenţie de 25 de ani, de regulă. Pentru comparaţie, rezistenţa armată în Ucraina occidentală şi republicile baltice, alte teritorii achiziţionate după cel de-al doilea război mondial, a durat până în anul 1952[762], ceea ce sugerează că lichidarea organizaţiilor antisovietice din Moldova a coincis aproximativ cu lichidarea organizaţiilor ostile puterii comuniste

---

[756] AOSPRM, F. 51, d. 217, f. 33.
[757] Ibidem.
[758] Ludmila Tihonov, *Politica statului sovietic faţă de confesiunile religioase…,* p. 69.
[759] Ibidem, p. 69-70.
[760] Elena Postică, *Rezistenţa antisovietică…*, p. 168. Vezi şi Leonid I. Brežnev, *Vospominanija*, Moscova, Izdatel'stvo političeskoj literatury, 1983, p. 148.
[761] Membrii ultimei organizaţii antisovietice, "Uniunea Democratică a Libertăţii", au fost condamnaţi în martie 1952. Elena Postică, *Rezistenţa antisovietică…*, p. 220.
[762] Bohdan Nahaylo & Victor Swoboda*, op. cit.*, p. 99-100.

din întreaga Uniune Sovietică, probabil, conform unui plan de sincronizare la nivel unional.

Aşadar, de la începutul anilor ’50, teroarea directă ca metodă principală de dominaţie asupra societăţii basarabene este substituită cu metode mai sofisticate, mai întâi de toate prin cea a îndoctrinării. Mai ales că progresul tehnic a facilitat această “sarcină”, este vorba în special de impactul cinematografului asupra publicului. Propaganda cu filme artistice s-a extins în scurt timp şi la sate. În 1951, din totalul de 375 de cinematografe, 337 erau la sate[763]. Corolarul îndoctrinării era însă alfabetizarea în forma familiarizării populaţiei locale cu alfabetul chirilic şi facilitarea accesului oamenilor de rând la informaţiile politice prin intermediul mass-mediei. În limbajul oficial, campania de îndoctrinare accelerată a populaţiei din noile teritorii achiziţionate s-a numit “revoluţie culturală”[764] cu componenta sa de bază – alfabetizarea – expresie justificată doar parţial, deoarece chiar statistica sovietică din primii ani postbelici atestă o proporţie de 35% de ştiutori de carte în Basarabia[765]. După cum explica o lozincă lansată în 1945, atribuită lui Lenin, “omul analfabet se află în afara politicii, el trebuie mai întâi de toate să înveţe alfabetul. Altfel politica nu poate exista; fără ştiinţă de carte există numai zvonuri, minciuni, poveşti, prejudecăţi”[766]. “Revoluţia culturală” la est de Prut avea implicaţii mai profunde decât în restul spaţiului românesc pentru că edificarea “omului nou” în varianta sovietică viza nu numai schimbarea mentalităţii, dar şi eliminarea treptată a identităţii etnice a cetăţenilor sovietici.

Dispariţia lui Stalin în martie 1953 şi, mai ales, raportul secret a lui Hruşciov din februarie 1956 despre “cultul personalităţii şi consecinţele sale” -- deşi nepublicat, a fost cunoscut şi discutat de basarabenii de rând, după cum demonstrează documentele de arhivă. Acest lucru a determinat o revigorare a tendinţelor anti-sovietice. Faptul că teroarea abuzivă a fost condamnată de însuşi liderul Uniunii Sovietice a surprins chiar organele de securitate ale statului care, de teama de a nu fi învinuiţi de “stalinism” se limitau, la un moment dat, doar la consemnarea manifestărilor sau declaraţiilor ostile puterii sovietice[767]. În decembrie 1956, situaţia devine destul de alarmantă pentru Moscova, aşa încât Comitetul Central al Partidului Comunist al URSS adoptă o rezoluţie întitulată “Despre intensificarea activităţilor politice ale organizaţiilor de partid printre mase şi combaterea manifestaţiilor antisovietice, a elementelor duşmănoase”, trimisă comitetelor republicane de partid[768]. Intensificarea manifestărilor mai mult sau mai puţin deschise împotriva puterii sovietice a fost impulsionată şi de evenimentele din Ungaria din toamna anului 1956 despre care populaţia locală era informată prin intermediul posturilor de radio străine. Există numeroase documente de arhivă ce

---

763 Vezi *Kul’tura Moldavii…*, vol. II, partea I, p. 319-323.
764 Vezi, în acest sens, *Kul’turnoe stroitel’stvo v Sovetskoj Moldavii*, Chişinău, Ştiinţa, 1979 sau “Učennye zapiski Tiraspol’kogo pedagogičeskogo Instituta”, vol. 19, 1967.
765 AOSPRM, F. 51, inv. 2, d. 141, f. 7, 60.
766 Ibidem, d. 116, f.1.
767 Ibidem, inv. 17, d. 141, f. 160.
768 Ibidem.

demonstrează că fenomenul ascultării posturilor de radio străine a luat proporţii alarmante pentru regim. Astfel, N. Dudnik, secretarul comitetului orăşenesc de partid Bender anunţă Chişinăul în ianuarie 1957 că populaţia ascultă frecvent transmisiunile posturilor de radio "Vocea Americii" şi "BBC", ceea ce are o influenţă negativă asupra formării conştiinţei comuniste în rândurile intelectualilor, în special al tineretului[769]. Responsabilul de propagandă din raionul Brătuşeni scria, la rândul său, că "unii colhoznici ascultă emisiunile "Vocii Americii", "Europei Libere" etc. şi transmit informaţiile tovarăşilor"[770]. Din Comrat, secretarul comitetului raional de partid, un anume Mihailov, scria Comitetului Central republican în ianuarie 1957 că "populaţia găgăuză ascultă emisiunile în limbă turcă ale postului de radio "Vocea Americii", precum şi alte emisiuni ale posturilor de radio din Turcia"[771]. Felul în care erau ascultate uneori emisiunile posturilor străine sfida deschis autorităţile locale: în sate, cine dispunea de un aparat radio, îl scotea afară, dădea sunetul la maximum, aşa încât să audă şi vecinii care nu aveau un aparat propriu[772]. Fenomenul ascultării posturilor de radio străine a căpătat într-adevăr un caracter de masă, mai ales datorită faptului că deja în 1956 în RSSM existau nu mai puţin de 49 923 de aparate de radio, dintre care 19 400 în localităţile rurale. În acelaşi timp, existau 220 700 aparate de radio prin fir[773] (numite "radiotočka", în rusă - *n.n.*), dintre care 151 300 la sate. Eficienţa acestora era însă, cel puţin în perioada menţionată, destul de redusă, întrucât exista o suspiciune pronunţată asupra veridicităţii informaţiei transmise de posturile sovietice. Pentru a-şi re-căpăta o anumită credibilitate, regimul renunţă la unele teme de propagandă invocate foarte des în anii lui Stalin, şi anume cele privitoare la rolul poporului rus în societatea sovietică, superioritatea culturii ruse etc[774]. În intenţia de a extinde numărul cititorilor la sate, unde trăia populaţia cea mai refractară la ideile comuniste, din 1954 autorităţile locale publică un supliment gratuit al ziarului "Ţăranul Sovietic" destinat special celor cu puţină cunoştinţă de carte (cu un tiraj de 40 000 exemplare)[775]. Măsura a fost justificată de considerentul că cei care nu citesc sau sunt semi-analfabeţi "nu pot să se elibereze de povara obiceiurilor învechite şi a prejudecăţilor"[776] şi persoana care nu este informată (adică îndoctrinată) prezintă un pericol potenţial pentru puterea sovietică. Cu toate acestea, în anul următor asistăm la creşterea cererilor adresate Consiliului pentru problemele bisericii ortodoxe ruse de pe lângă Consiliul de Miniştri al RSSM în vederea redeschiderii bisericilor închise după 1944. Asemenea cereri proveneau din

---

769 Ibidem, f. 13.
770 Ibidem, f. 17.
771 Ibidem, f. 67.
772 Există numeroase informaţii în acest sens, din diferite raioane ale republicii. A se vedea în Ibidem, f. 1-170.
773 Aparatele de radio prin fir erau conectate, firesc, numai la posturile de radio centrale şi republicane.
774 AOSPRM, d. 170, f. 20-21.
775 Ibidem, inv. 13, d. 234, f. 6.
776 Ibidem, inv. 3, d. 243, f. 9.

partea locuitorilor satelor Borogani, Cazanjic (Leova), Ustia (Criuleni), precum şi din alte localităţi ale republicii[777].

Reintrarea în "normalitate" după standardele sovietice şi preluarea controlului asupra situaţiei, după o scurtă perioada de derută, a avut loc începând cu anul 1957. S-a constatat că destalinizarea dusă la maximum se îndreaptă chiar împotriva fundamentelor statului sovietic ca atare[778], din acest motiv Hruşciov procedează la revigorarea parţială a unor practici ale predecesorului său în momentul în care s-a simţit stăpân pe situaţie, după îndelungate lupte interne în cadrul partidului. Printre acestea remarcăm în primul rând pe cele relevante pentru obiectivele capitolului de faţă. Anume, decizia din 16 decembrie 1956 cu privire la combaterea manifestărilor antisovietice, deja amintită, şi reabilitarea făţişă a conceptului de "popor sovietic" la Congresul al XXII-lea al PCUS din 1961[779], în legătură directă cu decizia de a accelera ritmurile de construcţie ale comunismului şi necesitatea apropierii naţionalităţilor sovietice, adică asimilarea sau integrarea lor într-o nouă comunitate istorică. Între timp însă românii basarabeni au obţinut realizarea unei serii de revendicări de ordin naţional, precum a fost reabilitatarea parţială a clasicilor literaturii româneşti în perioada anilor 1955-1960 – Eminescu, Creangă, Alecsandri, Negruzzi, Hasdeu etc. -- eveniment ce a avut consecinţe profunde pentru păstrarea identităţii lor etnice[780]. Din această perioadă, se poate vorbi de o revenire la principiile leniniste declarate în domeniul politicii naţionale, anume că asimilarea trebuie să fie promovată mai subtil, prin intermediul instituţiilor statului: şcoală, partid, armată etc.[781] şi să se întemeieze pe îndoctrinare mai întâi de toate. Cu alte cuvinte, cultura urma să fie "naţională în formă şi socialistă în conţinut"[782], o expresie eufemistică, menită să împace doleanţele naţionale, pe de-o parte, şi obiectivele ultime alte regimului, adică schimbarea mentalităţii şi crearea "omului nou"[783], pe de altă parte. Corolarul noii politici era respectarea formală a bilingvismului naţional-rus, în cazul românilor basarabeni invocându-se experienţa istorică a fenomenului, datat, în spiritul unui protocronism specific sovietic, cu începuturile evului mediu, când ar fi existat un bilingvism real, determinat de convieţuirea vlahilor şi a slavilor din regiune[784]. Pe

---

[777] Ludmila Tihonov, *Politica statului sovietic faţă de confesiunile religioase…*, p. 70. Profitând de confuzia declanşată de raportul "secret" al lui Hruşciov, s-a extins propaganda maicilor şi călugărilor pentru completarea personalului necesar funcţionării mănăstirilor. *Ibidem*, p. 50.
[778] A se vedea mai pe larg, Hannah Arendt, *op.cit*, p. 622-662.
[779] B. Nahaylo, V. Swoboda, *op. cit.*, p. 172.
[780] A se vedea, mai pe larg, capitolul II.
[781] Hèlène Carrère d'Encausse, *L'Empire éclaté*, Paris, Flammarion, 1978, p. 11-53; Robert Conquest, *op. cit*, p. 21-61.
[782] *Kul'tura Moldavii…*, vol. II, partea I, p. 131.
[783] A se vedea, Lucian Boia, *Omul nou*, în "Polis", vol. 3, nr. 1, 1996; Alexandr Zinoviev, *Homo Sovieticus*, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1991.
[784] *SMKÈ*, p. 162. Aceiaşi teză o reiterează mai recent şi autorii cărţii *Istorija Respubliki Moldova*, Chişinău, Ştiinţa, 1997, p. 24-31. Publicarea cărţii a declanşat un scandal enorm

de altă parte, regimul sovietic şi-a propus să se legitimeze *post factum* prin asigurarea unui nivel de viaţă cât de cât decent, aşa încât un obiectiv declarat anterior să devină realitate, anume, "cu trecerea timpului ea (populaţia Basarabiei – *n.n.*) să devină devotată cauzei partidului şi puterii sovietice"[785]. Deşi acest obiectiv nu a fost atins niciodată în toată perioada sovietică[786], de la mijlocul anilor '60 prima generaţie de tineri educată în spirit comunist începe să fie mai puţin refractară faţă de puterea sovietică şi mobilitatea ei socială şi geografică sporeşte simţitor. Tinerii basarabeni tind din ce în ce mai mult să se stabilească în centrele urbane ale Moldovei sau pleacă în alte republici, în special în Rusia, în căutarea unei remunerări pe potriva noilor pretenţii stârnite de societatea consumului în masă, aflată în arealul sovietic încă la un stadiu incipient. Tocmai aceste motive care au mobilizat basarabenii să plece din sate în căutarea unui trai mai bun aveau să determine înstrăinarea lor de tradiţii, de comunităţile din care proveneau şi să anticipeze schimbări importante în mentalitatea lor şi, nu în ultimul rând, în modul lor de a se percepe ca etnie, ca neam deosebit de celelalte. De obicei, ei nu erau familiarizaţi cu habitudinile citadine şi nu de puţine ori resimţeau un complex de inferioritate faţă de orăşeni, care, în majoritatea lor erau de altă naţionalitate, astfel încât şocul a fost dublu: faţă de populaţia urbană ca strat social, cu valori şi comportament deosebite de cele rustice, pe de-o parte; faţă de populaţia urbană ca un mozaic naţional străin din punct de vedere lingvistic, cultural şi, alteori chiar antropologic, rasial, pe de altă parte[787]. Cei mai capabili se vor vindeca de acest complex dar, de multe ori, cu preţul renunţării la comunitatea lor etnică. Aceştia, numiţi peiorarativ *mancurţi*[788], vor profera adeseori un dispreţ nedisimulat la adresa poporului din care proveniseră şi îşi vor justifica atitudinea lor prin faptul că moldovenii nu erau, în marea lor majoritate, capabili să se civilizeze, că erau "ţărani, vulgari şi inculţi". Prin urmare, logica acestora era că fiecare trebuia să găsească o soluţie individuală de ieşire din acest stigmat colectiv[789]. Intelectuali şi funcţionari, dar nu numai, o dată integraţi în medii ruseşti nu vor fi prea încântaţi să-şi amintească despre originea lor. Ei vor deveni,

---

la Chişinău, fiindcă lucrarea a fost sponsorizată chiar de Ministerul de resort. Cu toate acestea, considerăm că asemenea lucrări pot să contribuie la re-naşterea naţională a românilor basarabeni. De ce? Pentru că sunt vădit tendenţioase şi autorii lor "trădează" un şovinism exacerbat şi efectul lor este contrariu celui scontat.

785 Valentin Beniuc, *op. cit.*, p. 161-162.

786 În 1988, de exemplu, cuantumul produselor de larg consum pe cap de locuitor din RSSM era mai ridicat decât media unionala şi mai ridicat decât în unele republici precum Rusia, Ucraina sau Turkmenistan. Vezi anexa nr. 17.

787 Acest lucru a generat aşa-numitul fenomen al aculturaţiei sau al "creolizării". Pentru o definiţie a termenului de "aculturaţie", a se vedea, de exemplu, *Dicţionarul spiritului...,* p. 16. Vezi mai pe larg capitolul IV. Creolizarea, după Eduard Glissant, înseamnă însă puţin altceva. Vezi Idem, *op. cit.*, p. 45.

788 Vezi capitolul II.

789 Pentru o discuţie interesantă despre "stigmatul românesc", a se vedea Sorin Antohi, *op. cit*, p. 203-286.

aşa cum observase Lenin[790], aderenţi mai fervenţi ai şovinismului velikorus decât înşişi ruşii.

Între anii 1944-1960, din Moldova au plecat să lucreze la întreprinderi sau şantiere de construcţii, prin mijlocirea departamentului pentru migranţi şi forţă de muncă a RSSM, 130 000 persoane[791]. Pentru campania de deţelenire lansată de Hruşciov, în Rusia şi Kazahstan, până în 1960, au fost mobilizate 6 772 familii, adică 27 088 persoane din Moldova[792]. Din prima categorie, probabil, majoritatea au revenit peste un anumit timp, ceea ce nu a fost cazul celor din categoria a doua pentru că stabilirea cu familia şi acordarea unor avantaje materiale de care nu se bucurau în Moldova i-a determinat pe mulţi dintre aceştia să rămână pentru totdeauna acolo. Destinul celor stabiliţi cu traiul în alte republici avea să fie, *volens nolens*, înstrăinarea, mai întâi de limba maternă şi ulterior de naţiunea din care proveneau. Astfel, conform recensământului din 1970, 32,3% dintre românii din Federaţia Rusă renunţaseră deja la afilierea lingvistică tradiţională, menţionând limba rusă ca prima limbă vorbită, în timp ce în Kazahstan procentul era puţin mai mare – 33,5[793]. Mediul absolut străin şi ideea potrivit căreia cale întoarsă acasă nu există, după o perioadă de acomodare, a determinat schimbarea într-un ritm accelerat a mentalităţii românilor plecaţi şi ulterior pierderea identităţii lor etnice, fapt cauzat, în ultimă instanţă, de lipsa şcolilor cu predare în limba română, a presei, literaturii în limba naţională[794]. Dorul[795] de casă i-a determinat doar pe unii să revină, în timp ce o bună parte a preferat, din anumite motive, să rămână pentru totdeauna printre străini[796].

Altă situaţie era în Moldova, unde existau condiţii mult mai favorabile din punctul de vedere al păstrării identităţii etnice şi unde oficial erau prevăzute anumite stipulaţii constituţionale destinate să apere moldovenii de pierderea identităţii lor. Regimul sovietic însă, evident, a încurajat şi aici asimilarea etnică dar într-o manieră mai prudentă pentru a nu trezi reacţii inverse, de exacerbare a

---

[790] V. I. Lenin, *PSS*, vol. 36, p. 605-611.
[791] AOSPRM, F. 51, inv. 20, d. 95, f. 55-56.
[792] Ibidem.
[793] Calcule efectuate de N. Dima după recensământul sovietic din 1970. Vezi Nicolas Dima, *From Moldavia to Moldova…*, p. 109.
[794] Dacă cererea de deschidere a unei şcoli cu predare în limba "moldovenească" în Moldova sau a uneia cu predare în limba ucraineană în Ucraina era îndreptăţită din punctul de vedere al autorităţilor centrale, simpla revendicare de a deschide, de exemplu, o şcoală cu predare în limba ucraineană în RSS Kazahă, unde trăia o minoritate importantă de ucraineni, era pedepsită aspru, inclusiv cu închisoare. Vezi, B. Nahaylo, V. Swoboda, *op.cit*, p. 154.
[795] Este interesantă, în acest sens, interpretarea dată cuvântului *dor* de către Constantin Noica. *Dor* înseamnă pentru filosoful nostru "căutare şi negăsire, cum este şi plăcere şi durere", uneori chiar "plăcerea în durere". Idem, *Cuvânt împreună despre rostirea românească*, Bucureşti, Editura Eminescu, 1987, p. 205-208.
[796] A se vedea articolul lui Eugen Lozovanu, basarabean stabilit la Copenhaga în calitate de profesor de limbă română la universitatea din localitate, decedat acum un an de zile. Idem, *Românii orientali: de la Nistru la Vladivostok*, în Adrian Pop (ed.), *op. cit.*, p. 59-65.

naţionalismului local. În 1974, în 65% din şcolile republicii limba de predare era cea română[797], ceea ce alcătuia 65,3% din totalul elevilor, iar 34,7% din elevi învăţau în şcoli ruseşti în timp ce proporţia ruşilor în Moldova era de numai 11,6% din totalul populaţiei.[798] Se observă o reducere progresivă a numărului de elevi din şcolile zise moldoveneşti, pentru că în 1950 proporţia acestora era de 69,2%[799]. În 1989, numai 59,2% din totalul elevilor studiau în şcoli cu predare în limba română, raportat la cele 63,5% ce le reveneau moldovenilor din totalul populaţiei republicii[800]. Tendinţa ce se observă mai ales în anii '70 constă în faptul că din ce în ce mai mulţi părinţi, mai ales din rândurile minoritarilor, deveneau mai preocupaţi de viitorul copiilor lor şi credeau că absolvirea unei şcoli cu predare în limba rusă oferea mai multe posibilităţi de a obţine un statut social privilegiat, respectiv profesii cu o remunerare mai înaltă. Astfel, grija pentru păstrarea identităţii naţionale trece pe un plan secundar, iar un anumit cult al reuşitei trecând pe primul plan. Alegerea unei şcoli cu predare în limba rusă era determinată şi de faptul că rusa era principala limbă de predare în instituţiile superioare de învăţământ şi, prin urmare, cei care absolveau o şcoală românească erau dezavantajaţi din start. Statistica oficială arată pentru anul de studii 1972-1973 o proporţie de 25 753 studenţi români, adică 65% din totalul de 42 833 studenţi din Moldova[801]. Ce rezultă din aceste cifre? În primul rând, că moldovenii aveau cota de şcoli, elevi şi studenţi aproximativ proporţională cu cota ce le revenea din totalul populaţiei republicii la acea dată. În al doilea, că era respectată politica naţională leninistă. Să vedem însă ce cauze au mai încurajat tinerii basarabeni să aleagă o şcoală cu predare în limba rusă, cu toate că existau manuale suficiente în limba română pentru şcoala medie generală. Una dintre explicaţiile invocate în istoriografie este că "manualele traduse prezintă lacune, datorită cărora procesul de asimilare a materiei de studiu de către elevii şcolilor naţionale este handicapat de deficienţele traducerii; în consecinţă, în afară de eforturile ce se cer, de regulă, pentru asimilarea materialului respectiv, elevii sînt obligaţi să depună eforturi suplimentare, care necesită, fireşte, timp suplimentar"[802]. Deci, traducerile se efectuau de o asemenea manieră încât să împovăreze procesul didactic, să ofere o pregătire nu de puţine ori mult inferioare şcolilor ruseşti, astfel opţiunea pentru şcoala rusească devenea motivată şi din acest considerent. Exista o literatură mult mai bogată şi variată în limba rusă, reviste, ziare etc. în comparaţie cu oferta în limbă română, aşa încât cei care erau interesaţi să posede mai multe cunoştinţe, să-şi lărgească orizontul de cunoaştere au perceput limba lor maternă ca pe un mijloc prea limitat pentru pretenţiile lor. Formalităţile erau respectate, toţi aveau dreptul

---

[797] *Narodnoe hozjajstvo Moldavskoj SSR v 1973 godu*, Chişinău, 1974, p. 183.
[798] *Opyt ètnosociologičeskogo...*, p. 82.
[799] *Ibidem.*
[800] Gheorghe Negru, *Politica etnolingvistică...*, p. 103.
[801] G. I. Byrka, M. K. Sytnik, *Rascvet socialističeskoj kul'tury v Sovetskoj Moldavii,* Chişinău, Cartea Moldovenească, 1974, p. 9.
[802] Mihail Bruhis, *Cauze şi efecte în interacţiunea limbilor din fosta URSS*, în "Limba română", nr. 5-6, 1994, p. 151.

la alegere, dar alegerea devenea de la bun început compromisă de lipsa unei alternative viabile. Vulnerabilitatea moldovenilor în faţa rusificării, din alt unghi de vedere, poate fi explicată şi prin faptul că pentru a rezista împotriva unei ameninţări individul trebuie să aibă conştiinţa că apără ceva foarte preţios, fără de care nu ar putea să-şi închipuie existenţa. Or, moldovenii nu-şi cunoşteau adeseori trecutul lor istoric sau, atunci când îl cunoşteau, nu găseau ceva cu care s-ar fi putut mândri. Gloria istorică a Moldovei părea palidă în comparaţie cu cea a Rusiei pentru cei care nu au beneficiat de o educaţie cuvenită şi, prin urmare, pentru cei care nu aveau un sentiment naţional puternic. Copii aflau de Lenin, Brejnev sau Kutuzov, Suvorov, Kotovski etc. încă din clasele primare sau chiar de la grădiniţă şi abia în clasele superioare aflau că au existat şi un Vasile Lupu, un Dimitrie Cantemir sau un Ştefan cel Mare, ultimul numit în manualele şcolare Ştefan al III-lea. Mai era şi faptul că, din punct de vedere psihologic, ceea ce se învaţă mai timpuriu, de la o vârstă mai mică se memorizează mai bine, cu alte cuvinte cu cât amintirile sunt mai vechi cu atât devin mai preţioase şi sunt mai susceptibile de a influenţa conştiinţa unui individ. O altă explicaţie a înstrăinării de valorile naţionale poate fi găsită şi în diferenţa dintre gradul de auto-încredere al ruşilor, pe de-o parte şi al basarabenilor, pe de alta[803]. Astfel, unul din proverbele des invocate la ruşi, şi care reflectă existenţa încrederii că au un anumit avantaj în faţa popoarelor care au tendinţa exagerată spre compromis, era (şi este) că "obrăznicia, a avea tupeu este a doua fericire", o parafrazare a unui vechi dicton latin. Se mai adaugă şi tendinţa rusului spre idealul absolut, spre găsirea adevărului prin neglijarea vieţii cotidiene, a prezentului[804]. La basarabeni, însă, unul dintre cele mai reprezentative toasturi-zicători era (şi mai este şi astăzi) include cuvinte precum "pace, ploaie, şi sănătate", ceea ce reflectă o predispoziţie de evitare a conflictelor şi preeminenţa acordată valorilor care asigură, în primul şi în primul rând, supravieţuirea[805]. Cu timpul, după o convieţuire îndelungată, basarabenii aveau să se modeleze după valorile şi mentalitatea rusească, şi poate nu este exagerat să spunem că şi-au rezolvat o bună parte a complexelor de inferioritate faţă de ruşi ca naţiune imperială prin împrumuturi importante de cultură, limbaj colocvial în special, de comportament etc., aşa încât avem ce avem din punct de vedere naţional - aculturaţie sau "creolizare".

---

[803] Astăzi aceste diferenţe s-au redus simţitor. Pentru că problema supravieţuirii într-un mediu unde mentalitatea rusă era dominantă a impus basarabenii să adopte aproximativ aceleaşi norme de comportare şi gândire. Vezi şi ancheta întitulată *Cultura rusă în Basarabia: handicap sau atu?* în "Contrafort", noiembrie-decembrie, nr. 11-12, 1999, p. 16-18.

[804] A. A. Danilov, *Istorija Rossii*, vol. 2, Moscova, "Vlados", 1995, p. 453 şi urm.

[805] Lucru care l-a observat şi criticat Emil Cioran, printre mulţi alţi autori. Cioran avea să spună, în acest sens, în culmea disperării sale juvenile, că "România nu este istorie, ci geografie". Idem, *op. cit.*, p. 39; vezi şi Horia-Roman Patapievici, *Politice*, Bucureşti, Humanitas, 1996, în special p. 59-69; E.V. Junghietu, *De la lume adunate. Proverbe româneşti*, Chişinău, Hyperion, 1992.

Trăind într-o societate în care limba aparatului de stat, a educaţiei superioare şi a comunicării în ultimă instanţă, era limba rusă, convieţuind alături de o minoritate numerică, dar după statut şi privilegii, dominantă[806], românii basarabeni au fost nevoiţi să se acomodeze acestui climat[807], uneori chiar cu exces de zel. Intelectualitatea, în special scriitorii, erau foarte îngrijoraţi de această situaţie. Nu întâmplător, după cum am menţionat deja, Uniunea Scriitorilor revendică, la al III-lea său Congres din 1965, revenirea la alfabetul latin. Se spera că introducerea acestuia va putea să compenseze şi să contracareze, într-o oarecare măsură, marginalizarea limbii române din domeniul cultural şi educaţional. Rezultatul scontat al oficializării scrierii în litere latine consta în faptul că literatura şi traducerile din limbile străine publicate în România să poată circula cu uşurinţă în Basarabia, astfel atracţia faţă de limba rusă şi posibilităţile oferite de aceasta, să se diminueze simţitor. Scriitorii basarabeni, în special liderii lor opinie care s-au situat în fruntea revendicărilor din 1965 în persoana lui Aureliu Busuioc, Gheorghe Malarciuc, Ion Druţă şi Mihai Cimpoi[808], apreciase corect că lipsa unei vaste literaturi de calitate în limba română în veşmântul ei firesc, în expresia ei firească, fără împrumuturi excesive din vocabularul rusesc şi sovietic va contribui la eliminarea treptată a unor complexe de inferioritate faţă de ruşi, dar nu numai. Anume pentru simplul fapt că basarabenii aveau un vocabular prea sărăcit al limbii materne, aşa încât practic nu puteau să-şi exprime anumite gânduri sau idei decât apelând la cuvinte ruseşti. Iar apelarea la limba rusă, devenită o necesitate cotidiană din motivele invocate mai sus, avea o influenţă fundamentală asupra mentalităţii basarabenilor şi risca, într-un viitor nu prea îndepărtat, să le schimbe afilierea lor lingvistică, în cele din urmă cea etnică. Fiecare limbă are logica ei aparte, prin aspectele sale fonetice, lexice etc. şi cei care cunosc o limbă străină, fie şi la un nivel superficial, dar o utilizează zi de zi, se "contaminează" de această logică, de modul de a vedea lucrurile şi importanţa lor[809]. *Problema era întradevăr nu atât schimbarea afilierii lingvistice şi etnice, cât "contaminarea" cu elemente străine a unui segment social a cărei reacţii puteau deveni imprevizibile, dat fiind lipsa reperelor valorice clar definite sau flotanţa acestora.* Regimul sovietic a înţeles implicaţiile ulterioare ale introducerii alfabetului latin şi din acest motiv a

---

806 Nu au lipsit şi voci care au afirmat că, de fapt, cea mai dezavantajată naţiune din Uniunea Sovietică au fost ruşii (!?). Punctul acesta de vedere a fost exprimat de o organizaţie a "ruşilor patrioţi", prin intermediul *samizdat*-ului, în 1971. Vezi B. Nahaylo, V. Swoboda, *op.cit*, p. 172. A se vedea şi Aldo Ferrari, *A treia Romă. Renaşterea naţionalismului rus*, Bucureşti, Anastasia, 1999.

807 Montesquieu a ilustrat foarte bine acest lucru – al influenţei mediului străin asupra unui individ sau unei comunităţi în *Scrisori persane*, Chişinău, Universitas, 1992.

808 Valeria Cozma, *op. cit.*, p. 42.

809 Ferdinand de Sausure, *Curs de lingvistică generală*, Iaşi, Polirom, 1998, p. 197-199. George Orwell, în celebrul său eseu despre relaţia dintre politică şi limba engleză, aprecia că "dacă este adevărat că gândirea corupe limba, tot atât de adevărat este că şi limba corupe gândirea". Vezi articolul lui Andrew Marr, în "Prospect" (Marea Britanie), April, 1996 (accesibil prin internet).

caracterizat revendicarea scriitorilor ca fiind o manifestare naţionalistă[810], susceptibilă de a periclita prietenia dintre popoare[811], asigurată de supremaţia limbii şi culturii ruse în republică[812].

Au existat numeroase manifestări spontane îndreptate împotriva regimului sovietic. În 1966, Gheorghe Moroziuc a arborat tricolorul pe coşul fabricii de zahăr din Bălţi, fapt pentru care a fost condamnat la 3 ani lagăr de muncă; în 1965, studentul Mihai Moroşan de la politehnica din Chişinău a fost acuzat de naţionalism. În 1967, fiind învinuiţi de activitate de propagandă în rândurile studenţilor şi intelectualilor a ideii de reunire a Basarabiei şi Nordului Bucovinei cu România, studenţi ai Conservatorului din Chişinău au primit termene de detenţie, cuprinse între 4 şi 7 ani: Postolache – 7 ani, Cuciureanu şi Cemîrtan – a câte 4 ani fiecare. De manifestări naţionaliste au fost învinuiţi studenţii Odobescu şi Lilia Neagu, în 1971, precum şi iniţiatorii mişcării studenţeşti din anii ’60 de la Institutul de Arte din Chişinău[813]. Lingvistul Ion Vasilenco, pentru că faptul că s-a pronunţat insistent şi cu vehemenţă pentru unitatea lingvistică moldo-română şi revenirea la alfabetul latin a fost internat într-un penitenciar. Cazul lui Vasilenco sugerează probabil aceeaşi tendinţă moralizator-instructivă, în ideea de a inculca teamă în rândurile intelectualilor care sprijineau asemenea idei. Gheorghe David a fost internat în plină Perestroikă, în 1989, într-un spital psihiatric din Dnepropetrovsk[814]. Alte manifestări naţionale ale basarabenilor, cu o semnificaţie deosebită în epocă, deşi mult mai palide în comparaţie cu cele din alte republici unionale, au fost: întemeierea în 1969[815] a organizaţiei numite “Frontul Naţional Patriotic” şi protestele vehemente ale studenţilor şi profesorilor din Chişinău (1972) în legătură cu decizia autorităţilor locale de a muta monumentul lui Ştefan cel Mare cu câţiva

---

810 Rezoluţia Biroului Comitetului Central al PCM era următoarea: “Să se recunoască faptul că al treilea Congres al scriitorilor din Moldova s-a desfăşurat, din punct de vedere organizatoric şi politic, la un nivel scăzut. De a condamna tendinţele naţionaliste evidenţiate în cuvântările scriitorilor Busuioc, Malarciuc, Druţă, Cimpoi, precum şi atitudinea incorectă faţă de critica de partid, alte manifestări nesănătoase.” Valeria Cozma, *op. cit.*, p. 42.

811 I. I. Bodiul a comentat lucrările Congresului al III-lea al Uniunii Scriitorilor din Moldova, în articolul *Să se întărească şi să înflorească prietenia popoarelor sovietice*, publicat în "Moldova Socialistă", 23 şi 24 noiembrie, 1965.

812 După părerea unui specialist, animator de frunte al “Interfrontului” din Moldova, care crede că Basarabua este un teritoriu naţional rusesc, “principala măsură îndreptată împotriva interzicerii limbii ruse (în perioada interbelică – *n.n.*) a fost acordarea statutului de limbă de stat limbii române în Basarabia”. Vezi P. Šornikov, *op. cit.*, p. 87.

813 Vlad Georgescu, *Conştiinţa naţională în Moldova Sovietică*, în Idem, *România anilor ’80*, Bucureşti & Munchen, Ion Dumitru Verlag, 1995, p. 116. Vezi mai pe larg, “Literatura şi arta”, 16 iulie, 1992.

814 Gheorghe Negru, *Politica etnolingvistică...*, p. 100. Vezi şi Gheorghe David, *Cum am fost “nebun”*, în “Basarabia”, nr. 9, 1990, p. 141-152.

815 Anul este menţionat greşit (1961) în Serafim Saka, *op. cit.*, p. 114. Ion Şişcanu a descoperit recent documente de arhivă conform cărora anul înfiinţării organizaţiei este 1969, nu 1961. Articolul lui Ion Şişcanu va fi publicat curând într-o revistă poloneză.

metri în spate pentru că piaţa Victoriei din capitala Basarabiei trebuia "dominată" de monumentul lui Lenin, nu de cel al unui erou-simbol naţional al moldovenilor. Pe lângă ce am menţionat despre "Frontul Naţional Patriotic" în capitolul al doilea – că a cerut în 1970 unirea Basarabiei cu România etc. – trebuie să remarcăm faptul că unul din principalii ei membri a recunoscut în 1995 că organizaţia nu avea un scop declarat anticomunist, adică revendicările naţionale au fost preconizate a fi realizate în cadrul sistemului comunist. Astfel, Alexandru Usatiuc a mărturisit că în hotărârea organizaţiei din 1969 "se vorbea despre reunirea cu România, de limba de stat – limba română – de tricolor cu o panglică neagră de-a lungul culorilor până se va efectua Reîntregirea. Am apărat grafia latină, imnul şi stema. *Toate acestea însă nu puteau avea prea mare ecou aici, în Basarabia, pe atunci foarte sovietică*"[816] (*s.n.*). Se presupune că membrii grupului Usatiuc au fost predaţi K.G.B.-ului de către securitatea română, la ordinul lui Ceauşescu, care primise o scrisoare de la Usatiuc. Nu ştim de existenţa unor documente care să probeze o asemenea aserţiune, cel puţin această informaţie părea a fi credibilă şi a avut o circulaţie largă printre intelectualii basarabeni. Chiar dacă, la limită, Ceauşescu ar fi fost implicat mai puţin decât se credea în acest caz, ideea că România nu a susţinut deschis revendicările naţionaliştilor basarabeni a avut ca rezultat alimentarea vechilor suspiciuni şi neîncrederi faţă de România. Basarabenii au rămas dezamăgiţi, pe drept sau pe nedrept, că România i-a "trădat", aşa cum la rândul lor, românii din ţară, după cel de-al doilea război mondial, au avut sentimentul că occidentalii i-au "vândut"[817]. Altă consecinţă a atitudinii României comuniste faţă de grupul Usatiuc a fost o *resemnare înnoită* faţă de regimul sovietic şi răspândirea convingerii că numai colaborarea cu Moscova şi acceptarea unor compromisuri puteau permite perpetuarea, chiar dacă destul de selectivă, a tradiţiilor şi identităţii etnice.

Protestele legate de monumentul lui Ştefan cel Mare, din 1972, deşi nu au reuşit să determine schimbarea deciziei regimului de a muta monumentul, a arătat însă că basarabenii, chiar noua generaţie educată în spirit comunist, era foarte susceptibilă în cazurile când puterea atenta într-un fel sau altul la simbolurile naţionale sau când autorităţile declarau deschis că eroii naţionali nu meritau o atenţie mai mare decât Lenin etc. Ştefan cel Mare a fost şi în perioada comunistă, dar şi astăzi, eroul cel mai popular la basarabeni. În legătură cu aceasta, unii istorici, care s-au întrebat de ce totuşi regimul sovietic a fost relativ indulgent cu privire la unele personalităţi marcante ale românilor, au apreciat însă că "Ştefan cel Mare a simbolizat de altfel particularismul moldovenesc, continuând şi astăzi să joace acest rol în Moldova de peste Prut"[818]. Simbolurile pur româneşti prin excelenţă au fost acceptate de regimul sovietic pentru a demonstra existenţa unui popor moldovenesc încă din perioada medievală, atunci când, după cum se ştie,

---

[816] *Ibidem*.
[817] Mai pe larg, a se vedea Maya Belciu, *Vin americanii? Destin amânat*, Bucureşti, Cartea Românească, 1998.
[818] Lucian Boia, *op. cit.*, p. 159-160.

principalul criteriu după care se identificau oamenii era cel religios şi regional, nu cel etnonaţional sau lingvistic[819].

În anii '70 tendinţele de internaţionalizare a societăţii sovietice se manifestă progresiv în tot mai multe domenii ale vieţii publice şi private. Internaţionalizare în sensul că se observă creşterea proporţiei de cetăţeni sovietici care nu-şi făceau probleme în legătură cu componenţa naţională a colectivelor lor de muncă, a limbii de comunicare[820], a căsătoriilor interetnice ş.a.m.d. Internaţionalizarea avea însă efecte negative din punct de vedere naţional, al păstrării tradiţiilor naţionale şi al unui nivel elevat al limbilor minorităţilor, în cele din urmă periclita solidaritatea comunităţilor etnonaţionale prin intermediul proliferării altor ierarhii de valori, transnaţionale. Un sondaj efectuat în Chişinău la mijlocul anilor '70 arăta că numai 4% din români citesc frecvent ziare în limba română, iar 18% – literatură în limba română. Numai 31% din români foloseau preponderent limba lor maternă la serviciu, în familie – 61% dintre respondenţi[821]. În acelaşi timp ucrainenii din Moldova aveau un grad de "internaţionalizare" mult mai ridicat: numai 5% foloseau limba ucraineană în discuţiile cu colegii de lucru, iar 15% păstrând-o ca limbă de comunicare în familie[822]. Nu se ştie exact dacă era un efect al "internaţionalizării" sau era o plagă a modernizării rapide în variantă sovietică, dar odată cu intensificarea ritmului de urbanizare creşte simţitor consumul de alcool pe cap de locuitor, atât în Rusia cât şi, mai ales, în republicile naţionale. Astfel, de exemplu, între anii 1959-1979, în Letonia şi Lituania consumul de alcool depăşeşte media unională cu 60% şi, respectiv, 70%[823], dar nu se ştie dacă era vorba de o politică specială promovată în acest domeniu, aşa cum a procedat Rusia

---

[819] Louis Dumont, *op.cit., passim* etc.

[820] *Nacional'nye otnošenija i nacional'nye problemy v SSSR: voprosy istorii*, sub redacţia lui N. F. Bugaj, Moscova, Institut Istorij, 1990, p. 201.

[821] *Opyt ètnosociologičeskogo…*, p. 159.

[822] *Ibidem.*

[823] *IVPN SSSR 1959 goda*, Moscova, Finansy i Statistika, 1962, p. 7. *Itogj vsesojuznoj perepisi naselenija SSSR 1979 goda*, Moscova, Finansy i Statistika, 1980, p. 28.

ţaristă[824]. În orice caz, se poate spune că "paradisurile artificiale"[825] au devenit o parte componentă a vieţii cotidiene a oamenilor sovietici[826].

Pe de altă parte, oraşele Moldovei aveau, cel puţin în anii '70, şi cel mai ridicat număr de căsătorii mixte comparativ cu toate celelalte 14 republici – 34,4%, la sate proporţia fiind de 10%[827], ştiindu-se faptul că procentul mariajelor interetnice arată disponibilitatea unui popor de a accepta influenţele străine. În ansamblu, după cum am menţionat deja, românii aveau o cotă de mariaje mixte de 28 la sută în 1989[828], ceea ce indică faptul că cea mai mare proporţie a căsătoriilor interetnice din Moldova le reveneau lor.

Trebuie de remarcat şi faptul că românii au influenţat şi ei anumite aspecte ale vieţii ruşilor şi ucrainenilor din republică. Indicele persoanelor căsătorite din Moldova, care reflectă existenţa unui cult al familiei, era cel mai ridicat din Uniune, inclusiv la ruşii din Moldova era mai mare decât la ruşii din Federaţia Rusă, la ucrainenii din Moldova era mai mare decât la ucrainenii din Ucraina[829]. Din totalul de ruşi intervievaţi, 43,5% preferau să audieze muzica populară rusească, iar 43,3% -- pe cea moldovenească[830]. De asemenea, mai mulţi ruşi din Moldova acordau prioritate bucătăriei tradiţionale moldoveneşti în detrimentul celei naţionale[831]. Cu toate acestea, însă, numai un sfert din ruşi (şi evrei) au indicat faptul că patria lor este Moldova, restul optând pentru varianta "URSS este

---

[824] Chestiunea sau politica privind alcoolul a fost, după părerea unor cercetători, una din problemele de bază ale întregii istorii ruse, pentru că "un popor beat este mai uşor să îl conduci" (Ecaterina a II-a) şi pentru că "şcolile sunt mai păgubitoare decât crâşmele" (K. Leontiev, unul din cei mai importanţi promotori ai curentului slavofil din secolul al XIX-lea). Detalii interesante a se vedea la Ju. V. Krasnov, *Russkie: socialnyi portret*, Vladivostok, Izdatel'stvo Dal'nevostočnogo Universiteta, 1989, p. 313-315.

[825]Charles Baudelaire, *Paradisuri artificiale*, Iaşi, Institutul European, 1997. Dacă în arealul sovietic alcoolul era principalul produs prin care erau create de obicei "paradisurile artificiale", în Occident rolul acestuia începe să fie dublat de proliferarea pe scară largă a substanţelor stupefiante, mai ales începând cu anii '60 --"little sweet sixties". Acest fenomen s-a reflectat şi în muzică – piesa *Lucy in the Sky with Diamond* de "Beatles", *Angie* de "Rolling Stones" etc.

[826] După datele oferite de postul de radio *D'or* (Chişinău) din data de 2 octombrie 1999, Republica Moldova se situiază pe primul loc în Europa la capitolul consum de alcool– aproximativ 12 litri dublu rafinat pe cap de locuitor. Fernand Braudel a observat că în Franţa populaţia din regiunile aflate la intersecţia arealurilor culturale, mai ales cea din păturile sociale vulnerabile, este mai susceptibilă de a cădea pradă mai multor vicii, printre care şi consumul excesiv de alcool. Vezi Idem, *L'identité de la France*, vol. 1, *Espace et Histoire*, Paris, Flammarion, 1990, p. 99.

[827] *Opyt ètnosociologičeskogo…*, p. 78-79.

[828] A. M. Černjak,, *op. cit.*, p. 221.

[829] *Opyt ètnosociologičeskogo…*, p. 69-70.

[830] *Ibidem*, p. 161.

[831] *Ibidem*, p. 157.

patria mea”[832]. Acest lucru reflecta existenţa aşa-numitului sindrom al “eliberatorului”, confrom căruia ruşii şi rusofonii se credeau “eliberatorii şi ocrotitorii poporului moldovenesc”, ceea ce a generat “psihologia “fratelui mai mare”, care trebuie să îndrume, dar nu este obligat să asculte şi el de opinia “fratelui mai mic”, cu atât mai mult să înveţe limba, istoria şi cultura lui”[833]. La capitolul gen de literatură preferată, atât românii cât şi celelalte naţionalităţi intervievate în oraşele republicii au ales cărţile dedicate războaielor (aproximativ 30%), a doua categorie indicând literatura despre “dragoste şi prietenie” (circa 25%), în timp ce numai în jur de 11% se interesau cu predilecţie de literatura consacrată istoriei propriului popor sau a altor popoare[834].

Ideologia era unul din factorii principali care determinau această situaţie – uniformizarea progresivă a idealurilor şi preferinţelor cetăţenilor sovietici. O parte componentă a ideologiei comuniste erau miturile, printre care era cel referitor la prietenia indestructibilă a popoarelor sovietice ce constituia una din condiţiile *sine qua non* pentru existenţa Uniunii Sovietice. Deşi, evident, mulţi oameni nu credeau în faptul că în viitor conflictele de orice fel, inclusiv cele de ordin naţional vor dispare definitiv, efectele ideologiei îşi spuneau cuvântul cu trecerea timpului. Ideologia era mai degrabă un simulacru al credinţei, nu o credinţă adevărată, dar urmările proliferării ei erau nu mai puţin reale. Din acest motiv, unii cercetători au considerat ideologia comunistă un fel de “formaţiune mentală”, întrucât “simularea credinţei este distructivă pentru spirit şi astfel se împlineşte un obiectiv al ideologiei”[835]. Alţi cercetători au considerat că printre elementele care au contribuit la o anumită reuşită a ideologiei comuniste au fost “ruperea prezentului de trecut”[836] şi “amestecul prezentului cu viitorul”[837].

Unele popoare credeau mai mult sau mai puţin în mitul despre prietenia popoarelor, respectiv erau mai dispuse să accepte integrarea în societatea sovietică şi consecinţa ei, asimilarea în cadrul noii comunităţi istorice transetnice numită “popor sovietic”. Alte popoare, pe de altă parte, erau refractare la procesele declanşate de puterea sovietică. Se pare însă că majoritatea absolută a popoarelor sovietice au fost afectate în egală măsură de cel puţin o idee principală răspândită de ideologia oficială şi care a rămas, probabil, cea mai importantă caracteristică a

---

[832] *Ibidem*, p. 155. Despre reprezentarea patriei la ruşii din Republica Moldova după declararea independenţei, vezi articolul interesant a lui Lilian Negură, *Reprezentarea socială a patriei (studiul unui caz de modoficare a reprezentării sociale*), în Adrian Neculau & Gilles Ferréol, *Minoritari, marginali, excluşi*, Iaşi, Polirom, 1996, p. 72-86.
[833] E. Solomonova, *Scrisoare deschisă populaţiei rusofone din Moldova*, în “Învăţământul public”, 10 iunie, 1989, p. 2. O întrebare ridicată de Solomonova în 1989 consângenilor ei rămâne încă actuală: “oare nu ni-i ruşine nouă, după aproape jumătate de secol, să continuăm a cere recunoştinţă pentru eliberare?”. Ibidem. Vezi textul complet în Anexe.
[834] *Opyt ètnosociologičeskogo…*, p. 138.
[835] Alain Besançon, *Originile intelectuale ale leninismului*, Bucureşti, Humanitas, 1993, p. 5.
[836] Piotr Wierzbicki, *Structura minciunii*, Bucureşti, Nemira, 1996, p. 136.
[837] *Ibidem*, p. 109-111.

"omului sovietic", cu consecinţe profunde pentru o perioadă îndelungată de timp. Anume, este vorba de intoleranţă. Intoleranţa faţă de tot ce este diferit a fost propagată deoarece se considera că ea era "garantul cel mai sigur al eliminării prejudecăţilor învechite",[838], pentru că "în ajunul instaurării comunismului fiecare vrea să fie mai bun, mai pur". Mai mult, intoleranţa sau "ne-răbdarea", cum s-ar mai putea traduce rusescul "neterpimost' ", era considerată una dintre cele mai "însemnate trăsături ale miilor de oameni sovietici" şi "una dintre cele mai pronunţate semne ale timpului"[839]. Intoleranţa era apreciată ca fiind cel mai important mijloc pentru a ajunge la perfecţiune, un principiu moral care, după cum credeau ideologii partidului, determina oamenii sovietici să se considere "oamenii cu cel mai mare suflet şi cu cele mai nobile idealuri"[840]. Această trăsătură, cu părţile sale bune şi mai puţin bune, după cât se pare, are origine şi în mentalitatea, felul de a fi al ruşilor, al religiozităţii lor specifice, care nu a dispărut în perioada comunistă dar a fost sublimată, a cunoscut noi forme de manifestare, chiar dacă "îmbrăcată" în frazeologie comunistă[841]. În acest sens, putem fi de acord cu Hermann Keyserling, mai mult cu ideea decât cu formularea potrivit căreia stilul de viaţă rusesc ar fi "un elan direct al animalului spre Dumnezeu, sărind pe deasupra omului"[842].

Cu toate că ideea de *popor sovietic* şi-a avut originea şi în tradiţia culturală rusă, în sens de căutare disperată a perfecţiunii umane, obiectivul creării *omului nou* viza şi schimbarea unor caracteristici naţionale ale ruşilor, considerate nepotrivite cu vremurile noi, şi anume lipsă de disciplină, indulgenţă exagerată, spirit dezordonat, imprevizibil şi irascibil[843] etc. Pe de altă parte, dacă promovarea idealului de "om sovietic" a fost confundată adesea cu ceea ce s-a numit rusificare, trebuie de menţionat că aceasta implica nu numai impunerea limbii ruse ca limbă de comunicare, dar şi trăsături de mentalitate ruseşti, mai pronunţate decât la alte popoare, de aceea pot fi numite specific ruseşti. Printre acestea se numără următoarele valori-idealuri de comportament precum dependenţa de colectiv,

---

[838] Este relevant faptul că o persoană care încerca, în perioada comunistă, să-şi expună un punct de vedere personal într-o anumită problemă, mai mult sau mai puţin importantă, era etichetată de colectiv drept "edinoličnik", un termen care are în limba română corespondentul de "egoist", dar în limba rusă sensul peiorativ al cuvântului este mai pronunţat.

[839] S. Kosolapov, O. Krutova, *Nravstvennye principy stroitelja kommunizma*, Moscova, Moskovskij Rabočii, 1962, p. 9.

[840] *Ibidem*, p. 8.

[841] Asupra acestui lucru a insistat, printre primii din spaţiul nostru, Mircea Vulcănescu în eseul *Idolul "Lenin"*, re-publicat în "Dilema", nr. 250, 7-13 octombrie, 1997, p. 16.

[842] Hermann Keyserling, *op. cit.*, p. 79.

[843] Descrierea acestor caracteristici ruseşti, pozitive şi negative, le-am preluat de la Paul Hollander, *op. cit.*, p. 290, dar interpretarea lor în contextul ideii de *om sovietic* şi *popor sovietic* ne-o asumăm. Vezi, în acest sens, şi A. A. Dalinov, *op. cit.*, p. 452-458; L. Kortunov, *Imperskoe i nacional'noe v rossijskom soznanii*, în "Meždunarodnaja žizn' ", nr. 6, 1998, p. 77-90; I. Jakovenko, *Ot imperii k nacional'nomu gosudarstvu*, în "POLIS", nr. 6, 1996, p. 117-128.

spontaneitate[844], sinceritate ş.a. O altă caracteristică a ruşilor care a fost inoculată şi altor popoare care constituiau în imaginar poporul sovietic – tendinţa de a impune omogenitate în comportament, habitudini, valori, limbaj şi limbă unică de comunicare etc. – constituia şi un ideal al doctrinei comuniste. La care se mai poate adăuga încă o trăsătură specifică -- intoleranţa faţă de diversitatea culturală -- mai pronunţată la reprezentanţii popoarelor zise imperiale, cărora le-ar fi caracteristică neputinţa de a "pricepe mai ales cum de vrea cineva să fie altfel decât el" şi care apreciază această situaţie ca fiind provizorie[845].

Din anumite motive, poate şi din cele care au fost deja amintite, pentru un cercetător american de la începutul anilor '80, avizat în problemele "politicii naţionale" sovietice, Bielorusia şi Moldova erau republicile în care se manifesta cea mai puţină rezistenţă împotriva presiunilor de asimilare ale Moscovei[846]. Impresia creată peste Atlantic este susţinută şi de datele menţionate mai sus, aşa încât, dacă acceptăm această perspectivă ca una care să ne apropie cât mai mult de adevăr, să vedem care ar putea fi explicaţiile fenomenului pentru Moldova. Tereza Rakovska-Harmstrong consideră că gradul de rezistenţă faţă de asimilare şi influenţele străine poate fi determinat de câteva criterii, şi anume: numărul membrilor unei comunităţi naţionale; gradul de coeziune culturală; aderenţa la tradiţiile istorice naţionale, la limba şi religia strămoşilor; tipul de amplasare geografică, compactă sau dispersată; nivelul de modernizare şi, în ultimă instanţă, dar nu în ultimul rând, sentimentul de a avea un caracter distinct, unic[847]. Măsura în care s-a reuşit păstrarea tradiţiilor naţionale în Basarabia s-a datorat faptului că peste 70% din români trăiau la sate,[848] situate relativ compact, cu puţine enclave de grupuri etnice alogene. Cu toate acestea, sărbătorile tradiţionale[849] ce au o importanţă deosebită în perpetuarea solidarităţii unei comunităţi[850], deveneau treptat ameninţate de introducerea unui număr impresionant de sărbători sovietice, foarte frecvente, reflectând o predispoziţie specific orientală, dar şi rusească, pentru acest gen de activităţi. Serbările oficiale, consacrate Revoluţiei din Octombrie, a victoriei împotriva Germaniei naziste şi altele erau însoţite de organizarea unor competiţii sportive, distracţii, acordarea de premii etc., aşa încât au devenit foarte populare, mai ales că erau zile "nelucrătoare". Pentru basarabeni, dar nu numai, ele re-creau, deşi la un nivel simbolic, sentimentul apartenenţei la o

---

[844] Hollander, *op. cit.*, p. 290.

[845] Hermann Keyserling, *op. cit.*, p. 49.

[846] Tereza Rakovska-Harmstrong, *The Nationalities Question*, în Robert Wesson (ed.), *The Soviet Union: looking to the 1980s*, New York, Clarendon Press, p. 149.

[847] *Ibidem*.

[848] *Modernizarea economică…,* p. 37.

[849] A se vedea Sim. Fl. Marian, *Sărbătorile la români*, vol. 1-2, Bucureşti, Editura Fundaţiei Culturale Române, 1994.

[850] Sărbătorile şi a ritualurile care le însoţesc au o importanţă decisivă pentru păstrarea identităţii unui popor. A se vedea la evrei, în Josy Eisenberg, *op. cit.*, p. 121-124; vezi şi Eric C. Wolf, *op. cit.*, p. 96-109; Georges Gusdorf, *Mit şi metafizică*, Bucureşti, Editura Albatros, 1995.

comunitate ce se întindea de la Marea Baltică la Oceanul Pacific, o senzaţie ce dădea impresia de unitate în diversitate, de putere şi invincibilitate. În acest sens, s-a apreciat că "în anii puterii sovietice oamenii sovietici se mândreau că trăiesc într-un stat mare; acest sentiment nu era un clişeu propagandistic (…); sentimentul cetăţeanului sovietic că aparţine unei Mari Puteri compensa într-un fel lipsa drepturilor şi libertăţilor, care existau după "cortina de fier"[851]. Pe de altă parte, participarea Moldovei la concursurile unionale sportive, numite *spartakiada popoarelor sovietice*, cu selecţionată aparte de fotbal, handbal etc., precum şi la concursuri de dansuri populare la care s-a remarcat în special ansamblul "Joc" condus de Vladimir Curbet, avea să contribuie la perpetuarea şi consolidarea identităţii regionale moldoveneşti.

Păstrarea limbii şi a religiei, în limitele impuse de regim, aveau însă să contribuie la perpetuarea unui particularism naţional inconfundabil, prin extensie şi a identităţii etnice. În mediul rustic, după cum arată statisticile oficiale, numărul căsătoriilor interetnice alcătuiau o proporţie de 10%[852], procent ce reflectă şi o anumită atitudine refractară faţă de influenţele străine, aşa cum nu era cazul în localităţile urbane. Dacă satele nu erau cu o populaţie eterogenă din punct de vedere etnic, nu exista nici un pericol de a închide şcolile cu predare în limba română şi de a le înlocui cu cele ruseşti, pentru că reacţia localnicilor ar fi fost foarte vehementă – ar fi însemnat o acţiune deschisă de rusificare şi regimul încerca să evite acest lucru[853]. Din alt punct de vedere, la sate, dar nu în mod exclusiv, s-a păstrat o anumită preferinţă de a vorbi într-un limbaj arhaic, lucru care, într-un fel sau altul a permis şi perpetuarea modului de gândire şi al mentalităţii arhaice. Din acest punct de vedere, se pare că limbajul arhaic, fără norme clar definite sugerează, *volens-nolens*, o mai multă intimitate dintre vorbitori, ceea ce lipseşte limbajului literar, mai ales când acesta nu este răspândit printre membrii unei comunităţi relativ închise precum este satul decât la o vârstă matură, nu din copilărie. Cu alte cuvinte, putem presupune că refuzul de a vorbi o limbă literară română, chiar dacă avea o serie de calchieri, dar şi a limbii ruse în mod fluent şi corect de către locuitorii satelor ar trebui privit şi ca un indiciu care reflectă faptul că o parte a populaţiei locale era refractară la modernizarea de tip sovietic, dacă nu chiar la modernizarea ca atare.

La sate, prin urmare, s-a reuşit într-o oarecare măsură schimbarea mentalităţii, mai puţin a tradiţiilor naţionale, prin extensie a identităţii etnice, fiindcă acestea erau un ultim refugiu şi "alinare" pentru toate neîmplinirile şi lipsurile de fiecare zi, probleme ce ţineau de asigurarea unei zile mai bune, promisă cu atâta nonşalanţă de puterea sovietică. Nunţile şi petrecerile unde abundenţa bucatelor şi

---

851 Š. M. Munčaev, *op. cit.*, p. 317.
852 *Opyt ètnosociologičeskogo…*, p. 78-79
853 Altă situaţie era în teritoriile basarabene cedate Ucrainei. Acolo era un fenomen obişnuit ca într-un sat pur românesc să existe numai şcoală în limba rusă sau ucraineană: în satul Glubokoe (Eschipolos), raionul Tatarbunar, spre exemplu, unde majoritatea absolută a locuitorilor erau etnici români şcoala era cu predare exclusiv în limba rusă ş.a. Mulţumesc lui Igor Neculcea, originar din Sudul Basarabiei, pentru această informaţie.

a celorlalte elemente cu care era deprins orice moldovean de rând şi constituiau o tradiţie din strămoşi[854], aveau să suplinească şi în perioada comunistă, fie şi numai în parte, ca şi în alte timpuri mai nefavorabile, sentimentul lipsei a ceva care nu poate fi acoperit niciodată, după toate probabilităţile. Iar perpetuarea dansului popular, o *horei* prin excelenţă, avea să reconstituie, la un nivel de asemenea simbolic, independenţa politică pierdută[855]. Chiar dacă lumea nu credea în construcţia comunismului[856] şi crearea unei societăţi armonioase din toate punctele de vedere, promisiunea regimului era ca un vis frumos ce avea rostul său - de a inculca oamenilor ideea că toate sacrificiile care le fac pe moment vor fi, odată şi odată, răsplătite. Aspect care i-a determinat pe unii să detecteze în ideologia comunistă similitudini cu religia[857], anume în planul că aici, în această viaţă, oamenii trebuie să îndure pentru că în lumea cealaltă fiecare va primi recompensa care i se cuvine. Din această perspectivă, colapsul comunismului era inevitabil, cu atât mai mult cu cât paradisul promis ("viitorul luminos") aparţinea de această

---

[854] A se vedea un studiu mai recent semnat de etnologul Valeriu Cupcea, *Tradiţiile naţionale. Continuitate în dezvoltarea generaţiilor*, Chişinău, Editura Evrica, 1998, în special p. 56-85 şi 103-125.

[855] Aşa cum astăzi, în secolul al XX-lea, diferite forme de competiţie, fie sportive sau de altfel, iau rolul rolul de competiţie *fair-play* între naţiuni, în loc de războaie, forma predilectă de competiţie în epocile anterioare. A se vedea, de exemplu, semnificaţia acordată meciului dintre Anglia şi Scoţia din 1996, interpretat de către scoţieni ca o şansă de a "răzbuna" piederea independenţei politice, eveniment petrecut în secolul al XV-lea; deci unui meci de fotbal i s-a acordat o semnificaţie politică. Mai recent, acest lucru s-a întâmplat în meciul România – Ungaria, disputat la începutul anului 1999 la Bucureşti, după finalizarea căruia comentatorul sportiv al TVR Emil Grădinescu a spus, mai mult sau mai puţin în serios, că este vorba de "prima victorie, în sfârşit, după lupte seculare, a României asupra Ungariei" (*retroversiune*). Despre semnificaţia dansului popular ca o reconstituire simbolică a independenţei politice pierdute, vezi Monica Shelley & Margaret Winck (eds.), *What is Europe? Aspects of European cultural diversity*, London, New York, Routledge, 1995, p. 255-256.

[856] Putem adăuga faptul că lumea credea în promisiunile regimului sovietic într-o manieră în care oameni din diferite perioade istorice au crezut în lucruri mai mult sau mai puţin utopice sau bizare. Din acest punct de vedere, fenomenul comunist poate fi înţeles ca un fenomen care, pe lângă aspectele sale inumane, a fost şi o reflectare a tragediei fiinţei umane, a nevoii sale de a nu accepta prezentul şi de a nădăjdui, contrar a ceea ce spune raţiunea, la o ordine perfectă ce ar elimina disensiunile de tot felul. În acest sens, este interesantă perspectiva pe care o adoptă Paul Veyne în cartea sa, *Au crezut grecii în miturile lor. Eseu despre imaginaţia constituantă*, Bucureşti, Editura Univers & Central University Press, 1996, în special capitolul întitulat *Mitul folosit ca "limbă de lemn"* ce ne aduce aminte, păstrând proporţiile, de cartea semnată de François Thom, *Limba de lemn*, Bucureşti, Humanitas, 1992, consacrată special fenomenului comunist.

[857] Printre primii care au observat acest lucru a fost şi filosoful rus Nikolaj Berdjaev. Vezi Idem, *Istoki i smysl russkogo kommunizma*, Moscova, Nauka, 1990, capitolul *Russkij kommunizm i hristianstvo*, p. 129-154.

lume, trebuia să fie *hic et nunc,* aşa cum promit multe secte[858], caracterizate, nu fără temei, de către biserica oficială, fie cea ortodoxă sau cea catolică, drept erezii, abateri de la credinţa adevărată.

La oraşe era altă situaţie. Mediul urban, străin din punct de vedere lingvistic şi cultural, crea premise favorabile schimbării mentalităţii şi pierderii identităţii etnice. După cum am menţionat, oraşele Moldovei aveau cea mai ridicată cotă de mariaje interetnice, comparativ cu toate republicile unionale, 34,4% din total. Acest indice arăta clar o predispoziţie accentuată a orăşenilor de a accepta influenţele străine, în special cele ruseşti. De multe ori, limba vorbită de populaţia românească de rând a oraşelor era un amalgam de cuvinte româneşti şi ruseşti, atunci când nu se prefera pur şi simplu comunicarea în limba rusă. Cu toate acestea, legătura permanentă cu satul, fie prin cei care se aşezau la oraşe, fie datorită faptului că aproximativ 70% din românii de la oraşe aveau rude apropiate la sat[859], care îi vizitau cel puţin la marile sărbători religioase, a împiedicat înstrăinarea lor totală de la poporul din care proveneau. Astfel, în 1989, numai 2,9% din românii basarabeni, adică 81 047 din totalul de 2 794 749, renunţaseră definitiv la afilierea lingvistică tradiţională, indicând limba rusă ca limbă maternă, dar păstrându-şi denumirea de "moldoveni"[860]. După decenii de îndoctrinare şi propagandă pentru o nouă identitate – sovietică – s-a văzut că oamenii rămân, în mare, ataşaţi naţionalităţii şi limbii lor. Drept exemplu, reamintim că la nivelul întregii ţări, 94,3% (în 1959), 93,9% (în 1970), 93,1% (în 1979) dintre cetăţenii sovietici şi-au declarat ataşamentul faţă de limba maternă ca primă limbă[861]. Ceea ce este, de asemenea, foarte relevant este că nimeni, nici în sondajele efectuate, nici în recensăminte nu s-a declarat de naţionalitate "sovietic".

Dacă identitatea etnică, felul în care era înţeleasă aceasta nu a suferit schimbări fundamentale în comparaţie cu anul 1944, adică în sens regional – "suntem moldoveni mai întâi de toate" – mentalitatea a fost influenţată în mod esenţial, mai ales la oraşe. Statistica nu ne poate ajuta prea mult în această privinţă. Se poate însă deduce că prin schimbările intervenite în cadrul limbii române, îmbogăţită excesiv cu cuvinte de origine slavă în detrimentul celor de origine latină, franceză etc. s-au produs schimbări importante în mentalitatea şi psihologia românilor basarabeni, proces similar, păstrând proporţiile, cu cel experimentat de românii bănăţeni[862] şi ardeleni[863]. Pentru basarabeni însă efectele aflării sub stăpânire străină au fost mult mai dramatice din punct de vedere al interesului naţional. Acest lucru s-a întâmplat deoarece procesul numit rusificare, început încă

---

[858] Jean Vernette, *Sectele,* Bucureşti, Editura Meridiane, 1996, în special subcapitolul *Sunt periculoase sectele şi noile mişcări religioase?,* p. 108-119.
[859] *Opyt ètnosociologičeskogo…,* p. 201.
[860] *Asimilare sau integrare? Politica…*, p. 291.
[861] M. N. Guboglo*, Razvitie jazykovoj žjizni sovetskogo obščestva v svete Konstitucii SSSR*, în *Aktual'nye problemy nacionalinyh otnošenij v svete Konstitucii SSSR*, Moscova, Nauka, 1981, p. 128-129.
[862] A se vedea cartea lui Gh. Jurma, *Descoperirea Banatului*, Reşiţa, Editura Timpul, 1994.
[863] Sorin Mitu, *op.cit.*

la începutul secolului trecut, a fost dublat de îndoctrinarea cu o ideologie care a încercat să acorde o anumită coerenţă şi justificare asimilării etnice. În acest sens, o componentă a ideologiei comuniste, în variantă rusească, a fost sovietizarea, considerat de unii dintre cei mai avizaţi specialişti în domeniu[864], un proces mai profund decât rusificarea, pentru că implica nu numai schimbarea identităţii etnice, a valorilor culturale, ci şi crearea unui tip nou de om din toate punctele de vedere. Acest lucru s-a dovedit a fi dezastruos pentru conştiinţa şi solidaritatea unei colectivităţi care nu-şi asumase definitiv, la nivelul anului 1944, naţionalitatea autentică şi valorile naţionale.

Care ar fi concluziile privitoare la mentalitatea şi identitatea etnică a basarabenilor după aproape jumătate de veac de regim sovietic? În primul rând, considerăm că felul în care înţeleg basarabenii identitatea după cinci decenii de aflare sub regim comunist sovietic nu poate fi înţeleasă fără lămurirea, în paralel sau în prealabil, a mentalităţii lor, a valorilor pe care le consideră mai sfinte. Una dintre aceste valori care le-a marcat mentalitatea fiind, după părerea noastră, păstrarea continuităţii şi preocuparea mai mult de supravieţuire, preocuparea pentru perpetuarea culturii elevate, a unui limbaj elevat având un rol secundar. Situaţia aceasta are o explicaţie istorică, dacă nu o justificare: instabilitatea unui teritoriu produce şi o instabilitate a locuitorilor ei. Mai ales când este vorba de identitatea naţională, pe lângă datul etnic, lingvistic, moştenit de veacuri, mai era nevoie şi de o conducere politică naţională, o şcoală care să întărească sentimentul naţional prin educarea tinerelor generaţii într-un spirit respectiv.

În al doilea rând, din alt unghi de vedere, mai nuanţat, se observă că mentalitatea a suportat o serie de schimbări, în mare măsură pe baza împrumuturilor de la ruşii care au emigrat în Basarabia în căutarea unui nivel de viaţă mai înalt şi al unui mediu mai prielnic din punct de vedere climateric. Cu alte cuvinte, se poate spune că, *volens nolens*, românii basarabeni s-au modelat într-o oarecare măsură după "naţionalităţile convieţuitoare", dar şi acestea, la rândul lor, au fost influenţate în anumite privinţe de indigeni. Simplul fapt al cunoaşterii Celuilalt a determinat influenţarea reciprocă, pentru românii basarabeni influenţarea fiind mai accentuată, deoarece ruşii constituiau naţiunea dominantă în Uniunea Sovietică, atât din punct de vedere numeric, cât şi din punct de vedere al privilegiilor de care se bucurau. Mai mult, adoptarea, fie şi superficială, a unor elemente de cultură rusească era o condiţie *sine qua non* pentru a fi acceptaţi în ierarhia politică, economică şi socială sovietică. Parafrazând o afirmaţie binecunoscută, cunoaşterea Celuilalt, fără o cunoaştere adecvată în prealabil a propriei identităţi a devenit un "infern" pentru românii basarabeni.

Cu toate acestea, în 1989, majoritatea absolută a basarabenilor, profitând şi de *Perestroika* lui Gorbaciov, şi pentru că nu mai credeau în promisiunile deşarte ale regimului, s-au re-găsit, după o perioadă îndelungată de visat că ar fi alţii decât sunt în realitate. A fost o adevărată "confesiune în masă"[865]. Speranţa, adeseori

---

[864] M. Geller, *op. cit.*, p. 260-295. François Thom, *op. cit.*, *passim*.
[865] Expresia aparţine lui Charles King, *The politics of language in Moldova…*, p. VI.

disperată, de fi altul, adică de a se identifica cu "omul sovietic", s-a schimbat brusc în dorinţa de a nu mai fi acest altul. Problema a rămas însă în continuare: mulţi ştiu cine nu sunt, dar încă nu ştiu cine sunt cu adevărat, din motive că diferenţele regionale care existau la 1944, s-au accentuat după 50 de ani de "despărţire", mai ales că momentele neplăcute ale experienţei interbelice au fost îngroşate la maxim şi re-injectate cu perseverenţă în rândurile populaţiei locale. De aceea, o parte din basarabeni, după marile evenimente care au declanşat renaşterea naţională, sunt mai degrabă confuzi din punct de vedere naţional, decât re-găsiţi, "mântuiţi". Situaţia poate fi explicată şi prin faptul că societăţile moderne, mai ales cele zise totalitare au cunoscut fenomenul fragmentării şi alienării personalităţii.

În ansamblu însă se poate aprecia că dacă la un moment dat se părea că o parte bună a basarabenilor erau alienaţi totalmente de valorile lor, atunci când s-a ivit prilejul de a-şi declara identitatea - *annis mirabilis* 1989 pentru întreg spaţiul est-european - ei au optat disperat pentru identitatea românească şi pentru simbolurile sale istorice care au asigurat continuitatea sa ca naţiune europeană modernă – limba română, alfabetul latin şi Tricolorul. Astfel, dincolo de aparenţe, tradiţia a rezistat, în ciuda vicisitudinilor ultimei jumătăţi de veac de regim sovietic, în faţa ideologiei şi a terorii. Acest lucru s-a datorat, în primul şi în primul rând, satului basarabean, care a arătat o atitudine refractară faţă de influenţele străine şi faţă de ideologia comunistă. Satul a fost cel care a conservat în mare măsură mentalitatea tradiţională, prin urmare şi identitatea etnică a basarabenilor. Pentru închegarea unei conştiinţe de apartenenţă naţională, politică la naţiunea română este nevoie de re-luarea *într-o nouă formulă* a operei de culturalizare şi socilalizare începută la 1918 şi care a fost întreruptă de cel de-al doilea război mondial.

CONCLUZII

1. Întregul set de măsuri promovate de puterea sovietică în 1940-1941 urmărea obiective de *lungă durată* şi se reduceau la introducerea *treptată* a instituţiilor, legislaţiei sovietice şi inocularea principiilor comuniste. În perioada menţionată numai 3,7 la sută din totalul gospodăriilor ţărăneşti din RSSM au fost organizate în colhozuri sau sovhozuri. Explicaţia acestei situaţii este că procesul de colectivizare masivă a agriculturii necesita un efort financiar şi managerial pe care regimul nu şi-l putea permite în condiţiile în care războiul germano-sovietic impunea alte obiective de moment.

2. Arestările, execuţiile şi deportările operate de Moscova între 1940 şi 1941 în RSSM, dar şi în celelalte teritorii achiziţionate în iunie 1940, aveau drept scop eliminarea elementelor care periclitau, potenţial sau prezumtiv, siguranţa statului sovietic din perspectiva declanşării războiului cu Germania.

3. Intervalul de timp scurt, iunie 1940-iunie 1941, nu a permis regimului sovietic să promoveze măsuri importante în vederea construcţiei "naţionale" leniniste, adică a consolidării naţiunii "moldoveneşti", deosebită de naţiunea română, dar preferinţa acordată limbajului arhaic al limbii române şi infiltrarea masivă a rusismelor în presa şi publicaţiile vremii anticipau obiectivele promovate de regim după 1944.

4. Ideia naţională şi naţionalismul ca ideologie modernă, apărute la începutul secolului al XIX-lea au cunoscut apogeul lor istoric în secolul amintit. Cu toate acestea, şi în secolul al XX-lea ideia naţională, crearea solidarităţii colective pe baza etnicităţii comune a continuat să deţină unul din rolurile principale pe arena politică.

5. "Politica naţională" sovietică în RSSM a fost promovată prin varii mijloace, mai mult sau mai puţin violente, mai mult sau mai puţin sofisticate, în dependenţă de perioadă. Se poate vorbi, în mare, de două perioade distincte în acest sens: 1944-1953, în care metodele violente au predominat; şi 1953-1989, când "politica naţională" a fost promovată mai mult prin mijloace paşnice decât violente.

6. Se poate spune că există o dimensiune culturală, mai exact etnoculturală, a "politicii naţionale" sovietice în Basarabia, precum şi o dimensiune economică a acestei politici, ambele dimensiuni completându-se una pe alta, având drept scop crearea unei identităţi naţionale "moldoveneşti", deosebite de cea românească.

7. Trebuie să remarcăm faptul că rezultatele politicii etnoculturale sovietice în Basarabia nu pot fi surprinse doar prin intermediul recensămintelor sau altor surse statistice, ci sunt mai vizibile în privinţa schimbărilor intervenite în topica, lexicul şi vocabularul limbii române vorbite şi literare. Prin schimbările produse în cadrul limbii române, îmbogăţită excesiv cu cuvinte de origine slavă în detrimentul celor de origine latină, franceză etc. s-a manifestat schimbarea mentalităţii şi psihologiei românilor basarabeni, proces similar, păstrând proporţiile, cu cel experimentat de românii bănăţeni şi ardeleni. În Basarabia, însă, efectele coabitării cu alte naţionalităţi a căpătat un caracter mai dramatic, din punct de vedere naţional, întrucât au fost dublate de o politică deliberată a regimului sovietic de a crea o

confuzie etnică în rândurile populaţiei locale şi a mitului despre unitatea indestructibilă a popoarelor sovietice .

8. Răspândirea progresivă a limbii ruse printre românii basarabeni, chiar dacă la un nivel superficial sau poate tocmai de aceea, s-a dovedit a fi dezastruoasă pentru calitatea limbii române, în ultimă instanţă pentru conştiinţa şi solidaritatea unei colectivităţi care nu-şi asumase definitiv, la nivelul anului 1944, valorile naţionale şi denumirea modernă a naţionalităţii lor.

9. Manifestarea conştiinţei etnice a fost tolerată de regimul sovietic în maniera în care nu periclita integritatea teritorială a statului, în cazul Basarabiei - numai în forma "moldovenismului". Drept urmare, este puţin surprinzător că termenul de "moldovean" sau "moldovan", care oricum era mai mult în uz decât cel modern de "român", chiar înaintea celui de-al doilea război mondial, a dobândit o încărcătură emoţională şi psihologică puternică, a devenit un simbol al afirmării individualităţii culturale, în ultimă instanţă a dreptului de a fi diferit, la nivel de colectivitate, de Ceilalţi.

10. Creşterea economică şi investiţiile în RSSM, deşi destul de impresionante după statisticile oficiale în comparaţie cu alte republici, a fost instrumentalizată de aşa manieră încât economia să depindă de materiile prime din alte regiuni, precum şi de piaţa de desfacere sovietică, creând astfel o economie total dependentă de cererea-ofertă din republicile unionale. De asemenea, politica economică a regimului sovietic în RSSM a fost însoţită de încurajarea venirii migranţilor din diferite părţi ale Uniunii în RSSM în scopul schimbării treptate a componenţei etnice a populaţiei locale. Nu am reuşit însă să stabilim numărul exact al noilor veniţi.

11. Din regiunea transnistriană provenea mai mult de 1/3 din venitul RSSM, întrucât aici erau concentrate sectoare industriale importante. Această situaţie se explică prin faptul că teritoriul dat oferea mai multă securitate în eventualitatea unui conflict armat, dar poate şi din motivul că regiunea transnistriană era cea mai amestecată din punct de vedere etnic regiune din RSSM. Respectiv, acolo erau condiţii mai prielnice din punct de vedere al asimilării etnice şi resursele erau direcţionate special pentru a încuraja venirea migranţilor de diferite etnii.

12. Ca urmare a promovării politicii etnoculturale şi economice a Uniunii Sovietice în RSSM nu s-a reuşit totuşi schimbarea radicală a componenţei etnice a populaţiei, în 1989 "moldovenii" constituind 63,4% din total în comparaţie cu 65,4% în 1959.

13. Mentalitatea basarabenilor la 1944 era refractară faţă de ideile comuniste şi adeseori ostilă puterii sovietice, dar, o dată cu promovarea unei campanii de îndoctrinare în masă, însoţită, mai ales la început, de aplicarea violenţei la o scară largă populaţia locală se resemnează în mare măsură cu noua situaţie creată şi dat fiind faptul că regimul a încercat să se legitimeze *post-factum* prin asigurarea unui nivel de viaţă cât de cât decent şi într-o oarecare măsură chiar a reuşit.

14. Felul în care înţelegeau basarabenii identitatea etnică, în general problema naţională, nu poate fi elucidată decât dacă circumscriem acest aspect într-un cadru mai larg care ţine de mentalitatea lor în ansamblu, modul de a se percepe ca o colectivitate ce vrea să supravieţuiască. Mai întâi de toate este vorba de faptul că,

după cât se pare, basarabenii au pus întotdeauna accent pe valorile care asigură continuitatea biologică, celelalte valori – spirituale, culturale ş.a. ocupând un rol secundar ca urmare a unei istorii de secole de invazii din afară şi perpetuarea unui sentiment de nesiguranţă.

15. Scopurile "politicii naţionale" sovietice în Basarabia n-au fost atinse decât parţial. Printre factorii care au agravat consecinţele stăpânirii sovietice a fost şi o anumită vulnerabilitate a populaţiei locale faţă de procesele de asimilare etnică, a cărei dimensiune esenţială era rusificarea, sublimată de ideologia oficială în ceea ce s-a numit procesul de constituire a unei comunităţi istorice noi – poporul sovietic. Vulnerabilitatea aceasta provenea probabil din existenţa unui complex acut de inferioritate faţă de un popor cu o tradiţie imperială de secole şi cu o cultură bogată de valoare universală, în condiţiile în care exista o adevărată "cortină de fier" care a izolat Basarabia de restul teritoriului românesc după cel de-al doilea război mondial. Pe de altă parte, factorii care s-au opus asimilării totale în cadrul naţiunii dominante au fost urbanizarea redusă a românilor basarabeni, în 1989 abia 25% dintre aceştia locuind la oraşe; satul, în care trăia marea majoritate a românilor basarabeni, s-a arătat relativ refractar faţă de ideologia comunistă şi perpetuarea tradiţiilor naţionale a servit drept un obstacol redutabil în faţa schimbărilor radicale şi a convertirii etnice în masă .

16. Maniera prin care se încerca prevenirea conflictelor naţionale din cadrul statului sovietic era foarte contradictorie din punctul de vedere al scopului final declarat al regimului, anume instaurarea comunismului în toată lumea. Aşa încât, în cazul Basarabiei cu cât erau mai accentuate resentimentele faţă de fraţii lor de peste Prut, cu atât era mai bine pentru regimul sovietic, chair dacă acest lucru nu putea fi numit nicidecum o procedură leală faţă de un stat de asemenea comunist, România. Orice era justificar dacă contribuia la consolidarea imaginară a solidarităţii popoarelor sovietice.

17. Din convingerea după care "capul plecat sabia nu-l taie" şi "daţi Cezarului ce este al Cezarului" basarabenii au încercat să se resemneze în faţa situaţiei create după 1944, aşa încât ei au încercat să-şi reprime anumite complexe faţă de naţiunea rusă prin împrumuturi tacite din modul de a fi şi comportament al ruşilor. Din acest punct de vedere, cei care insistă şi astăzi să-şi spună în continuare moldoveni sunt cei mai afectaţi de îndoctrinarea sovietică şi de elemente de cultură rusească şi care, din inerţie, din interes sau pentru că nu pot altfel, optează pentru menţinerea *status-quo*-ul actual.

18. O dată cu reabilitarea, publicarea parţială şi începutul studierii în şcoală a clasicilor literaturii române începând cu mijlocul anilor '50, problema dispariţiei limbii române din Basarabia nu mai era aşa de iminentă cum a fost în perioada anterioară. Problema scriitorilor, a intelectualilor în general, consta, începând cu acea perioadă, în păstrarea vocabularului reînnoit al "limbii modoveneşti".

19. Cu toate că românii basarabeni au intrat în modernitate fără a avea o conducere şi instituţii naţionale autentice care să le promoveze şi protejeze interesele şi identitatea, cu excepţia perioadei interbelice, la 1989 ei şi-au manifestat – cel puţin la nivelul principalelor simboluri ale naţiunii – ataşamentul faţă de identitatea românească.

20. Unele din trăsăturile ale “omului nou” sau “homo sovieticus”, situat la limita dintre imaginar şi realitate, au fost caracteristice şi românilor basarabeni. “Omul nou” a avut o mândrie exaltată că aparţinea unui spaţiu cultural şi de civilizaţie aparte decât cel occidental, cu elementul rusesc îndeplinind rolul de liant constitutiv. A avut satisfacţia că face parte dintr-o superputere politică, militară şi economică, cu o influenţă deosebită pe arena mondială. “Homo sovieticus” era, de regulă, cunoscător al limbii ruse şi a fost educat să nu acorde importanţă disproporţionată deosebirilor naţionale. În cele din urmă, la sfârşitul anilor ’80, identificarea după criterii etnice a cunoscut o exacerbare în spaţiul sovietic, fenomen provocat de internaţionalismul rigid şi de neputinţa endemică a regimului de a asigura abundenţa materială promisă.

21. Actualmente “naţiunea moldovenească”, o construcţie artificială a perioadei sovietice, a devenit o realitate din punct de vedere politic, statal. În acelaşi timp însă basarabenii au recunoscut, *grosso modo*, denumirea modernă a limbii lor materne, acceptarea etnonimului modern de *român* fiind mai degrabă o problemă de adaptare psihologică decât de esenţă.

Last but not least, de la euforia anilor 1989-1992, când aşteptările au cunoscut punctul maxim, atât dintr-o parte cât şi din cealaltă a Prutului, în prezent, datorită şi dificultăţilor economice, o anumită dezamăgire şi suspiciune privitoare la o eventuală re - Unire au devenit reciproce. Ceea ce este un fenomen inevitabil şi util în măsura în care va provoca renunţarea la vechile clişee şi stereotipuri legate de percepţia Celuilalt şi se va înţelege că dacă locuitorii României de astăzi ar fi trăit în condiţii asemănătoare celor din Basarabia ar fi devenit ca basarabenii şi viceversa. Dar, se pare, nici românii din România, nici cei din Basarabia nu se invidiază reciproc din acest punct de vedere.

Presa circulă doar ocazional dintr-o direcţie în alta. La începutul anului 2000, numai “Jurnal naţional” din Bucureşti a înţeles să includă un supliment special pentru Republica Moldova, în timp ce aproape toate ziarele din Moscova includ asemenea suplimente deja de un deceniu. Mai recent s-a observat o extindere a posturilor de televiziune şi a celor radio private din România. Cu toate acestea, se pare că nu există încă o strategie de integrare culturală adecvată a celor două state româneşti sau aceasta nu poate fi implementată decât după integrarea politică. Ceea ce ar însemna că etnicitatea comună nu determină de la sine şi conştiinţa naţională, în sens de conştiinţă şi voinţă de a aparţine la un singur stat, mai ales când este vorba de un teritoriu ca Basarabia care, datorită vicisitudinilor istoriei sale a fost şi este un teritoriu locuit de oameni cu o identitate nu rareori evazivă, flotantă tocmai pentru că un teritoriu cu un statut incert, nesigur nu poate crea decât oameni cu aceleaşi caracteristici. Incertitudinea şi preferinţa acordată în primul rând solidarităţii şi identităţii regionale va dispare ori se va atenua probabil doar atunci când Basarabia, sau ceea ce a mai rămas din ea, va avea un statut clar definit şi un viitor în care să privească cu încredere.

CONCLUSIONS:

1. The whole range of Soviet political measures promoted during June 1940-June 1941 in the annexed Romanian territories aimed at implementing institutions, legislation according to communist principles *step by step*. In June 1941 only 3,7 per cent of individual farmsteads has been collectivized because there were other priorities in Soviet politics on the eve of the Second World War.

2. The deportations, mass executions and arrests operated by Moscow between 1940 and 1941 in the newly created Moldavian Soviet Socialist Republic and other territories annexed in 1939-1940 were justified by the Soviet authorities in terms of securing the borderlands in anticipation of a German attack.

3. Before the war Soviet authorities did not succeed in implementing the Leninist nationality policy in MSSR – to create a new nation, Moldavian claimed to be distinct from Romanian one – because they had not much time, only one year 1940 –1941. Nevertheless, the preference granted to archaic vocabulary of Romanian language and massive infiltration of Russian words in Moldavian publications anticipated the policy pursued by the regime after 1944.

4. National idea and nationalism as one of the main modern political ideologies appeared, spread and reached its peak in the XIXth century. Nevertheless, in the case of Soviet Moldavia one may conclude that in the second half of our century too the national idea, the creation of collective solidarity on ethnic grounds continued to play an important role on the political arena.

5. Nationality policy in Soviet Moldavia was promoted through different methods, more or less violent, more or less sophisticated. One can distinguish two main periods: the first – 1944-1953, when violent methods predominated and the second – 1953-1989, when nationality policy was pursued more by political, non-violent methods than in the previous period.

6. There were two main components of Soviet nationality policy in Moldavia: the cultural component, more exactly ethnocultural, and the economic one. Both dimensions worked hand in hand in order to construct a new national identity – Moldavian, as distinct from the Romanian one.

7. The repercussions of Soviet ethnocultural policy in the former Bessarabia cannot be understood by using only census or other official statistical data and are more perceptible in the topical, lexical and vocabulary changes that occurred in the spoken and literary Romanian language. Namely through these changes in Romanian language, due mainly to massive borrowings from Russian language in detriment to Latin, French and other Latin-based languages the mentality and psychology of Bessarabian Romanians suffered radical changes. The process is similar in a sense to the changes experienced by Romanians from Banat and Transylvania during previous centuries under foreign rule. In Bessarabia the effects of being under Moscow control were however more profound because of more sophisticated methods brought by scientific and technological progress of the XX-th century. There are also other causes of these phenomena: the communist

ideology tried to justify and encourage by carrot and steak policy the assimilation processes etc.

8. The continuous spread of Russian language speakers amongst local Moldavians if only on a superficial level was once more detrimental to the quality of Romanian language because of the above-mentioned restricted borrowing policy of Latin-based words. This fact had a tremendously damaging effect on the consciousness and national solidarity of a social collectivity that had not assumed previously only half-hearted its national values and the modern name of their nationality – Romanian.

9. The demonstration of ethnic conscience by Moldavians was tolerated in the manner not to endanger the territorial integrity of Soviet State, i.e. in the limits of Moldavianism, not Romanianism. As a result, it is little wonder that the term "Moldavian, Moldovan" as an old regional identification survived as the primary and main type of identification. That's why "Moldavian, Moldovan" became more strong and precious to the local population than ever, as the sole way of self-assertion, and as the only allowed way to assert the need for difference, at the collective level, from the Others.

10. Using official statistics that are supposedly credible, the economic growth and the level of capital investments in Soviet Moldavia were very high compared to other Union Republics. One can conclude however that such progress was instrumentalised in order to build a type of economy highly dependent on Soviet market. Although it is not possible to calculate the total number of immigrants to Moldavian SSR, using census data it is clear that this flux was continuous and aimed at fulfilling the nationality policy of Soviet regime, i.e. ethnic amalgamation in order to encourage ethnic assimilation.

11. About one third of the total income of Moldavian SSR produced Transnistria region because it concentrated a great number of industrial enterprises. This fact is explained by the early development of industrial sector initialized in the pre-1940 Moldavian ASSR. Weather conditions and the quality of soil in the region are almost the same compared to the rest of former Soviet Moldavian territory, so it could be other explanation of this industrial concentration. First of all, Transnistria has had a more secure geographical situation being at about 150 km from the borderland. Second, the region was the most ethnically amalgamated territory of Moldavian SSR and one can speculate that capital investments were intended to attract the peasants from the right bank of Dniester river in order to uproot them from their land and encourage their ethnical assimilation.

12. After about 5 decades of Soviet ethnocultural and economic policies in the Moldavian SSR it was not possible to change radically the ethnic composition of the local population. For example, in 1989 there were 63,4 % ethnic Romanians of the total population, compared to 65,4% in 1959.

13. In 1944 the mentality of Bessarabians, indifferent of ethnic ground, was refractory and often inimical to Soviet regime. But after mass deportations, starvation and arrests accompanied and followed by the indoctrination campaigns the local populations resigned to the newly created situation. This can be explain by the fact that the regime tried to legitimize itself *post factum* by securing a decent

level of living. Compared to 1940 it is fair to recognize that this promise was achieved, if only partially and temporarily.

14. The way the local Moldavians perceived their ethnic and national identity can not be properly understood if only by explaining before or in parallel their mentality in general as a collectivity that tries to survive as could as decently.

15. The goals of Soviet nationality policy in former Bessarabia were only partially achieved. At the one hand, among factors that worsened the consequences of Soviet rule was the vulnerability of local population to the processes of ethnic assimilation, called often russification, sublimed by the official ideology in the so called process of building a new historical meta-ethnical community – Soviet people. This vulnerability can be explain by existence of a supposed inferiority complex of a little nation towards a great nation and the lack of real communication between Romanians on both sides of Prut river, which meant a cultural isolation of Bessarabians. At the other hand, the main factor that avoided mass ethnic conversion was the fact the overwhelming majority of local Romanians lived in rural areas. According to the Soviet census of 1989, only 25 per cent of Romanians were concentrated in urban areas.

16. The Soviet manner of preventing conflicts on ethnical and national grounds was very paradoxical from the declared ultimate goal of the regime – the establishment of communism in the whole world. In our case the more resentment of Bessarabian Romanians were towards their ethnic fellows from the neighboring communist state the better was for the Soviet regime. So, all actions were justified from the Moscow point of view if it secured the existing territorial *status quo*.

17. According to the old established Romanian and Christian convictions that "the sword do not cut the submissive head" and "give to Caesar what belongs to him", Bessarabian Romanians after resigning themselves to the Soviet administration tried to repress or attenuate their inferiority complexes by tacit borrowings of values and behavior from the Russian dominant nation.

18. Beginning with the rehabilitation, partial reprinting of the classics of Romanian literature and introduction of this heritage in school programs – from the mid fifties – the danger of imminent demise of Romanian language in Moldavian SSR became a matter of past. The future responsibility of the local intellectuals was to preserve if not broaden the renewed vocabulary of "Moldavian" language.

19. Bessarabian Romanians entered modern times in lack of an authentic national leadership and institutions in order to pursue and protect their specific interests and identity, excepting the inter-war period. Although, in 1989 they re-affirmed their attachment to the Romanian identity, at least at a symbolical level.

20. Some features of the *new man* or the so-called *homo sovieticus* situated on the edge between reality and science fiction were also characteristic to Bessarabian Romanians. This particular *human being* had an exalted proud generated by the sentiment that he belonged to a unique civilization, different from the Western one. He was supposedly satisfied of affiliation to a political, military and economic super-power that played a significant role on international arena. *Homo Sovieticus* supposedly was fluent in Russian and thus educated in order to communicate to others indifferently of ethnic or cultural background.

21. In the present day, “Moldavian nation”, an artificial creation of Soviet period in order to justify territorial claims to Romania is a political reality. Meantime however Bessarabian Moldavians have recognized the modern name of their mother tongue - Romanian, but the acceptance of their modern national name – Romanians seems to be a matter of psychological adaptation not one of essence.

Last but not least, from the euphoria of 1989-1992 years when expectations were on its peak on both sides of the Prut River, nowadays there are reciprocal disappointment and suspicion regarding a possible re-unification. This fact may be explained, among others, by endemic economic difficulties and also by the existence of mutual stereotypes and cliché regarding the Other.

It is worth mentioning that there is not yet a common informational space. As of February 2000 only one Bucharest newspaper –”Jurnal naţional” – has a special supplement for Republic of Moldova, while almost every Russian central publications included special supplements since the collapse of Soviet Union. It is true that during the last two years some Bucharest private TV and radio stations extended their broadcasting in Republic of Moldova too. Although, it is hard to believe that there is an adequate strategy of cultural integration between the two Romanian states or this goal can be attained only after the supposed political integration. Thus, the common ethnicity does not determine automatically the existence of one state and there are elements that should be at work in order to reach a given political objective.

ВЫВОДЫ

1. Весь ряд мер, осуществлённых советской властью в 1940-1941 гг. преследовал *долговременные цели* и сводился к *постепенному* введению советского законодательства и учреждений и внедрению коммунистических принципов. В качестве аргументов можно привести низкие темпы коллективизации. В изучаемый период лишь 3,7 % от всех крестьянских хозяйство МССР были организованы в колхозы и совхозы. Объяснением такой ситуации служит тот факт, что процесс массовой коллективизации сельского хозяйства требовал от режима финансовых и руководящих усилий, которые в условиях приближающейся германо-советской войны направлялись на другие текущие цели.

2. Аресты, казни и депортации, осуществлённые Москвой в 1940-1941 гг. в МССР и других областях, приобретённых в июне 1940 г., преследовали цель устранение элементов, которые потенциально или гипотетически угрожали безопасности советского государства в перспективе начала войны с Германией.

3. Краткий промежуток времени, с июня 1940 по июнь 1941 г. не позволил советскому режиму осуществить серьёзные меры в плане ленинского «национального» строительства, то есть создания «молдавской» нации, отличной от румынского народа, однако предпочтение, отдаваемое архаичному румынскому языку и массивное внедрение русских терминов в прессе и публикациях того времени предвосхитили цели, проводившиеся режимом после 1944 г.

4. Национальная идея и национализм как современная идеология, возникшая в начале XIX в., в том же веке достигли своего исторического апогея. Однако и в XX в. национальная идея и создание коллективной солидарности на основе этнической общности по-прежнему играла важную роль на политической арене.

5. Советская «национальная политика» в МССР проводилась различными средствами, в зависимости от периода. В целом, в этом смысле можно говорить о двух различных периодах: 1944-1953, когда преобладали насильственные методы и 1953-1989, когда «национальная политика» проводилась скорее мирными, чем насильственными методами.

6. Можно утверждать, что существует культурное, точнее этнокультурное измерение советской «национальной политики» в Бессарабии, а также её экономическое измерение; причём оба этих измерения дополняли друг друга, а их целью было создание национальной «молдавской» общности, отличительной от румынской.

7. Необходимо отметить тот факт, что результаты советской этнокультурной политики в Бессарабии не могут быть поняты только посредством изучения переписей или других статистических источников, а становятся более очевидными при исследовании влияний на топику, лексику и словаря румынского языка. Именно посредством изменений в румынском

языке, чрезмерного обогащения славянскими словами в ущерб слов латинского, французского происхождения и др., проявилось изменение образа мышления и психологии бессарабских румын. Сходный процесс был пережит и румынами Баната и Трансильвании до 1918 года. Однако, в Бессарабии эффекты совместного проживания с представителями других национальностей приобрёл с национальной точки зрения более драматический характер, поскольку продуманная политика советского режима предала им двойственный характер с целью создания этнической путаницы внедрения русско-«молдавского» двуязычия и мифа о нерушимом единстве советских народов.

8. Стремительное распространение русского языка среди бессарабских румын, пусть даже на поверхностном уровне, а может быть именно ввиду этого, возымело разрушительные последствия для румынского языка и, в конечном итоге, на самосознание и солидарность той общности, которая не обладала в полной мере, на уровне 1944 г., всеми национальными ценностями и не привыкли к современному названию их национальности.

9. Проявление этнического самосознания было дозволено советским режимом лишь в той степени, при которой не существовало угрозы для территориальной целостности государства, в случае Бессарабии – лишь в форме «молдовенизма». Как следствие, неудивительно, что термин «молдаван», в любом случае использовавшийся чаще, чем современный термин «румын», причём даже до второй мировой войны, получил сильную эмоциональную и психологическую нагрузку, став символом утверждения культурной индивидуальности и, в конечном итоге, правом отличаться от других на коллективном уровне.

10. Экономический рост и инвестиции в МССР, хотя и впечатляли по статистическим данным, в сравнении с другими республиками, использовались таким путём, чтобы экономика зависела от сырья из других областей, а также от советского рынка сбыта, что привело к созданию экономики, целиком зависимой от спроса и предложения союзных республик. Помимо прочего, экономическая политика советского режима в МССР сопровождалась поощрением притока мигрантов из различных областей Союза с целью постепенного изменения этнического состава местного населения. Пока нам не удалось установить точное число вновь прибывших.

11. Левобережный регион МССР давал 1/3 всего дохода МССР, поскольку там были сконцентрированы важнейшие экономические отрасли. Такое положение объясняется тем, что данная территория предоставляла большую безопасность в случае военного конфликта, а возможно и из-за того, что левобережные районы являются наиболее пёстрым регионом МССР с этнической точки зрения. Соответственно, там имелись более благоприятные условия с точки зрения этнической ассимиляции, а ресурсы преднамеренно распределялись так, чтобы привлечь приток мигрантов различных национальностей.

12. В результате проведения этнокультурной и экономической политики Советского Союза в МССР всё же не удалось радикально изменить

этнический состав населения: в 1989 г. «молдаване» составляли 63,4 % от всего населения, в сравнении с 65,4 % в 1959 г.

13. Образ мышления бессарабцев в 1944 г. не воспринимал коммунистические идеи и часто был враждебен советской власти, однако с проведением массовой идеологизации, сопровождаемой, особенно на первых порах, широкомасштабным применением насилия местное население в значительной степени примиряется с вновь возникшим положением. В тоже время режим попытался узаконить себя *post-factum* посредством обеспечения сколько-нибудь достойного уровня жизни и ему это в какой-то степени удалось.

14. Образ понимания бессарабцами своей этнической сущности, в целом национальная проблема, не может быть освещена иначе, кроме как посредством описания этого аспекта в более широком смысле, включающем в себя образ мышления в целом, образ восприятия себя как коллектива, стремящегося выжить. Прежде всего, речь идёт о том, что, как кажется, бессарабцы навсегда сделали акцент на тех ценностях, которые обеспечивают биологическую преемственность, в то время как все иные ценности – духовные, культурные и т. д. занимают второстепенное место как следствие вековой истории под иностранным господством и наследования чувства отсутствия безопасности.

15. Цели советской «национальной политики» в Бессарабии были достигнуты лишь частично. Среди факторов, усугубивших последствия советского господства, была и определённая уязвимость местного населения перед лицом процессов этнической ассимиляции, существенным измерением которой была русификация, превращённая официальной идеологией в то, что было названо процессом создания новой исторической общности – советского народа. Причиной этой уязвимости возможно стало наличие острого комплекса неполноценности по отношению к народу, обладавшему вековыми имперскими традициями и богатым вкладом во всемирную культуру, в условиях существования реального «железного занавеса», изолировавшего Бессарабию от остальной румынской территории после второй мировой войны. С другой стороны, факторами, препятствовавшими полной ассимиляции в среде господствующей нации, явились низкая урбанизация бессарабских румын (в 1989 г. лишь 25 % из них проживали в городах); относительная невосприимчивость сельского населения к коммунистической идеологии; преемственность национальных традиций, послуживших существенным препятствием на пути массовых этнических изменений.

16. Пути предупреждения национальных конфликтов в рамках советского государства были очень противоречивыми с точки зрения конечной цели, провозглашённой режимом – а именно, установления коммунизма во всём мире. Таким образом, в случае с Бессарабией, насколько более глубоким было отрицательное отношение к своим запрутским братьям, настолько это полезнее было для советского режима, хотя это никак нельзя назвать лояльным отношением к другому коммунистическому государству,

каковым являлась Румыния. Одобрялось всё, что способствовало видимому укреплению солидарности советских народов.

17. Исходя из убеждений, что «преклонённую голову меч не сечёт» и что «Кесарю нужно воздать кесарево», бессарабцы попытались примириться с положением, сложившимся после 1944 г. Они попытались подавить в себе определённые комплексы по отношению русской нации посредством осознанного восприятия образа жизни русского населения. С этой точки зрения, те, кто и сегодня продолжают называть себя молдаванами, оказались больше остальных под влиянием советской доктрины и элементов русской культуры и по инерции, сознательно или потому что иначе они не могут, выступают за сохранение нынешнего *status quo*.

18. С реабилитацией классиков румынской литературы, частичной публикацией и началом изучения в школе их произведений начиная с середины 50-х гг., проблема исчезновения румынского языка из жизни Бессарабии более не стояла так остро, как в предыдущий период. Задача писателей, в целом интеллигенции, заключалась, начиная с этого периода, в сохранении обновлённого словаря «молдавского языка».

19. Несмотря на то, что в новейшее время бессарабские румыны вошли без собственного национального руководства и учреждений, которые позволили бы им проводить и защищать свои интересы и самобытность (за исключением межвоенного периода), в 1989 г. они восприняли, как минимум на уровне национальных символов, принадлежность к румынской общности.

20. Некоторые черты «нового человека» или «homo soveticus», находящегося на границе между воображаемым и реальным, были характерны и для бессарабских румын. «Новый человек» очень гордился своей принадлежностью к общности отличительной от западной культуры и цивилизации, в которой связывающим звеном являлся русский элемент. Человек получал удовлетворение от своей принадлежности к политической, военной и экономической сверхдержаве, обладавшей огромным влиянием на мировой арене. Как правило, «homo soveticus» владел русским языком и был воспитан не придавать особого значения национальным различиям. В конце 80-х гг. на советском пространстве наблюдается процессы активизации и осознания этнической самобытности народов – явление, обусловленное поражением настойчивой интернационализацией и неспособностью режима обеспечить обещанное материальное изобилие.

21. В настоящее время «молдавская нация», эфемерное создание советского периода, стала реальностью с политической и государственной точки зрения. В то же время бессарабцы, в большинстве своём, признали современное название их родного языка, а принятие термина «румын» является скорее проблемой психологической адаптации, чем проблемой по существу.

Last but not least, от эйфории 1989-1992 гг., когда ожидания достигли своего пика, как с одного, так и с другого берега Прута, в настоящее время, в связи с экономическим трудностями, определённое разочарование и обеспокоенность по поводу возможного воссоединения стали обоюдными,

что является явлением неизбежным и полезным в той мере в которой это вызовет отказ от прежних клише и стереотипов, связанных с восприятием Другого и будет пониматься тот факт что если бы население сегодняшней Румынии жило бы в таких же условиях, как и население Бессарабии оно стало бы таким же и наоборот. Однако, кажется, что ни румыны, живущие в Румынии, ни румыны Бессарабии не завидуют друг другу с этой точки зрения.

Обмен прессой в обеих направлениях происходит лишь от случая к случаю. В начале 2000 года лишь бухарестский «Jurnal naţional» начал издавать специальное приложение для Республики Молдова, в то время как почти что все московские газеты включают подобные приложения уже в течение десяти лет. Недавно стало наблюдаться увеличение трансляции частных телевизионных и радио каналов Румынии. Несмотря на всё это, кажется, не существует единой стратегии адекватной культурной интеграции двух румынских государств, или она возможна лишь после политической интеграции. Это означает, что этническая общность ещё не определяет национального самосознания, в смысле самосознания и воли принадлежать к одному государству. Это особенно очевидно, когда речь идёт о территории Бессарабии. В результате исторических коллизий она была и остаётся территорией, населённой людьми не обладающими ясным этническим самосознанием, так как нестабильный статус территории определяет формирование людей с такой же характеристикой. Этническая неопределённость и предпочтение отдаваемое региональной солидарности исчезнет или ослабнет лишь тогда, когда Бессарабия, или то, что от неё ещё осталось, будет обладать чётко определённым статусом и будущим, в которое она будет смотреть с доверием.

ANEXE

Anexa 1

Căsătoriile mixte la principalele popoare sovietice (1989)

Sursa: A. M. Černjak, *Etnopolitičeskie problemy evreev v SSSR,* în *Nacional'nye processy v SSSR*, Moscova, Nauka, 1991, p. 221.

Anexa 2

Asimilare lingvistică şi bilingvism la românii basarabeni.

Sursa: *IVPN 1959, 1970, 1979, 1989,* Moscova, Gosstatidat, Finansy i Statistica, 1962-1990.

Anexa 3

Numărul locuitorilor de la sate şi oraşe din Basarabia, după naţionalităţi (1919).

Sursa: *Dicţionarul statistic al Basarabiei*, Chişinău, Tipografia "Glasul Ţării", 1923, p. 11.

Anexa 4

Directori de întreprinderi industriale din RSSM, 1964-1984.

Anexa 5

Apartenenţa etnică a preşedinţilor de colhozuri şi sovhozuri din RSSM, 1965-1984 (%)

Anexa 6

Apartenenţa etnică a comuniştilor din RSSM, 1965-1987 (%)

Anexa 7

Nomenclatura CC al PCM, 1967-1987 (%)

Anexa 8

Apartenenţa etnică a membrilor guvernului RSSM: miniştri, preşedinţi de comitete, adjuncţii lor, 1965-1985 (%)

Sursa: (pentru anexele 4-8) AOSPRM, după Veaceslav Stăvilă, *Evoluţia componenţei naţionale a elitei politico-economice a RSSM, 1940-1991,* în "Revista de Istorie a Moldovei", nr. 4, 1996, p. 38, 39, 41.

Anexa 9

Componenţa etnică a populaţiei judeţelor Cetatea Albă, Hotin şi Ismail, intrate în componenţa RSS Ucrainene în 1940 (%)

Sursa: AOSPRM, F. 51, inv.4, d.64, f.1.

Anexa 10

Componenţa etnică a persoanelor deportate, 1 ianuarie 1953.

Sursa: "Argumenty i fakty", nr. 39, 1989, p. 8.

Anexa 11

Variantele de traducere propuse de Ion Canna şi Emilian Bucov pentru filmul artistic "A treia lovitură", 1952.

Sursa: AOSPRM, F.51, inv.11, d.323, f.28-34.

Anexa 12

Componeţa etnică a conducerii PCM, septembrie 1952.

Sursa: AOSPRM, F. 51, inv. 11, d. 283, f. 113.

Anexa 13

Emilian Bucov

Cine-a spus?..

Sursa: Emilian Bucov, *Cine-a spus?..*, Chişinău, Cartea Moldovenească, 1982. (tradusă în cele 14 limbi ale republicilor unionale)

Anexa 14

Cota de urbanizare a principalelor etnii din RSSM, 1989 (%)

Sursa: ACSSRM, document O7.13. 26 din 30 martie 1990.

Anexa 15

Numărul studenţilor instituţiilor superioare de învăţământ la mia de locuitori

Anexa 16

Veniturile populaţiei din republicile unionale, după categoriile sociale (ruble)

Abreviaturi: MF – muncitori şi funcţionari; S – sovhoznici.

Anexa 17

Produsele de larg consum pe cap de locuitor, 1988 (ruble)

Sursa: (pentru anexele 15-17) *Osnovnye pokazateli èkonomičeskogo i social'nogo razvitija Moldavskoj SSR i sojuznyh respublic v 1988 godu*, Chişinău, Departamentul de stat pentru statistică, 1989.

Anexa 18

Produsul intern brut în statele fostului bloc comunist, 1980, 1985, 1993, 1998 (indice 1989 = 100)

Sursa: United Nations, Economic commission for Europe, "Economic survey of Europe", no. 2, 1999, p. 65.

Anexa 19

Ritmul creşterii producţiei industriale, 1940-1985 (1940=1)

Anexa 20

Ritmul creşterii producţiei industriale, 1960-1985 (1960=1)

Sursa: (pentru anexele 19-20) *Narodnoe hozjajstvo SSSR v 1985*, Moscova, Finansy i Statistika, 1986, 101.

Anexa 21

Ritmurile creşterii producţiei agricole, 1940-1985 (1940=1)

Anexa 22

Ritmurile creşterii producţiei agricole, 1960-1985 (1960=1)

Sursa: (pentru anexele 21-22) *Narodnoe hozjajstvo SSSR v 1985*, Moscova, Finansy i Statistika, 1986, p. 187.

Anexa 23

Evoluţia produsului intern brut (GDP) *per capita* al unor ţări raportat la PIB-ul american (%).

Sursa: Derek H. Aldcroft & Steven Morewood, *Economic change in Eastern Europe since 1918*, Aldershot, UK, Edward Elgar Publishing Ltd., 1995, p. 232.

Anexa 24

Dinamica populaţiei Republicii Moldova, 1970-1997.

Sursa: *Anuarul Statistic al Republicii Moldova*, 1997, p. 59.

Anexa 25

Evghenia Solomonova, **Scrisoare deschisă populaţiei rusofone din Moldova.**

Sursa: "Învăţămîntul public", 10 iunie, 1989, p. 2.

Anexa 1

Căsătoriile mixte la principalele popoare sovietice (1989)

Naţionalitatea	**Proporţia bărbaţilor căsătoriţi cu femei de altă naţionalitate (%)**	**Proporţia femeilor căsătorite cu bărbaţi de altă naţionalitate (%)**
Ruşi	16,0	17,2
Ucrainieni	33,4	33,5
Beloruşi	38,6	38,1
Uzbeci	6,6	5,0
Cazahi	7,5	7,2
Georgieni	17,9	9,2
Azeri	11,5	4,4
Lituanieni	12,4	12,3
Moldoveni	**28,2**	**28,8**
Letoni	25,3	24,0
Chirghizi	6,9	6,1
Tadjici	12,9	13,5
Armeni	20,2	11,8
Turkmeni	9,0	3,9
Estonieni	15,8	15,2
Tătari	40,9	42,2
Evrei	58,3	47,6
Germani	67,6	64,6

Sursa: A. M. Černjak, *Etnopolitičeskie problemy evreev v SSSR,* în *Nacional'nye processy v SSSR*, Moscova, Nauka, 1991, p. 221.

Anexa 2

Asimilare lingvistică şi bilingvism la românii basarabeni

Anul	**Nr. total**	**au declarat limba română drept limbă maternă (%)**	**ştiu limba rusă destul de bine (%)**
1959	1 888 229	98,2	-
1970	2 303 916	97,7	33,9
1979	2 524 687	96,5	46,2
1989	2 794 749	95,4	53,3

Sursa: *IVPN 1959, 1970, 1979, 1989,* Moscova, Gosstatizdat, Finansy i Statistica, 1962-1990.

Anexa 3

Numărul locuitorilor de la sate şi oraşe din Basarabia, după naţionalităţi (1919)

Naţionalitatea	**Locuitori la sat**	**Locuitori la oraş**
Români	1 585 000	98 000
Velicoruşi	45 000	30 000
Ucraineni	225 000	29 000

Lipoveni şi Cazaci	41 000	18 000
Evrei	138 000	129 000
Germani	72 000	7 000
Bulgari şi găgăuţi	124 000	23 000
Alte naţionalităţi	33 000	34 000
TOTAL	2 263 000	368 000

Sursa: *Dicţionarul statistic al Basarabiei*, Chişinău, Tipografia "Glasul Ţării", 1923, p. 11.

Anexa 4

Directori de întreprinderi industriale din RSSM, 1964-1984

Anul	**Români** (%)	**Alogeni** (%)
1964	2,3	97,7
1969	4,7	95,3
1974	5,8	94,2
1984	8,6	91,4

Anexa 5

Apartenenţa etnică a preşedinţilor de colhozuri şi sovhozuri din RSSM, 1965-1984 (%)

Anul	**Români şefi de colhozuri**	**Alogeni şefi de colhozuri**	**Români şefi de sovhozuri**	**Alogeni şefi de sovhozuri**
1965	54,3	45,7	23,2	76,8
1968	58,0	42,0	27,1	72,9
1972	60,4	39,6	50,0	50,0
1974	61,6	34,4	55,2	44,8
1978	68,1	31,9	60,9	39,1
1984	70,3	29,7	68,8	31,2

Anexa 6

Apartenenţa etnică a comuniştilor din RSSM, 1965-1990 (%)

Anul	**Români**	**Ruşi**	**Ucraineni**	**Total alogeni**
1965	35,1	30,0	23,2	64,9
1968	36,7	28,5	22,9	63,3
1971	37,7	27,8	22,7	62,3
1975	39,1	27,6	22,5	60,9
1979	41,9	25,9	21,9	58,1
1982	44,1	24,6	21,4	55,9
1985	45,8	23,4	21,1	54,2
1987	46,9	22,7	20,9	53,1
1989	47,8	22,2	20,7	52,2
1990	48,2	22,0	20,6	51,8

Anexa 7

Nomenclatura CC al PCM, 1967-1987 (%)

Anul	Români	Alogeni
1967	42,5	57,5
1970	46,7	53,3
1974	49,2	50,8
1980	51,6	48,4
1984	55,1	44,9
1987	54,0	46,0

Anexa 8

Apartenenţa etnică a membrilor guvernului RSSM: miniştri, preşedinţi de comitete, adjuncţii lor, 1965-1985 (%)

Anul	Români	Alogeni
1965	37,5	62,5
1969	42,5	57,5
1974	43,2	56,8
1977	40,0	60,0
1984	48,6	51,2

Sursa: (pentru anexele 4-8) AOSPRM, după Veaceslav Stăvilă, *Evoluţia componenţei naţionale a elitei politico-economice a RSSM, 1940-1991*, în “Revista de Istorie a Moldovei”, nr. 4, 1996, p. 38, 39, 41.

Anexa 9

Componenţa etnică a populaţiei judeţelor Cetatea Albă, Hotin şi Ismail, intrate în componenţa RSS Ucrainene în 1940 (%)

Judeţul	moldoveni	ucraineni	Alte etnii
Cetatea Albă	18	20	42
Hotin	35	41,6	23,4
Ismail	31	4,7	64,3
Total	28,6	25,4	46

Sursa: AOSPRM, F. 51, inv.4, d.64, f.1.

Anexa 10

Componenţa etnică a persoanelor deportate, 1 ianuarie 1953

Naţionalitatea	Numărul de persoane deportate
germani	1 200 000
ceceni	316 000
tătari din Crimeea	165 000
lituanieni	100 000
inguşi	84 000
kalmâci	81 000

karaceeni	63 000
greci	52 000
turci meshetinţi	50 000
moldoveni	45 000
letoni	40 000
estonieni	20 000
Alte 10 naţionalităţi	393 356
Total	2 753 356

Sursa: "Argumenty i fakty", nr. 39, 1989, p. 8.

Anexa 11

Variantele de traducere propuse de Ion Canna şi Emilian Bucov pentru filmul artistic "A treia lovitură", 1952

Varianta rusească	Varianta lui Canna	Varianta lui Bucov
sejčas	amu	acum
neskol'ko	câtva	ceva
bešenyj nažim	apărare turbată	un atac turbat
pokojnik vral	mortul a opus	mortul a minţit
predvaritel'no	preventiv	prealabil
uslovie	învoieli	condiţie
budete v razvedku	îţi fi în razvedkă	veţi fi în cercetare
nu, konečno	da,fără îndoială	da, fireşte
prekratili	oprit	încetat
vnezapnost'	neaşteptare	surprindere
on vsegda šutit	el totdeauna şăgueşte	el glumeşte mereu
provodnik	petrecătorul	călăuză
èto	aiasta	aceasta
sliškom	pre	prea
hočet	vre	vrea
pit'	be	bea

Sursa: AOSPRM, F.51, inv.11, d.323, f.28-34.

Anexa 12

Componeţa etnică a conducerii PCM, septembrie 1952

Denumirea structurii	moldoveni	ruşi	ucraineni	alţii
Comitetul Central	5	17	5	1
Comitete orăşăneşti	2	21	6	2
Comitete raionale	77	145	44	23
Sectorul propagandă	104	201	60	2

Sursa: AOSPRM, F. 51, inv. 11, d. 283, f. 113.

Anexa 13

Emilian Bucov

Cine-a spus?..

Cine-a spus că graiuri felurite
Ne dezbină?
Nu-i adevărat!
Drumul nostru este nesfârşitul
De acelaşi soare luminat.
Aripaţi de simţăminte sfinte,
Vom lupta pentru acelaşi ţel,--
Că la noi sub haine felurite
Inimile toate bat la fel.
Nu sînt piedici pentr'mbrăţişare –
Verste, rîuri late, munţi înalţi –
Căci în ţară chiar şi-o depărtare
Este-o punte ce uneşte fraţi.
Noi păşim pe căi tot mai măreţe
Şi în vorbă ne'nţelegem, şi în cînt.
Toţi vorbim acelaşi grai al vieţii,
Construind şi'ntruna biruind.
Sînt la Kiev, Aşhabad, oriunde
Gîndurile ţării mă'nsoţesc,
Glasul Moscovei, în inimă-mi pătrunde
Ca o rază-a soarelui frăţesc.
Fraţi uniţi, de nimeni nu ne temem,
Ştim că drept în comunizm ni-i calea.
Ne'ndrumează soarele lui Lenin,
Ne'ncălzeşte numele lui Mare.

Sursa: Emilian Bucov, *Cine-a spus?..*, Chişinău, Cartea Moldovenească, 1982. (tradusă în cele 14 limbi ale republicilor unionale)

Anexa 14

Cota de urbanizare a principaleleor etnii din RSSM, 1989 (%)

Grupuri etnice	**Cota de urbanizare**
Moldoveni	25
Ruşi	80
Ucraineni	45
Evrei	98
Ţigani	56

Sursa: ACSSRM, document O7.13. 26 din 30 martie 1990.

Anexa 15

Numărul studenţilor instituţiilor superioare de învăţământ la mia de locuitori

Republica	1940-1941	1960-1961	1970-1971	1980-1981	1988-1989
Rusia	43	124	204	219	190
Ucraina	47	97	170	176	166
Belorusia	24	72	154	183	175
Uzbek.	28	116	192	172	154
Kazahstan	16	75	151	173	166
Georgia	77	134	189	169	161
Azerb.	44	91	191	173	141
Lituania	20	95	180	206	178
Moldova	**10**	**63**	**124**	**128**	**125**
Letonia	52	101	171	186	164
Kirghizia	19	79	162	152	132
Tadjikistan	15	94	149	142	114
Armenia	82	106	214	186	166
Turkmenia	22	81	131	124	112
Estonia	45	111	161	172	153
URSS	41	111	188	196	174

Anexa 16

Veniturile populaţiei din republicile unionale, după categoriile sociale (ruble)

Abreviaturi: MF – muncitori şi funcţionari; S – sovhoznici.

Republica	MF 1970	S 1970	MF 1980	S 1980	MF 1988	S 1988
Rusia	126,1	103,5	177,7	157,1	235,2	235,1
Ucraina	115,2	95,9	155,1	135,0	199,2	197,7
Belorus.	106,4	73,9	150,0	118,8	207,6	201,4
Uzbek.	114,8	98,6	155,5	152,8	182,0	179,5
Kazah.	123,7	121,0	167,1	169,3	214,6	228,7
Georgia	106,1	71,9	145,2	106,6	186,9	148,4
Azerb.	109,6	76,6	148,4	139,2	171,0	130,3
Lituan.	119,6	90,7	166,1	137,0	222,6	214,0
Moldova	**102,8**	**81,1**	**138,3**	**120,2**	**181,8**	**171,7**
Letonia	125,6	102,3	171,4	155,7	227,0	235,9
Kirghizia	112,6	84,0	147,9	123,8	183,6	162,4
Tadj.	117,6	88,7	145,5	121,4	177,1	150,3
Armenia	123,0	85,4	163,1	122,8	196,8	157,2
Turkm.	130,0	135,9	176,2	167,1	208,4	214,7
Estonia	135,0	121,2	188,7	197,3	249,2	278,9
URSS	122	101,2	168,9	149,7	219,9	212,4

Anexa 17

Produsele de larg consum pe cap de locuitor, 1988 (ruble)

Republica	**produse de larg consum (fără alcool)**	**produse alimentare**	**Produse nealimentare**	**Produse ale industriei uşoare**
Rusia	1190	406	784	318
Ucraina	1235	564	671	289
Moldova	**1371**	**554**	**817**	**525**
Turkmenia	357	180	177	132
URSS	1224	473	754	324

Sursa: (pentru anexele 15-17) *Osnovnye pokazateli èkonomičeskogo i social'nogo razvitija Moldavskoj SSR i sojuznyh respublik v 1988 godu*, Chişinău, Departamentul de stat pentru statistică, 1989.

Anexa 18

Produsul intern brut în statele fostului bloc comunist, 1980, 1985, 1993, 1998 (indice 1989 = 100)

Ţara	**1980**	**1985**	**1989**	**1993**	**1998**
Albania	79,4	88,2	100	65,9	88,6
Bosnia	-	-	100	-	-
Bulgaria	76,2	89,9	100	76,1	69
Croaţia	99	99,8	100	59,5	78,1
Cehia	-	91,3	100	85	95,3
Ungaria	86,3	94,1	100	81,9	95,3
Polonia	91,1	90,3	100	87,6	117,1
România	88,5	103,4	100	76,2	76,1
Slovacia	-	91	100	75,1	99,8
Slovenia	98,8	100,9	100	81,4	100,4
Macedonia	93,3	96	100	69,9	71,4
Iugoslavia	95,7	98,7	100	40,6	51,6
Estonia	74,5	85,7	100	65	79,4
Letonia	68,5	81,3	100	51,1	59,3
Lituania	64,7	79,8	100	60,2	66,2
Armenia	73,5	95,9	100	44,3	58,4
Azerbaidjan	79,6	98,8	100	52,2	43,6
Belarus	65,7	85,2	100	80,8	78,5
Georgia	79,4	100	100	26,1	30,5
Kazahstan	87	90,8	100	75,8	60,6
Kirghizstan	69,1	82,9	100	70,3	63,7
Moldova	**72,1**	**82,6**	**100**	**56,5**	**32,8**
Rusia	78,1	90,7	100	71,9	55,9
Tadjikistan	80,8	91,8	100	52	32
Turkmenia	80,7	89,5	100	83,7	63,8
Ucraina	75	88,7	100	68	39,4

Uzbekistan	76	88,1	100	85,7	89,9
Ex-URSS	77,3	90,1	100	70,1	54,3

Sursa: United Nations, Economic commission for Europe, "Economic survey of Europe", no. 2, 1999, p. 65.

Anexa 19

Ritmul creşterii producţiei industriale, 1940-1985 (1940=1)

Republica	**1940**	**1985**
Moldova	1	**73**
Kirghizia	1	65
Estonia	1	60
Letonia	1	55
Tadjikistan	1	53
Armenia	1	46
Bielorusia	1	38
Kazahstan	1	37
Rusia	1	22
Turkmenistan	1	22
Georgia	1	21
Uzbekistan	1	21
Ucraina	1	17
Lituania	1	16
Azerbaidjan	1	9
URSS	1	25

Anexa 20

Ritmul creşterii producţiei industriale, 1960-1985 (1960=1)

Republica	**1960**	**1985**
Tadjikistan	1	12
Kirghizia	1	10
Bielorusia	1	9
Moldova	1	**8**
Turkmenia	1	6,3
Armenia	1	6
Estonia	1	5,5
Kazahstan	1	5,1
Letonia	1	5
Georgia	1	5
Uzbekistan	1	5
Ucraina	1	4,2
Rusia	1	4
Azerbaidjan	1	3
Lituania	1	0,6
URSS	1	5

Sursa: (pentru anexele 19-20) *Narodnoe hozjajstvo SSSR v 1985*, Moscova, Finansy i Statistika, 1986, 101.

Anexa 21

Ritmurile creşterii producţiei agricole, 1940-1985 (1940=1)

Republica	**1940**	**1985**
Kazahstan	1	7,5
Azerbaidjan	1	6,3
Armenia	1	5,4
Turkmenia	1	5,4
Uzbekistan	1	4,6
Tadjikistan	1	4,6
Georgia	1	4,4
Kirghizia	1	3,9
Moldova	**1**	**3,8**
Rusia	1	2,6
Lituania	1	2,4
Bielorusia	1	2,4
Ucraina	1	2,3
Estonia	1	1,9
Letonia	1	1,7
URSS	1	2,7

Anexa 22

Ritmurile creşterii producţiei agricole, 1960-1985 (1960=1)

Republica	**1960**	**1985**
Azerbaidjan	1	3,15
Turkmenistan	1	2,8
Tadjikistan	1	2,6
Georgia	1	2,6
Uzbekistan	1	2,3
Moldova	1	2,2
Armenia	1	2,15
Kirghizia	1	2,1
Lituania	1	1,9
Bielorusia	1	1,9
Rusia	1	1,7
Ucraina	1	1,7
Kazahstan	1	1,7
Estonia	1	1,6
Letonia	1	1,2
URSS	1	1,7

Sursa: (pentru anexele 21-22) *Narodnoe hozjajstvo SSSR v 1985*, Moscova, Finansy i Statistika, 1986, p. 187.

Anexa 23

Evoluţia produsului intern brut (GDP) *per capita* al unor ţări raportat la PIB-ul american (%).

Ţara	**1870**	**1910**	**1987**
SUA	100	100	100
Marea Britanie	113,4	80,6	69,3
Franţa	65,4	49,2	70,6
Germania	54,1	49,3	73,4
Suedia	54,5	48,4	77,6
Italia	52,1	40,3	66,7
Spania	48,5	41,4	47,3
Grecia	--	20,9	34,7
România	21,7	23,3	28,8
Uniunea Sovietică	38,6	26,2	44,0

Sursa: Derek H. Aldcroft & Steven Morewood, *Economic change in Eastern Europe since 1918*, Aldershot, UK, Edward Elgar Publishing Ltd., 1995, p. 232.

Anexa 24

Dinamica populaţiei Republicii Moldova, 1970-1997

Anul	**urbană, mii**	**rurală, mii**	**urbană în %**	**rurală în %**	**total, mii**	**Locuitor pe km^2**
1970	1130,1	2438,8	32	68	3568,9	105,6
1979	1551,1	2396,3	39	61	3947,4	116,8
1989	2036,4	2301,2	47	53	4337,6	128,3
1990	2069,3	2292,3	47	53	4361,6	129,0
1995	2033,0	2314,9	47	53	4347,9	128,6
1997	1995,3	2324,7	46	54	4320,0	127,8

Sursa: *Anuarul Statistic al Republicii Moldova*, Departamentul Analize Statistice şi Sociologice, 1997, p. 59.

Anexa 25

Scrisoare deschisă populaţiei rusofone din Moldova

Dragi compatrioţi! Ruşi, ucraineni, evrei! Toţi acei pentru care Moldova a devenit a doua casă!

Mă adresez vouă în momentul neobişnuitei ridicări a activismului social al întregului popor, dar şi în perioada unei polarizări abrupte a concepţiilor privind prezentul, trecutul şi viitorul Moldovei. N-a trecut nici un an de la Conferinţa a XIX-a de partid, că au fost deschise ecluzele publicităţii – totul ne-a impus pentru prima dată în viaţă să ne gîndim: cine sîntem? Cînd şi cum am venit aici, pe pământul moldovenilor? Ce am adus cu noi? Ce am făcut noi pentru patria noastră cea de-a doua? Cum s’au stabilizat relaţiile noastre cu poporul moldovenesc? Cum avem mai departe să trăim aici?

Mă adresez către toţi, care, fie că din proprie voinţă, fie că din voia părinţilor lor, au venit în Moldova în perioada de după război. În anii aceia care, precum ştim noi acuma, au format perioada înfloririi definitive a cultului personalităţii, a stagnării de mai apoi. Anii,

când a continuat deformarea grosolană a bazelor socialismului. Mecanismul regimului autoritarist pe mulţi i-a rupt de pământul natal şi noi am slobozit rădăcini pe pământul moldovenilor. Am prins dragoste pentru acest pământ şi astăzi puţini dintre noi sînt aceia, care ar vrea de bună voie să-l părăsească.

Sub influenţa politicii naţionale staliniste s'a format un stereotip în gîndirea noastră: noi am fost trimişi în Moldova pentru a o elibera de cotropitorii fascişti, pentru a ajuta să restabilim ceea ce a fost distrus, să ridicăm uzine, să asigurăm cu specialişti toate ramurile economiei. În corespundere cu acest fapt, concepţia, comportamentul nostru s'au stabilizat într-un mod special. Şi anume: noi sîntem eliberatorii şi ocrotitorii poporului moldovenesc. Noi ne-am format psihologia "fratelui mai mare", care trebuie să îndrume, dar nu este obligat să ţină cont şi el de opinia "fratelui mai mic", cu atît mai mult, să înveţe limba lui, istoria şi cultura lui. Nouă ne convenea mai mult ideologia care ne elibera de asemenea "mărunţişuri" şi care îl obliga pe "fratele mai mic" la o "înţelegere reciprocă" tocmai la nivelul care ne convenea. Cu părere de rău, acest spirit domină pînă în ziua de azi. Faptul că cerem două limbi de stat este concludent în acest sens.

Dar nu este, oare, la mijloc nedoriţa de a cunoaşte limba populaţiei de bază, fapt care, în fond, este unica chee spre cultura lui, o încălcare a suveranităţii republicii? Sîntem nevoiţi să recunoaştem cu amărăciune că o asemenea lingvo-îngîmfare este rezultatul propriei noastre ignoranţe, lipsei de cultură a noastră. Poate acestea sînt un rezultat al faptului că noi cu greu însuşim cultura poporului, care ne-a primit, iar, pe de altă parte, am perdut legătura cu cultura popoarelor noastre de origine.

Multe decenii noi am profitat de faptul că regimul autoritarist înnăbuşea orice încercare a moldovenilor de a-şi ocroti demnitatea naţională. O atare situaţie ne permitea să trăim în tihnă, iar propagandei oficiale – să prezinte relaţiile naţionale din republică şi din Uniune drept model al prieteniei popoarelor.

Descoperirea schilodirii relaţiilor naţionale a devenit posibilă doar în condiţiile publicităţii: publicitate în analiza problemelor de istorie a Moldovei, în analiza greşelilor grosolane din dezvoltarea economică, în normele juridice, în situaţia ecologică din Moldova. Publicitatea ne-a îndemnat pe noi, rusofonii, să cugetăm, să punem în faţa noastră un şir de probleme ascuţite şi nepărtinitoare.

Oare nu ni-i ruşine nouă, după aproape jumătate de secol, să continuăm a cere recunoştinţă pentru eliberare? Nu ar fi fost mai bine şi mai oportun să întrebăm poporul însuşi, ce cale în dezvoltarea economică a Moldovei corespunde mai bine caracterului ei naţional? Cine va achita enormele cheltueli pentru lichidarea consecinţleor ecologice, economice şi sociale ale multelor experimente, care s'au făcut pe acest pămînt?

Dacă e să răspundem sincer la acestea şi la mai multe întrebări, atunci va trebui să recunoaştem că ajutorul nostru a fost propus cu totul în altă formă, decît cea care corespundea cerinţelor pămîntului acesta. Politica naţională, iar mai exact antinaţională, pînă în ultimul timp a fost aproximativ identică în toate colţurile ţării noastre. Anume deaceea opinia publică progresistă tebuie să salute procesul renaşterii naţionale. Această renaştere ne-a impus, în sfîrşit, pe mulţi dintre noi, reprezentanţii multinaţionalului "popor rus", asupra poziţiei noastre în această problemă. Cum de s'a putut întâmpla, că, trăind în Moldova mai bine de 40 de ani, mulţi dintre noi nu au găsit necesar să înveţe limba, căci numai ea e mijlocul prin care poţi înţelege şi sufletul poporului? Să înţelegem oare, chiar atît de nejustificată era revolta împotriva politicii antinaţionale? Să înţelegem că revolta nu era îndreptată împotriva acelora care recunosc Moldova ca pe o a doua patrie, ci împotriva "trecătorilor" de toate naţionalităţile, care aduc daune culturii şi economiei întregii ţări.

Consider că noi, populaţia rusofonă, trebuie, mai întîi de toate, să ne recunoaştem sincer vina în faţa poporului, care cu inimă deschisă şi-a întîlnit eliberatorii săi. Trebuie să se săvîrşească, în sfîrşit, actul pocăinţei. Mulţi îmi vor obiecta: în ce constă vina poporului

rus, care el însuşi a fost victimă a represiilor staliniste şi a stagnării? Doar e vorba de o nenorocire generală a noastră, ci nu de o vină? Dragi concetăţeni! După părerea mea, suferinţele noastre nu ne pot justifica în ochii acelora, pe care noi i-am forţat să ne împărtăşească nenorocirea noastră.

În al doilea rînd, noi trebuie să ajutăm poporul moldovenesc în restabilirea drepturilor lui. În loc de a cere lărgirea drepturilor noastre, noi trebuie să depunem tot efortul la restabilirea echităţii. Iar, echitatea, cere un bilingvism real nu numai din partea moldovenilor. Echitatea cere să găsim un mijloc de compensare pentru oamenii care, în urma deportărilor, au pierdut practic toată averea lor. Echitatea cere ca condiţiile locative ale populaţiei de bază să fie, cel puţin, la acelaşi nivel cu locuinţele oamenilor, care au venit aici nu demult.

Noi trebuie, în sfîrşit, să înţelegem că poporul care trăieşte pe o bucată mică de pămînt şi unica în lume trebue să-şi determine singur soarta sa. Îngîmfarea noastră a atins culmile de pe care noi încetăm a vedea doleanţele altor popoare, ci le dictăm lor voinţa noastră, ne amestecăm în rezolvarea problemelor lor naţionale. Neîncredrea ruşinoasă faţă de mintea sănătoasă a întregului popor moldovenesc – oare aceasta nu este un şovinism de mare putere? Considerăm că dreptul la participarea în rezolvarea destinului republiciii noi încă trebuie să-l merităm. Să-l merităm printr-o mare muncă spirituală privind însuşirea limbii, culturii şi istoriei Moldovei.

Evghenia Solomonova,
colaborator la gazeta raională “Biruitorul”
din raionul Criuleni.
“Învăţămîntul public”, 10 iunie, 1989, p. 2.

BIBLIOGRAFIE

I. Izvoare

a) documente inedite:

Arhiva Organizaţiilor Social-Politice a Republicii Moldova (AOSPRM), Fondul 51(arhiva fostului Comitet Central al Partidului Comunist al Moldovei): inventar 2 (în continuare – inv.), dosar 2, 125, 127, 141, 144, 217 (în continuare – d.); inv. 3, d. 243; inv. 4, d. 276; inv. 5, d. 3, 61, 64, 70, 92, 534; inv. 11, d. 323; inv. 12, d. 334; inv. 13, d. 234; inv. 15, d. 34; inv. 17, d. 170, inv. 20, d. 95; inv. 25, d. 25, 179; inv. 27, d. 135; inv. 28, d. 103; inv. 29, d. 180; inv. 31, d. 93; inv. 33, d. 81; inv. 36, d. 110; inv. 63, d. 42; inv. 65, d. 2; inv. 63, d. 56; inv. 72, d. 8; inv. 74, d. 94;

Arhiva Naţională a Republicii Moldova (ANRM), fonduri ale Comitetului de Stat pentru Statistică din RSS Moldovenească: Fondul F3273, inv. 1a, d. 22; F. R3273, inv. 1, d. 134, 675; F. 2848, inv. 22, d. 306; F. 3273, inv. 1, d, 546, 696; 928; F. F3021, inv. 4, d. 1074; F. R3016, inv. 2, d. 190.

Arhiva curentă a Comitetului de Stat pentru Statistică al Republicii Moldova (ACCSSRM), document 07.13.26 din 30 martie 1990.

b) documente publicate:

Adauge, M. Furtună, Al.(eds.), *Basarabia şi basarabenii*, Chişinău, Editura Uniunii Scriitorilor din Moldova, 1991.

Apelul ministrului culturii al RSSM, A.M.Lazarev, către conducerea republicii privind revizuirea frontierelor RSSM. Confidenţial. 10 iunie 1958, în “Cugetul”, nr. 5-6, 1993.

Brovko, F. *Cu privire la reunirea întregului popor moldovenesc într-un stat sovietic moldovenesc unitar*, în “Cugetul”, nr. 5-6, 1993.

Basarabia desrobită. Drepturi istorice, nelegiuiri bolşevice, înfăptuiri româneşti, Bucureşti, Marvan, 1942.

Ceban, I. D. *Gramatica linghii moldoveneşti: manual pentru şcoala nijloşie necomplectă şi nijloşie,* partea a I-a, Chişinău-Tiraspol, 1941.

Četvjortaja Sesija Verhovnogo Soveta MSSR. Chişinău, Editura de Stat a Moldovei, 1949.

Constituţia Republicii Moldova, Chişinău, Moldpres, 1994.

Constituţia (Legea temeinică) Republicii Sovietice Socialiste Moldoveneşti, Chişinău, Editura de Stat a Moldovei, 1944.

Cultivarea limbii, Chişinău, Cartea Moldovenească, I-VIII, 1961-1974.

Davis, Bob (ed.). *Soviet Industrialization. Documents,* 4 volume, Birmingham, Center for Russian and East European Studies, 1996.

Declaraţia fracţiunii parlamentare a “Blocului Ţăranilor şi Intelectualilor” privind adoptarea de către Parlament a “Legii pentru modificarea şi completarea Legii privind reabilitatrea victimelor represiunilor politice săvârşite de regimul comunist totalitar de ocupaţie (7 noiembrie 1917 – 23 iunie 1990)”, în “Literatura şi arta”, 10 noiembrie, 1994.

Deportări şi neodeportări, Chişinău, Cartea Moldovenească, 1990.

Estestvennoe dviženie i migrcija naselenija Respubliki Moldova, 1991 g., Statističeskij bjuleten', Chişinău, 1991.

Evdokimenko, I. I., Jarygina, O. A. *Velikoe bratstvo narodov.Cifry i fakty*, Moscova, Politizdat, 1982.

Kareţki, A. Pricop, A. (eds.), *Lacrima Basarabiei (Documente*), Chişinău, Ştiinţa, 1993.

Kollektivizacija krest'janskih hozjajstv v pravoberežnyh rajonah Moldavskoj SSR, Chişinău, Ştiinţa, 1969.

Lenin, V. I. *O prave nacij na samoopredelenie*, în *Polnoe Sobranie Sočinenij*, Ediţia a II-a, Moscova, Gospolitizdat, 1961, vol. 25.

Idem. *Kritičeskie zametki po nacional'nomu voprosu*, în *Ibidem*, vol. 24.

Idem. *Nužen li objazatel'nyj gosudarstvennyj jazyk* ?, în *Ibidem*.

Itogj vsesojuznoj perepisi naselenija SSSR: 1959, 1970, 1979, 1989, Moscova, Gosstatizdat - Finansy i Statistika, 1962, 1972, 1981, 1990.

KPSS v rezoljucijah sjezdov, konferencij i plenumov CK, Moscova, Gospolitizdat, 1964.

Kul'tura Moldavii za gody Sovetskoj Vlasti. Sbornik dokumentov, 4 vol., sub red. lui A.M.Lazarev, Chişinău, Ştiinţa, 1975-1980.

Lewytzkyj, B. *The Soviet Union: figures, facts, data*, München, New York, Saur, 1979.

Lista persoanelor reabilitate care în trecut au fost supuse represiunilor în baza hotărârilor organelor judiciare, în "Moldova Suverană", 7 noiembrie, 1995.

Memoriu către N. Bulganin N. Hruşciov privind dreptul la autodeterminare al românilor din Basarbia şi Nordul Bucovinei şi retragerea trupelor sovietice din Ţară (31 octombrie, 1956), în Onisifor Ghibu, *Chemarea la judecata istoriei*, Bucureşti, Editura Fundaţiei Culturale Române, 1993.

Memoriu cu privire la necesitatea creării Republicii Sovietice Socialiste Moldoveneşti, adresat CC al PC (b) din Rusia şi CC al PC (b) din Ucraina de către un grup de activişti, anul 1924, în "Moldova Socialistă", 12 august, 1989.

Narodnoe Hozjajstvo Moldavskoj SSR (anuar), Chişinău, Cartea Moldovenească, 1950-1990.

Narodnoe Hozjajstvo SSSR (anuar), Moscova, Finansy i Statistika, 1945-1990.

Navsegda. Kniga o bratstve narodov Strany Sovetov. Očerki, dokumenty, stranicy, hroniki. Moscova, Politizdat, 1982.

Nedelciuc, Vasile. *Republica Moldova*, Chişinău, Universitas, 1992.

Numărul moldovenilor din CSI şi Ţările Baltice, în "Viaţa satului", 8 martie, 1997.

Pasat, V.I. (ed.). *Trudnye stranicy istorii Moldovy, 1940-1950*, Moscova Terra, 1994.

Stalin, I. V. *Marksizm i nacional'nyi vopros*, Moscova, Gospolitizdat, 1946.

Stăvilă, V. *Discriminarea românilor din RSS Moldovenească în anii 1944-1964. Documente*, în "Ţara", 23 august, 1994.

Tabel nominativ cu cetăţenii români, refugiaţi din Basarabia şi Bucovina de Nord în urma invaziei sovietice de la 28 iunie 1940, urmaşi şi rude ale acestora care au solicitat cetăţenia Republicii Moldova, în "Ţara", 12 februarie, 1991.

Ţăranu, A.M. Rusnac, Gh.E. Şişcanu, I.I. etc. *Golod v Moldove, 1946-1947. Sbornik dokumentov*, Chişinău, Ştiinţa, 1993.

USSR: Sixty Years of the Union, 1922-1982, Moscova, Progress, 1982.

Zakon ob obrazovanii Sojuznoij Moldavskoij Socialističeskoj Respubliki, în "Sputnik agitatora", nr. 15, 1940.

Ždanov, A. *Sovetskaja literatura-samaja ideinaja, samaja peredovaja literatura v mire*, Moscova, Gospolitizdat, 1953.

c) Memorii. Corespondenţă

Baboglu, N. *Jurnalul unui ateist*, Chişinău, Cartea Moldovenească, 1962.

Balaban, Nicolae. *În camera morţii*, în Serafim Saka, *Basarabia în GULAG*, Chişinău, Editura Meridianul 98, Editura Uniunii Scriitorilor, 1995.

Brežnev, L. I. *Vospominanija*, Moscova, Izdatel'stvo političeskoj literatury, 1983.

Busuioc, Aureliu. *Pactizând cu diavolul*, Chişinău, Litera, 1999.

Cojocaru, Teodor. *Sinucigaşii*, în “Literatura şi arta”, 10 martie, 1994.

Corlăteanu, Nicolae. *Răspântii*, Chişinău, Revista “Limba română”, 1995.

Cozma, Palaghia şi Gheorghe. *Toată viaţa am înălţat case*, în Serafim Saka, *Basarabia...*, p. 103-112.

Creţu, Constantin. *Zigzagurile puterii*, în Serafim Saka, *Basarabia...*, p. 183-190.

Crihan, Dumitru. *Invitaţie în Iad*, Chişinău, Ştiinţa, 1998.

Idem, *Un alt nume*, în Serafim Saka, *Basarabia...*, p. 5-30.

Idem. *Memento!..*, în “Ţara”, 8 noiembrie, 1994.

Druc, Mircea. *Deznaţionalizarea*, în “Literatura şi arta”, 25 septembrie 1997.

Graur, V. *Drumul până la “Europa Liberă” a fost lung şi întartocheat (o evocare a proceselor Usatiuc, Ghimpu, Graur şi Şoltoianu din 1972*), în “Literatura şi arta”, 16 iulie, 1992.

Guşilă, Iacob. *Trasarea Gulagului*, în Serafim Saka, *Basarabia...*, p. 55-74.

Holban, Ioan. *Tata în cămaşă de oţel*, în Serafim Saka, Basarabia..., p. 143-182.

Ivanenco, Toma. *Cu rădăcinile în aer*, Serafim Saka, *Basarabia...*, p. 191-200.

Jantoveanu, Dumitru. *Un război mai mult decât absurd*, în Serafim Saka, *Basarabia...*, p. 311-324.

Lazarev, A.M. *Cum a fost scrisă istoria Moldovei*, în “Nistru”, nr. 2, 1989.

Idem, *Narodnaja tropa k velikim predkam*, în “Revista de Istorie a Moldovei”, nr. 3, 1991.

Lucinschi, Petru. *Ultimele zile ale URSS*, Bucureşti, Editura Evenimentul românesc, 1998.

Malarciuc, Gh. *Amprenta zilei de ieri sau câteva secvenţe din viaţa scriitorilor moldoveni*, în “Literatura şi arta”, 16 iunie, 1988.

Marinat, Alexei. *Eu şi lumea*, în “Literatura şi arta”, 1 ianuarie-1 decembrie, 1994.

Movilă, Boris. *Un om între oameni (câteva frânturi despre Anatol Corobceanu, 1922-1976*), în “Literatura şi arta”, 30 mai 1996.

Olărescu, Vlad. *Înfierea din urmă sau când Nicolae Sulac cânta, KGB – iştii îşi ştergeau lacrimile cu... pistoalele*, Chişinău, Ştiinţa, 1997.

Osipov, Dumitru. *Basarabia, lacrima mea*, în Serafim Saka, *Basarabia...*, p. 37-54.

Ouatu, Alexei. *Am fost cuminţi,* în Serafim Saka, *Basarabia..., p. 31-36.*

Patraşcu, Raisa. *Vin ruşii*, în Serafim Saka, *Basarabia...*, p. 201-210.

Patrichi, Viorel. *Mircea Druc sau lupta cu ultimul imperiu*, Bucureşti, Editura Zalmolxe, 1998.

Patriotism şi naţionalism la români. Anchetă, în “Contrafort”, nr. 9-13, 1995; nr. 1-3, 1996.

Petcu-Vulpe, Boris. *Aceşti mari prieteni ai popoarelor*, în Serafim Saka, *Basarabia...*, p. 289-310.

Pirogan, Vadim. *Cu gândul la tine, Basarabia mea*, Chişinău, Editura Enciclopedică “Gh. Asache”, 1995.

Idem. *Nu ne-a fost dat*, în Serafim Saka, *Basarabia...*, p. 75-102.

Idem. *Pe drumurile pribegiei*, Chişinău, Tipografia Centrală, 1999.

Pliuşci, Leonid. *Nu există nimic mai monstrous decât ceea ce au inventat bolşevicii – balamuc pentru oamenii gânditori*, în “Sfatul Ţării”, 1 ianuarie, 1991.

Plugaru, Anatol. *Prima breşă*, în Serafim Saka, *Basarabia...*, p. 325-342.

Pogorilovschi, Ion. *Opt moduri de a trece Prutul*, în Serafim Saka, *Basarabia...*, p. 263-288.

Spătaru, Gheorghe. *Înapoi la maimuţă*, în Serafim Saka, *Basarabia...*, p. 211-232.

Ţepordei, Vasile. *Amintiri din Gulag*, Bucureşti, Casa editorială ABEONA, 1992.

Idem. *Căldura omenească topea gheaţa Siberiei*, în Serafim Saka, *Basarabia...*, p. 233-262.

Usatiuc, Alexandru. *Genocidul*, în Serafim Saka, *Basarabia...*, p. 113-128.
Idem. *Enigma trădării: mărturii despre viaţa social-politică din Moldova din anii 1970-1971*, în "Literatura şi arta", 1 martie, 1990.

II. Lucrări speciale

Aftenjuk, S.I. *Leninskaja nacional'naja politika Kommunističeskoj Partii i obrazovanie sovetskoj gosudarstvennosti moldavskogo naroda*, Chişinău, Cartea Moldovenească, 1971.
Anderson, B.A. Silver B.D. *Quality efficiency and politics in the soviet bilingual education policy, 1934-1980*, în "American political science review", vol. 78, nr. 4.
Andruščjak, V. E. Bojko, P. A. Byrnja, P. P. Žarkuckij, I. I. Platon, V. P. Russev, N. D. Skvorcova, A. Ju. Stratievskij, K. V. Tel'nov, N. P. Caranov, V. I. Čjaplygina, N. A. Šornikov, P. M. *Istorija Respubliki Moldova. S drevnejših vremjon do naših dnej*, Chişinău, Tipografia Academiei de Ştiinţe, 1997.
Angeli, F.A. *Nacional'naja politika KPSS: pravda žizni i vymysly fal'sifikatorov*, Chişinău, Cartea Moldovenească, 1983.
Idem. *Popoarele Uniunii Sovietice se pronunţă sînt pentru bilingvism: despre ce "rusificare" poate fi vorba?* în "Moldova SHocialistă", 23 iulie, 1986.
Arnăutu, N.I. *Douze invasiaons russes en Roumanie*, Buenos Aires, Cuget Românesc, 1956.
Arutjunjan, Ju. V. (ed.). *Opyt ètnosociologičeskogo isledovanija obraza žizni: po materialam Moldavskoj SSR*, Moscova, Nauka, 1980.
Bakurski, N. *Social'no-èkonomičeskie problemy demografičeskogo razvitija Moldavskoj SSR*, Chişinău, Ştiinţa, 1984.
Bâlici, Marcel. *La trecutu-ţi sumbru, falnic viitor. Politică şi poezie în Moldova Sovietică*, în *Miturile comunismului românesc*, Bucureşti, Editura Universităţii Bucureşti, 1995.
Bantoş, Alexandru (ed.) *Limba română este patria mea*, Chişinău, Revista "Limba română", Fundaţia Culturală "Grai şi Suflet", 1996.
Barghoorn, F. C. *Soviet Russian Nationalism*, New York, Oxford University Press, 1956.
Basarabia românească. Bucuriile şi dramele ei istorice între 27 martie 1918-27 martie 1980, Madrid, Editura Carpaţi, 1980.
Beniuc, Valentin. *Totalitarizm kak real'nost': istoriko-politologičeskoe issledovanie na primere poslevoennoj Moldovy*, Chişinău, Editura Universităţii de Stat din Moldova, 1998.
Berdjaev, N. *Istoki i smysl russkogo kommunizma*, Moscova, Nauka, 1990 (ed. rom.- Cluj – Napoca, Dacia, 1996).
Berejan, Silviu. *De ce limba exemplară din uzul oficial al Republicii Moldova nu poate fi numită moldovenească*? În "Limba română", nr. 4, 1995.
Berg, L.S. *Bessarabija. Strana. Ljudi. Hozjajstvo*, Petrograd, Ogni, 1918.
Bernea, Ernest. *Spaţiu, timp şi cauzalitate la poporul român*, Bucureşti, Humanitas, 1997.
Bessarabija. Geografičeskij, istoričeskij, statističeskij, èkonomičeskij, ètnografičeskij, literaturnyj i spravočnyj sbornik, ed. P.A. Kruşevan, Moscova, Izdanie Gazeta Bessarabcev, 1903.
Beşleagă, V. *Bisericile şi mănăstirile sub regimul totalitar comunist în RSSM, 1950-1960,* în "Destin românesc", nr.1, 1996.
Idem. *Conştiinţa naţională sub regimul comunist totalitar (RSSM, 1953-1963),* în "Destin românesc", nr. 4, 1994.
Bilinsky, V. *The concept of the Soviet People and its implications for Soviet Nationality Policy*, in "Annals of the Ukrainian Academy of Sciences in the United Staes", vol. 13, nr. 37-38, 1978-1980.

Bilinsky, Yaroslav. *The Soviet Education Laws of 1958-1959 and Soviet Nationality Policy*, în "Soviet Studies", nr. 2, 1962.

Bobeică, C. *Românul sau despre românofobie*, în "Literatura şi Arta", 23 noiembrie, 1995.

Bodiul, I.I. *Važnaja problema kommunističeskogo stroitel'stva: preodolenie različij meždu gorodom i derevni*, Chişinău, Cartea Moldovenească, 1969.

Idem. *Dezvoltarea relaţiilor naţionale în URSS în condiţiile socialismului dezvoltat (pe exemplul RSSM*), în "Comunistul Moldovei", nr. 11, 1975.

Boia, Lucian. *Mit şi conştiinţă în istoriografia românească*, Bucureşti, Humanitas, 1996.

Boico, P. *Ritmurile colectivizării agriculturii în Moldova din dreapta Nistrului,* în volumul *Anii grei ai colectivizării*, Chişinău, Ştiinţa, 1990.

Brătianu, Gh. *La Bessarabie. Droits nationaux et historiques*, Bucureşti, Cartea Românească, 1943.

Idem. *Originile şi formarea unităţii româneşti*, Iaşi, Editura Universităţii "Al. I. Cuza", 1998.

Bromley, Ju. V. *Etnos i etnografija*, Moscova, Nauka, 1973.

Idem. *Nacional'noe i internacional'noe v sovremennom mire*, Chişinău, Ştiinţa, 1981.

Idem. *Nacional'nye processy v SSSR*, Moscova, Nauka, 1988.

Idem. *Nacional'nye processy v uslovijah perestrojki*, în "Voprosy istorii", nr. 1, 1989.

Bruchis, Michael. *Nations, nationalities, peoples: a study of the nationalities policy of Communist Party in Soviet Moldavia*, Boulder Co., 1984.

Idem, *One step back, two steps forward: on the language policy of the Communist Party of the Soviet Union in the national republics (Moldavian: a look back, a survey and perspective, 1924-1980*), Boulder Co., 1982.

Idem. *Cauze şi efecte în interacţiunea limbilor din fosta URSS*, în "Limba română", nr. 5-6, 1994.

Brysjakin, S.K. Sytnik, M.K. *Toržestvo istoričeskoj spravedlivosti. 1918 i 1940 gody v sud'bah moldavskogo naroda,* Chişinău, Cartea Moldovenească, 1969.

Bucătaru, L. (ed.) *Istoricul an 1989,* Chişinău, 1991.

Bucov, Emilian. *Cine-a spus că graiuri felurite ne dezbină*? Chişinău, Literatura artistică, 1982.

Idem. *Vo imja sčjastja čeloveka ili o blagosostojanii moldavskogo naroda*., în "Sovetskaja Moldavija", 14 februarie, 1957.

Buga, Ion. *O limbă maternă – un alfabet,* în "Învăţământul public", 1988, 19 octombrie.

Bugaj, N. F. (ed.). *Nacional'nye otnošenija i nacional'nye problemy v SSSR: voprosy istorii,* Moscova, Institut Istorii, 1990.

Bulat, A. (ed.) *Îndemn la înălţare în istorie*, Chişinău, Cartea Moldovenească, 1989.

Bulat, L. (ed.) *Basarabia: 1940*, Chişinău, Cartea Moldovenească, 1991.

Bulmaga, L. Ţurcanu, Ion. *Să cunoaştem şi să ţinem minte*, în *Îndemn la înălţare ...*

Burlacu, V. *Deznaţionalizarea şi rusificarea românilor basarbeni în primii ani postbelici (1944-1950),* în "Cugetul", nr. 3-4, 1993.

Buruiană, Ovidiu. *Antifascism şi naţionalism ca pretexte de comunizare a României (1944-1947),* în "Xenopoliana", vol. VII, nr. 1-2, 1999.

Busuioc, L. *Adevărul comparaţiei vieţii contemporane a moldovenilor cu anii '40,* în "Cultura", 26 iunie, 1976.

Buzatu, Gheorghe (ed.) *Românii în arhivele Americii. Comunismul trece Nistrul (1944-1947),* Iaşi, Editura Moldova, 1992.

Byrka, G. I. *Intelectualitatea Moldovei Sovietice*, Chişinău, Cartea Moldovenească, 1971.

Idem, Sytnik, M. K. *Rascvet socialističeskoj kul'tury v Sovetskoj Moldavii*, Chişinău, Cartea Moldovenească, 1974.

Cantemir, Dimitrie. *Descrierea Moldovei*, Chişinău, Hyperion, 1992.

Caranov, V. I. *K istorii promyšlennogo razvitija Moldovy (40-e - 50-e gody)*, în "Revista de Istorie a Moldovei", nr. 3, 1992.

Idem. *Po puti industrializacii*, Chişinău, Ştiinţa, 1975.

Idem. *Bratskaja pomošč' – istočnik uspeha MSSR*, în "Kommunist Moldavii", nr. 10, 1980.

Carrère d'Éncausse, H. *Imperiul spulberat. Revolta naţiunilor în URSS*, Bucureşti, Remember, 1993.

Idem. *Triumful naţiunilor sau sfârşitul imperiului sovietic*, Bucureşti, Remember, 1993.

Caşu, Igor. *Asimilare sau integrare? Politica etnoculturală a Uniunii Sovietice în Basarabia, 1944-1989*, în "Anuarul Institutului de Istorie "A. D. Xenopol", tom XXXIV, 1997.

Idem, *Comunismul sovietic şi "omul nou" în Basarabia* (în colaborare cu Alla Muşchei), în "Xenopoliana", Buletin al Fundaţiei Academice "A.D.Xenopol", tom V, nr. 1-4.

Idem. *Ethnic identity and nationalism in the XX-th century Republic of Moldova*, comunicare la Congresul internaţional de studii sud-est europene, Bucureşti, august 1999, în "Pontes. Review of South East European Studies", Chişinău, 1999.

Idem. *Instaurarea regimului comunist în Basarabia, 1940-1941*, în "Revista de Istorie a Moldovei", nr. 3-4, 1999.

Idem. *Mentalitate şi identitate etnică la românii basarabeni, 1944-1989*, în *Omagiu profesorului Ioan Caproşu la 65 de ani*, Iaşi, Polirom, 2000 (sub tipar).

Idem. *Modernizarea economică a Basarabiei după modelul sovietic, 1944-1989 (nivelul şi particularităţile de dezvoltare în comparaţie cu republicile unionale)*, în "Revista de istorie a Moldovei", nr. 3-4, 1998.

Idem. *Originile naţionalismului: o nouă interpretare*, în "Analele ştiinţifice ale Universităţii de Stat din Moldova. Seria Ştiinţe Socio-umane", 1999.

Cavallier, François ş.a. *Omul. Sinteze filosofice*, Bucureşti, Antet, 1999.

Ceban, I.D. *Pagini din trecutul Moldovei*, Chişinău, Editura de Stat a Moldovei, 1946.

Černjak, A. M. *Etnopolitičeskie problemy evreev v SSSR*, în *Nacional'nye processy v SSSR*, Moscova, Nauka, 1991.

Chinn, Jeff. Roger, Steven D. *Ethnic mobilization and reactive nationalism: the case of Moldova*, în "Nationalities Papers" , vol. 23, nr. 2 1995.

Chircă, Sergiu. *Tempy i proporcii ekonomičeskogo razvitija sojuznoj respubliki*, Chişinău, Cartea Moldovenească, 1973.

Idem. *Issledovanie urovnja razvitija i struktury promyšlennosti sojuznoj respubliki (na primere MSSR*), Chişinău, Academia de Ştiinţe a RSSM, 1970.

Idem. *Regional'nye problemy processa sozdanija material'no - tehničeskoj bazy komunizma v SSSR*, Chişinău, Cartea Moldovenească, 1979.

Idem. *Strategia şi tactica luptei de eliberare naţională a basarabenilor*, în "Literatura şi arta", 4 decembrie, 1997.

Cimpoi, Mihai. *O istorie deschisă a literaturii române din Basarabia,* Chişinău, Arc, 1996.

Idem. *Basarabia sub steaua exilului,* Bucureşti, Viitorul Românesc, 1994.

Ciobanu, Anatol. *Unele cauze ale erodării factorului "conştiinţă naţională*", în "Limba română", nr. 4, 1995.

Ciorănescu, George. *Bessarabia and Bukovina: disputed land between West*

and East, Bucureşti, Editura Fundaţiei Culturale Române, 1993.

Idem. (ed.) *Aspects des relations russo-roumaines. Rétrospectives et orientations*, Paris, Minard, 1967.

Idem. *Basarabia în politica externă a României, 1944-1986*, în “Patrimoniu”, nr. 4, 1991.

Idem. *Fermentul naţional moldovenesc*, în “Moldova”, vol. 2, nr. 4, 1991.

Idem. *The Moldavian Clan in the Kremlin Power Struggle*, în “American-Romanian Academy Journal”, nr. 12, 1989.

Ciornei, V. *Kto takie rusofony ili sladko li žëltoe jabloko*, în “Kodry”, nr. 5, 1990.

Codiţa, N.V. *Moldavskaja SSR v narodnohozjajstvennom kolpekse strany*, Moscova, Nauka, 1977.

Cojocaru, V. *Când a fost creat imperiul “clasic” or cum să scoatem robul din noi*, în “Tineretul Moldovei”, 12 iunie, 1991.

Colesnic, Iurie (ed). Chişinău. Enciclopedie, Chişinău, 1997

Connor, Walker. *The National Question in Marxist-Leninist theory and strategy*, New Jersey, Princeton University Press, 1984.

Conquest, Robert. *Soviet Nationalities Policy in Practice*, New York & Washingthon, Praeger Publishers, 1967.

Constantin, Ion. *Basarbia sub ocupaţie sovietică, de la Stalin la Gorbaciov*, Bucureşti, Editura “Fiat Lux”, 1994.

Corcinschi, N. Eşan, L. *Cu privire la îmbunătăţirea ortografiei moldoveneşti*, în “Octombrie”, nr. 6, 1955.

Corlăteanu, Nicolae. *Româna în Republica Moldova, istorie şi actualitate*, în “Limba română”, nr. 4, 1995.

Coroban, Vasile. *Romanul moldovenesc contemporan*, Chişinău, Cartea Moldovenească, 1964.

Cozma, Valeria. *Hudožestvennaja kul’tura Respubliki Moldova v uslovijah partijnogo rukovodstva*, în “Revista de Istorie a Moldovei”, nr. 2, 1991.

Cozma, Valeriu. *Consideraţii privind politica naţională la Universitatea de Stat din Moldova (1946-1996)*, în volumul *Omagiu lui Vladimir Potlog şi Constantin Drachenberg la 70 de ani*, Chişinău, Editura Cartdidact, 1997.

Idem. *Istoria Universităţii de Stat din Moldova (1946-1996*), Chişinău, Editura Universităţii de Stat din Moldova, 1996.

Crowther, W. *The Politics of Ethno-National Mobilization: Nationalism and Reform in Soviet Moldavia*, în “Russian Review, vol. 50, nr. 2, 1991.

Dabija, N. *Mănăstirile Basarabiei*, în “Literatura şi arta”, 27 iulie, 1995.

Deletant, Dennis. *What self-determination mean for the Moldavians*?, în *The Soviet Union and the challenge of the future*, vol.3, *Ideology, culture and nationality*, New York, Paragon House, 1987.

Idem. *România sub regimul comunist*, Bucureşti, Fundaţia Academia Civică, 1997.

Derbyshire, W.W. *Russification versus De-Russification: some Linguistic Thoughts*, în Allworth, P. *Ethnic Russia in the USSR. The Dilemma of Dominance*, New York, Pergamon Press, 1980.

Desfosses, H. *Demography, Ideology and Politics in the USSR*, în “Soviet Studies”, vol. 28, nr. 2, 1976.

Dima, N. *From Moldovia to Moldavia. The Soviet-Romanian territorial dispute*, Boulder Co., East European Monographs, 1982 (traducerea românească are titlul *Basarabia şi Bucovina de Nord în jocul geopolitic al Rusiei*, Chişinău, Editura Prometeu, 1998).

Drăghicescu, D. *Din psihologia poporului român*, Bucureşti, Albatros, 1995.

Drobiževa, L. M. *Social'no- kul'turnye osobennosti ličnosti i nacional'nye ustanovski*, în “Sovetskaja etnografija”, nr. 3, 1971.

Druguş, Liviu. *De neamul moldovenilor sau despre naţiunea moldovenească*, în "Pământ şi oameni", 16 aprilie, 1994.

Idem. *Moldova, 1917-1990: naţionalism şi internaţionalism*, în "Sfatul Ţării", 2 aprilie, 1991.

Dumeniuk, Ion. Mătcaş, N. *Internaţionalism gen Interfront*, în "Învăţământul public", 2 august, 1989.

Dzuba, Ivan. *Internationalism or russification*? New York, Monad Press, 1968.

Džunusov, M.S. *Dve tendencii socializma v nacional'nyh otnošenijah*, Taškent, 1975.

Emilian, I. *Bolşevismul şi biserica,* Bucureşti, 1943.

Enachi, V. *Unele aspecte ale activităţii culturale ale statului totalitar şi autoritar în Republica Moldova*, în "Cugetul", nr. 2-3, 1994.

Entelis, G. *Despre cultura relaţiilor dintre naţiuni*, în "Moldova Socialistă", 23 iunie, 1988.

Erlich, Al. *The Soviet Industrial Debate, 1922-1928*, Cambridge, Mass., Harvard University Press, 1960.

Eremei, Grigore. *Noile orizonturi ale culturii moldoveneşti*, Chişinău, Cartea Moldovenească, 1977.

Fajzulin, F.S. *Grani ètničeskoj identifikacii*, în "SOCIS", nr. 8, 1997.

Feshbach, M. *Demography and Soviet Society: Social and Cultural Aspects*, Washington, Wilson Center, 1981.

Feldman, W. *The Theoretical Basis for the Definition of Moldavian Nationality*, în R. S. Clem (ed.), *The Soviet West. Interplay between Nationality and Social Organization*, Praeger Special Studies in International Politics and Government, Praeger Publishers, New York, 1975.

Ferrari, Aldo. *A treia Romă. Renaşterea naţionalismului rus*, Bucureşti, Anastasia, 1999.

Fischer-Galaţi, St. *Myths in Romanian History*, în "East European Quaterly", vol. 15, nr. 3, 1981.

Idem. *Moldavia and the Moldavians*, în Katz, Z. Rogers, R. Harned F. (eds.). *Handbook of Major Soviet Nationalities*, New York, Free Press, 1975.

Frunza, Vasile. *Rolul renaşterii culturii naţionale în depăţirea efectelor negative ale polioticii sovietice în Republica Moldova*, Chişinău, 1999 (teză de doctorat).

Gajos, Vasile. *Borogani. Istoria. Economia. Cultura*, Chişinău, Editura Lumina, 1994.

Galin, S.A. V.I. *Lenin despre revoluţia culturală*, Chişinău, Cartea Moldovenească, 1981.

Garaz, I. G. *K sravnitel'no – istoričeskoj harakteristiki ètapov kul'turnoj revoljucii v MSSR v period stroitel'strva socializma (1940-1958*), în "Učennye zapisi Kišinevskogo universiteta", vol. 113, 1970.

Georgescu, Vlad. *Conştiinţa naţională în Moldova Sovietica*, in Idem, *România in anii '80*, München, Ion Dumitru Verlag, 1994.

Geller, M. *Mašina i vintiki. Istorija formirovanija sovetskogo čeloveka*, Moskva, Mik, 1994.

Ghiţiu, Mitru. *Unele aspecte din mişcarea de rezistenţă antisovietică în Basarabia postbelică*, în *Analele Sighet*, vol. 2, Bucureşti, Alianţa Civică, 1995.

Glissant, Eduard. *Identitate şi diversitate*, în "Sud-Est. Artă. Cultură. Civilizaţie", Chişinău, nr. 3, 1997.

Gorda, Ştefan. *Maşinăria diabolică a migraţiei*, în *Deportări şi neodeportări*, Chişinău, Cartea Moldovenească, 1990.

Grecul, A. *Înflorirea naţiei socialiste moldoveneşti*, Chişinău, Cartea Moldovenească, 1978.

Gribincea, Mihai. *Basarabia în primii ani de ocupaţie sovietică, 1944-1950*, Cluj-Napoca, Dacia, 1995.

Idem. *Trista experienţă din trecut*, în "Luminătorul", nr. 5, 1995.

Grosul, Ja.S. (ed.). *Moldavane. Očerki istorii, ètnografii, i iskustvovedenija*, Chişinău, Ştiinţa, 1976.

Idem. *Formarea naţiei burgheze moldoveneşti,* Chişinău, Ştiinţa, 1985.

Grossu, Silvia. *Presa românească în Basarabia în primul deceniu de după Marea Unire*, în "Analele ştiinţifice ale Universităţii de Stat din Moldova. Seria ştiinţe socio-umane", 1999.

Guboglo, N. *Razvitie dvujazyčija v Moldavskoj SSR*, Chişinău, Ştiinţa, 1979.

Idem, *Načional'noe i internacional'noe v sovetskom obraze žizni*, Chişinău, Ştiinţa, 1979.

Idem. *Razvitie jazykovoj žjizni sovetskogo obščestva v svete Konstitucii SSSR,* în *Aktual'nye problemy nacionalinyh otnošenij v svete Konstitucii SSSR,* Moscova, Nauka, 1981

Hajda, Lubomir. *Ethnic politics and ethnic conflict in the USSR and the post-soviet states,* în "Humboldt Journal of Social Sciences", vol. 19, nr. 2, 1993.

Heitmann, Klaus. *Limbă şi politică în Republica Moldova*, Chişinău, Editura Arc, 1998.

Idem, *Limba şi literatura românî în Basarabia şi Transnistria (aşa-numita limbă şi literatură moldovenească*), în "Revista de lingvistică şi ştiinţă literară" (Chişinău), nr. 4-6, 1991.

Hill, R.J. *Soviet Political Elites. The Case of Tiraspol*, New York, St. Martin's Press, 1977.

Ignat, M. *Pentru un alfabet econom,* în "Învăţătorul sovietic", nr. 9, 1956.

Il'jašenko, K.F. *În familia popoarelor frăţeşti*, Chişinău, Cartea Moldovenească, 1972.

Il'in, S. *Industrializacija sel'skogo hozjajstva,* Moscova, Nauka, 1975.

Industrialization impact on man, Warzcawa, Polish Academy of Sciences, 1984.

Inkeles, Alex. *National caracter: a psycho-social perspective*, New Brunswick, Transaction Publishers, 1997.

Ionescu, G. *Biserica în timpul ocupaţiei ruseşti*, în "Literatua şi arta", 5 iulie, 1993.

Irnazarov, R.I. *O svjazi èkonomičeskih i mežnacional'nyh otnošenii,* în "SOCIS", nr. 8, 1997.

Ivanov, V. I. *RSS Moldovenească -- stat suveran în componenţa Uniunii RSS,* Chişinău, Cartea Moldovenească, 1983.

Katruk, S. *Moldova în complexul economic unic al Uniunii RSS*. Chişinău, Cartea Moldovenească, 1976.

King, Charles. *Soviet policy in the annexed East european borderlands: language, politics and ethnicity in Moldova,* în *The Soviet Union in Eastern Europe, 1945-1989,* New York, St. Martin's Press, 1994.

Idem. *Limbajul politicii şi politica limbajului: identitatea moldovenească şi relaţiile sovieto-române, 1985-1991*, în Pop Adrian (ed.). Sub *Povara graniţei imperiale*, Bucureşti, Editura Recif, 1993.

Idem. *The Moldovan ASSR on the eve of the war: cultural policy in 1930s Transnistria*, în "Romanian Civilization", vol. IV, no. 3, Winter, 1995-1996.

Idem. *The Moldovans: Romania, Russia, and the Politics of Culture,* Stanford, Hoover Institution Press, 1999.

Idem, *The politics of language in Moldova, 1924-1994,* St. Anthony's College, Oxford, DPhil. Thesis, 1995.

Klobucki, V.S. *Rol' pečati v formirovanii moldavskoj socialističeskoj nacii*, Chişinău, Ştiinţa, 1976.

Kolsto, P. *Construcţia naţională în fosta Uniune Sovietică,* în "Arena Politicii", nr. 2, 1996.

Kuličenko, M. I. *Rascvet i sbliženie nacii v SSSR*, Moscova, Mysl', 1981.

Lari, Leonida. *Labirintul basarabean*, în *Îndemn la înălţare*…

Idem. *Anul 1989. Poezii*, Chişinău, Hyperion, 1990.

Lazarev, A.M. *Ja – moldavanin*, Tiraspol, Pridnestrovskij gosudarstvenno-korporativnyj universitet, 1995.

Idem. *Moldavskaja Sovetskaja Gosudarstvennost' i bessarabskij vopros*, Chişinău, Cartea Moldovenească, 1974.

Idem. *Relaţiile culturale dintre RSS Moldovenească şi Republica Populară România în anii după război*, în *Vekovaja družba*, Chişinău, Ştiinţa, 1961.

Libertate de gândire, conştiinţă şi religie în Republica Moldova, Chişinău, Comitetul Helsinki pentru drepturile omului din Republica, Editura Universitas, 1999.

Liseckij, A. M. *Voprosy nacional'noj politiki KPSS v uslovijah razvitogo socializma*, Chişinău, Cartea Moldovenească, 1977.

Livezeanu, Irina. *Urbanization in a low key and linguistic change in Soviet Moldavia*, în "Soviet Studies", vol. 33, no. 3-4, 1981.

Idem. *Moldavia, 1917-1990. Nationalism and Internationalism: then and now*, in "Armenian Review", vol. 43, nr. 2-3, 1990.

Lozovan, Eugen. *Românii orientali: de la Nistru la Vladivostok*, în Pop, Adrian (ed.) *Sub povara graniţei imperiale*, Bucureşti, Editura Recif, 1993.

Luchianeţ, Olga. *Consideraţii privind percepţia colectivă reciprocă a etniilor conlocuitoare din Moldova*, în "Tiragetia. Anuar al Muzeului Naţional de Istorie a Moldovei" (Chişinău), 1999.

Lupan, Andrei (ed.) *Poezia Moldovei Sovietice. Antologie*, Chişinău, Literatura artistică, 1984.

Idem. *Doina mulţămirii*, Chişinău, Şcoala Sovietică, 1954.

Idem. *Vesna moego naroda (o socialistečeskom stroitel'stve v MSSR)*, în "Izvestija", 25 mai, 1957.

Lupan, N. *Basarabia şi Bucovina la Europa Liberă*, Bruxelles, Editura Nistru, 1989.

Idem. *Basarabia: colonizări şi asimilări*, Madrid, Editura Carpaţi, 1979.

Manoliu-Manea, Maria (ed.). *The tragic plight of a border area: Bessarabia and Bukovina*, Los Angeles, Humboldt University Press, 1983.

Maximilian, Silvestru. *Oare chiar atât de rău trăiesc găgăuzii?* "Moldova Socialistă", 26 august, 1990.

Mândâcanu, E. *Şi de ce nu e moral*? în "Învăţământul public", 16 iulie, 1988.

Mătcaş, Nicolae. *O limbă – o naţiune*, în "Limba română", nr. 4, 1995.

Melnic, Vasile. *Graiurile şi unitatea limbii române*, în "Limba română", nr. 4, 1995.

Mohov, N. A. *Očerki istorii formirovanija moldavskogo naroda*, Chişinău, Cartea Moldovenească, 1978.

Idem. Stratievski, K. *Rolul poporului rus şi ucrainean în destinele istorice ale Moldovei*, Chişinău, Cartea Moldovenească, 1970.

Moldovan, D. *Serghei Lazo*, Chişinău, Cartea Moldovenească, 1979.

Moşanu, Alexandru. *Pactul Molotov – Ribbentrop şi consecinţele lui pentru Basarabia*, în "Moldova Suverană", 1991, 27 iunie.

Moşneaga, Valerii. *Nezavisimaja Moldova i migracia*, Chişinău, "Perspectiva", 1999.

Munčaev, Š. M. *Istorija Otčizny*, Moscova, "Juniti", 1998.

Musteaţă, V. *Cu privire la ortografia moldovenească*, în "Octombrie", nr. 1, 1956.

Nahaylo, Bohdan & Victor Swoboda. *Soviet Disunion. A history of nationalities problem in the USSR*, New York, Free Press, 1990.

Nantoi, Oazu. Solonari, V. *Moldova: ce va fi mâine (convorbiri politice)*, în "Moldova Socialistă", 11 aprile, 1990.

Negru, Gheorghe. *Crearea conceptului"naţiunii burgheze" şi "socialiste" moldoveneşti în istoriografia sovietică*, în "Revista de Istorie a Moldovei", nr. 1-2, 1998.

Idem. *Politica entolingvistică în RSS Moldovenească, 1940-1991*, Chişinău, Editura "Prut Internaţional", 2000.

Negură, Lilian. *Reprezentarea socială a patriei (studiul unui caz de modificare a reprezentării sociale*), în Adrian Neculau & Gilles Ferréol, *Minoritari, marginali, excluşi*, Iaşi, Polirom, 1996.

Nicolaev, Gheorghe. *Unele aspecte privind pregătirea cadrelor intelectualităţii artistice în RSS Moldovenească, 1944-1990*, în "Revista de Istorie a Moldovei", nr. 2, 1996.

Noica, Constantin. *Cuvânt împreună despre rostirea românească*, Bucureşti, Eminescu, 1987.

Idem. *Pagini despre sufletul românesc*, Bucureşti, Humanitas, 1991.

Idem. *Sentimentul românesc al fiinţei*, Bucureşti, Humanitas, 1996.

Pasat, V.I. *Deportacii iz Moldavii*, în "Svobodnaja mysl' ", nr. 3, 1993.

Idem. *Operaţia "Sud*", în "Sfatul Ţării", 9, 16, 19, 13 mai, 1992.

Petrencu, Anatol. *Deportarea populaţiei româneşti din Basarabia şi alte crime ale autorităţilor sovietice, săvârşite în iunie-iulie 1941*, în *Analele Sighet*, vol. 2, Bucureşti, Alianţa Civică, 1995.

Idem. *Zece ani de la prima Mare Adunare Naţională: privire retrospectivă*, în "Glasul Naţiunii", august, 1999.

Piotrowski, Rajmund. *O limbă cu două denumiri*? în "Limba română", nr. 4, 1995.

Popesco, A.M. *Projavlenie socialističeskogo obraza žizni v sfere truda (1959-1975)*, în *Moldavija v period razvitogo socializma. Social'no-èkonomisčeskaja i političeskaja istorija*, Chişinău, Ştiinţa, 1982.

Portnoi, R. *Despre ortografia moldovenească*, în "Octombrie", nr. 2, 1955.

Postică, Elena. *Rezistenţa antisovietică în Basarabia, 1944-1950*, Chişinău, Ştiinţa, 1997.

Idem. *Teroare şi dezmăţ: rezistenţa antisovietică în Basarabia*, în "Literatura şi Arta", 3 iulie, 1997.

Praporşcic, Maria. *Poziţia autorităţilor RAASM faţă de Basarabia (1924-1929)*, în "Tiragetia. Anuar al Muzeului Naţional de Istorie a Moldovei" (Chişinău), 1999.

Raevschi, Nicolae. *Caracterul supradialectal al limbii române*, în "Limba română", nr. 5, 1995.

Rădulescu-Motru, Constantin. *Sufletul neamului nostru. Calităţi şi defecte*, în "Basarabia", nr. 8, 1992.

Idem. *Românismul*, Bucureşti, Humanitas, 1991.

Rus, Ioan Aurelian. *The roots and Eearly Development of "Moldovan"-Romanian Nationalism in Bessarabia (1900-1917*), în "Anuarul Institutului de Istorie "A. D. Xenopol", Iaşi, tom XXXIII, 1996.

Rusnac, George. *"Limbă moldovenească" cu bază dialectală muntenească?*, în "Limba română", nr. 4, 1995.

Sava, I. *Renaşterea curentului naţional-cultural în Basarabia şi rolul intelectualilor autohtoni în mişcarea de eliberare naţională*, în "Glasul naţiunii", 10 decembrie, 1997.

Smith, Anthony D. *National Identity*, London, Penguin Books, 1991.

Socialističeskaja industrializacija i kul'turnaja revoljucija v pravoberežnoj Moldavii, în volumul, *Rascvet èkonomiki i kul'tury Moldavii — toržestvo leninskoj nacional'noj politiki*, Chişinău, Editura Universităţii de Stat din Moldova, 1979.

Socor, V. *Moldavia defies Soviet Coup*, în "Radio Liberty-Report on the USSR", vol. 3, nr. 38, 1991.

Solomonova, E. *Scrisoare deschisă populaţiei rusofone din Moldova*, în "Învăţământul public", 10 iunie, 1989.

Solonar', V. A. *Moldavija: nacional'naja političeskaja kul'tura*, în "Rabočij klass i sovremennyj mir", nr. 4, 1990.

Spinei, V. Doraş, V. Smacheeva, E. *Cine sîntem noi? Cu privire la problema autoidentificării naţionale*, în “Moldoscopie”, partea a II-a, Chişinău, Universitatea de Stat din Moldova, 1993.

Stati, V. *Nacional’nye processy v MSSR (obzor zarubežnogo moldavovedenija)*, “Kommunist Moldavii”, nr. 2, 1990.

Stăvilă, V. *Evoluţia componenţei naţionale a elitei politico-economice a RSSM*, în “Revista de Istorie a Moldovei”, nr. 4, 1996, p. 39.

Surilov, A. Caranov, V. I. *O periodizacii gosudarstvennosti v Moldavii,* în *Stanicy revoljucionnoj bor’by i socialističeskoj stroitel’stva v Moldavii,* Chişinău, Cartea Moldovenească, 1966.

Susokolov, Al.Al. *Mežnacional’nye braki v SSSR*, Moscova, Mysl’, 1987.

Sytnic, M.K. Caranov, Vl. *Realizarea ideilor Marelui Octombrie în Moldova*, Chişinău, Ştiinţa, 1987.

Šemjakov, D. E. Jacenko, Ja. S. *Kul’turnaja revoljucija v Sovetskoj Moldavii, 1924-1967*, Chişinău, Cartea Moldovenească, 1969.

Idem. Isac, V.P. (ed.) *Luptători pentru fericirea poporului*, Chişinău, Cartea Moldovenească, 1985.

Šermuhamedov, S. *Rascvet i sbliženie nacional’nyh kul’tur narodov SSSR*, Moscova, Mysl’, 1974.

Şişcanu, Elena N. *Basarabia sub regimul bolşevic (1940-1952*), Bucureşti, Editura Semne, 1998.

Şişcanu, Ion. *Desţărănirea bolşevică în Basarabia*, Chişinău, Editura Adrian, 1994.

Idem. *Raptul Basarabiei, 1940*, Chişinău, Ago-Dacia, 1993.

Şofransky, Octavian. *Republica Moldova: capital geopolitic*, Chişinău, Cartier, 1999.

Ştefănucă, P. V. *Relaţiile dintre moldoveni şi ruşi*, în “Viaţa Basarabiei”, nr. 12, 1932.

Tănase, Constantin. Furtună, Alexandru. *Istoricii, istoria şi folclorul*, în *Îndemn la înălţare…*

Ţepordei, Vasile. *Specificul basarabean*, în “Sud-Est”, nr. 1, 1990.

Tihonov, Ludmila. *Politica statului sovietic faţă de confesiunile religioase din RSS Moldovenească, 1940-1941; 1944-1961 (teză de doctorat),* Chişinău, Universitatea de Stat din Moldova, 2000.

Tishkov, Valerij. *Ethnicity, Nationalism and Conflict in and after the Soviet Union. The Mind Aflame,* Moscow, Institute of Ethnology and Antropology, 1992.

Tudor, S. *Recul: Organizaţia naţională din Basarabia “Arcaşii lui Ştefan cel Mare de la Soroca*”, în “Basarabia”, nr. 9, 1992.

Tuhvatulin, R.M. *Jazyk kak cenost’,* în “SOCIS”, nr. 8, 1997.

Ţurcanu, Ion. *Foametea din Basarabia în anii 1946-1947*, Chişinău, Universitas, 1993.

Idem. *Naţiunea, conştiinţa naţională şi limba*, în *Îndemn la înălţare…*

Idem. *Revolta istoriografică din Moldova Sovietică de la sfârşitul anilor ’80*, în “Revista de istorie”, nr. 5-6, 1995.

Ursul, D. *Înflorirea şi apropierea naţiilor sovietice*, Chişinău, Cartea Moldovenească, 1972.

Idem. *Razvitie obščestvennyh otnošenij v Sovetskoj Moldavii*, Chişinău, Cartea Moldovenească, 1967.

Uspehi Sovetskoj Moldavii i mify antikommunizma, Chişinău, Ştiinţa, 1976.

Văratec, Vitalie. *Dezintegrarea Basarabiei la 1940 putea fi evitată*, în “Revista de istorie”, vol. 3, nr. 1-2, 1992.

Idem. *Exodul românesc de la 1940 în documentele timpului,* în *Analele Sighet*, vol. 2, Bucureşti, Alianţa Civică, 1995.

Velikanova, M. S. *Antropologičeskij sostav naselenija Prutsko-*

Dnestrovskogo meždureč'ja v pervoj tysjačiletii n. è., în "Tezisy dokladov pervogo simpoziuma po arheologii i ètnografii jugo-zapada SSSR", Chişinău, KGU, 1964.
Idem. *Paleoantropologija Prutsko-Dnestrovskogo meždureč'ja*, Moscova, Nauka, 1975.
Verhovcev, I. (ed.) *Formirovanie socialisticeskih nacij v SSSR*, Moscova, Nauka, 1962.
Vorotilo, A. Codiţa, N. *Agrarno-promyšlennaja integracija i mež-hozjajstvennaja kooperacija*, Chişinău, Ştiinţa, 1975.
Vulcănescu, Mircea. *Dimensiunea românească a existenţei*, Bucureşti, Humanitas, 1991.
Idem. *Idolul "Lenin"*, în "Dilema", nr. 250, 7-13 noiembrie, 1997.
Weber, Eugen. *Peasants into Frenchmen. The modernization of rural France, 1870-1914*, Stanford, Stanford University Press, 1976.
Zagorodnaja, E. M. *Urbanizacija Moldavskoj SSR*, Chişinău, Ştiinţa, 1980.
Zavtur, A. A. Ciobu, E. I. *Mežètničeskie otnošenija v Moldove*, în "Revista de filosofie şi drept", nr. 2, 1993.
Zelenciuc, V.S. (ed.) *Nacional'nye obyčai, ih značenie v kommunističeskom vospitanii trudjaščihsja*, Chişinău, Znanie, 1976.
Idem. *Naselenie Moldavii*, Chişinău, Ştiinţa, 1973.
Idem. *Cu privire al particularităţile comunităţii etnice moldoveneşti*, în "Comunistul Moldovei", octombrie, 1972.

III. Lucrări generale

Agrigoroaiei, Ion. Palade, Gheorghe. *Basarabia în cadrul României întregite, 1918-1940*, Chişinău, Universitas, 1993.
Abrams Ph. & Wrigley E. A. (ed.). *Towns in societies. Essays in economic history and historical sociology*, Cambridge, etc., Cambridge University Press, 1979.
Adauge, M. (ed.). *Fapte trecute şi basarabeni uitaţi*, Chişinău, Universitas, 1992.
Adevărul istoric despre chestiunea Basarabiei (memoriu, Berlin, 1924), Bucureşti, Editura Evenimentul, 1998.
Adorno, Theodor W. *Minima moralia. Reflecţii dintr-o viaţă mutilată*, Bucureşti, Univers, 1999.
Alaev, L. *O gordosti velikorossov i drugih*, în "Novoe vremja", nr. 17, 1992.
Albert, Michel. *Capitalism contra capitalism*, Bucureşti, Humanitas, 1994.
Alpatov, V. *Istorija odnogo mifa: Marr i marrizm*, în "Znanie – Sila", nr. 11, 1990.
Alexandrescu, Sorin. *Paradoxul român*, Bucureşti, Paidea, 1998.
Idem. *Bătălia canonică*, în "Sud-Est. Artă. Cultură. Civilizaţie" (Chişinău), nr. 3, 1997.
Anderson, B.A. Silver B.D. *Demographic consequences of World War II on the non-Russian Nationalities of the USSR*, în *The Impact of the World War II on the Soviet Union*, New York, Clarendon Press, 1985.
Anderson, Benedict. *Imagined Communities. Reflections on the Origins and Spread of Nationalism*, London, Verso, 1991.
Andreescu, Gabriel. Weber, Renate. Stan, Valentin. *Raporturile României cu Republica Moldova*, în revista "22", noiembrie, 1994.
Antohi, Sorin. *Civitas Imaginalis. Istorie şi utopie în cultura românească*, Bucureşti, Litera, 1994.
Idem. *Utopica. Studii asupra imaginarului social*, Bucureşti, Editura Ştiinţifică, 1991.
Arakel'jan, A. *Armenija - industrial'naja respublika*. Erevan, Ajastan, 1967.
Arendt, Hannah. *Originile totalitarismului*, Bucureşti, Humanitas, 1994.

Armstrong, John *Ukrainian Nationalism*, London & New York, Routledge, 1990.

Arnoldov, A. I., Novikov, N. V. (eds.), *Kul'tura i ideologiceskaja bor'ba*, Moscova, Mysl', 1979.

Aron, Raymond. *18 Lectures on industrial society*, New York, Harper,1967.

Avtorhanov, A. *The Communist Apparatus*, Chicago, Foundation for Foreign Affairs Series, Henry Regenry Company, 1966.

Bahry, Donna. *Outside Moscow: Power, Politics, and Budgetary Policy in the Soviet Republics*, New York, Columbia University Press, 1987.

Banac, Ivo. *Nation and Ideology*, New York, Columbia University Press, 1981.

Basarab. *Scrisori din Basarabia, 1880-1890*, Chişinău, Ştiinşa, 1996.

Bataille, Georges. *Partea blestemată*, Iaşi, Institutul European, 1994.

Baudelaire, Charles. *Paradisuri artificiale*, Iaşi, Institutul European, 1997.

Benda, Julien. *Trădarea cărturarilor*, Bucureşti, Humanitas, 1993.

Benningsen, A.A. Wimbush, S.E. *Migration and Political Control: Soviet Europeans in Soviet Central Asia*, în *Human Migration: Patern and Policy*, Indiana, Indiana University Press, 1978.

Berdeaev, N. *Sud'ba Rossii. Opyty po psihologii vojny i nacional'nosti*, Moscova, Mysl', 1990.

Berry, B. J. L. *The human consequences of urbanization*. London, 1973.

Besançon, Alain. *Originile intelectuale ale leninismului*, Bucureşti, Humanitas, 1993.

Idem. *Anatomia unui spectru. Economia politică a socialismului real,* Bucureşti, Humanitas, 1992.

Idem. *De la difficulté de définir le régime soviétique*, în "Contrepoint", nr. 20, 1976.

Black, Cyril E. *The dynamics of modernization. A study in comparative history*, New York, 1966.

Bobeică, Alexandru. *Sfatul Ţării - stindard al renaşterii naţionale*, Chişinău, Editura Universitas, 1992

Bogza, Leo. *Basarabia. Ţară de pământ*, Bucureşti, Editura Arta, 1991.

Boia, Lucian (ed.). *Miturile comunismului românesc*, Bucureşti, Editura Universităţii Bucureşti, 1995.

Idem. *Omul nou*, în "Polis", vol. 3, nr. 1, 1996.

Bold, Emilian. Seftiuc, Ilie. *România sub lupa diplomaţiei sovietice, 1917-1938*, Iaşi, Junimea, 1998.

Boldur, Al. *Istoria Basarabiei*, Bucureşti, Editura Victor Frunză, 1992.

Idem. *La Bessarabie et la relations russo-roumaines (La question bessarabie et le droit international)*, Paris, Libraire Universitiare, 1927.

Bookwalter, J. W. *Rural versus Urban: their conflict and causes*, New York: The Knickerbocker Press, 1910.

Borşevici, Ion. *Cuvântare rostită la Marea Adunare Naţională din 27 august 1991*, în "Glasul Naţiunii", august, 1999.

Boudon, Raymond. *Tratat de sociologie*, Bucureşti, Humanitas, 1997.

Bourdieu, Pierre. *Economia bunurilor simbolice*, Bucureşti, Meridiane, 1986.

Bouvier, Nicolas. *Cronica japoneză*, Bucureşti, Humanitas, 1995.

Braudel, Fernand. *Timpul lumii*, 2 vol., Bucureşti, Meridiane, 1989.

Idem. *Gramatica civilizaţiilor*, 2 vol., Bucureşti, Meridiane, 1994.

Idem, *Jocurile schimbului*, 2 vol., Bucureşti, Meridiane, 1985.

Brucan, S. *Generaţia pierdută*, Bucureşti, Editura Tehnică, 1992.

Bruckner, Pascal. *Melancolia democraţiei. Cum să trăieşti fără duşmani?* Bucureşti, Antet, 1996.

Burton, Bollag. *Moldova Becomes the First of the Former Soviet Republics to Charge Tuition*, în "The Chronicle of

Higher Education", nr. 22, february 5, 1999.
Busuioc, Aureliu. *Narcisismul moldovenesc*, în "Sud Est. Artă. Cultură. Civilizaţie" (Chişinău), nr. 4, 1993.
Buzatu, Gheorghe. *Românii în arhivele Kremlinului*, Iaşi, Moldova, 1992.
Camus, Albert. *Omul Revoltat. Mitul lui Sisif*, Oradea, Sophia, 1994.
Čalikova, V.A. (ed.). *Utopija i utopičeskoe myšlenie. Antologija zapadnoj literatury,* Moscova, Progress, 1991.
Carlyle, Thomas. *Cultul eroilor*, studiu introductiv de Al.Zub, Iaşi, Institutul European, 1998.
Carr, E. H. *Studies in revolution*, New York, Grosset & Dunlop, 1964.
Cartofeanu, M.D. *Preobrazovanie byta moldavskogo sela v period kommunističeskogo stroitel'stva,(rezumatul tezei de doctorat),* Chişinău, Editura Universităţii de Stat din Moldova, 1971.
Casso, Leon. *Rusia şi basinul dunărean,* traducere şi studiu introductiv de Şt. Gr. Berechet, Iaşi, Tipografia Al. Ţerek, 1940.
Castellan, George. *Histoire de Balkans, XIV-e – XX-e siècle*, Paris, Fayard, 1991.
Caţaveică, Ion. *Cărţile pe faţă*, în "Literatura şi arta", 7 septembrie, 1995
Cazacu, Petre. *Moldova dintre Prut şi Nistru, 1812-1918*, Chişinău, Ştiinţa, 1992.
Chatelet, Fr. & Pisier, Ev. *Concepţiile politice ale secolului XX*, Bucureşti: Humanitas, 1994.
Cenavodeanu, Paul. *Basarabia. Drama unei provincii istorice româneşti în contextul politic internaţional, 1806-1920*, Bucureşti, Albatros, 1993.
Chihaia, Pavel. *Istoriografia română în exil*, în *Artă Medievală. Căutări în orizontul timpului*, Bucureşti, Albatros, 1998, 150-157.
Chinn, J. *Manipulating Soviet Population Resources*, New York, 1977.
Chirot, Daniel. *Societăţi în schimbare*, Bucureşti, Athena, 1996.
Ciobanu, Vitalie. *Opinii despre studiul "Raporturile României cu Republica Moldova"*, în revista "22", 15-21 martie, 1995.
Ciobanu, Ştefan. *Basarabia: populaţia, istoria, cultura*, Chişinău, Ştiinţa,1992.
Idem. (ed.). *Basarabia*, Chişinău, Universitas, 1993.
Idem. *Cultura românească în Basarabia sub stăpânirea rusă*, Chişinău, Editura Enciclopedică Gheorghe Asachi, 1992.
Ciobanu, Anatol. *Omul care ştie mai multe decât noi*, în "Glasul Naţiunii", august 1999.
Cioran, Emil. *Schimbarea la faţă a României*, Bucureşti, Humanitas, 1993.
Idem. *Singurătate şi destin*, Bucureşti, Humanitas, 1991.
Ciupercă, Ioan. *Totalitarismul – fenomen al secolului XX*, Iaşi, Editura Universităţii "Al.I.Cuza", 1995.
Cojocaru, Gheorghe E. *Integrarea Basarabiei în cadrul României, 1918-1923*, Bucureşti, Semne, 1997.
Colesnic, Iurie. *Basarabia necunoscută*, Chişinău, Universitas, 1993.
Comaroff John & Jean (eds.). *Modernity and its malcontents*, Chicago: Chicago University Press, 1993.
Convorbiri cu Cioran, Bucureşti, Humanitas, 1993.
Coroban, Vasile. *Romanul moldovenesc contemporan*, Chişinău, Cartea Moldovenească, 1964.
Coşeriu, Eugen. *Latinitatea orientală*, în "Limba română", nr. 3, 1997.
Cozonac, C. *844 biserici şi 23 mănăstiri din Moldova au fost distruse*, în "Vocea poporului", 2 mai, 1995.
Crăciun, Victor. *Pierdem Basarabia*, Bucureşti, Liga românilor de pretutindeni, Fundaţia "Hercules", 1991.
Crowder, G. *Anarhismul*, Bucureşti, Antet, 1997.
Cyrkun, A.F. *Nacia i ličnost'*, Moscova, Nauka, 1986.
Dahrendorf, Ralf. *Conflictul social modern*, Bucureşti, Humanitas, 1996.
Idem. *Reflecţii asupra revoluţiei din Europa*, Bucureşti, Humanitas, 1993.

Dalton G. (ed.). *Economic development and social change. The modernization of village communities*, Garden City & New York, The Natural History Press, 1971.

Danilov, A. A. (ed.) *Istorija Rossii*, vol. 2, Moscova, Vlados, 1995.

Daun, Åke. *Mentalitatea suedeză*, Bucureşti, Humanitas, 1995.

Davidow, M. *Third soviet generation*, Moscow, Progress, 1983.

Davies, Ioan. *Writers in prison*, Cambridge, Mass., Blackwell, 1990.

Deletant, Dennis. Hanak, H. (eds.). *Historians as Nation-Builders. Central and South-East Europe*, London, Macmillan Press, 1988.

Idem. Pearton, Maurice. *Romania observed*, Bucureşti, Editura Enciclopedică, 1998.

Deutsch, Karl W. *Nationalism and Social Communication. An Inquiry into the Foundations of Nationality*, Cambridge Mass., The M.I.T. Press, 1966.

Dicţionarul spiritului tolerant, Bucureşti, Editura Evenimentul, 1997.

Dima, N. *Contemporary Soviet Social Modernization and its ethnic implications*, 1959-1979, în "Journal of Social, Political and Economic Studies", June, 1982.

Idem. *URSS: causes of differential rural population change, 1959-1970*, în "Geographical Bulletin of India", vol. V, 1979.

Djilas, Milovan. C*onvorbiri cu Stalin*, Craiova, Editura Europa, 1991.

Idem. *The New Class. An analysis of the communist system*, New York, Praeger, 1957.

Dogan, M. Pelassy, D. *Economia mixtă. Jumătate capitalistă, jumătate socialistă,* Bucureşti, Alternative, 1992.

Dolgan, Mihail (ed.) *Literatura română postbelică. Integrări, valorificări, reconsiderări*, Chişinău, Universitatea de Stat din Moldova, 1998.

Dumont, Louis. *Eseu asupra individualismului. O perspectivă antropologică asupra ideologiei moderne*, Bucureşti, Editura Anastasia, 1996.

Duţu, Alexandru. *Dimensiunea umană a istoriei*, Bucureşti, Meridiane, 1986.

East, Gordon. *An historical geography of Europe*, London, Methuen & Co. Ltd., 1967.

Eisenberg, Josy. *Iudaismul*, Bucureşti, Humanitas, 1995.

Ember, Carol R. & Melvin. *Anthropology*, New Jersey, Englewood Cliffs, Prentice Hall, 1990.

Eminescu, Mihai. *Publicistică*, Chişinău, Hyperion, 1992.

Enciclopedia sovietică moldovenească, 8 volume, Chişinău, Glavnaja Redakcia Moldavskoj Sovetskoj Ènciklopedii, 1970-1981.

Etude sur la situation economique de l'Europe en 1991-1992, Nations Unies, Commission economique pour de l'Europe, 1992.

Farmer, Alan. *Marea Britanie: politica externă şi colonială, 1939-1964*, Bucureşti, Editura ALL, 1997.

Fejtö, F. *A History of the Peoples Democracies. Eastern Europe since Stalin*, Harmondsworth, 1974.

Febvre, Lucien. *Boi za istoriju*, Moscova, Nauka, 1991.

Fidelschi, Gr. *Când era să renască neamul. Interviu cu Ion Ungureanu*, în "Glasul Naţiunii", august, 1999.

Fischer-Galaţi, Stephen. *România în secolul al XX-lea*, Iaşi, Institutul European, 1998.

Frunză, Victor. *Istoria stalinismului în România*, Bucureşti, Humanitas, 1990.

Furet, Françios. *Trecutul unei iluzii. Eseu despre ideea comunistă în secolul XX*, Bucureşti, Humanitas, 1996.

Gabanyi, Anne Ute. *Naţionalism în România*, în "Jurnal literar", nr. 9-12, 1994.

Galaction, Gala. *Biserica basarabeană. Zile basarabene*, Chişinău, 1993.

Gasset, Ortega y. *Spania nevertebrată*, Bucureşti, Humanitas, 1996.

Idem. *Revolta maselor*, Bucureşti, Humanitas, 1994.

Gaultier, Jules de. *Bovarismul*, Iaşi, Institutul European, 1995.
Gellner, Ernest. *Gosudarstvo i obščestvo v sovetskoj naučnoj mysli*, Moscova, Mysl', 1990.
Idem. *Nations and Nationalism*, Oxford, Blackwell, 1983.
Idem. *Mitul naţiunii şi mitul claselor*, în "Polis", nr. 2, 1994.
Georgescu, Vlad. *Istoria românilor, de la origini până în zilele noastre*, Bucureşti, Humanitas, 1995.
Idem. *România anilor '80*, München & Bucureşti, Ion Dumitru Verlag, 1994.
Georgiu, Grigore. *Naţiune. Cultură. Identitate*, Bucureşti, Editura Diogene, 1997.
Ghibu, Onisifor. *De la Basarbia rusească la Basarabia românească*, Cluj-Napoca, 1926.
Gibbs, J. P. & Martin, W. T. *Urbanization, technology and the division of labour*, în "American Sociological Review", vol.XXVII, 1962.
Girardet, Raoul. *Mituri şi mitologii politice*, Iaşi, Institutul European, 1997.
Glazer, Nathan. Moynihan, Daniel (eds.). *Ethnicity: Theory and Experience*, Cambridge, Mass., Harvard University Press, 1975.
Golban, Vasile. *Dimensiunea etico-estetică a sărbătorii*, Piatra Neamţ, Casa de editură Panteon, 1995.
Goldman, E. F. (ed.). *Historiography and urbanization*, Baltimore, 1941.
Gonţa, Alexandru. *Studii de istorie medievală*, cu un studiu introductiv de Ioan Caproşu, Iaşi, Editura "Dosoftei", 1998.
Gordon, M. M. *Assimilation in American Life: the Role of Race, Religion and National Origins*, New York, Oxford, Oxford University Press, 1967.
Gorovei, Artur. *Folclor şi folcloristică*, Chişinău, Hyperion, 1990.
Granin, Daniil, *Toţi. Nimeni. Fiecare (despre fenomenul fricii în regimurile totalitare*), în "Lettre International", ediţia română, nr. 28, iarna, 1998-1999.
Grigurcu, Gr. *Imposibila neutralitate*, Iaşi, Instittutul European, 1997.
Gusejnov, G. *Ideologija obščego doma*, în "Vek XX i mir", nr.1, 1989.
Gusejnov, O. M. *O samoopredelenii kak o moral'nom prave naroda*, în "SOCIS", nr. 11-12, 1994.
Hausser, Isabelle. *Timpul în istoria ruşilor*, în "Sud-Est. Artă. Cultură. Civilizaţie", nr. 1, 1994.
Hayek, Friedrich A. *Drumul către servitute*, Bucureşti, Humanitas, 1993.
Heitmann, Klaus. *Imaginea românilor în spaţiul lingvistic german*, Bucureşti, Univers, 1995.
Hermet, Guy. *Istoria naţiunilor şi naţionalismului în Europa*, Iaşi, Institutul European, 1997.
Hitchins, Keith. *Mit şi realitate în istoriografia românească*, Bucureşti, Editura Enciclopedică, 1997.
Hobsbawm, E.J. *Naţiuni şi naţionalism, din 1780 până în prezent*, Chişinău, Editura Arc, 1997.
Idem. *Secolul extremelor*, Bucureşti, Editura Lider, 1998.
Hoffman, David L. *Peasant Metropolis: social identities in Moscow, 1929-1941*, New York, Cornell University Press, 1994.
Holban, Eugen Şt. *Dicţionar cronologic. Prin veacurile învolburate ale Moldovei dintre Prut şi Nistru*, Chişinău, Editura Museum, 1998.
Hollander, Paul. *Soviet and American Society: a Comparison*, Chicago & London, Chicago University Press, 1978.
Hughes, Stuart S. *Consciousness and Society. The Reorientation of European Social Thought, 1890-1930*, New York, Vintages Books, 1961.
Idem, *Contemporary Europe: A History*, New Jersey, Englehood Cliffs, Prentice Hall, 1987.
Hutchinson, John. Smith Anthony D. (eds.), *Nationalism*, Oxford, Oxford University Press, 1994;

Idem (eds.), *Ethnicity* , Oxford & New York, Oxford University Press, 1996.

Huttenbach, Henry R. (eds.) *Soviet Nationality Policies: Ruling Etnic Groups in the USSR*, London, Mansell Publishing Ltd., 1990.

Iacoban, Mircea Radu. *O cronică a Basarabiei*, vol. I, 1990-1995; vol. II, 1995-1999, Iaşi, Editura Junimea, 1995, 1999.

Iancu, M. *Etnogeneza românilor şi a altor popoare europene privită din prisma geografiei istorice*, Iaşi, Moldova, 1995.

Ibrăileanu, Garabet. *Spiritul critic în cultura română*, Chişinău, Litera, 1997.

Industrialization of housing construction in the USSR, Moscow, Progress, 1971.

Intervenţia română în Basarabia. Culegeri de materiale şi documente (1917-1918), Tiraspol, Editura de Stat a Moldovei, 1933.

Iorga, Nicolae. *Neamul românesc în Basarbia*, Bucureşti, Editura Fundaţiei Culturale Române, 1997.

Idem. *Generalităţi cu privire la studiile istorice*, Bucureşti, 1944.

Istoria RSS Moldoveneşti (colectiv), vol. 1-2, Chişinău, Cartea Moldovenească, 1970.

Ivanov, V. I. *Mareşalul Timoşenko*, Chişinău, Cartea Moldovenească, 1988.

Jakovenko, I. *Ot imperii k nacional'nomu gosudarstvu*, în "POLIS", nr. 6, 1996.

Jelavich, B. *History of the Balkans*, 2 vol., Cambridge, Cambridge University Press, 1991.

Jones, E. Grupp, F. *Modernization and Ethnic Equalization in the USSR*, în "Soviet Studies", vol. 34, nr. 2, 1984.

Jowitt, K. *An organizational approach to the study of Political Culture in Marxist-Leninist Systems*, "American Political Science Review", nr. 68, 1974.

Idem. *The Leninist Response to National Dependency*, Berkeley, University of California at Berkeley Press, 1978.

Junghietu, E.V. *De la lume adunate. Proverbe româneşti*, Chişinău, Hyperion, 1992.

Idem. *Studiu asupra folclorului moldovenesc din perioada războiului, 1941-1945*. Chişinău, Ştiinţa, 1975.

Jurma, Gh. *Descoperirea Banatului*, Reşiţa, Timpul, 1994.

Kapferer, J.-N. *Zvonurile. Cel mai vechi mijloc de informare din lume*, Bucureşti, Humanitas, 1993.

Kapitonov, E. A. *Sociologija XX veka. Istorija i tehnologija*, Rostov-pe-Don, Phoenix, 1996.

Karnooh, Claude. *Duşmanii noştri cei iubiţi. Mici cronici din Europa Răsăriteană şi de prin alte părţi*, Iaşi, Polirom, 1997.

Kasimovskij, E. V. *Osnovnye problemy racional'nogo ispol'zovanija trudovyh resursov v SSSR*. Moscova, Nauka, 1971.

Keyserling, Hermann. *Analiza spectrală a Europei*, Iaşi, Institutul European, 1993.

Khazanov, Anatoly. *After the USSR: Ehtnicity, Nationalism, and Politics in the Commonwealth of Independent States*, Madison, University of Wisconsin Press, 1996.

Idem. *The Collaps of the Soviet Union: nationalism during Perestroika and afterwards*, în "Nationalities papers", vol. 22, nr. 1, 1994.

Kohn, Hans. *The Age of Nationalism*, New York, 1962.

Idem. *The XX-th Century challenges to the West and its Responses*, New York, 1957.

Korennoe naselenie: global'noe stremlenie k spravedlivosti, Moscova, Meždunarodnye otnošenija, 1990.

Korolev, S. *Nekotorye voprosy etnopsihologicesckih issledovanij za rubežom*, în "Sovetskaja etnografija", nr. 1, 1966.

Koslowski, Peter (ed.). *Economics and philosophy*, Tubingen, J. C. B. Mohr Verlag, 1985.

Kosolapov, S. Krutova, O. *Nravstvennye principy stroitelja kommunizma*, Moscova, Moskovskij Rabočii, 1962.

Kozlov, V.I. *Dinamika čislennosti narodov*, Moscova, Nauka, 1982 (varianta engleză a apărut la New York în 1988).

Idem. *Ètničeskaja demografija,* Moscova, Nauka, 1977.

Idem. *Nacional'nosti SSSR: ètnodemografičeskij obzor*, Moscova, Finansy i Statistika, 1982.

Idem. *Nacional'nyi vopros: koncepcii i al'ternativy*, în "Sovetskaja Ètnografija", nr. 1, 1989.

Idem. *Nacionalism, nacional-separatism i russkij vopros*, în "Otečestvennaja istorija", nr. 2, 1993.

Kozlov, V. K. *Ce sunt naţiunile burgheze şi ce sunt naţiunile socialiste?*, Bucu-reşti, E.S.P.L.P., 1995.

Krasnov, Ju.V. *Russkie: socialnyi portret*, Vladivostok, Izdatel'stvo Dal'nevostočnogo Universiteta, 1989.

Krutch, Joseph W. *Human nature and human condition*, New York, Random House, 1959.

Kristof, Ladis. *Russian Colonialism and Bessarabia. A Confrontation of Cultures*, în "Nationalities Papers, vol. 2, nr. 2, 1974.

Krupnik, I. *Mnogonacional'noe obščestvo* , în "Sovetskaja Ètnografija", nr. 1, 1989.

Kul'turnoe stroitel'stvo v Sovetskoj Moldavii, Chişinău, Ştiinţa, 1979.

Lacis, Otto. *Problema ritmurilor în construcţia socialistă,* în"Kommunist", nr. 18, 1987.

Le XX-e siècle en URSS, Paris, Bordas, 1976.

Le Bon, Gustave. *Psihologia maselor*, Bucureşti, Editura Ştiinţifică, 1991.

Lewis, E. Glynn. *Multilingualism in the Soviet Union: aspects of language policy and its implementation*, The Hague, Mouton, 1972.

Lewis, R.A. Rowland, R.H. *Population Redistribution in the USSR: its Impact on Society, 1897-1977,* New York, 1979.

Liehm, A.J. *Despre provincilaism*, în "Sud-Est", nr. 3, 1992.

Lipovetsky, Gilles. *Amurgul datoriei sau etica nedureroasă a noilor timpuri democratice*, Bucureşti, Editura Babel, 1996.

Lipset, S. M. & Bendix, R. *Social mobility in industrial society*, Berkeley & Los Angeles, University of California Press, 1967.

Livezeanu, Irina. *Cultură şi naţionalism în România Mare, 1918-1930*, Bucureşti, Humanitas, 1998.

Losskij, N. O. *Istorija russkoj filosofii*, Moscova, Vysšaja škola, 1991.

Lovinescu, Eugen. *Istoria civilizaţiei române moderne*, Bucureşti, Minerva, 1997.

Madariaga, Salvador de. *Itinerarii spirituale*, Bucureşti, Meridiane,1989.

Mamontov, V. *Russkij v Moldove*, în "Komsomol'kaja pravda", 8 august, 1991.

Mann, Thomas. *Germania şi germanii*, Bucureşti, Humanitas, 1998.

Marinescu, D.I. *Dvujazyčie – faktor sbliženija socialističeskih nacii i narodnostej*, Chişinău, Ştiinţa, 1975.

Martelli, R. *La nation: ethnies, formations sociales, traditions, luttes politique en France,* Paris, Edition sociales, 1979.

Matthews, Mervyn. *Patterns of deprivation in the Soviet Union under Brezhnev and Gorbachev*, Stanford University, Hoover Institution Press, 1989.

Merejkovski, Dmitrii. *Rusia bolnavă*, Iaşi, Fides, 1997.

McNeil, W.H. *Mythhistory, or Truth: Myth, History and Historians*, în "American Historical Review", vol. 91, nr. 1, 1986.

Meniuc, George. *Ce vrajă?,* în “Sud Est. Artă. Cultură. Civilizaţie” (Chişinău), nr. 4, 1993.

Meurs, W. P. van *Chestiunea Basarabiei în istoriografia comunistă*, Chişinău, Arc, 1996.

Mihina, E. M. (ed.) *Istorija mental'nostej. Istoričeskaja antropologija*, Moscova, Rossijkij Gumanitarnyj Universitet, 1996.

Mihajljuk, I. F. *Lingvističeskij faktor: o neudačnom opyte rešenija jazykovyh problem v Moldove*, în “Izvestija CK KPSS”, nr. 5, 1991.

Moisuc, Viorica (ed.) *Basarabia. Bucovina. Transilvania. Unirea 1918, Documente*, Bucureşti, Departamentul Informaţiilor Publice, 1996.

Idem. *Premisele izolării politice a României, 1919-1939*, Bucureşti, Humanitas, 1991.

Mitu, Sorin. *Geneza identităţii naţionale la românii ardeleni,* Bucureşti, Humanitas, 1997.

Modernization and Industrialization, în “Encyclopaedia Britannica”, London etc., 1996, vol. 24.

Moldovan, P.P. *Cum se falsifică istoria?,* Milano, Nagard, 1976.

Moldovan, P. *Moldovenii în istorie*, Chişinău, 1996.

Moraru, Anton. *Istoria românilor. Basarabia şi Transnistria*, Chişinău, Tipografia “Universul”, 1995.

Moskvin, D. D. *Naselenie SSSR: voprosy migracii*. Moscova, Nauka, 1991.

Moşneaga, V. Rusnac, V. *Nacional'nye men'šinstva v Moldove i grani samosoznanija,* în “Moldoscopie”, vol 3, 1993.

Movileanu N. (ed.) *Şi numai adevărul*. Chişinău, Cartea Moldovenească, 1989.

Mungiu, Alina. *Românii după ’89. Istoria unei neînţelegeri*, Bucureşti, Humanitas, 1995.

Muraru, Elena. *Femeile din RASSM în viaţa culturală a republicii*, în *Omagiu lui Vladimir Potlog şi Constantin Drachenberg la 70 de ani*, Chişinău, Editura Cartdidact, 1997.

Naisbitt, John. Aburdene, Patricia. *Megatendinţe. 2000. Zece noi direcţii pentru anii ’90*, Bucureşti, Humanitas, 1993.

Nandriş, G. *The relation between Moldavia and Ukraine according to Ukrainian folklore*, London, 1958.

Nationalities and Nationalism in the USSR: a Soviet Dilema, New York, 1977.

Neamţu, G. Cordoş, N. *The Hungarian Policy of Magyarization in Trtansilvania, 1867-1918*, în “Bulletin of the Center for Transylvanian Studies”, vol. III, nr. 2, 1994.

Neff, J. *Cultural foundations of industrial civilization,* New York, 1959.

Noica, Constantin. *Modelul cultural european*, Bucureşti, Humanitas, 1993.

Ojog, Igor & Şarov, Igor. *Istoria românilor. Curs rezumativ de lecţii*, Chişinău, Editura Cartdidact, 1998.

Onişoru, Gheorghe. *România în anii 1944-1948. Transformări economice şi realităţi sociale*, Bucureşti, Fundaţia Academia Civică, 1998.

Ornea, Zigu. *Două paliere ale integrării*, “Sud Est. Artă. Cultură. Civilizaţie” (Chişinău), nr. 4, 1993.

Panaitescu, P. P. *Interpretări româneşti*, Bucureşti, Editura Enciclopedică, 1994.

Pankratova, A.M. *Velikii russkij narod*, Moscova, Gospolitizdat, 1952.

Patapievici, Horia-Radu. *Cerul văzut prin lentilă*, Bucureşti, Nemira, 1995.

Paz, Octavio. *One earth, four or five worlds. Reflections on contemporary history*. San Diego-New York-London, 1985.

Peredvencev, V. I. *Metody izucenija migracii naselenija*. Moscova, Nauka, 1975.

Perival, Sukumar (ed.) *Notions of Nationalism*, Budapest & London & New York, Central European University Press, 1995.

Petcu, Dionisie. *Conceptul de etnie: eseu metodologic*, Bucureşti, Editura didactică şi enciclopedică, 1980.
Pipes, Richard (ed.), *Revolutionary Russia (a symposium*), New York, Doubleday & Company, 1969.
Idem. *Scurtă istorie a revoluţiei ruse*, Bucureşti, Humanitas, 1998.
Pippidi, Andrei. *Sursele vechi şi noi ale naţionalismului în Sud-Estul Europei*, în "Lettre Internationale", ediţia română, nr. 10, 1994.
Piţu, Luca. *Sentimentul românesc al urii de sine*, Iaşi, Institutul European, 1994.
Pleşu, Andrei. *Să ne producem pe noi înşine*, în "Sud Est. Artă. Cultură. Civilizaţie" (Chişinău), nr. 4, 1993.
Postsovetskoe prostranstvo: ètno-političeskie problemy ("kruglyi stol"), în "SOCIS", nr. 8, 1997.
Prelegeri universitare inaugurale. Un secol de gândire istoriografică românească, 1843-1943), ediţie îngrijită de Ion Agrigoroaiei, Vasile Cristian, Ion Toderaşcu, Iaşi, Editura Univer-sităţii "Al.I. Cuza", 1993.
Ralea, Mihail. *Dualismul culturii europene şi concepţia omului total*, "Sud Est. Artă. Cultură. Civilizaţie" (Chişinău), nr. 4, 1993.
Rakovska-Harmstrong, Tereza. *The Nationalities Question*, în Robert Wesson (ed.), *The Soviet Union: looking to the 1980s*, New York, Clarendon Press, 1980.
Rădulescu-Motru, C. *Românismul*, Bucureşti, Editura Ştiinţifică, 1992.
Reich, Robert R. *Munca naţiunilor,* Bucureşti, Paideia, 1996.
Reissman, L. *The urban process. Cities in industrial society*. New York, 1964.
Reznikov, K. *Ukraincy i russkie: ideologija protivostojanija*, în "Moskva", nr. 4, 1994.
Roberts, H.L. *Rumania: the problems of an agrarian state*, New York, 1951.
Rogačov, P.M. Sverdlin, M.A. *Nacii – narod – čelovečestvo*, Moscova, Nauka, 1972.
Rogowski, R. Tiriyakin, E. (eds.) *New Nationalism of the Developed West*, Boston, Allen and Unwin, 1985.
Roman, L. *Românii la est de Nistru în secolele XIII-XX*, în "Revista de Istorie", vol. 3, nr. 7-8, 1992.
Rosenstein-Rodan, Paul N. *The modernization of industry*, în Myron Weiner (ed.). *Modernization: the dynamics of growth*, Washington, Voice of America Forum Lectures, 1966.
Rostow, W. W. *The stages of economic growth*, Cambridge, Mass., Cambridge University Press, 1960.
Roşca, Iurie. *Ieşirea din întuneric*, Chişinău, "Crez", 1995.
Rothschild, Joseph. *Istoria politică a Europei Centrale şi de Est după cel de-al doilea război mondial*, Bucureşti, Antet, 1997.
Rozanov, Vasilii. *Apocalipsa timpului nostru*, Iaşi, Institutul European, 1994.
Roy, Jean-Louis. *Naţionalul şi mondialul*, în "Sud-Est. Artă. Cultură. Civilizaţie" (Chişinău), nr. 3, 1997.
Russkie Moldovy: istorija, jazyk, kul'tura, Chişinău, Inkonkom, 1994.
Russu, I. I. *Etnogeneza românilor*, Bucureşti, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, 1981.
Russel, Bertrand. *Teorija i praktika bolševizma*, Moscova, Nauka, 1991 (prima ediţie - Londra, 1921).
Sadoveanu, Mihail. *Drumuri basarabene*, Bucureşti, Saeculum & Chişinău, Ştiinţa, 1992.
Saka, Serafim (ed.) *Basarabia în Gulag*, Chişinău, Editura Uniunii Scriitorilor, 1995.
Sarvalvi, Bela (ed.) *Urbanization in Europe*. Budapest, Hungarian Academy of Sciences, 1975.
Scaperta, Guy. *Elogiu cosmopolitismului*, Iaşi, Polirom, 1997.
Scurtu, Ioan (ed.) *Istoria Basarabiei, de la începuturi până în 1998*, Bucureşti, Editura Semne, 1998.
Seişanu, Romulus. *Principiul naţionalităţilor. Originile, evoluţia şi elemen-*

tele constitutive ale naţionalităţii, Bucureşti, Albatros, 1996.

Seton-Watson, Hugh. *The new imperialism. A background book*, Chester Springs, Penn., Dufour editions, 1964.

Shoemaker, M. Welsey. *The Soviet Union and Eastern Europe, 21-st Annual Edition*. Washington, D.C., 1990.

Sjoberg, G. *The preindustrial city: past and present*, Glencoe, Ill., 1960.

Idem. *The rise and the fall of cities*, în "International Journal of Comparative Sociology", vol. IV, 1963.

Skvorcova, A. *Armonia interetnică în Moldova: perspectivă reală sau vis irealizabil?*, în "Arena Politicii", nr. 4, 1998.

Social'nye i ekonomičeskie osobennosti migracii. Moscova, Nauka, 1978.

Solženicyn, A. I. *Kak nam obustroit' Rosiju*, Moscova, Pravda, 1990 (traducerea românească, revizuită şi adăugită va apărea recent sub titlul *Chestiunea rusă la sfârşit de secol XX*, Bucureşti, Anastasia, 1999).

Soloviov, Vl. *Îndreptăţirea binelui*, Bucureşti, Humanitas, 1994.

Soulet, J.- Fr. *Istoria comparată a statelor comuniste din 1945 până în zilele noastre*, Iaşi, Polirom, 1998.

Spector, Sherman David. *Romania at the Paris Peace Conference: A Study of the Diplomacy of Ioan C. Brătianu*, Iaşi, The Center for Romanian Studies, 1995.

Sovetskaja Moldavija. Kratkaja Enciclopedija, Chişinău, 1982.

Špilju, V.A. *Mežrespublikanskaja migracia i sbliženie nacii v SSSR*, Lvov, "Višča Škola", 1975.

Šornikov, Pjotr. *Moldova şi moldovenii. Evoluţia moldovenismului, 1859-1900*, în "Glasul Moldovei", 15 iunie, 1999.

Stati, Vasile. *Conştiinţa naţională*, în " Moldova Suverană", 24 şi 27 iunie, 1995.

Idem. *Istoria Moldovei în date*, Chişinău, Tipografia Academiei de Ştiinţe, 1998.

Stăvilă, V. *Situaţia internă a Basarabiei în perioada celui de-al doilea război mondial, 1939-1945 (rezumatul tezei de doctorat)*. Iaşi, Editura Universităţii "Al. I. Cuza", 1994.

Stojanović, Dubravka. *Stereotypes in Contemporary History Textbooks in Serbia as a Mirror of the Times*, in Wolfgang Höpken (ed.) *Oil on Fire? Textbooks, Ethnic Stereotypes and Violence in South - Eastern Europe*, Hannover, Verlag Hahnsche Buchhandlung, 1996, p. 125-136.

Şuga, Al. *Ştiinţă şi istorie: istoricii ruşi – falsificatori ai istoriei*, în "Buletinul Bibliotecii Române", Freiburg, vol. V, 1976.

Sugar, Peter & Lederer, Ivo John. (eds.) *Nationalism in Eastern Europe*, Seattle, London, University of Washington Press, 1994.

Sužikov, M.M. Demakov, G.A. *Vlijanie podvižnosti naselenija na sbliženie nacij*, Alma-Ata, Nauka, 1974.

Şandru, D. *Refugiaţi basarabeni, bucovineni şi sovietici în România (1944-1948)*, în "Destin românesc", nr. 2, 1995.

Szporluk, R. (ed.) *The Influence of Eastern Europe and the Soviet West on the USSR*, New York, Praeger, 1975.

Šafarevič, Igor'. *Est' li u Rossii buduščee? Publicistika*, Moscova, Sovetskij pisatel', 1991.

Talmon, S.L. *Les origines de la democtratie totalitaire*, Paris, Calman Levy, 1966.

The town of Litchfield. A student survey of the community, Columbia, Summer Ingeneering School, 1948.

Thom, Fr. *Limba de lemn*, Bucureşti, Humanitas, 1993.

Idem. *Sfîrşiturile comunismului*, Iaşi, Polirom, 1996.

Tiškov, V.A. *Narody i gosudarstvo*, în "Kommunist", nr. 1, 1989.

Todorov, Tzvetan. *Descoperirea Americii. Problema celuilalt*, Iaşi, Institutul European, 1994.

Idem. *Nous et les Autres. La réflexion francaise sur la diversité humaine*, Paris, Seuil, 1989.

Idem. *Omul dezrădăcinat*, Iaşi, Institutul European, 1999.

Totalul recensământului unional al populaţiei din R.S.S. Moldova din anul 1989, Chişinău, Departamentul de Statistică, 1990.

Trueba, H.T. *Raising silent voices: educating the linguistic minorities for the 21-th century,* New York, New York University Press, 1991.

Turliuc, Cătălin. *Ponderea şi rolul naţionalităţilor în România modernă*, în "Anuarul Institutului de Istorie "A.D.Xenopol", vol. XXXIII, 1996.

Idem, *Naţionalism şi etnicitate. Consideraţii istoriografice şi metodologice*, în *Istoria ca lectură a lumii*, Iaşi, Fundaţia Academică "A. D. Xenopol", 1994.

Ţurcanu, Ion. *Unirea Basarabiei cu România. Preludii, premise, realizări (studii şi documente),* Chişinău, Editura Tipografiei Centrale, 1998.

Tocqueville, Alexis de. *Despre democraţia în America*, vol. I, Bucureşti, Humanitas, 1995.

Tolz, V. & Elliot, I. (eds.) *The Demise of USSR: from communism to independence*, London, Macmillan Press, 1995.

Ulam, Adam. *The new face of Soviet Totalitarism,* Cambridge, Mass., Harvard University Press, 1963.

Ungureanu, Ion. *Un Kuweit care durează 150 de ani*, în "Azi", 18 decembrie, 1991.

Utkin, A. *Prokljatie veka: o nacionalizme*, în "Literaturnaja Gazeta", 20 septembrie, 1995.

Valéry, Paul. *Discurs despre istorie*, în Idem, *Eseuri aproape politice*, Craiova, Editura "Scrisul românesc", 1999.

Vasilenco, I. *Să restabilim principiile ortografiei noastre clasice tradiţionale*, în "Nistru", nr. 2, 1957.

Verdery, Katherine. *Compromis şi rezistenţă. Cultura română sub Ceauşescu*, Bucureşti, Humanitas, 1994.

Vert, N. *Istorija Sovetskogo Gosudarstva*, Moscova, "Ves' Mir", 1997.

Veyne, Paul. *Au crezut grecii în miturile lor. Eseu despre imaginaţia constituantă*, Bucureşti, Editura Univers & Central University Press, 1996.

Volkova, L. D. *Duša naroda russkogo*, Moskova, Prosveščenie, 1992.

Voslensky, M. *La Nomenklature: les privileges en URSS*, Paris, Editions Pierre Belfond, 1984.

Weber, Max. *Economie et societe*, vol. II, Paris, Librairie Plon, 1968.

Wesson, Robert (ed.) *The Soviet Union: looking to the 1980's,* Stanford, Hoover Institution Press, 1980.

Wierzbicki, Piotr. *Structura minciunii*, Bucureşti, Nemira, 1996.

Wieseltier, Leon. *Împotriva identităţii*, Iaşi, Polirom, 1997.

Wolf, Eric R. *Ţăranii*, Chişinău, Editura Tehnică, 1998.

Wolf, Stuart (ed.) *Nationalism in Europe, 1815 to the present. A reader*. London & New York, Routledge, 1996.

Zaciu, Mircea. *Ca o imensă scenă, Transilvania*, Bucureşti, Editura Fundaţiei Culturale Române, 1996.

Zaigraev, G.G. *Gosudarstvennaja politika kak faktor alkoolizacii nasalenija*, în "SOCIS", nr. 4, 1997.

Zelenciuc, S.S. *Moldova Sovietică sub asuprirea ocupanţilor germano-români*, Chişinău, Editura de stat a Moldovei, 1944.

Zinoviev, Alexandr. *Homo Sovieticus*, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1991.

Zjuganov, G. *Samoe trudnoe: nacional'nyj vopros v Rossii*, în "Mysl' ", nr. 2, 1998.

Zub, Alexandru. *Cunoaştere de sine şi integare*, Iaşi, Junimea, 1986.

Idem. (ed.) *Identitate şi alteritate în spaţiul românesc*, Iaşi, Editura Universităţii "Al. I. Cuza", 1995.

Indice de nume şi localităţi:

A

B

C

D

E

F

G

H

I

J

K

L

M

N

O

P

Q

R

S

T

U

V

W

X

Z

Cuprins